103. ÉVFOLYAM 1990 DECEMBER 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

A fiatal Andrássy Gyula gróf. (Prinzhoffer litográfiája nyomán közölte: A magyar történelem képeskönyve, Budapest, 1935)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

103. ÉVFOLYAM BUDAPEST 1990. 4. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bencze László alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet igazgatóhelyettese (Budapest); *Głosek, Marian*, a történelemtudomány kandidátusa, a Lengyel Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézete Régészeti Osztályának tudományos munkatársa (Łódz); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *dr. Kun József* alezredes, a Hadtörténelmi Levéltár ny. igazgatója (Budapest); *Perjés Géza* (Budapest); *Tilkovszky Loránd*, a történelemtudomány doktora, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchivban működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Dombrády Loránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Urbán Aladár, Zachar József

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

ANDRÁSSY GYULA GRÓF HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

HERMANN RÓBERT

„A SZÉP AKASZTOTT"

*Andrássy Gyula 1848—1849-es szerepéről**

1851. szeptember 22-én a pesti Újépület udvarán a három kirendelt cs. kir. hadbíró két század gyalogság és némi lovas csendőrség jelenlétében 36 nevet olvasott fel. A 36 név viselői, köztük Kossuth Lajos, Almásy Pál, Teleki László, Batthyány Kázmér, Horváth Mihály, Jósika Miklós, Perczel Mór, Szemere Bertalan, Mészáros Lázár, Vetter Antal, Vukovics Sebő, Beöthy Ödön, mindannyian a két évvel azelőtt levert magyar „lázadás" fontos szereplői voltak. Az ítéletek mindegyike halálra és teljes vagyonelkobzásra szólt. Mivel az ítéleteket — a cs. kir. hatóságok őszinte sajnálatára — az érdekeltek távolléte miatt nem lehetett végrehajtani, a hatóságok azokat „in effigie" hajtották végre, s a hóhér a 36, az elítéltek nevét fehér írással feltüntető fekete táblát szögezte az akasztófákra. Azonban ezért a munkáért is ugyanolyan fizetséget kapott, mintha a táblák helyett az elítélteket függesztette volna fel a bitófára.

Amikor néhány nappal később az elítéltek egyike, gróf Andrássy Gyula, Párizsban gróf Arthur Seherr-Thoss lakásán a Wiener Zeitung azon számát olvasta, amely az ítéletet közölte, a következő szavakkal adta át a lapot a házigazdának: „Olvasd csak, itt van a halálos ítéletem, oly jól van fogalmazva, hogy sírkövemre nem kívánok szebb föliratot". S néhány hét múlva a daliás külsejű ifjú emigránst a párizsi szalonokban mindazon hölgyek, akik kegyeiért versengtek, s mindazok, akiknek kegyeiért versengett, már csak úgy emlegették: „Le beau pendu de 1848", vagyis 1848 szép akasztottja.[1]

* A tanulmány főszövegében Jellačić, Bălcescu, Garašanin, Kničanin, Nikolić és Kušljan neve a diakritikus jelek nélkül szerepel, mivel e betűfokozatban a nyomda nem rendelkezik a megfelelő betűkkel.

1 Andrássy Gyula életpályájának mindmáig legtekintélyesebb és legmegbízhatóbb feldolgozása: *Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Bp., 1910. I—III. k. Ez a munka azonban éppen 1848—49-es tevékenységéről szól meglehetősen szűkszavúan. Ugyenez mondható el több életrajzáról is. Ezek közül a legfontosabbak: *Egervári Ödön:* Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870. I. k.; *II-ik Kákay Aranyos (ifj. Ábrányi Kornél):* Gróf Andrássy Gyula. Bp., 1878. (polémikus, kevéssé megbízható írás sok anekdotával); *Szőts Pál:* Andrássy. Adomák, apróságok. Bp., 1890. (a nekrológokból és megemlékezésekből kigyűjtött anekdoták gyűjteménye); *Balogh Pál:* Andrássy Gyula gróf. Bp., 1905. (elemi hibákkal); *Wlassics Gyula:* Gróf Andrássy Gyula. Budapesti Szemle (a továbbiakban: Bp. Sz.) 1910. 144. k. (*Wertheimer* alapján); *Pethő Sándor:* Politikai arcképek. Bp., 1911; *Halász Imre:* Bismarck és Andrássy. Bp., 1913; *Hegedűs Lóránt:* A két Andrássy és a két Tisza. Bp., é. n. (főleg *Wertheimer* és Széchenyi naplója alapján, meglehetősen eklektikus forráskezeléssel, de jó megfigyelésekkel); *Angyal Dávid:* Gróf Andrássy Gyula. Bp., 1941; *Ottlik György:* Idősb Gróf Andrássy Gyula. Bp. Sz. 1944. ápr. (kny.) (Az addig megjelent irodalom bibliográfiájával).

A rövidke élet- és jellemrajzok közül kiemelkedő még *Szekfű Gyuláé:* Történetpolitikai tanulmányok. Bp., 1924.

Meglehetősen változó értékűek a különböző napi- és hetilapokban 1890-ben megjelent méltatások. Pesti Napló, febr. 18. rendkívüli kiadás; Budapesti Hírlap, febr. 19—20.; Nemzet, febr. 18. esti kiadás. A Nemzetben jelent meg *Kónyi Manó:* Emlékezés Andrássyra c. sorozata, ami aztán különnyomatban is megjelent. Bp., 1890. Fővárosi Lapok, febr. 19.; Pesti Hírlap, febr. 18. rk. kiad. Vasárnapi Újság (és Képes Folyóirat) 1890. (sok anekdotával), Magyar Salon, Akadémiai Értesítő 1891. 79—88. o. (egy ismeretlen emlékezései, rövidítve VU 1891. 101—102. o.) és AÉ 1891. 326—350. o. (*Kállay Béni:* Gróf Andrássy Gyula emlékezete). Andrássy in effigie kivégzésére 1. *Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Gp., 1910. I. k. 67—69. o.; *Berzeviczy Albert:* Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Bp., 1922. I. k. 246—247. o.; *Gracza György:* Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története. Bp., é. n. V. k. 1322. o. (szemtanúi beszámolóval); *Teleki Sándor* tévesen úgy véli, hogy „igénytelen nevem ott ragyogott az Andrássy Gyula gróf nagy neve mellett", holott Teleki „in effigie" kivégzése 1852. május 6-án történt. Emlékezések. Sajtó alá rendezte *Görög Lívia.* Bp., 1958. 194. o.; Andrássy Seherr Thossnak mondott szavait l. Emlékezések múltamra. *Gróf Seherr Thosz Artur* után németből *Könnye Nándor.* Budapesti Szemle, 1881. 27. k. 407. o.

De mi is volt az oka annak, hogy azon a szeptemberi napon Andrássy nevét a korábbi reformellenzék több vezetőjével együtt szögezte bitófára a hóhér? Az eddigi életrajzi munkák — érthető módon — inkább Andrássy 1867 utáni tevékenységével foglalkoztak, s viszonylag röviden szóltak Andrássy korábbi, így 1848—49-es működéséről is. Nem csoda hát, hogy pályájának e szakaszával kapcsolatban e munkákban olyan sok a téves vagy kétes megbízhatóságú adat, holott e korai pályaszakasz ismerete ugyanúgy hozzátartozik az életút egészének értékeléséhez, mint pl. Andrássy miniszterelnöki, vagy közös külügyminiszteri tevékenységének feltárása.

Az utolsó rendi országgyűlésen

Gróf Andrássy Gyula családi hagyományai elég vegyesek voltak ahhoz, hogy az ifjú grófot akár az udvarhűség, akár a rendi ellenzékiség felé orientálják. Felmenői között voltak kuruc tisztek és cs. kir. generálisok egyaránt; dédatyja, Andrássy Károly a hétéves háborúban szerzett tábornoki rangot, s 1780-ban, háborús szolgálatai jutalmául is, kapott grófi címet Mária Teréziától. Az ifjú Gyula grófra azonban igazán komoly hatással nem a családi hagyomány, hanem inkább édesapja, Andrássy Károly lehetett. Ez a nagy műveltségű, liberális gondolkodású arisztokrata 1825-től valamennyi reformországgyűlés munkájában részt vett, eleinte az alsóházban Gömör, majd Torna vármegye követeként, később a főrendi liberális ellenzék tagjaként. Előfizetője volt Kossuth Törvényhatósági Tudósításainak; Széchenyivel szemben Kossuth pártját fogta a Pesti Hírlap ügyében, s belépett a Kossuth által alapított Védegyletbe is. 1845-ben bekövetkezett halála majdnem egybeesett fia politikai pályájának kezdetével.

Az ifjú Andrássy Gyula első politikai jellegű felszólalása Zemplén megye 1844. szeptember 25—27-i közgyűlésén hangzott el. „Ha a közjóról van szó — mondta —, akkor nem szabad provinciális szempontoknak hódolni, mert különben lehet ugyan az ember jó zempléni, de sohasem jó hazafi." November 13-án a pozsonyi országgyűlésen már azzal döbbentette meg Széchenyit, hogy „jónak tartaná, ha Károly főherceget kifütyülnék".

1845. szeptember 6-án, az adminisztrátori rendszer bevezetése után, Zemplén vármegye egyik táblabírájává választotta. A következő év tavaszán a Csengery Antal szerkesztette Pesti Hírlapban a konzervatív párt egyik vezérének, gróf Dessewffy Emilnek Deák Ferenc és az ellenzék politikáját bíráló írását részesítette megsemmisítő bírálatban. Dessewffy a Budapesti Híradóban megjelent írásában arra igyekezett rábeszélni az ellenzék tagjait, hogy hagyják ott Deák zászlaját, s csatlakozzanak a kormányzat reformokra kész irányzatához. Andrássy kijelentette, hogy az ellenzék néhány odavetett engedmény miatt nem fog megtántorodni, hanem továbbra is kötelességének tarja a nemzet jogainak védelmezését. Ha az ellenzék átáll a kormány oldalára, akkor azt már mi sem fogja akadályozni a korlátlan uralkodásban; ezért is van szükség a létjogosultságát már igazolt ellenzékre. „De ne feledjük azt sem, hogy azon nemzet, mely már a hatalmában levő előnyeit nem tudja megőrizni, nem érdemes és nem képes újakat szerezni. Ne felejtsük, hogy azon nemzet, mely csakhogy e percben valami előnyben részesülhessen, kész lemondani jövőjéről,

oly helyzetben van, mint az, ki már egészen az uzsorások kezében lévén, csakhogy még néhány forintot kaphasson, kész ezreket aláírni. Az ily egyén, az ily nemzet, menthetetlenül veszve van." A talpraesett válasz az ifjú grófra irányította Deák figyelmét is.

Közben Andrássy közeli barátságba került Széchenyivel és a liberális arisztokrácia más képviselőivel is. 1846. augusztus elején Széchenyi oldalán a Tisza-Gőzhajózási Társaság létrehozásán fáradozott. Széchenyi hatását jelzi, amit az ekkor körükben tartózkodó Kemény Zsigmondnak mondott; kérte Keményt, hogy költözzön Pestre, „s ők az én munkásságomra támaszkodva alkotnak egy progresszista pártot, mely ne ellenezze a jót csak azért, hogy a kormánytól jön, s ne fogadja el a rosszat csupán azért, mivel Kossuth Lajcsi mondja". Ami arra mutat, hogy Dessewffy érvei nem peregtek le egészen Andrássyról. Igaz persze az is, hogy ugyanekkor az ajánlatát immár személyesen megismétlő Dessewffynek Andrássy azt felelte: „Barátom, ... oly köpönyegforgató emberre, mint te, semmi szükségünk. Van nekünk már egy társunk, ki orgánumunk fog lenni, s ki mellé örömmel összegyűlünk". S ezt a konzervatív irányzattól való egyértelmű elhatárolódást jelzi az a néhol a jó ízlés határait súroló bökvers, amelyet Andrássy 1846 novembere, a konzervatív program közzététele után írt Dessewffy Emilhez, s amelyre az — ezt a határt messze túllépve — válaszolt.[2]

1847-ben, az országgyűlés meghirdetése után, Andrássy is követnek jelöltette magát. A követválasztást csupán az zavarta meg, hogy Kazinczy Gábor, akivel egyébként Andrássynak jó volt a kapcsolata, vissza akarta léptetni a másik ellenzéki követjelöltet, Lónyay Gábort, Kossuth javára. Ám később kiderült, ezzel célja az volt, hogy „gyanítván a Kossuth követségének kivihetetlenségét", saját maga számára szerezze meg a követséget. Ennek érdekében még a megye konzervatív főjegyzőjével, Lehoczky Lászlóval is szövetkezett volna, ha a megyei konzervatívok őt pártolják. Lónyay azonban nem lépett vissza, Andrássy pedig kijelentette, „hogy ő sem Kossuthtal, sem Kazinczy Gáborral követnek nem megy"; s ezzel Kazinczy szándéka kútba esett. Így aztán 1847. október 14-én Andrássyt és Lónyayt „közakarattal és így felkiáltással" megválasztották Zemplén vármegye követeinek. Gróf Péchy Manó zempléni adminisztrátor István főhercegnek írott jelentésében úgy vélte, hogy Andrássy „ki Lónyayval együtt szónok nem lévén, avval tehát agitálni nem fog, különben is nagy mértékben nagy arisztokrata, szelíd jellemű, nem heves, s nem

2 Andrássy Károlyra l. *Wertheimer:* I. k. 4—7. o.; *Kossuth Lajos összes munkái.* (a továbbiakban: KLÖM) VI. k. (S. a. r. *Barta István)* Bp., 1966. 1042. o.; *Varga János:* Keresztűzben a Pesti Hírlap. Bp., 1983. 17., 28., 31. o.; Andrássy Gyula politikai pályájának kezdetére l. *Wertheimer:* I. k. 9—12. o.; Széchenyinek mondott szavai 1844-ben: *Széchenyi István: Napló.* (a továbbiakban: SZIN) (Sajtó alá rendezte *Oltványi Ambrus)* Bp., 1978. 1057. o. (Az itt közölt szövegeket minden esetben összevetettük a naplók eredeti, idegen nyelvű kiadásával, ugyanis a névmutató gyakran összekeveri a különböző Andrássyakat. A válogatásban nem szereplő szövegeket is az eredeti, *Viszota Gyula*-féle kiadás alapján idéztük); Andrássy és Deák kapcsolatára l. *Kónyi Manó:* Visszaemlékezés Andrássy Gyulára. Bp., 1890. 10. o. Andrássy említett cikkét újra közölte *Kónyi Manó:* Andrássy Gyula gróf politikai első föllépése. Bp. H. 1890. febr. 19. (Andrássy írt még a PH 1846. szeptember 15-i, október 6-i és 20-i számaiba is); Andrássy és a Tisza-Gőzhajózási Társaság: SZIN 1118—1119. o.; Andrássy és Kemény: *Kemény Zsigmond naplója.* (S. a. r. *Benkő Samu)* Bp., 1974. 129—130. és 135—136. o.: Andrássy versét l. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia. N. Kiss család iratai. Kiss Miklóshoz írott levelek. Gorove István, 1851. július 27. — Úgy tűnik, hogy 1847 elején Andrássy némileg eltávolodott az ellenzék radikálisabb, Batthyány—Kossuth-féle szárnyától. Erre utal Széchenyi 1847. január 5-i naplóbejegyzése és egy január 19-i titkosrendőri jelentés. Gróf Széchenyi István naplói. (Szerkesztette és bevezette *Viszota Gyula)* Bp., 1939. VI. k. 499. o. (a továbbiakban: *Viszota)* és KLÖM XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (S. a. r. *Barta István)* Bp., 1951. 270. o.

darabos, — gr. Széchenyi ő Ex(cellenciá)ja, kit a nevezett gróf különösen tisztel, és kit magának úgyszólván mintául tűzött ki, igen sokban és sokat hathat". Andrássy alaposan rácáfolt e várakozásra.

Erre mutatott az is, hogy a Kazinczy Gábor által szervezett „Szegénylegények" egyesületének egyik vezéreként nemcsak céljául tűzte ki az ellenzék eszméinek népszerűsítését, hanem tettlegesen is besegített az Ung megyei követválasztás idején az ottani ellenzéki jelölt, Bernáth Zsigmond megválasztásába; nemcsak szóbeli agitációval, hanem néha a konzervatív kortesekkel vívott tettleges küzdelemmel is. Az országgyűlés erőviszonyait ismertető titkosrendőri jelentés november 6-án egyértelműen az ellenzékhez sorolta; akárcsak egy másik, amely emellett még a jurátusok támogatójának is nevezte. Ez utóbbi megjegyzést nemsokára tettel is igazolta, amikor, már az országgyűlés alatt, megakadályozta egy jurátusának elfogását, s közben egy katona majdnem keresztüldöfte szuronyával.

November 10-én, Pestről Pozsonyba utazva a Maria Dorothea gőzhajón, Bernáth Zsigmonddal arról beszélt, hogy a külföldi kormányzat szégyenteljes befolyását a magyar ügyekre csak úgy lehet megszüntetni, ha az ellenzék egységes marad.

Andrássyt Pozsonyban már megelőzte a híre. „Tehetségeit lehetetlen volt fel nem ismerni, már a legközömbösebb társalgásnál is jelentkezett szellemes felfogása" — írta róla Pulszky Ferenc, kiemelve, hogy Andrássyt mind Széchenyi, mind Kossuth igyekezett magának megnyerni; „Széchenyi, mert lelke örült, ha főúri születés mellett tehetséget fedezett fel, szerinte az arisztokrácia csak úgy tarthatja magát fenn, ha nemcsak birtokával, hanem tehetségével is befolyást gyakorol a közéletre"; Kossuth pedig már csak a zempléni és családi ismeretség miatt is, s mert „nagyot várt tőle". A kor jeles historikusa, Horváth Mihály is „még nagy fiatalsága dacára is jeles készületű" követnek mondja.[3]

Az 1847. november 12-én megnyílt országgyűlésen az alsóházi ellenzék tevékenységét egy szűk körű „konferencia" volt hivatva koordinálni. Ebben Kossuth, Szentkirályi Móric, Pázmándy Dénes, Szemere Bertalan, Szent-Iványi Károly, Andrássy Gyula és Lónyay Gábor vettek részt, s Kossuth javaslatára alkalmilag meg-meghívták a felsőházi ellenzék két vezetőjét, Teleki Lászlót és Batthyány Lajost is. Andrássy egész országgyűlési tevékenységén látszik, hogy jól megértette ennek az összehangolt működésnek a lényegét. Felszólalásaiban mindannyiszor az ellenzék radikálisabb szárnyának álláspontját képviselte és védelmezte; így a horvátországi magyarbarát nemesség sérelmeinek

3 Andrássy követjelöltségéről 1847. június 30-án döntött az ellenzék vezérkara. KLÖM XI. 284. o.; Péchy jelentését l. uo. 204—105. o.; l. még *Takáts Sándor:* Idősb Andrássy Gyula gróf az 1847—1848. évi országgyűlésen. In: Hangok a múltból. Bp., é. n. 366—167. o. Egyébként Kossuth pesti követjelöltségének kérdése már augusztusban eldőlt, és ezt Andrássy is tudta. SZIN 1159. o. (aug. 15.) A szegénylegényekre l. *Bajusz József:* A zempléni „Szegény-legény" társulat. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: AZT) IV. k. (1899). 282—288. o.; *Matolay Etele:* Emlékezés Andrássyról. Zemplén, 1890. márc. 9. (a továbbiakban: *Matolay*) 1890. I.; *Wertheimer:* I. k. 12. o.; *Takáts:* i. m. 273—275. o. (A szegénylegények klubjai c. tanulmány). A titkosrendőri jelentéseket l. KLÖM XI. 233. o. és *Wertheimer:* I. k. 13. o. A jurátus esetére l. *Takáts:* i. m. 368—370. o. és Vasárnapi Újság, 1879. 29. és 59. o. (Andrássy ifjúságából ill. *Wámossy István:* Gr. Andrássy ifjúkorából). Andrássy és a jurátusok jó viszonyáról megemlékezik egy névtelen, talán *Székely Józseftől* származó cikk is: „Mint az 1848-ki pozsonyi ifjúság egyletének elnöke, mély rokonszenvvel viseltettem az ifjú gróf iránt, ki gyakran fölkereste az ifjúság körét, és karonfogva járt velünk". PH 1890. febr. 19. „Az első magyar külügyminiszter" c. írás. November 10-én mondott szavai: KLÖM XI. 240—241. o.; Andrássy híre: *Splényi Béla emlékiratai.* (S. a. r. *Kendi Mária és Fábri Anna*) Bp., 1984. I. k. 367. o.; *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. (S. a. r. *Oltványi Ambrus*) Bp., 1958. I. k. 299. o.; *Horváth Mihály:* Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823—1848. 3. kiad. Bp., 1886. 265. o.

kérdésében, a válaszfelirati vitában, a honosítási kérdések tárgyalásánál, a szabad királyi városoknak adandó szavazatok kérdésében. A szavazati jogától megfosztott túrmezei nemesség sérelmének megvitatását azért tartotta szükségesnek, mert „ki a már bírt jogok védelmére nem képes, még kevésbé képes újak szerzésére". A válaszfelirati vita alkalmával az ellenzék lojalitásának őszinteségét kétségbe vonó Babarczy Antalt leckéztette meg, mondván, „hogy azon jobbágyi hódolatot, mellyel mi a fejedelem iránt viseltetünk, a másik fél a kormányra is ki akarja terjeszteni". A konzervatív Somssich Pál felirati javaslatában Andrássy szerint „az lenne (...) kinyilatkoztatva, amit a kormány kíván, hogy a nemzet gondoljon, nem pedig amit a nemzet valóban gondol". Követelte az 1790. évi X. törvénycikk tényleges életbe léptetését. Véleménye szerint „Magyarország alkotmányos kifejlése nem árthat Ausztriának, sőt, a dinasztia zavaros időkben Magyarországra számíthat leginkább, mert csak ennek van határán kívül más védeni valója is: szabadsága". Ez utóbbi megjegyzés pedig arra utal, hogy Andrássy is pártolta az ellenzék azon elképzelését, amely 1848 áprilisa után a Batthyány-kormány politikájának egyik alapelvévé vált: a birodalom Magyarország-központú átszervezését. A honosítások vitájában a horvát követtel szemben a magyar hivatalos nyelv egyeduralma mellett foglalt állást, mondván, „hogy csak nemzetiségünkkel együtt maradhat fenn alkotmányunk". Sőt, Kossuthtal és Szemerével szemben a birtokbírhatási jog alapfeltételének is a magyar nyelvtudást tartotta. „Mondották, hogy nem kell kínai fallal körülsáncolni magunkat; de ha ezen kínai fal nemcsak nemzetiségünket, hanem alkotmányunkat is őrzi, szóló kívánja, hogy minél magasabb legyen..." A szabad királyi városoknak adandó szavazatok kérdésében amellett érvelt, hogy a városok belszerkezetének megreformálását és országgyűlési képviseletük kiterjesztését együtt kell tárgyalni, mert „a városi ügy egy organikus egész és mint ilyen, szét nem szedhető".

Ugyanakkor volt érzéke a színfalak mögötti politizáláshoz is. November 16-án Pázmándy, Szemere és Szentkirályi társaságában azzal az ajánlattal kereste meg Apponyi György kancellárt, hogy alkudjanak meg: nem buktatják meg Apponyit, ha a kormány hajlandó évenként országgyűlést összehívni Pesten. Hozzátették még, hogy másképp képtelenek megfékezni Kossuthot.[4]

1848. január közepén repedések mutatkoztak az ellenzék egységén. A törvényhozás munkája némileg egy helyben topogott. Ebben a helyzetben az ellenzék mérsékeltebb képviselői Széchenyi és Apponyi intencióinak megfelelően érintkezésbe léptek a kancellárral: az alku lényege az lett volna, hogy a kormány hozzájárul a városi kérdés rendezéséhez és néhány más reformköveteléshez, ha az országgyűlés kedvezően fogad egy, az adminisztrátori rendszer fokozatos megszüntetését megígérő királyi leiratot. A cél Kossuth radikális irányzatának háttérbe szorítása volt, s erre a célra sikerült megnyerni Pázmándyt, Szent-

4 Az ellenzék konferenciájára l. Szemere Bertalan 1848. január 14-i levelét Csengery Antalhoz. Közli *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1950. I. k. 62. o. (a továbbiakban: *Waldapfel* I.) Némileg eltérő szöveggel: *Csengery Antal:* Szemere Bertalan. In: Történelmi tanulmányok és jellemrajzok. Bp., 1884. II. k. 247. o.; *Vukovics Sebő:* emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. (S. a. r. *Bessenyei Ferenc*). Bp., 1894. 20. o. és a *Vukovics* emlékiratát kéziratban használó *Horváth:* i. m. III. k. 268. o. Szent-Iványi helyett Bónist említi. Az előző variáns mellett bizonyít azonban *Pulszky:* i. m. I. k. 299—300. o. és SZIN 1186. (1848. jan. 4.) Andrássy felszólalásaira l. *Lederer Béla:* Gróf Andrássy Gyula beszédei. Bp. 1891. I. k. 9., 17—18., 25—26., 44. o. A küldöttség Apponyinál; *Viszota:* VI. k. 674. o.

királyit, Lónyay Menyhértet és Gábort is. A tervről — mint indítványozó — tudott Széchenyi és az ellenzék vezéri posztjára vágyó Szemere is.

A tervnek a résztvevők igyekeztek megnyerni a többi ellenzéki követet is. Január 30-án egy Lónyay Gábornál tartott konferencián Andrássytól is megkérdezték, „hogy hát ha valami jönne, ilyesmi, mit mondanánk?" Lónyay Menyhért naplója szerint „Andrássy igen hajlandónak látszott az egészet elfogadni". Két nap múlva azonban megérkezett a várt leirat, s az bizony nemigen volt kielégítő. Andrássy egyenesen kijelentette, „Nem ér semmit, nincs benne semmi". Aznap este egy Lónyay Gábornál tartott konferencián Andrássy és Szent-Iványi Károly voltak azok, akik „nem nyilatkoztak kedvezően". Széchenyi igyekezett ugyan kapacitálni az ifjú grófot, másnap külön írt neki a leirat ügyében, abban a reményben, hogy „ő az egyetlen... tán, ki dolgainkat magasabb szemszögből látja". István főherceg szintén magához hívatta Batthányt, Kossuthot, Andrássyt és még többeket. A meggyőzés azonban nemigen sikerült. Andrássy még Széchenyit is megbántotta azzal, hogy hevesen gyalázta a leiratot és igyekezett „népszerűtleníteni" azt. Széchenyi február 4-én is magához hívatta, beszélt vele, de rezignáltan jegyezte fel naplójában: „sajnos, azt hiszem, későn; a kérdéses ügyben Szemerével együtt ő ártott a legtöbbet".

A február 5-i kerületi ülés előtt az ellenzék győzelme biztosnak látszott, ugyanis a Kossuth által javasolt válasz mellett 26 megye követei kötelezték el magukat. Ennek lényege az volt, hogy köszönetet mondanak ugyan az uralkodónak a leiratban kifejtett jó szándékáért, de fenntartják az adminisztrátori rendszer — még az országgyűlés alatt történő — felszámolásának követelését. A Szent-Iványi Károly gömöri követ által előterjesztett indítványt hatástalanítani igyekezett Lónyay Menyhért beregi követ, aki indítványában a királyi ígéret folytán már megszüntnek nyilvánította a rendek aggodalmát az adminisztrátori sérelem tárgyában. Csakhamar szavazásra került a sor, amelyben egy szavazattal Lónyay indítványa nyert többséget. Kossuth ezután bejelentette, „e szavazat következésében az országgyűlésen többé béke nem lehet, hanem harc lesz az utolsó percig". Kiemelte, a rendek ezzel a szavazással még nem döntötték el, hogy „az adminisztrátori rendszerben fekvő egyes sérelmeket is el akarják-e dobni, vagy nem?" Erre Babarczy Antal, Csongrád vármegye követe kikelt az ellen, hogy az ellenzék a beregi indítvány győzelme után is erőltesse a saját véleményét. Az ezt követő indulatos vitában Andrássy is felszólalt. Úgy vélte, hogy a beregi indítványban „nincs kimondva, mintha a sérelem meg volna már szüntetve". Kiemelte, hogy a királyi leiratban „semmi utilizálni valót nem lát", mivel az alaptalannak nevezi az aggodalmat, noha „30 megye aggódott"; illetve csak kivételes esere ígéri adminisztrátorok kinevezését, „de ha 32 adminisztrátor kivétel, úgy 42 szintén lehet kivétel". A következő napokban folytatódó vitákban Kossuth álláspontja látszott többségre kerülni. Február 8-án Somssich az ellenzéket közeledésre szólította fel, hogy az országgyűlés előtt álló feladatokat meg lehessen oldani, mondván, hogy a konzervatívok a beregi indítvány elfogadásával engedményt tettek, mivel ők nem láttak sérelmet az adminisztrátori rendszerben; ugyanakkor az ellenzék nem hajlandó engedményekre. Andrássy hozzászólásában bizonyíthatatlannak mondta Somssich állításait. Kijelentette, hogy az ellenzék részéről már a gömöri indítvány elfogadása is engedmény volt. Véleménye szerint ezzel szemben Somssich csak két engedményt tett: az egyik az, hogy „24 nem aggódó megyével kimondatá, (...) 23 aggódó megye nem aggódik"; a másik az, hogy „öt

egész percig sérelemnek ismerte az adminisztrátori rendszert, ő és elvbarátai. Szóló nem tréfál, mikor ezt állítja, mert mielőtt a beregi indítvány elfogadtatott, Somssich a sérelmet nem ismerte el, a beregi indítvány után pedig azt mondá, hogy meg van szüntetve a sérelem." Matolay Etele feljegyzése szerint ehhez még hozzátette, hogy a király tanácsosai között „vannak, kik tudnának a királynak tanácsot adni, de nem kérik tanácsukat; vannak, kikét nem is kérik, de nem is tudnának adni; vannak végre, akik rossz tanácsot adnak" — utalt a királyi leirat születési körülményeire.

A döntést végül is nem az országgyűlési viták, hanem a titkos konferenciák hozták meg. Ezeken végül sikerült egyesíteni a beregi és gömöri, illetve a Kossuth által február 5-én kifejtetteket támogató békési (Tomcsányi József által előterjesztett) indítvány legfőbb pontjait, s az országgyűlés végül is ezt fogadta el február 12-én.[5]

Nem csoda ezek után, hogy Széchenyi arról panaszkodott, „Kossuth minden fiatal embert megnyer magának. Legszebb reményeimet Andrássy Gyulába helyeztem, tőle vártam a legtöbbet, s most ő is cserben hagy, csatlakozik Kossuthhoz. Magamra maradva semmi hatást sem bírok kifejteni. Az én szerepemnek vége van." Egy kérdésben azonban Andrássy Széchenyit támogatta Kossuthtal szemben. A két jeles politikus közötti vita egy mellékesnek látszó kérdésben meglepő dimenziókat kapott. Az ország kevés vasútvonalának kiépítését eltérő sorrendben képzelték el. Kossuth a vukovár—fiumei vasút mellett kardoskodott, Széchenyi pedig a budapest—fiumei vasút kiépítését tartotta elődlegesnek. A kérdést tovább bonyolította, hogy míg az előbbit Szlavónián és Horvátországon keresztül kellett volna vezetni, tehát főleg nem magyarlakta területek fejlesztését szolgálta volna közvetlenül a magyar gabonaexport elősegítésén kívül, addig a Pest központú vasútépítés jobban megfelelt az ország gazdasági egyesítésének. Széchenyi erre vonatkozó javaslatát 1848. február 1-jén jelentette meg. A Javaslatot napirendre tűzte az országgyűlés által a vukovár—fiumei vasúttársaság kérelmének megvizsgálására kiküldött választmány is. Bár a vukovár—fiumei vasút pártolása 47 megye követutasításában szerepelt, Széchenyi javaslatának megjelenése után az erőviszonyok módosultak, s félő volt, hogy a választmány elveti a vukovár—fiumei vasút gondolatát, és Széchenyi javaslatát pártolja.

A választmány február 16-ára kitűzött ülése előtt Széchenyi a választmány tagjai közül Andrássyt és Hunkár Antalt bizonytalan pártállásúaknak tartotta. A bizottsági ülésen azonban Andrássy is Kossuth ellen szólt, s az ülés után Széchenyi már azt írta róla titkárának Tasner Antalnak, hogy Andrássy „ha nem változik, egészen velünk van". Másnap Széchenyi kapacitálásképpen külön elküldte neki a Javaslatot, s örömmel írta róla Tasnernek, hogy „egészen felém gravitál". Ezt igazolta a 19-i ülés, ahol Andrássy kijelentette, „Kossuth olyan területen van, amelyen nem tudja tartani magát". Február 21-én, az újabb ülés előtt ezt Széchenyinek külön megismételte, de Széchenyi azért bizonytalan volt benne, mert „igen erősen Kossuth birkája". Az aznapi, egyben utolsó ülésen 11-en a pesti, 7-en a vukovári és 3-an — köztük Andrássy — a

5 A különalkura l. KLÖM XI. 44—50. o.; *Lónyay Menyhértnek* 1847/8-dik naplója. (Kiadja *Kónyi Manó*) Bp. Sz. 1896. 121—122. k.; Andrássy nyilatkozata jan. 30-án: 121. k. 361. o. A leirat megérkezése utáni megnyilvánulásai: SZIN 1189—1191., 1194. o.; *Lónyay:* i. m. 122. k. 25. o.; *Pulszky:* I. k. 305. o.; A leirat vitájára l. KLÖM XI. 501—539. o.; *Lederer:* 53—60. o.; *Matolay:* 1890. I. k.; *Wertheimer:* I. k. 13—14. o.

mohácsi kiindulópontot javasolták. Kossuth ezt nem tekintette végzésnek, mondván, hogy a választmány nem a vasútvonal irányának eldöntésére, hanem a vukovári vasúttársasággal való alkudozásra volt kiküldve. Ezt az érvet semmivé tette a másnapi kerületi ülés azon határozata, hogy Széchenyi javaslatát tegyék át a választmányhoz véleményezés végett. A választmány másnapi ülésén azonban nemcsak Kossuth, hanem Andrássy sem jelent meg, amitől Széchenyi némiképpen kétségbe is esett. Másnap, amikor azt hallotta, hogy Keglevich Gábor ellene bújtogatja Andrássyt, azt írta Tasnernek: Keglevich nincs hatással Andrássyra, „ki egyébiránt egy kissé megbolondult, és bizony e pillanatban több rosszat művel, mint jót". Nem tudni, ezzel Széchenyi pontosan mire utalt, de valószínűnek látszik, hogy az ifjú gróf átlátta, a közlekedési koncepciók körüli vitában többről van szó: Kossuth megbuktatásáról, s ehhez nem akart asszisztálni. Kossuth biztosnak látszó vereségét azonban nemsokára az európai események hírei megfordították, s az ellenzék nagy része ismét az egységes fellépés hívévé vált.[6]

Már február 24-én elterjedt az a hír, hogy Kossuth és Batthyány új dolgokat akarnak indítványozni; „hogy kíséreltessék meg egy fölirat, melyben a fölség megkérendő, hogy adjon a többi tartománynak is alkotmányt". A másnapi ellenzéki konferencián Kossuth elő is terjesztette indítványát, de éppen Andrássy hivatkozott arra, hogy „ez valami *igen-igen fontos*" dolog, s indítványozta az elhalasztást. A másnapi ülésen Szemere, Szentkirályi, Tormássy, Tomcsányi, Andrássy, Szabó, Tarnóczy, Justh és Kubinyi ellenezték az indítványt. A február 27-i ülésen a javaslat végképp megbukott, s Kossuth kénytelen volt visszavonulni. Az események alakulása következtében azonban az indítvány ismét előkerült. Március 1-jén megérkezett a február 23-i párizsi forradalom híre. Másnap az ellenzék újabb, immár szélesebb körű konferenciát tartott, amelyre meghívták Széchenyit és a konzervatívok részéről Somssichot, Babarczyt és Balogh Kornélt. A konferencia célja az álláspontok egyeztetése volt. A konferencián Széchenyi a néhány napja visszavetett felirati javaslatát újra indítványozó Kossuthtal és az őt támogató Pázmándyval, Bónissal és Andrássyval szemben alulmaradt. Március 3-án Kossuth az országgyűlés ülésén előadta híres indítványát, amelyben alkotmányt követelt a birodalom minden részének, felelős kormányt Magyarországnak és a legfontosabb reformkövetelések teljesítésére szólította fel az udvart. Az indítvány ugyan elfogadtatott, de ezután újabb kínos várakozás kezdődött. A nádort és a kormányszervek vezetőit Bécsbe rendelték tanácskozásra, s mivel a tanácskozás kimenetelétől függött a kö-

6 Széchenyi panaszát Andrássyné Kendeffy Katinka elbeszélése alapján feljegyezte: *Kónyi:* Visszaemlékezés 5—6. o. A fiumei vasút vitájára és ennek politikai aspektusaira l. *Gergely András:* Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút. Bp., 1982. 121—154. o. és *uő.:* Kísérlet a magyar politikai erőviszonyok átrendezésére az 1848-as forradalom előtt. In: Egy nemzetet az emberiségnek. Bp., 1987. 335—379. o.; Széchenyi febr. 16-i levelét Tasnernak l. *Majláth Béla:* Gróf Széchenyi István levelei. III. k. Bp., 1891. 579. o. Javaslatának elküldése: *Viszota:* VI. k. 727. o. A február 16-i választmányi ülés meghívójának láttamozásán az szerepel, hogy Andrássy Bécsben van, a forrásokból azonban egyértelműen kiderül, hogy 16-án már ott volt az ülésen. L. *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. II. k. Bp., 1930. 1044. o. (a továbbiakban: Széchenyi-Kossuth vita II. k.). Széchenyi febr. 17-i levele Tasnerhoz: *Majláth:* III. k. 581. o. Andrássy febr. 19-én: SZIN 1194. o.; febr. 21-én: *Majláth:* III. k. 585. o. és *Waldapfel:* I. k. 78. o. Andrássy febr. 23-i meg nem jelenése: *Viszota:* VI. k. 732. o. Széchenyi Andrássyról és Keglevichről: *Majláth:* III. k. 588. o. Széchenyi megnyilatkozásait Andrássyról csokorba gyűjtve közli: *Hegedüs Lóránt:* i. m. 34—35. o. l. még *Viszota* bevezetését: Széchenyi-Kossuth vita II., CCXCIV—CCCXII. o. Egyéb pozsonyi adatok Andrássyról: *Fiáth Ferenc:* Életem és élményeim. Bp. 1878. II. k. 87—89. o.; *Lónyai:* 122. k. 33. o.; *Takáts Sándor:* Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825—1848-ig) In: Emlékezzünk eleinkről. Bp., é. n. 403—404. o.

vetelések sorsa is, március 9-én több követ és főrend, így Lónyay Menyhért, Kovács Lajos, Orczy Béla, Károlyi Ede, Waldstein János Bécsbe utaztak az eredményt mielőbb megtudni. A gőzhajón Andrássy, Kossuth feliratára utalva, úgy vélekedett, hogy „most az lenne az egyedüli célszerű, ha a kormány a koncessziókat azonnal megadná, annyit, amennyit csak lehet, s ezután tartsa föl erélyesen a rendet és jogait". Ami arra utal, hogy Andrássy a párizsi forradalom után sem látta annyira megrendültnek a kormányzat pozícióit, hogy Kossuth felirati javaslatának egészét keresztülvihetőnek tartotta volna. A társaság egészen tizedikéig Bécsben maradt, de az ott hallottaktól nem lett sokkal okosabb. A konferencián résztvevő Széchenyi március 12-én Pozsonyban értekezletet hívott össze, amire meghívta az ellenzék és a konzervatívok legfontosabb képviselőit, így Andrássyt is. Itt Széchenyi javasolta a Kossuth-féle felirat mérséklését, így a népképviseletre, a honvédelmi rendszer átalakítására, a felelős minisztériumra és az örökös tartományoknak adandó alkotmányra vonatkozó követelések kihagyását. Kossuth azonban visszaverte ezt azzal, hogy a felirat az ország helyeslésével találkozott. Március 14-én aztán megérkezett Pozsonyba a bécsi forradalom híre, s ez immár egyértelművé tette az ellenzék győzelmét. Az aznapi kerületi ülésen Kossuth indítványozta, hogy kérjék meg a nádort, tárgyaltassa meg mielőbb a főrendekkel a felirati javaslatot, hogy azt mielőbb Bécsbe lehessen küldeni, illetve, hogy a feliratba vegyék be a sajtószabadság követelését is. A javaslatot a nádor elfogadta, s aznap délután a főrendek elfogadták a feliratot, s akárcsak az alsó tábla, megválasztották követeiket a feliratot Bécsbe vivő küldöttségbe.[7]

Az alsó tábla követei között ott volt Andrássy Gyula is. Az aznapi ülésen ő is pártolta Kossuth indítványát, s úgy vélte, fontos, hogy ne csak az elveket mondják ki, hanem azokat formulázzák is, mert különben „ez is úgy jár, mint az 1790. X. törvénycikkben biztosított önállóság, s levegőben marad, mint a Mohamed koporsója". A leendő honvédelmi rendszerrel kapcsolatban úgy vélte, hogy az ország határait megvédheti ugyan az állandó katonaság, „de a magyar nemzetiséget és a belső rendet és szabadságot csak polgári fegyver tarthatja fenn". Ez azonban nem alapulhat „az inszurrekció nevetséges bázisán", hanem „nemzeti rendőrseregre van szükség". Éppen ezért, hogy ennek az intézménynek a bázisa semmilyen irányból ne korlátoztassék, ellenezte az ifjúság felfegyverzését, mivel ennek az intézménynek az egész lakosságon kell alapulnia. A sajtószabadság ügyében, akárcsak Kossuth, az esküdtszéki rendszer behozatalát elengedhetetlennek ítélte.

Bécsben március 16-án Széchenyi felháborodva jegyezte fel naplójában, hogy Andrássy Gyula és Zichy Manó „esztelen örömüket lelik abban, hogy Bécs lángokban áll". Aznap délután Andrássy is ott volt a Burgban. „A tanácskozás a Burgban éjfél utánig folyt — írja Andrássy jurátusa, Matolay Etele — hol nagyobb, hol kisebb reménnyel, s a két Andrássy gróf, Gyula és Aladár időnkint eljött minket az együttmaradásra buzdítani, mindenkor megmondván, miként állanak a kilátások, míg végre, ha jól emlékszem, 2 óra felé éjfél után eljöttek

7 A február 25—26-án történtekre l. SZIN 1195—1196. o.; *Lónyay:* 122. k. 37—38. o.; *Bártfai Szabó László:* Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808—1860. II. k. Bp., 1943. 642. o.; (Széchenyi febr. 26-i levele Kovách Lajoshoz); KLÖM XI. 614. o.; *Varga János:* A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. 20—21. o. A március 2-án történtekre: SZIN 1201—1202. o.; KLÖM XI. 614—615. o.; *Varga:* 24—25. o. Március 9.: *Lónyay:* 122. k. 41—42. o. A március 12-i tanácskozmány meghívója. Széchenyi-Kossuth vita II. k., 1045—1046. o.; lefolyására l. *Varga:* 42—43. o.

megmondani, hogy már bátran és nyugodtan aludni mehetünk; minden meg van adva." Ez persze nem egészen így volt; a küldöttség számára megnyugtató leirat csak másnap született meg, s Batthyány miniszterelnöki kinevezésére is csak másnap került sor. Március 17-én délután kettő körül a küldöttség visszaindult Pozsonyba, ahol végre kezdetét vette a törvényalkotási munka.

A különböző törvényjavaslatok vitájában Andrássy is részt vett. Különösen két állásfoglalása emelendő ki. A népképviseleti törvény vitájában Madarász László az általános szavazati jog behozatalát sürgette. Andrássy erre John Russel szavait idézte: „... a szabadságnak nincs nagyobb ellensége, mint az általános szavazat, mely békés időben azon vagyonosak kezébe adja a hatalmat, kik a többi embert megvehetik, zavaros időben pedig azon izgatókéba, kik a népnek teljesíthetetlen ígéretet tesznek, s éppen a középosztály, a szabadság legbiztosabb védője záratik ki". Úgy vélte, hogy az általános szavazati jog megadása a magyar nemzetiséget veszélyezteti. Hozzátette még, hogy „a hottentottákat talán kivéve, egy nemzet sincs, hol valami kvalifikáció nem volna; még Amerikában is legalább írás és olvasáshoz van kötve a választói jog, ami sokkal nagyobb kvalifikáció annál, mely e törvényjavaslatban foglaltatik". Ezért véleménye szerint nem a második, a választókról rendelkező paragrafust kell módosítani, hanem idővel az elsőt kell megszüntetni, „mert nem találja helyesnek, hogy a nemes csak azért, mert nemes, akár van rá képesítve, akár nem, jogokban részesíttessék".

Erre Perczel Miklós, Baranya megyei követ azt javasolta, hogy az 1. paragrafust hagyják ki a törvényből; mire Andrássy úgy magyarázta felszólalását, hogy ő egyelőre az első paragrafus, tehát a nemesek szavazati jogának meghagyása mellett foglalt állást, s a kvalifikáció itteni behozatalát később tartja bevezetendőnek.

A másnapi ülés előtt, amelyen a választói kvalifikáció mértékéről esett szó, Andrássy Lónyay Menyhértnek már „a választói kis kvalifikáció ellen heveskedett"; mint kiderült, kevesellte az 1/4 jobbágyteleknyi választói cenzust. Már az aznapi kerületi ülésen is ellenezte azt „nemzetiség-óvási tekintetből, a zempléni körülményekből okoskodva". A március 31-i országos ülésen Tomcsányi József, Békés megyei követ azt javasolta, hogy ne az 1/4 teleknyi cenzust állapítsák meg, hanem a telkek különböző értéke miatt meghatározott értékű birtokhoz, pl. a szabad kir. városokban szokásos 300 forintnyi fekvő birtokhoz kössék a választójogot. Andrássy ezt az indítványt pártolta, többek között azzal érvelve, miszerint tekintettel kell lenni arra is, hogy a magyar nemzetiséget ne veszélyeztessék; „de mivel tudhatjuk, hogy éppen ott, hol nemzetiségünk leginkább veszélyeztetnék, a földbirtoknak legkevesebb becse van, miért ne lehessen mondani, hogy az 1/4 teleknek középértéke 300 forintban állapíttatik meg?" Idézte Sáros megye példáját, ahol „kilencezer néhány száz tisztán orosz választó lesz 900 nemes ellenében, ha 1/4 telek lesz a kvalifikáció". Majd így folytatta: „... ha Magyarországnak azt mondanák Bécsben, »hogy a magyar nyelv használata fennhagyatik, hanem a parlamentáris nyelv német lesz« azt mondanánk: köszönjük azt a szabadságot, nekünk nemzetiség kell. Én attól tartok, itt is fogják mondani az idegen elemek; most is van már arra példa, hogy Liptó vármegyében a pánszláv mozgalmak megkezdettek". Ezért, ha már nemzetiségi tekintetben nem korlátozható a választójog, legalább vagyoni tekintetben kell azt tenni.

Kossuth úgy látta, némileg tágítható a választók köre Andrássy indítványának részleges elfogadásával, ezért javasolta, hogy a paragrafust módosítsák úgy, hogy „fertály telek vagy 300 forint" birtokában bárki választó lehessen; utalva ezzel a 300 forintot megérő, de negyed teleknél kisebb szőlőbirtokokra. Andrássy azonban úgy vélte, ha nem lehet „fél telek, vagy 300 forint" a szövegben, inkább maradjon az eredeti indítvány. A főrendek válaszüzenetének vétele után az április 4-i kerületi ülésben is a fél teleknyi cenzus mellett szólt, sikertelenül. Ugyancsak itt érvelt amellett, hogy az alsó tábla fogadja el a főrendek azon módosítását, hogy a választásra jogosító 100 forint jövedelmet a választónak saját földbirtoka, vagy tőkéje után kelljen húznia; különben még egy koldus is választó lehetne. (Az országgyűlés végül a negyedtelkes cenzust szavazta meg.)

Andrássy ugyanis liberális volt, de elsősorban magyar liberális, aki félt a nemzetiségi szavazók esetleges túlsúlyától. Ezért pl. a megyei szerkezet reformjáról szóló vitában is amellett szólt, hogy a megyékben is maradjon meg a nemesség egészének közgyűlési tanácskozási joga — szemben Kossuthtal, aki szerint 8—800 lakos után küldött képviselők alkották volna a megyei közgyűlést. Szentkirályi pedig azzal érvelt, hogy a nemesség nagyrésze eddig sem vett részt a közgyűléseken, bele fog tehát nyugodni ebbe az intézkedésbe. Andrássy erre azt válaszolta, „ha az ajtó nincs bezárva, nem akar kimenni, de ha azt bezárnák, azonnal kedve kerekednék hozzá; ez az emberi természetben fekszik". Véleménye szerint a nagyrészt magyar nemzetiségű nemesség kizárása a magyar nemzetiséget is kockáztatná.

Pozsonyi állásfoglalásai közül egyet kell még kiemelnünk. A március 20-i pozsonyi zsidóellenes pogromok után Andrássy, Bónis Samuval és Hunkár Antallal együtt, a rend mielőbbi helyreállítása mellett érvelt. Úgy érvelt, ebben az esetben az országgyűlési ifjúság felfegyverzése és a nemzetőrség bevetése alkalmasabb erre a feladatra, mint a katonaság.[8]

A főispán és a nemzetőrség őrnagya

Az országgyűlés április 11-i bezárása után Andrássyról viszonylag hosszú ideig nem tudunk semmit. Valószínűleg a fővárosba, Budapestre ment. Április 22-én Szemere Bertalan belügyminiszter és István nádor Zemplén vármegye főispánjává nevezték ki. Andrássy azonban csak május 9-én jelent meg a megye székhelyén, Sátoraljaújhelyen, hogy kinevezése értelmében „az alkotmány szelleméhez módosított új esküt" letegye.

Május 10-én reggel 7-kor Sátoraljaújhelyen mindhárom felekezet templomában hálaadó istentiszteletet tartottak az átalakulás örömére. Ezt követően fél 11-kor Kazinczy András első alispán megnyitotta a közgyűlést, amelyen a nemességen kívül községenként két-két, s városonként legalább négy követ

8 Andrássy márc. 14-i felszólalását l. *Lederer:* I. k. 72. o. Bécsi tartózkodására l. SZIN 1209. o. és *Matolay* 1890. I. k. Részvétele a népképviselet vitájában: *Lederer:* I. k. 79—85. o. Lónyainak mondott szavai: *Kónyi Manó* (szerk.): Deák Ferenc beszédei 1842—1861. 2. bőv. kiad. Bp., 1903. II. k. 216. o. és *Kónyi:* Visszaemlékezés, 10—11. o. Andrássy érveire és indítékaira l. még *Wertheimer:* I. k. 15—17. o. Andrássy állásfoglalását külön kiemeli *Varga:* 266. o. és *Horváth Zoltán:* Teleki László. Bp., 1964. I. k. 183. o. Az ifjúság felfegyverzése ellení beszéd. *Lederer:* I. k. 72. o.: az ifjúság és a nemzetőrség felfegyverzése mellett: uo. 74. o. Andrássy ellenezte a statárium bevezetését, s emiatt Széchenyivel is összekapott: SZIN 1212. o.

vett részt. Ezt követően Andrássy és Lónyay Gábor felolvasták utolsó követjelentésüket, amely megegyezett a többi követek utolsó követjelentésével; alapjául Kossuth és Szentkirályi utolsó követjelentése szolgált. Ezután olvasták fel Szemere április 22-i rendeletét Andrássy főispáni kinevezéséről, majd egy küldöttség felszólította őt a főispáni szék elfoglalására és az eskü letételére. Amint ez megtörtént, Andrássy rövid beszédben üdvözölte a közgyűlést. Az ilyenkor megszokott általánosságokat mondta; tisztelni fogja a törvényt, hű szolgája lesz a királynak és az alkotmánynak; egyedül a közbizodalom elérése lesz célja, s nem lesz eszköze „sem akarva, sem akaratlanul bármely párt- vagy magánérdeknek, szolgálni csak a közügynek fog". A beszéd elhangzása után felolvasták az országgyűlésen hozott törvényeket, majd megkezdődött az érdemi munka. Ment minden, mint a karikacsapás; már csak azért is, mert az előző napon tartott szűkebb körű konferencián Andrássy azt javasolta, „itt végezzünk s hozzunk tisztába mindent, hogy a hatalmat kezeinkből ki ne szalasszuk, s a gyűlésbe mindent készen vigyünk". A közgyűlés elfogadta „a nemzetiségre való tekintettel kidolgozott s beadott terv" szerint a megye felosztását nyolc választókerületre; majd a megyei bizottmány által már elkészített, „a megyének kiterjedése, népességére, a megyei honpolgárok minden osztályaira születésrei különbség nélkül 244 tag számban a tisztviselőkön kívül benyújtott" névsort fogadták el „ közértelemmel". Ezt követően a közgyűlés szintén „közértelemmel" megválasztotta a megyebeli választások megszervezésére alakítandó 32 tagú választmányt. Bár néhányan nem elégedtek meg a „közértelmű" határozat kimondásával és fel akartak szólalni, illetve szavazást kértek, Andrássy „megerősített mindent és eltávozott". A gyűlés így délután fél kettőkor véget is ért, s Andrássy elégedetten jelenthette Szemerének: „a közgyűlésnek törvény által kitűzött teendője a legnagyobb renddel, csenddel, a magyar nemzetiség életkérdésének főtekintetével egyeztetőleg (...) bevégeztetvén, Miniszter úrnak ezt azon, szinte megnyugtató érzettel följelenteni szerencsém van, miképpen kormányzásom alá bízott megyémbe eddigelé a rend s csend meg nem zavartatott, s semminemű, de legkisebb nemzetiség elleni mozgalmak jelenségei sem mutatkoztak, s megyém állásából s az értelmi rész egyetértéséből ítélve, reménylem, mutatkozni sem fognak".

A közgyűlés határozata szerint ezt követően minden hétfőn kell bizottmányi üléseket tartani. Az ifjú főispán a tőle várható eréllyel látta el azt a megbízatását; egy későbbi visszaemlékezés szerint „egy zajos gyűlésen csodálatos nyugodtsággal elnökölt". A következő, május 22-én tartott bizottmányi ülés bizalmát nyilvánította a Batthyány-kormány iránt, s ezt a szokásos tisztelgő iratban adta a kormány tudomására. Folyt a nemzetőrség szervezése; már az első közgyűlés alkalmával két század sorakozott fel Ordódy Kálmán főhadnagy vezetésével. Igaz, Zemplénben is némi ellenszenv mutatkozott a nemzetőrségi összeírással szemben; a nép egy része, s nemcsak a szlovák ajkú lakosság, a katonaság bújtatott formáját látta benne. Augusztus elején a megye nemzetőrségének létszáma 14 094 fő volt.

Andrássy másnapra új bizottmányi ülést hívott össze, ugyanis megérkezett Szemere május 19-én kelt rendelete, amelyben közölte a király Bécsből Innsbruckba távozásának hírét, általánosságban szólt az országot „köröskörül" nyugtalanító mozgalmakról, „melyek veszélyesekké válhatnak". Ezért felszólította a megyét, hogy a kormány aznap kiadott hirdetményének megfelelően indítsanak gyűjtést a „haza oltárára", illetve, hogy gyorsítsák meg a május

16-i miniszterelnöki rendeletben meghirdetett rendes nemzetőrség (a honvédség) kiállítását. Bár a toborzási felhívás eredetileg nem intézkedett Zemplén megye bevonásáról, a május 23-i bizottmányi ülés úgy határozott, hogy a megye községeit értesíteni kell a rendes nemzetőrzászlóaljak szervezéséről. Ugyanakkor a belügyminiszteri rendelet általánosságban mozgó megállapításai miatt Andrássy saját kezűleg írott levélben kérte Szemerét, „hogy amennyire lehetne, a veszély természetéről legalább engem tudósítani méltóztatna, hogy magamat ahhoz alkalmazva, azon sikert biztosíthassam, melyet hazám és a kormány iránti buzgalmamnál fogva elérni óhajtanék". Kifejtette, hogy a jövőben a minisztériumnak óvakodnia kellene a lehangoló hírek közlésétől, mert a jelen helyzetben nem megdöbbenésre, hanem lelkesítésre van szükség. Ugyanakkor kérte a minisztériumot, minél nagyobb számban küldjön fegyvert a nemzetőrség számára, „mert az eddig beírott nemzeti őr mind magyar, jó szellemtől lelkesített, és oly egyénekből áll, kik szükség esetében bizonyosan jó szolgálatot tehetendnek".

A június 13-án, 19-én és 26-án tartott bizottmányi ülések rutinjellegű ügyekkel foglalkoztak. Andrássy kinevezett néhány tisztviselőt; a bizottmány pedig arról döntött, hogy a megürült esküdti állomásokra folyamodók összesített névsorát neki terjesztik fel; de a bizottmány fenntartja magának a jogot, hogy a továbbiakban egy-egy posztra kijelölt személyeket terjeszthessen elő.

Andrássy zempléni hétköznapjairól viszonylag keveset tudunk. Június 4-én megérkezett Sátoraljaújhelyre volt jurátusa, Matolay Etele, akit titkárként maga mellé vett. Matolay emlékezése szerint „kedélyesen, csendesen, egyszerűen éltünk néhány hetet. Karlóca vidékén ekkor dördült meg már az első ágyú; képzelhető, mily sóvárogva olvastuk a lapokat".

A június 26-i bizottmányi üléssel Andrássy zempléni tevékenysége egy időre véget is ért. A július 2-ra összehívott országgyűlésre mint a felsőház tagja volt hivatalos. Andrássy Matolay társaságában utazott el Velejtéről Szerencsre, onnan Hejőkeresztúrra. Folytatva útjukat, Emőd helyett Igric felé mentek, s eltévedtek. Szekerük kátyúba került. Az éjszakát egy szénaboglya tövében töltötték, s aludtak, „amennyire a szúnyogoktól lehetett". Másnap egy arra járó parasztember húzta ki szekerüket a sárból; Andrássy és Matolay hosszan „politizáltak" vele.[9]

A Pestre érkező Andrássy ott volt a felsőház július 4-i előleges ülésén, amelyen őt, mint a négy legfiatalabb felsőházi tag egyikét, jegyzővé választották;

9 Andrássy pesti tartózkodására utalhat egy ápr. 25-i levél, amely azonban csak keresztnév nélkül említ egy Andrássyt. *Waldapfel:* I. k. 211. o. Főispáni kinevezését közli *Lederer:* I. k. 94. o. és kivonatosan *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharc története napi-krónikákban (1848). Bp., 1897. 267. o. Andrássy utolsó követjelentését közli *Lederer:* I. k. 88—93. o.; v. ö. KLÖM XI. 739—744. o. A szöveg már április 14-én készen volt. A május 10-én történtekre l. Andrássy aznap Szemeréhez írott jelentését. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok (a továbbiakban: BME) 1848:128. és PH 1848. máj. 17.; Marczius Tizenötödike (a továbbiakban: MT) 1848. máj. 19. és Közlöny (a továbbiakban: K) 1848. jún. 24. Andrássy beszédét l. *Lederer:* I. k. 95. o. Andrássy „csodálatos nyugodtságára" l. *Seherr-Thoss:* i. m. 407. o. A bizottmány május 22-i feliratát l. *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés 1849—49-ben. Bp., 1937. II. k. 58—59. o. (MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai, [a továbbiakban: OHB] 1848:240.) és K, jún. 24. A nemzetőrségre l. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 60—62., 68., 70. és 110. o. Szemere május 19-i felhívását közli *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849. Pest, 1868. I. k. 138—140. o. A minisztérium egészének aznap kiadott nyilatkozatát l. uo. 142—144. o. Andrássy sk. válaszát l. BME 1848: 205. Közli: *Jakab Elek:* Andrássy Gyula életéből. PH 1890. febr. 19., melléklet. A június 13-i, 19-i és 26-i ülésre l. K, jún. 24., jún 30.; K. júl. 2. Matolay Andrássyról: *Matolay:* 1890. II. (márc. 23.) Matolay június 4-i értekezésére l. a Nemzeti 1848. jún. 18-i számában írt tudósítását.

ő jegyezte le ennek az ülésnek a jegyzőkönyvét is. A július 5-én délután fél egykor tartott ülésen immár újabb jegyzőválasztást tartottak, s az első szavazáskor csak ketten, Andrássy és Radvánszky Antal nyertek többséget; Andrássy 99 szavazatból 83-at kapott. Ennek az ülésnek a jegyzőkönyvét is Andrássy írta le; s ezzel jegyzői tevékenysége véget is ért, mert az általunk ismert jegyzőkönyvek közül többön nem szerepel a neve. Ezen az ülésen tartotta meg „szűzbeszédét" is. Felvetődött az a kérdés, hogy az erdélyiek távolléte miatt nem kellene-e elhalasztani a felsőház szabályainak, illetve a trónbeszédre adandó válaszfelirat megszerkesztését. Andrássy úgy vélte, a halasztást semmi sem indokolja, de az kívánatos, hogy a válaszfeliratot csak megérkezésük után tárgyalják. A július 6-i ülésen, a házszabály vitájában, a felsőházi megjelenés jogáról úgy vélte, hogy az nem függ attól, hogy valaki kapott-e királyi meghívólevelet, vagy sem. A hozzászólások szabályozásáról szóló paragrafus vitájában pedig azt fejtegette, „ha valaki szólott is a dolog alapelvéhez egyszer, azért az ellene felhozott cáfolatra ismét felelhet".

A július 8-i ülés tárgyalta Beöthy Ödön július 5-én előterjesztett indítványát, amely szerint, szükség lévén a felsőház alakjának megváltoztatására, „szólíttassék fel a minisztérium, hogy a felsőház új alapon rendezése iránt a kor igényeinek megfelelő javaslatot terjesszen elő". A vitában ifj. Esterházy Mihály ki akarta mondatni, hogy külföldi példák nyomán a felsőházat mindenesetre meg kell tartani. Teleki Samu Beöthy indítványát pártolta, Újházy László szintén, Pálffy József viszont ellenezte, nem akarván megterhelni a kormányt. Andrássy szintén szükségesnek látta a felsőház reformját, de azzal a hozzátétellel, hogy a minisztérium a következő országgyűlésre terjessze elő a felsőház átalakítása iránti tervét. Beöthy erre azzal válaszolt, hogy ha Andrássy indítványát fogadnák el, a felsőház a következő országgyűlésen is jelen alakjában jelenne meg. A felsőház fennmaradását követelőknek azzal válaszolt, hogy ennek eldöntésére éppen a felsőháznak nincs joga. A vita végül az indítvány elfogadásával ért véget anélkül, hogy a kormánynak a terv beterjesztésére határidőt szabtak volna.

A július 14-i ülésen a felsőház 11 tagú választmányt küldött ki a válaszfelirat elkészítésére. Andrássyt is beválasztották; a 103 szavazatból 92-t kapott. Titkára, Matolay Etele szerint a válaszfeliratot Andrássy fogalmazta; az eredeti kézirat hiányában ez nem bizonyítható. A végleges szöveg a július 20-i választmányi ülésen készült el, s azt bizonyosan tudjuk, hogy a válaszfelirat 8. bekezdésébe Andrássy indítványából került be az a passzus, amely szerint „tekintve egyszersmind hazánk és Európa jelen helyzetét, mely által hivatva vagyunk szoros egyetértésben a nagy Némethon népeivel védfala lenni a civilizációnak"... A válaszfelirat másnapi vitájában ugyanis Géczy Péter honti főispán azt kérte, hogy említsék meg ezen a pontos Törökországot, Angliát és Franciaországot is. Andrássy ekkor azzal érvelt, hogy azért kívánta Németországot külön megemlíteni, mert Magyarország csak „mint az európai civilizáció védbástyája" vonhatja magára „az európai nemzetek figyelmét", és szerezheti meg „az európai nemzetek rokonszenvét". Majd Kossuth híres július 11-i beszédére utalva úgy vélte, „hogy ez nem csupán a horvát viszonyokra, hanem egyszersmind Magyarországnak Európa jelen helyzetébeni állására vonatkozott, és mint ilyenekre szükséges erő ajánltatott meg; és így a törvényhozás határozásához képest szükségesnek tartottam megemlíteni, hogy ez nem-

csak a horvát viszonyokra történik, hanem egyszersmind tekintve feladatunkat, védbástyája lenni foghatunk az európai civilizációnak". A célzás egyértelmű: Magyarország Németországgal együtt csak egy irányból, Oroszország felől védheti az európai civilizációt. Éppen ezért úgy vélte, szükségtelen külön megemlíteni mindazon országokat, „amelyekkel netalán barátságos viszonyokban akarnánk lenni, mivel szeretném a dolgot egy kissé függőben tartani addig, míg meglátjuk, hogy minő politikát követnek irányunkban . . ."

Andrássy a válaszfelirat vitájában tanúsította a legnagyobb buzgalmat, s ez arra mutat, hogy valóban komoly része lehetett megszerkesztésében. Beöthy Ödönnel szemben, aki egyrészt túl alázatosnak tartotta a felirat hangnemét, másrészt úgy vélte, hogy azt a nádorhoz kellene intézni azzal a kéréssel, hogy értesítse az uralkodót, Andrássy úgy vélte, a feliratban nincs több alázatosság, mint kellene, s mivel „a trónbeszéd őfelségétől jő, (. . .) a válasz egyenesen őfelségét illeti".

Újházy László úgy vélte, hogy mivel a trónbeszédben nincs szó az itáliai háborúról, az erre utaló bekezdésnek sincs helye a válaszfeliratban, illetve, hogy a Pragmatica Sanctio-ból nem következik az Ausztria és Magyarország közötti kölcsönös védelmi kötelezettség. Andrássy szerint a Pragmatica Sanctioról nem érdemes vitatkozni, mert szó sincs róla a válaszfeliratban; „másodszor mert meggyőződésem szerint ha a Pragmatica Sanctio értelmében oly szövetség nem léteznék, mint aminő létezik, akkor mást kellene alakítani . . ."; tehát, szemben a Magyarország önállóságát tágítani törekvő Újházyval, Andrássy fontosnak ítélte a birodalom másik feléhez fűződő kapcsolatok fenntartását. Az olasz kérdésről úgy vélte, hogy a feleletnél nem azt kell nézni, hosszabbe a felelet a kérdésnél, hanem azt, „illik-e a kérdésre". Amit Újházy javasol, „az egy echo volna, ami pedig a válaszfeliratban volna, az felelet". Két magatartásforma és két álláspont összecsapásának vagyunk itt tanúi: Újházy — enyhébb formában — a képviselőházi radikális ellenzék érveit ismétli, teoretikus, de nem praktikus érveléssel; Andrássy pedig a kormányzat kompromisszumokra kész, pragmatikus álláspontját képviseli.

A következő, július 24-i ülésen Andrássyt is beválasztották abba a felsőházi küldöttségbe, amelynek a képviselőház küldöttségével együtt Innsbruckba kellett mennie, hogy megkérje az uralkodót, jöjjön Magyarországra. Andrássy valószínűleg el is utazott Innsbruckba, mert az ezt követő hetekben semmilyen nyoma sincs annak, hogy a fővárosban vagy Zemplénben lett volna. Így ott lehetett a válaszfelirat átadásánál, illetve akkor, amikor az uralkodó augusztus 8-án megígérte a küldöttségnek, hogy az országgyűlés berekesztésére személyesen megjelenik.

Pesti hétköznapjairól leginkább Széchenyi naplójegyzeteiből tudunk. Többször úszott együtt a gróffal, sőt, egy ízben állítólag a Lánchíd egyik láncán átsétált vele együtt Pestről Budára. Tőle tudjuk azt is, hogy a válaszfeliratot készítő választmány egyik ülésén Andrássy és társai egy órás késéssel, álmosan jelentek meg. Egy hírlapi tudósítás szerint Andrássy július 16-án a Nemzeti Színházban volt, s az előadás alatt egy zsebtolvaj ellopta a tárcáját. Szintén Széchenyi jegyezte fel azt, hogy Andrássy és Batthyány Kázmér „igazi kínai módra" nyilatkoztak Jellacic és a szerbek ellen. Úgy tűnik, hogy Andrássy némi vonzalmat érzett a hadi babérok iránt, mert Széchenyi augusztus 19-én már azt jegyezte fel róla, hogy „gyűlöletes bolond", mert lázas beteg létére le

akar menni Óbecsére, „hogy a szemétdombon haljon meg egy ágyban"; tehát le akart menni a szerb harctérre.

Közben nem szakadt meg egészen kapcsolata Zemplén megyével sem. Nem sokkal távozása után, július 3-án, a zempléni bizottmány ülése felszólította Andrássyt, a képviselővé választott négy közhivatalnok hivatalának közös megegyezéssel történő betöltésére mielőbb jelenjen meg Zemplénben; s megjelenésének időpontját mielőbb tudassa, mert a kérvények beadására két heti határidőt tűztek ki. Miután Andrássy az országgyűlés miatt nem jelenhetett meg, a bizottmány minden hivatalra titkos szavazással két-két jelöltet terjesztett fel Andrássynak, aki közülük nevezte ki Pesten a négy hivatalnokot. Erről szóló levele augusztus 5. körül érkezett Sátoraljaújhelyre.

Egy 1848 szeptemberében Kossuth-hoz intézett levélből tudjuk, hogy augusztusban báró Reviczky József „egy alkotmány és szabadság ellen kitörésben lévő gyalázatos összeesküvést" jelentett fel Szemere Bertalan belügyminiszternek. Szemere az ügy kivizsgálásával Andrássy Gyulát bízta meg. Andrássy fel is kereste Ungváron Reviczkyt, hogy a bizonyítékokat átvegye. A Reviczky által előmutatott két levél egyikét átvette; a másikat Reviczkynél hagyta, hogy „ennek tartalma következtében" menjen Eperjesre. Az ügy közelebbi tartalmáról és kimeneteléről azonban mit sem tudunk.[10]

Nem tudjuk pontosan, milyen hírek hatására döntött úgy Andrássy, hogy leutazik a délvidéki táborba. Matolay Etele emlékezése szerint a grófot a délvidéki kisháborúról, illetve a Horvátországból érkező hírek inspirálták erre a lépésre.

Augusztus 23-án Andrássy még Széchenyi egyik párbajsegéde volt, amikor az Patay Józseffel párbajozott volna. Augusztus 25-én a felsőház reggel 11-kor tartott ülésén Majláth György elnök bejelentette, hogy a felsőház több fiatal tagja le akar menni a táborba. Majláth kérte, hogy a felsőház döntsön

10 Andrássy országgyűlési beszédeit *Lederer:* I. k. a Pesti Hírlapban megjelent kivonatok, és nem a Közlöny teljes szövegei alapján közölte; így néhány beszéd ki is maradt ebből a gyűjteményből. En az eredeti szöveg alapján idézem őket. A népképviseleti országgyűlés felsőházának jegyzőkönyveit is közli. *Beér János — Csizmadia Andor* (szerk.): Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. (a továbbiakban: *Beér—Csizmadia*) Bp., 1954. Az országgyűlés jegyzőkönyveit 1848. október közepéig kivonatosan közli *Pap Dénes:* A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. I—II. k. Pest, 1866. (a továbbiakban: *Pap:* Nemzetgyűlés). Andrássy jegyzővé választása: *Beér—Csizmadia:* 480. o. Sk. jegyzőkönyveit l. MOL N 124. Országgyűlési iratgyűjtemény. Felsőházi iratok. 7. csomó, 5. tétel. Andrássy júl. 5-i beszédét l. K., júl. 6.; a júl 6-it uo. júl. 7., a júl. 8-it uo. júl 9. A július 14-választás: uo. júl 15. és *Beér—Csizmadia:* 483. o. A válaszfelirat szövegét l. uo. 676—678. o. és *Lederer:* I. k. 100—102. o. Andrássy szerzőségére l. *Matolay:* 1890. II. k. A válaszfelirati vitát l. K, júl. 23. Itt jegyzem meg, hogy a *Lederer:* I. k. 104. o.-on utolsóként közölt felszólalást nem Andrássy, hanem Perényi Zsigmond mondta. Andrássy felszólalt még július 26-án is. L. K, júl 28. *Széchen Antal* memoárjai szerint Andrássy a válaszfelirati vitában kijelentette volna: „Ha Lajos (Batthyány Lajos gróf miniszterelnök) Kossuth Lajost még ma este el nem távolítja (erősebb kifejezést használt), veszve vagyunk, mert ez az ember még nagy bajokat fog előidézni". Amikor a kiegyezés után Széchen felidézte neki a szavakat, Andrássy ezt mondta volna: „Nem volt igazam?" 1848—49. Történelmi Lapok, 1896. 162—163. o. (a továbbiakban: TL). Ez azonban, éppen Andrássy felszólalásai ismeretében, kevéssé valószínű. Andrássy beválasztása a válaszfeliratot vivő küldöttségbe: K, júl 27. és *Beér—Csizmadia:* 485. o. (58 szavazatból 48-cal a negyedik volt). Az innsbrucki útra l. *Kéry:* 429. és 443. o. Andrássy a Lánchídon: *Szőts:* 18—19. o. és az ő nyomán *Tóth Béla:* A magyar anekdotakincs. Bp., é. n. III. k. 90. o. Széchenyi az álmos Andrássyról: SZIN 1288. A zsebtolvaj: *Kéry:* 408. o. Andrássy és Batthyány Kázmér a szerbekről: SZIN 1293. A táborba menetelről: uo. 1309. o. A zempléni bizottmány júl. 3-i határozatát l. K. júl. 14. Andrássy intézkedése uo. aug. 17. (Sátoraljaújhely, aug. 5.). Az összeesküvésre l. Reviczky József levelét: MOL R 90.: Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. I. 451. (a továbbiakban: KLI), közli *Waldapfel:* II. k. Bp., 1952. 132—134. o.

ebben az ügyben, mert félő, hogy a felsőház lassan nem lesz határozatképes, s egymaga nem mer engedelmet adni a távozni szándékozóknak.

Beöthy Ödön melegen pártolta a lemenni szándékozók kérelmét azzal, hogy az elnök szólítsa fel a többi távollevőket a megjelenésre. Andrássy úgy vélte, „jó hatással van a népre, mely odalenn tűri a táborozás kínjait és szenvedéseit, ha látja, hogy azok, kik a sors által több vagyonnal vannak megáldva, s kiknek körülményeik megengedik máshol is lenni, saját személyökben részt vesznek a haza védelmében". Ezért azt javasolta: a felsőház határozatképes létszámát szállítsák le ötven főről harmincra, vagy negyvenre. A hozzászólók többsége pártolta ezt az indítványt, s így a felsőház szükséges létszámát 30 főre szállította le.

A Népelem című lap „Fővárosi mozgalmak" című rovatában megjelent aprócska hírből tudjuk, hogy Andrássy, Károlyi György, Bónis Samu és Prónay István augusztus 26-án délután indultak el a táborba. Az indulás előtti napon Andrássy még egy külön levelet írt Zemplén megye közönségének, „hogy menjünk hamar, már ő vár bennünket Szenttamás előtt". Andrássy és társai valószínűleg együtt utaztak Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, aki a tábor fővezérletét átveendő utazott Verbászra.

Andrássy és társai augusztus 27-én érkeztek meg Verbászra. Egy róluk szóló hírlapi tudósítás szerint „jólesik lelkes férfiakat látnunk ez átoknyomta földön".

A tábori kirándulás azonban nem tartott sokáig. Augusztus 31-én már mind Bónis, mind Prónay ott voltak a képviselőház reggel 10-kor tartott ülésén, Károlyi pedig a szeptember 4-i felsőházi ülésen vett részt. Úgy tűnik, az egész társaság már augusztus 29-én visszaindulhatott a fővárosba. Erre mutat az is, hogy amikor Andrássy szeptember 3-án megjelenik Sátoraljaújhelyen, a Közlönynek szóló tudósításban a lap levelezője mint „országgyűlésről hazatért főispánunk"-at említi.

Andrássy tehát viszonylag rövid ideig maradt a fővárosban. Zemplénbe való visszatérésének indokait csak valószínűsíteni tudjuk. Egyrészt már délvidéki kiruccanása alatt mind a képviselőház, mind a felsőház elfogadta a magyar hadseregről szóló törvényjavaslatot, s augusztus 29-én Szemere belügyminiszter rendeletben szólította fel a megyék főispánjait, a kerületek kapitányait, a székek főkirálybíráit és főtiszteit, hogy azonnal térjenek vissza megyéjük stb. székhelyére, ahol a teendők iránti utasítást találják. Ez a rendelet a Közlöny augusztus 30-i számában látott napvilágot. A másnapi számban, szintén augusztus 29-i dátummal megjelent Szemere részletes utasítása az újoncösszeírás megkezdéséről. Ez lehetett tehát Andrássy egyik oka a hazatérésre. Másrészt valószínűleg úgy érezte, hogy a Délvidékről visszatérve immár ideje személyesen részt venni a tervezett önkéntes csapat kiállításában.[11]

11 *Matolai* emlékezését l. 1890. II. k. és Visszaemlékezésem honvéd életemre. Sátoraljaújhely, 1883. 1. o. (a továbbiakban: *Matolay* 1883) Matolay ez utóbbi munkáját Andrássynak ajánlotta. Andrássy, mint Széchenyi párbajsegéde: SZIN 1313. o. *Angyal Dávid* szerint Andrássyt „lázas betegsége és Széchenyi intései otthon marasztalták". i. m. 6. o. Ez tévedés. Andrássy augusztus 25-i felszólalását l. K, aug. 27. A Népelem aug. 27-i tudósítását a „tegnap" szócska elhagyásával közli *Kéry:* 472. o.; az indulás napja tehát augusztus 26. Az indulásra csak délután kerülhetett sor, mert Bónis aznap még ott volt a képviselőház du. fél kettőig tartó ülésén. K, aug. 27. Andrássy Zemplénnek írott levelére l. *Karsa Ferenc:* Karsa Endre zempléni önkéntes nemzetőr levelei a feldunai táborból és a táborozást megelőző eseményekről. AZT 1905. 131. o. (a továbbiakban: *Karsa*). 1848. aug. 27-i levél. Andrássyék Verbászra érkezésére l. K, szept. 1. A Közlöny szept. 3-i tudósítását l. szept. 17. (*Tóth Ferenc* írása). Szemere augusztus 29-i rendeleteit l. *Pap:* Okmánytár I. k. 395—397. o.

Zemplén megye bizottmánya augusztus 21—22—23-án tárgyalta meg Batthyány augusztus 13-i rendeletét. A bizottmány minden részletre kiterjedő figyelemmel intézkedett a csapat kiállításáról. Hogy minél többen jelentkezzenek, megígérte, hogy a táborba menő hivatalnokok hazatérésük után ismét elfoglalhatják hivatalaikat; a közben megürült hivatalokra pedig csak olyanokat választanak, akik szolgáltak a táborban. A bizottmány a szolgálati időről úgy intézkedett, hogy az egy évnél hosszabb semmi esetre se lehessen. A csapatok összegyűjtésével a legelső jelentkezőket, így Mezősy Lászlót, Szepesi Pétert, Zábráczky Lászlót, Palkovics (Pálkövi) Antalt, Kun Dánielt és Sebeczky Andrást bízta meg. A toborzás területenként eltérő sikerrel folyt; Sárospatak városából 120 (más forrás szerint 180, illetve 200 önkéntes) jelentkezett; ugyanakkor az egész Bodrogközből mindössze 17. A megye alsó, magyarlakta részén több mint 500, a felső, jórészt szlovák lakosságú részen pedig alig több mint 100 önkéntes jelentkezett. Az önkéntesek létszáma szeptember 4-én elérte a 650 főt.

Amikor Andrássy hazatért Zemplénbe, a zászlóalj toborzása gyakorlatilag befejeződött. A szeptember 4-én tartott bizottmányi ülés két pontot tárgyalt; egyrészt az újoncállítás előkészítését, másrészt az önkéntes csapat kiállításával kapcsolatos kérdéseket. Mivel a több mint 14 000 főnyi nemzetőrséget számláló megyéből 650 önkéntes akadt csak, többen a sikertelenség okát abban látták, hogy a tisztviselők hanyagok; hogy a nemzetőrség egésze fegyvertelen és gyakorlatlan; hogy tartani lehet a megye felső vidékén lakó szlovákok mozgalmaitól. Az általános megállapítás szerint a kudarc oka a népnek „a katonaélet iránti ellenszenvében" keresendő. Ezért a bizottmányi ülésen elhangzott olyan javaslat, hogy a csapat szolgálati idejét egy év helyett három hónapban szabják meg; s a hazatérőket egy szintén három hónapra kiállítandó önkéntes csapat váltsa fel. Mások azt indítványozták, hogy a hazatérő önkéntesek legyenek adómentesek. A bizottmány elvetette ezeket a javaslatokat, s egy évben maximálta a szolgálati időt. A bizottmány ülése intézkedett az otthonmaradó családtagok, illetve a netán megsebesülők ellátásáról és megerősítette az augusztus 21—23-i bizottmányi határozatokat a hivatalok betöltésének módjáról. A bizottmány megszűntnek nyilvánította a toborzást, s a kiállítandó önkéntes gyalog- és lovascsapat gyülekezési helyéül Sárospatakot, napjául szeptember 11-ét határozta meg. A csapat felszerelését egy három tagból álló bizottmányra bízta.

Ez a bizottmányi ülés az újoncállítás ügyében elfogadta a szeptember 3-án Kazinczy András alispán által előkészített intézkedéseket; ezek szerint a megye 21 kerületében 4—4 tagból álló küldöttségek kezdik meg az összeírást, s 10-ig be kell azt fejezniük.

Andrássy ezek után úgy láthatta, hogy a megyében nélküle is megy minden a maga útján; megkezdődött az újoncösszeírás, az önkéntes csapat szervezése pedig végéhez látszott közeledni. Szeptember 4—8. között az önkéntesek átestek az orvosi vizsgálaton; a 650 főből 600 maradt. Szeptember 12-én a sárospataki református kollégium udvarán megválasztották a zászlóalj tisztjeit, s a három századra osztott legénység Bellosicz Ignác nyugalmazott cs. kir. százados, nemzetőr őrnagy vezetésével megkezdte gyakorlatait. A tisztválasztáson Andrássy nem volt jelen, akárcsak a szeptember 18-i zászlószentelésen, illetve az aznap tartott bizottmányi ülésen sem. Mivel Batthyány szeptember 14-én kiadott rendeletét az újoncok mielőbbi kiállításáról Andrássynak címez-

te, úgy tűnik, hogy ekkor még nem volt a fővárosban. Elképzelhető természetesen, hogy éppen ezen a napon érkezett vissza a fővárosba.[12]

Másnap ugyanis a Tisza-Gőzhajózási Társaság, amelynek Andrássy alelnöke volt, felhívást bocsátott ki tagjaihoz. Ebben felszólította a részvényeseket, hogy mivel „a Társaság Londonban készült, jelen zavaros körülmények enyhültével rendeltetése helyére szállítandó Debreczen nevű első gőzhajójának Galacbai megérkezése, hiteles értesítés folytán, minden percben váratik", a részvényesek november 10-ig fizessék be negyedik részvényrészlegüket. A Társaság ügyeiben 1848 november folyamán Andrássy intézkedett, ezért kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy ez a szeptember 15-i felhívás is az ő közreműködésével született.

Ezután közel két hétig semmilyen adatunk nincs Andrássyról. Szeptember 27—28. körül azonban megjelent a Jellacic előretörő hadai elől a Velencei-tó északi partjáig visszavonuló magyar hadsereg táborában; Móga jelentése szerint mint a pesti nemzetőrség részéről kiküldött „sebes lovag". Az is elképzelhető azonban, hogy egyszerűen Batthyány kíséretéhez tartozott.

Andrássy is valószínűleg ott volt aznap este a sukorói református templomban tartott haditanácson, amelyen a tisztikar és az országgyűlés küldöttsége abban állapodott meg, hogy ha Jellacic támad, a magyar sereg visszaveri támadását. Tanúja volt Batthyány és az országgyűlés küldöttsége meg a Perczel-fivérek vitájának; a képviselők ugyanis közölték az ügyvezető miniszterelnökkel, hogy a képviselőház Lamberg királyi biztosi megbízatását törvénytelennek és érvénytelennek, magát Lamberget hazaárulónak nyilvánította. Erre Batthyány az országgyűlés döntését nyilvánította törvénytelennek. A vitát követően a kápolnásnyéki fogadóban Batthyány találkozott Szapáry Antallal, Almásy Györggyel, Dénessel és Pállal, Andrássy Gyulával és Bárczay János huszárkapitánnyal, akik mindannyian gratuláltak Batthyánynak magatartásához és ellenállása általuk is várt jó eredményéhez.

A másnapi, szeptember 29-i pákozd—sukorói ütközetben Andrássy báró Luzsénszky Alajossal, gróf Almássy Dénessel és Szapáry Antallal együtt Móga parancsőrtisztjeként vett részt. Az ütközet után írott rövid leírásából megállapítható, hogy milyen benyomások érték az ütközet alatt az ifjú grófot. Az ütközet alatt Andrássy a magyar jobbszárnyon tartózkodott, amelyet Milpökh József ezredes vezetett. A jobbszárnyat a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, négy önkéntes zászlóalj (két pesti, egy tolnai és egy nógrádi), 4 század székesfehérvári önkéntes, 2 század Miklós-huszár és a 3. hatfontos gyalogüteg alkotta. A szemben álló erők parancsnoka, Kempen altábornagy, előbb frontális

12 A zemléni bizottmány aug. 21—23-i ülésére l. K. szept. 5. Az önkéntes mobilizációra l. *Urbán:* i. m. 178—195. o. A zászlóalj történetére l. *Matolay:* 1883. 1—40. o.; *Mezősy László:* Ezernyolcszáznegyvennyolcadiki levelek. (S. a. r. *Szőcs Sebestyén*) Bp., 1976. (a továbbiakban: *Mezősy—Szőcs);* Karsa: AZT 1905.; *Matolay Etele:* A zempléni önkéntes zászlóalj 1848-ban. AZT 1896. 344—348. o.) (nagyjából megegyezik *Matolay* 1883. szövegével); *Dr. Beke Lajos:* A zempléni nemzetőrség. AZT 1899. 108—110., 142—143. és 236—238. o. (*Karsa, Matolay* és *Mezősy* alapján). Különnyomatként is megjelent. *Hermann Róbert:* Petőfi barátja Görgei hadjáratáról. (*Pálkövi Antal* kiadatlan 1849-es írása). Napjaink, 1989. 3. sz. 6—10. o. A toborzás részleteire és eredményére l. még K. szept. 10., okt. 13.: PH szept. 24., okt. 20.; Nemzeti, szept. 24. (*Matolay* cikke); Kossuth Hírlapja, szept. 17., okt. 11.; MT okt. 10. A zászlóalj 3. századának névsorát közli *Hőgye István* (szerk.): Zempléni históriák. Budapest — Miskolc, 1986. 266—271. o. A zászlóaljra l. még MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. 3933. és 4219. (a továbbiakban: ONÖHT). A szept. 4-i ülésre l. K, szept. 10.; KH szept. 17. és ONÖHT 4090. A zászlóalj tisztválasztásáról a bizottmány aug. 21—23-án úgy intézkedett, hogy az az alispán és „magához veendő megyei tagok jelenlétében történik". K, szept. 5. Batthyány szept. 14-i rendeletét l. *Pap:* Okmánytár II. k. 1869. 14—15. o., legutóbb Századok, 1982. 1266. o. A megye válasza ONÖHT 3933.

támadással próbálkozott, ám az önkéntesek és a Wasák bátran viszonozták a tüzet, „de a bátorság egészen különböző nemével". Amíg a Wasák „a legrendesebb négyszegű tömegben, az első sorok térdelve, szobornyugodtsággal" lőttek, addig Ivánka önkéntesei között az ellenség első lövései bizonyos zavart okoztak, „a négyszög ovál tétovázó alakot vőn". Andrássy szerint ez a fegyelem hiányának volt tulajdonítható, de csak egy percig tartott. „E percnyi habozás után »éljen a haza« kiáltás hallatszott, mintegy mutatva, hogy ahol fegyelem nincs, csak a lelkesedés segíthet, és szuronyt szegezve rohant a fiatal sereg ezredese után, az ellenség felé, kik a szuronyt be nem várva, harminc lépésnyi távolságban érkezvén, hátat fordítva rohantak le a parton".

Kempen erre feladta a frontális áttörés reményét, s két zászlóalj gyalogsággal és két század lovassággal megpróbálta a magyar jobbszárnyat megkerülni a lovasberényi úton, de közben folytatta a frontális támadást is. A magyar jobbszárnynak nem volt hátvédje, illetve tartaléka. „Ezen csapatok tüzelése, mely míg csapataink nagy része a már leírt fronttámadással volt elfoglalva, nemcsak oldalban, hanem hátban vevé felállításunkat — írja Andrássy — igen veszedelmes hatással leendett, főképp ha az ellenség határozottabban nyomul elő, a nap kimentére". Ivánka szerint ebben a pillanatban érkezett meg Andrássy Gyula egy honvédüteggel, „melyet valahonnan a centrumból hozott" és a jobbszárny felé vitt. „Néhány jól célzott kartácslövés és két század Miklóshuszár rohama több volt, mint a horvátok [elviseltek] . . . , rögtöni visszafordulásra bírá a horvátokat, mely az utánuk nyomult üteg még néhány lövéseire vad futásba fajult ki". Ez az akció tökéletesen zavarba hozta Jellacic balszárnyát; olyannyira, hogy — félig-meddig cselből — Kempen fegyverszünetet kért, majd a tárgyalás ürügye alatt néhány határőr foglyul ejtette Ivánka őrnagyot. Milpökh azonban közben folytatta a támadást, s amikor Kempen hátában megjelent a zalai önkéntesek zászlóalja, az ellenséges balszárny veresége egyértelművé vált. A horvát balszárnyban uralkodó zűrzavart Andrássy babiloninak minősítette.

A sikeres közbelépés után Andrássy visszatért Móga kíséretéhez. Perczel Miklós naplója szerint amikor az ütközet után Móga megjelent a tolnai önkéntesek között, Andrássy is vele volt, s a fővezér vele küldte el intézkedéseit a Dinnyésen tartalékban álló Perczel Mórhoz, a Zrínyi-csapat parancsnokához, „melyben némely intézkedések mellett e szavak állottak: „Herr Oberst, wir haben gesiegt, die Ehre des Tages gebührt Ihren Herren Brüdern, und den tolna-er Bataillon".

A csata után Andrássy is tanúja volt a Móga által elrendelt visszavonulás okozta zavarnak. A hadvezetés ugyanis úgy ítélte meg, s ebben a táborba küldött kormánybiztosok is egyetértettek a tisztikarral, hogy Jellacic vesztesége nem jelentős, s hogy túlereje következtében továbbra is képes átkarolni a magyar hadsereget. Ebben a meggyőződésében a hadvezetést csak megerősíthették a csata alatt a jobbszárnyon történtek. Ezért a haditanács elhatározta, hogy a csapatokat Martonvásárig vonják vissza. Az éjszakai visszavonulás során azonban több alakulat összekeveredett, egy később érkező zászlóaljba tévedésből belelőttek; szóval a Martonvásáron megálló sereg mindenre emlékeztetett, csak győztes ármádiára nem. Így másnap a hadvezetés is megkönnyebbült, amikor a horvát táborból szabadon engedett Ivánka őrnagy megjelent a bán fegyverszüneti ajánlatával. Ivánka emlékiratából tudjuk, hogy Martonvásáron „nagy vita volt Bónis és gr. Andrássy Gyula között", de aztán „sikerült

szerencsésen a viszályt közöttük kiegyenlíteni". Ivánka a vita tárgyáról semmi közelebbit nem ír; legfeljebb feltételezhetjük, hogy Andrássy rosszalta a csatát követően elrendelni a visszavonulást. Erre mutathat az is, hogy nemsokára elhagyta a tábort, mert október 1-jén már Pesten volt. Kovács Lajos emlékezései szerint Andrássy is ott volt a Honvédelmi Bizottmány azon ülésén, amelyen Kovács felolvasta Görgei jelentését gróf Zichy Ödön volt Fejér megyei adminisztrátor peréről és kivégeztetéséről. Kovács szerint látni lehetett Andrássy arcán „a mély benyomást". Azonban ekkor az egyik bizottmányi tag felkiáltott: „Úgy kell az árulónak! Jól történt, bár függnének mind!"

Andrássyt tehát meglehetősen vegyes benyomások érték néhány nap alatt. A pákozdi ütközet dicsőségéből azonban neki is kijutott; Móga szeptember 29-i jelentésében Andrássyt is azon parancsőrtisztek közé sorolta, akik „parancsaimnak köröztetése által az ütközet alatt magokat érdemessé tették". A jelentés következtében Andrássy neve is bekerült mind a képviselőház, mind a felsőház október 1-jén hozott határozatába, amely köszönetet szavazott a katonaságnak a győzelemért.[13]

Október 8-án megérkezett a fővárosba a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrök zászlóalja. Az alakulat Bellosicz őrnagy parancsnoksága alatt október 4-én Sárospatakról indult el a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri tábor székhelyére, Szolnokra. Október 7-én megérkezve már nem találták ott a tábor kinevezett parancsnokát, Görgei Artúr őrnagyot, mert őt közben Batthyány Pestre, majd onnan a Csepel-szigetre rendelte. Görgei megbízottja, Timon Zsigmond hadnagy tudtukra adta Görgei utasítását, hogy kövessék őt Pestre, ahol fegyvereiket is meg fogják kapni. Az induláskor 628, majd Szolnokon 640 főre kiegészült zászlóalj nem csupán fegyverben szenvedett hiányt; Andrássy távozása után a zempléni hatóságok buzgalma is alábbhagyott, s a zászlóalj nagy részének az induláskor még nem volt atillája, illetve rendes bakancsa.

A Pestre érkező zászlóaljat a Terézvárosban szállásolták el. A tisztikar az-

13 A Tisza-Gőzhajózási Társaság felhívását többek között l. PH szept. 23., 24., 26., 28.; KH szept. 24., 26., 27. A társaság elnöke gróf Károlyi Lajos volt. Andrássy pákozdi szereplését az eddig szakirodalom főleg Móga szeptember 29-i hadijelentése és a képviselőház határozata alapján ismertette, így *Kónyi:* visszaemlékezés 11—12. o.; *Angyal:* 7. o. Testvére, Aladár már korábban ott volt a táborban. *Fiáth:* II. k. 115. o. és PH 1890. febr. 19. (Az első magyar hadügyminiszter). A sukorói haditanácsra és a pákozdi csatára l. *Jenei Károly:* A pákozdi csata. Fejér megyei Szemle, 1966. 1—2. sz. 11—22. o. *Urbán Aladár:* Pákozd 1848. Bp., 1984. 158—180. o. Andrássy és társai gratulációja Batthyánynak: *Károlyi Árpád:* Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. II. k. 174. o. Andrássy leírása: *Gróf Andrássy Gyula* a pákozdi csatáról. Történelmi Szemle, 1912. 587—589. o. A magyar jobbszárny felállításáról több, ellentmondó adat van, ezek értékelésére itt nem térek ki. L. *Nagy László — Rohonyi Gábor — Tóth Gyula* (szerk.): Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp., 1955. II. k. 49. o. (a továbbiakban: Szemelvények); *Jenei:* 16. o. és *Ivánka Imre:* Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848. július végétől október végéig. Bp., 1881. 20—21. o. Andrássy szerepére l. *Ivánka:* 21—22. o. Az epizódot név nélkül említi a magyar hadsereg hadműveleti naplója, l. Szemelvények, II. k. 51. o. *Ivánka* és *Andrássy* szerint egy, a hadműveleti napló szerint fél üteggel érkezett meg. Itt jegyzem meg, hogy *Jenei* kronológiája pontatlan, mert ezzel a fellépéssel egy időbe helyezi Ivánka elfogatását, holott erre csak a bekerítési kísérlet visszaverése után került sor. *Perczel Miklós* naplóját l. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára (a továbbiakban: OSZK Kt.) Quart. Hun. 3185. l. k. 1850. márc. 6-i bejegyzés, 112—113. f. (Ez a szövegrész a nyomtatott, *Závodszky Géza* által vitatható elvek alapján sajtó alá rendezett kiadásból kimaradt). Andrássy és Bónis vitájára l. *Ivánka:* 25. o. *Kovács Lajos* emlékezése: Gróf Széchenyi István közéletének utolsó három éve. Bp., 1889. II. k. 273—174. o. Móga jelentését l. KLÖM XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. (S. a. r. *Barta István*) Bp. 1952. 53—54. o. A jelentésben Luzsénszky Alajos helyett tévedésből Ottó szerepel. A képviselőház határozata: *Pap:* Okmánytár II. k., 110—111. o. és *Beér—Csizmadia:* 258—259. o. Itt jegyzendő meg, hogy *Egervári Ödön* szerint „a 10 000 horvátnak Ozoránál történt lefegyverzése alkalmával ott találjuk a grófot Perczel Mór oldala mellett működni..." Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma, Pest, 1870. I. k. 14. o. Erről egyetlen forrás sem szól; ellenben innen ered az Andrássy-irodalom egyik legszórakoztatóbb leiterjakabja, amely szerint Andrássy ott volt „Mórnál Perczel Mór oldalán". L. PN 1890. febr. 18.; Zemplén, 1890. febr. 23.; Nemzet, 1890. febr. 18.; *Sturm Albert:* Új országgyűlési almanach 1887—1892. Bp., é. n. 67. o.

nap este Lónyay Gábornál egy estélyen vett részt, ahol jelen volt Andrássy Gyula is. Mivel a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, Bellosicz őrnagy csak Pestig kísérte a nezetőröket, s utána vissza akart térni a megyébe, a zászlóalj tisztikara felszólította Andrássyt, hogy mint főispán, vegye át a csapat vezérletét. Andrássy szívesen fogadta a felkérést, csak arra kérte a tiszteket, hogy tegyenek lépéseket kinevezése ügyében. Mezősy László százados szerint ezután felkeresték Nádosy Sándor ezredest, az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetőjét, aki mindjárt ki is nevezte Andrássyt őrnaggyá. Mezősy egy másik emlékezése szerint a kéréssel Kossuthot keresték meg, s mire az estély véget ért, már át is nyújthatta Andrássynak a kinevezési okmányt.

A korabeli okmányok az első verzió mellett szólnak. Így többek között az is, hogy Mezősy bizonyíthatóan korábbi első emlékezése szerint Kossuthot csak másnap, azaz október 9-én délelőtt keresték fel. Andrássy kinevezését Nádosy ezen a napon jelentette be az Országos Nemzetőrségi Haditanács ülésén, s azt a résztvevők jóváhagyták. A kinevezési okmányt szintén a Haditanács adta ki Nádosy aláírásával és Mészáros Lázár hadügyminiszter megerősítésével.

A zászlóalj délután kapta meg belga gyármányú gyutacsos, szuronyos fegyvereit a budai fegyverraktárból; a fegyverekről csupán a szíj hiányzott. Délelőtt Andrássy a még fegyvertelen zászlóalj felett szemlét tartott a Haditanács képviselőinek jelenlétében a Hermina téren; s itt vette át a zászlóalj parancsnokságát Bellosicztól. A szemle jól sikerült; a zászlóalj alaki kiképzése nem hagyott maga után kívánnivalót, noha Bellosicz, mint volt huszártiszt, elsősorban lovassági mozdulatokra oktatta a gyalogzászlóaljat.

A zászlóalj Pesten 650 főre szaporodott, mert csatlakozott hozzá a gróf Bethlen Ferenc által felszerelt és Pestre vezetett 10 nagybányai önkéntes is. Október 10-én reggel az Erős nevű gőzhajón, két hozzácsatolt személy-, és három teherszállító uszályon a zászlóalj megindult a parndorfi magyar táborba. Aznap este 9 óra körül érkeztek Komáromba, és a városban szállásolták el őket. Október 11-én korán reggel a gőzös és az uszályok továbbindultak Gönyű felé. A gőzösön csak a tisztikar utazott és tanácskozott. Andrássy indítványára úgy határoztak, hogy a 650 főből álló zászlóaljat négy századra osztják. A századparancsnokok maradtak, akik voltak; a 4. század parancsnokává pedig Bethlen Ferencet választották. A század a nagybányai önkéntesekből, a Szolnokon a zászlóaljhoz visszacsatlakozott kb. negyven főből, illetve a többi századok önként jelentkezőiből állt.

A Gönyűn kirakodó zászlóalj a helybéli nagy vendéglőben „katonásan" megebédelt, majd gyalog továbbindult Győrbe. A zászlóalj élén „szép háti lován léptetve" Andrássy haladt. Útközben találkoztak a táborból jövő Asztalos Pál képviselővel, aki a tiszteknek elmondta, azért utazik Pestre, hogy megakadályozza a határ átlépését. Estére Győrbe értek; a lakosság kivilágítással fogadta őket. Másnap, 12-én a város egyik terén foganatosították a tisztikar előző napi tanácskozásának határozatát, s megalakították a négy századot. Október 13-án indultak tovább Öttevényig, onnan 14-én Mosonig. Október 15-én részben szekéren, részben gyalog, némi gyalogsági kiképzés után folytatták útjukat Parndorfig. Éjjel 11 óra felé érték el a falut. Éjfél körül némi szalmát, tűzifát, bort és húst kapott a zászlóalj, majd nyugovóra tért a borsodi önkéntesek és egy osztály Vilmos-huszár szomszédságában.

Másnap korán reggel Andrássy jelentkezett a főhadiszálláson, ahol megtudta, hogy a sereg még aznap átlépi a Lajtát, s megindul Bécs felmentésére. 9 óra körül sorakozót fújtak. A zászlóaljat Holtsche tábornok hadosztályába, Schweidel József ezredes dandárába osztották be. Ez a dandár a hadsereg centrumát alkotta a támadási kísérletnél, s a Bruckból Stixneusiedlbe vezető út két oldalán kellett volna felállnia. A zászlóalj előtt egy fél üteg ágyú, mögötte két század Sándor-huszár, jobb oldalán pedig a zalai és a somogyi önkéntesek zászlóaljai haladtak. Délután 3-kor Brucknál átkeltek a Lajtán, majd fél órás menet után tábort vertek. 11-kor már éppen le akartak feküdni, amikor hirtelen ismét sorakozót fújtak. Mint kiderült, ekkor érkezett meg az országgyűlés október 14-i határozata, amely a hadsereget, Bécs túlzottan semleges magatartására hivatkozva, az országhatár védelmére utasította. Így aztán az éjjel felvert sereg másnap reggel átázva-átfázva tért vissza Parndorfra.

A visszavonulást némileg indokolta az is, hogy a sereg több mint felét hiányos kiképzettségű önkéntes nemzetőrök alkották; a Jellacic—Auersperg-féle szembenálló cs. kir. csapatok pedig nemcsak létszámunkban, hanem kiképzettségükben is felülmúlták a magyar hadsereget. Különösen nyomasztó volt az ellenség lovassági fölénye, amit a néhány huszárszázad nem ellensúlyozhatott. A gyalogság többsége pedig még a négyszögbe állás szabályait sem ismerte, ami katasztrofális következményekkel járhatott volna, ha a jól kiképzett cs. kir. nehézlovassággal kerül szembe.

Néhány napos pihenő és kiképzés után október 20-án a haditanács ismét elhatározta a határ átlépését. Október 21-én reggel 3-kor fújtak ébresztőt, de a sorakozás csak fél ötkor kezdődött meg. A harcrend szerint 696 főnyi zászlóalj a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóaljával, a 14. honvédzászlóalj hat századával, két század Sándor-huszárral és a 4. cs. kir. gyalogüteggel együtt továbbra is Schweidel dandárában szolgált. A 2341 főnyi, hat ágyúval ellátott dandár az október 16-i támadási diszpozíció szerint indult meg reggel 8-kor, Bruckot megkerülve, erősen esős időben. Bruck után már feltűntek az ellenség előőrsei, Aisdorfnál a zászlóalj tanúja volt, amint három század szerezsán futva elhagyja a falut, és a közeli erdő felé veszi útját. A zászlóalj követte őket a falun túli völgyön át, majd annak összeszűkülésénél a völgyet környező dombokra vonult és letáborozott. Folyamatosan esett az eső. A zászlóalj katonái szőlőkarókat gyűjtöttek, hogy legyen minél melegedniük. Andrássyt a főhadiszállásra hívatták, „ahonnan huzamosabb idő múltán igen kedvetlen arccal tért meg, nehány szót mondott szinte súgva Bethlen Ferenc századosnak, amire fokonkint mind a ketten mindinkább kitörtek, zúgolódtak", s végül a legénységnek is tudtára adták, hogy a haditanács úgy döntött, ismét visszavonulnak Parndorfba. Andrássy elkeseredése „szinte leírhatatlan volt", „szinte sírt elkeseredésében."

Az ok ezúttal kettős volt. Egyrészt megérkezett Windisch-Grätz a csehországi cs. kir. főerőkkel, s egy követe útján felszólította Mógát és tisztjeit, hogy térjenek vissza a császár hűségére. Móga ettől még — az október 16-inál kedvezőtlenebb erőviszonyok ellenére — hajlandó lett volna folytatni az előnyomulást, de ekkor megérkezett Kossuth futára, Tallián Ede, Kossuth levelével, amely szerint „az ütközetet seregeink kockáztatásával megkísérteni nem szabad", s a hadvezetésé lesz a felelősség, „ha a hazát seregeink elvesztésével veszedelembe hozzuk". Így aztán a legénység elégedetlenkedése ellenére a sereget ismét visszavonták a határ mögé.

A Parndorfra visszatérő zászlóalj fegyvergyakorlatokkal, céllövéssel töltötte idejét. Október 26—27-én a táborba érkező Kossuth bejárta a tábort, s többek között a zemplénieknek is hosszú szónoklatot tartott. Október 28-án reggel a sereg ismét megindult. Nem tudni miért, a sereg hadrendjében a zászlóalj mindössze 544 fővel szerepelt; valószínűleg egyszerű tollhibáról lehet szó. A Schweidel-dandár összetétele annyit változott, hogy a 14. honvédzászlóalj helyét átvette a 34. gyalogezred 1. zászlóalja. A 2123 (valószínűleg 2223) főnyi dandár ezúttal Enzersdorfig hatolt. A zászlóalj a falu keleti oldalán vert tábort. Aznap éjszaka a zászlóalj első százada látta el a főhadiszállás őrzését. Mezősy szerint Kossuth társaságában ott volt Bónis Samu, Pázmándy Dénes, Csány László, Luzsénszky Pál, Móga, Répásy Mihály ezredes, Bárczay János őrnagy, és több más tiszt között Andrássy is.

Szintén Mezősy jegyezte fel, hogy amikor az őrállók egyike jelentette, az egyik félszázad még nem kapott tűzifát, Andrássy kacagva megjegyezte: „Ez az alkotmányos katona; még az ellenség erdeje közepén is fát kér a kapitányától".

Október 29-én a zászlóalj Enzersdorfnál kelt át a Fischán, majd hosszú menetelés után Schwechat előtt, „egy leborított tekenő alakú" dombon táborozott le. Másnap október 30-án a sereg megindult. A zemplénieket a dombról „kissé balra", tehát nyugati irányba vezette le Andrássy, majd a Schwechatra vezető országúton is átkelve, megpróbálta arcvonalba fejleszteni nemzetőreit. Közben a Schwechat előtt álló osztrák ütegek lőtávolába kerültek, mire segédtisztje, Markovinovits Ágost hadnagy, volt cs. kir. őrmester azt javasolta, hogy mielőbb fejlessze fel embereit arcba, mert a tömegben jóval nagyobb kárt tesznek az ágyúk. Andrássy erre azt válaszolta, hogy a zászlóalj balra van állítva és jobb felé nincs elég hely a felfejlődéshez. Mire Markovinovits azt tanácsolta neki, hogy akkor fejlessze fel bal felé a zászlóaljat úgy, hogy a leghátul álló század álljon meg, s az elöl álló század kezdje meg a felfejlődést. Ezt a mozdulatot azonban csakhamar megakasztotta előbb a gömöri önkéntes zászlóalj visszavonulása; mikor ezek elhaladtak, a zászlóalj végre felfejlődött; ám ekkor a 34. gyalogezred 1. zászlóalja kezdett visszahúzódni, élén Győzey Vince őrnaggyal. A sorzászlóalj egyenesen belerohant a zempléniek 1. századába, s azt magával ragadta; az 1. század példáját pedig követte a másik három is. Andrássy ekkor Győzey elé vágtatott, s „dorgálás és fenyegetésekkel" arra kényszerítette, hogy állítsa meg zászlóalját; Bódog Károly közvitéz pedig egyenesen puskát fogott Győzeyre. A „prinzpranzok" (a zempléniek így csúfolták a Prinz von Preussen zászlóaljat) erre, ha nem is álltak meg, de legalább annyira lelassultak, hogy a két zászlóaljat szét lehetett választani. Ekkor azonban már az egész sereg hátrált.

A zászlóalj kb. 300 (más forrás szerint 1000) lépést szaladt, majd rendben folytatta a visszavonulást. Este átkeltek Enzersdorfnál a Fischán, majd a falu

keleti oldalán egy dombon letáboroztak. A zászlóalj másnap még sötétben indult el Rohraun és Prellenkirchenen át Köpcsénybe. Köpcsényben az ottani kastély udvarán táboroztak le. A nemzetőröknek szerencséjük volt; kaptak tűzifát és élelmet. November 1-jén továbbmentek Pozsonyba „havas hideg esőbe, nagy szélbe". A legénységet az Akadémia épületében szállásolták el.

A zászlóalj schwechati szereplése nem volt ugyan valami dicsőséges, de ahogy az egyik résztvevő írta, „a zempléniek érdeme itt az, miszerint legutolsók (sic!) szaladtak meg". A zászlóalj viszonylag jól állta a tüzet, s úgy tűnik, Andrássy is jól ellátta feladatát. Emellett a zászlóalj katonái visszavonulás közben összeszedték a 34. gyalogezred 1. zászlóalja katonáinak elszórt felszerelési tárgyait is. Az ütközetben a zempléniek egyetlen embert sem veszítettek.

Pozsonyban a zászlóalj november 6-ig pihent. Aznap délután 4-kor Köpcsénybe rendelték a zászlóaljat. Ide a Görgey Kornél őrnagy vezette 6. dandárban a borsodi önkéntes zászlóaljjal, 3 század Württemberg-huszárral és a 4. honvéd lovasüteggel együtt azzal a feladattal küldték ki őket, hogy másnap Parndorf irányába támadjanak. Aznap Andrássy lőszert vételezett zászlóaljának; 13 080 gyutacsos és 40 kupakos töltést. A 659 főnyi zászlóalj azonban nem sokáig maradt Köpcsényben; november 10-én reggel 5-kor átvezényelték őket Gátára, ahol kezdetét vette a közel egyhónapos, egyhangú, de rendkívül fárasztó előőrsi szolgálat.

A sereg új fővezére, Görgei tábornok felszólította Andrássyt, „kísértené meg az önkéntes zászlóaljat, hogy lépnénk át egész testületestől honvédekké — s így számot nyerne zászlóaljunk, mint rendes katonaság". Andrássy eleget tett a kérésnek; még Köpcsényben felsorakoztatta nemzetőreit, hazafias beszédet mondott nekik, bort hozatott; de bizony mindössze harmincan jelentkeztek a zászlóaljból. Andrássy a honvédekhez átlépni kívánó tiszteket még aznap felterjesztette Csány László kormánybiztosnak. Majd, megunva a tétlenséget, november 11-én átadta a zászlóalj parancsnokságát Bethlen Ferencnek. Matolay szerint „úgy mondák — schwechati futásunktól elkedvetlenedve" hagyta el a zászlóaljat. Karsa Endre levele szerint kijelentette, hogy huszárkapitány lesz; Mezősy szerint egyszerűen haza akart menni a „főispánságot folytatni". A zászlóalj parancsnokságáról azonban egyelőre nem mondott le; a feldunai hadsereg november 14-i, 29-i és egy dátum nélküli, de a december 15-i létszámokat tartalmazó harcrendjében még mindig Andrássy szerepel a 640 főnyi zászlóalj parancsnokaként.

Andrássy távozása után a zászlóalj továbbra is a táborban maradt. November közepén végre megkapták Zemplénből hiányzó felsőruháikat, s így viszonylag jó felszereléssel szolgáltak tovább. A cs. kir. támadás megindulása után, december 21—23. között, a győri táborban a zászlóaljat egyesítették a táborból nagyrészt hazatért gömöri önkéntesek megmaradt századaival. Végigharcolták a téli hadjáratot, s csak 1849 február végén—március elején tértek vissza Zemp-

lénbe. A zászlóalj egy része március közepén beállt a Szemere Bertalan felvidéki teljhatalmú országos biztos által szervezett felső-magyarországi védseregbe, s így a szabadságharc végéig szolgált.[14]

Schwechháttól Debrecenig

Andrássy távozásának pontos dátumát nem ismerjük. Távozási szándékát november 11-én jelentette be, s november 17-én már nem volt a táborban. Nem ment azonban haza Zemplén megyébe, hanem valószínűleg a fővárosba vette útját. November 16-án ugyanis a Tisza-Gőzhajózási Társaság választmánya, amelynek Andrássy alelnöke volt, hirdetményben közölte részvényeseivel, hogy a Debreczen nevű gőzhajó októberben megérkezett Galacba, s a Társaság megbízottja által átvétetett, s már Orsova alatt várakozik. A választmány ezért felszólította a részvényeseket, hogy január 15-ig fizessék be „a már rég kiírt részvény-részlegeket". A hirdetmény megjelenését követően november 22-én „Többen" aláírással egy közlemény jelent meg a Kossuth Hírlapjában. Az aláírók aziránt érdeklődtek, hogy „hová fordíttatott az eddigi pénz", mert — befizetvén részvényeik felét — a Társaság még mindig nem tudatott semmit velük eddigi befizetéseik eredményéről. A nyílt levélre november 23-án a választmány nevében Andrássy válaszolt. Közölte, hogy az eddig befolyt 91 000 pengőforintot a Debreczen nevű gőzös, egy vontatóhajó és más szükséges kellékek beszerzésére fordították. A jelenleg meghirdetett befizetés a gőzhajó utolsó részletének rendezésére, illetve a társaság alkalmazottainak fizetésére fordítandó.

Ezzel egy időben Andrássy 50 000 forint kölcsönt kért a társaság részére, töb-

14 A zemléni zászlóaljra l. a 12. jegyzetet. Utjának ismertetésénél *Matolay:* 1887.; *Karsa:* AZT 1905. és *Mezosy—Szocs* adataira támaszkodtam. A létszámra l. Bellosicz október 2-i és 6-i jelentését. MOL P 295. Görgey-család levéltára b/6. és b/46. fasc. (a továbbiakban: Görgey-lt.) A legtöbb nirlapi tudósítás 640 főt említ. A ruházat hiányaira l. MT okt. 10. Andrássy kinevezésére l. *Mezósy—Szócs:* 16—17. o., és *Mezósy László:* Hogy lett és meddig volt gr. Andrássy Gyula honvéd? TL 1892. 119—120. o. (a továbbiakban: *Mezősy* TL 1892.); MOL H 90. ONÓHT Ülésjegyzőkönyv, 1848. okt. 9. 181. pont. K, okt. 12., 5052./nő. számú okt. 9-i rendelet (eredetijét nem találtam sem az ONÓHT, sem a Hadügyminisztérium iratai között). A zászlóalj útjáról a három alapvető forrásban ellentmondók az adatok; ezek összevetéséből ez a variáció látszik legvalószínűbbnek. Az indulásra l. még KLÖM XIII. 129. o. Az október 15-i éjjeli érkezésre mutat az is, hogy Pázmándy Dénes aznap Parndorfból írott jelentésében „a még ma ide érkezendő zempléniekről" szól. OHB 1848:1207. Andrássy jelenlétéről megemlékezik *Sz[mrekovszky] Gy[örgy]:* Egy honvéd köztüzér élete 1848—49-ben. Bp. 1875. 34. o. Az október 16-i diszpozíciót l. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok, 8. dob. 128. (a továbbiakban: MOL Csány-ir. IBA); közli *[Gyalóka]y [Jenő?]:* Egykorú adatok az 1848-i alsóausztriai hadműveletek történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1929. 219—220. o. (a továbbiakban: HK). Az országgyűlés október 14-i határozatát l. KLÖM XIII. 193. o. és *Beér—Csizmadia:* 280. o.; érkezésére *Friedrich Walter:* Magyarische Rebellenbriefe. München, 1964. 108—109. o. Az okt. 20-i harcrend: OSZK Kt. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály feljegyzései. 16—17. f. A diszpozíció: Adatok . . . HK 1929. 220—222. o. Andrássy magatartása a visszarendeléskor: *Matolay:* 1883. 10—11. o. *uő.* 1890. II. k., *uő.:* Megjegyzések a „Zempléni nemzetőrségről" c. közleményre. AZT 1899. 270. o. Kossuth levelére l. KLÖM XIII. 265. o. Az okt. 26-i hadrend és diszpozíció: MOL H 75. Hadügyminisztérium, általános iratok. 1848:9276. (nem eredeti helyén, hanem a 40. dobozban). Az éjszakai őrségre l. *Mezősy:* TL 1892. 129. o. és *Mezősy—Szőcs:* 26—27. o. Schwechatra l. uo. 28—30. o.; *Karsa:* AZT 1905. 206—209. o.: *Matolay* 1883. 12—18. o. és uo. 1890. II. k.: *Bajusz József:* i. m. (3. jz.) AZT 1899. 285. o. Kétes hitelességű epizódok: Képes Folyóirat, 1890. I. k. Gróf Andrássy Gyula, mint katona. 263—266. o., és ugyanez *Szőts*nél: 21—22. o. A zászlóalj szereplésének értékelése: *Karsa:* AZT 1905. 210. o. A zászlóalj Schwechat utáni történetére l. *Mezősy—Szőcs:* 31—34. o.; *Karsa:* AZT 1905. 209—213., 241—243. o.; *Matolay:* 1883. 19—24. o. *Mezősy* dátumai itt pontatlanok, *Karsáéit* fogadtam el. A zászlóalj új beosztására l. a feldunai hadsereg nov. 9-i hadrendjét. HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 3/192. (a továbbiakban: HL 1848—49.) A lőszervételezés: MOL H 147. Vegyes iratok. 10. d. Tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőr kerület iratai 7. fasc. Lőszerek utalványozott nyugtatványai. A zászlóalj átszervezésének terve l. KLÖM XIII. 391. o. (Kossuth nov. 10-i levele); *Mezősy—Szőcs:* 34. o.; *Karsa:* AZT 1905. 212. o. Az átlépett tisztek felterjesztése: Csány-ir. Beadványok iktatókönyve, 452. sz. A zászlóaljparancsnokság átadására l. uo. 407. sz. Eszerint november 11-én már Bethlen Ferenc kérte a zempléni zászlóalj ruházati hiányainak pótlását. Csány válasza uo. Fogalmazványok iktatókönyve, 110., amely egyszerűen a „zempléni nemzetőrség parancsnokának" szólt. *Matolay* verziója: 1883. 20. o., *Karsáé:* AZT 1905. 242. o. (nov. 11-i levél), Mezősyé *Mezősy—Szőcs:* 34. o. A hivatkozott harcrendek: Csány-ir. Vegyes, 14. d., Görgey-lt. b/47. fasc. A zászlóalj további történetére l. *Hermann:* Napjaink, 1989. 3. sz.

bek között azért, mert az elmaradt részleteket Wodianer Sámuel bankár és választmányi tag egyedül előlegezte meg a társaságnak. A kérvényt az Országos Honvédelmi Bizottmány november 26-án áttette a pénzügyminisztériumhoz véleményezés végett. A pénzügyminisztérium államtitkára, Duschek Ferenc december 2-án kelt válaszában úgy vélte, hogy „figyelembe véve ezen hazafiúi vállalatnak az egész Tisza-vidékre hasznos voltát, igen óhajtható, hogy a társaság oly állapotba helyheztessék, miszerint működéseit kellő sikerrel folytathassa", ezért a kölcsönt megadandónak vélte. Ugyanakkor kifejtette, hogy a kölcsön biztosítékaként felajánlott gőzhajó nem fedezi eléggé a kölcsönt, mert a hajóval bármi történhet. Ezért azt javasolta, hogy 20—30 000 pengőforintot kapjon a társaság, „és azt is csak különös biztos kezesség mellett", 5 százalékos kamattal. Kossuth december 5-én a pénzügyminisztériumhoz átírva helyeselte Duschek véleményét, s utasította, hogy a „szokott óvatosság megtartása mellett" fizessen ki 30 000 forintot a Társaságnak. Ugyanakkor megjegyezte, hogy miután az OHB „apróbb hadi csajkák készítését határozta el", ha a biztosítékul felajánlott gőzhajó ezek vontatására alkalmas, meg kellene kérdezni a Társaságot, nem akarja-e azt eladni az államnak, „mely esetben a folyamodás tárgya mellőzve lenne". A Társaság azonban nem rajongott az ötletért, s inkább a kölcsön felvétele mellett döntött. Ám amikor a 30 000 forintot fel akarták venni, a pénzügyminisztérium azt követelte a választmány tagjaitól, „hogy a kezességet minden ingó és ingatlan javainak lekötése mellett személyenként is magára vállalja". Andrássy erre december 12-én ismét az OHB-hoz folyamodott azzal a kéréssel, hogy mentsék fel a választmány tagjait az ilyen kezességtől. Az OHB azonban nem sietett foglalkozni az üggyel, hanem december 27-én a folyamodványt azzal a hátirattal küldte vissza Andrássynak, forduljon ebben az ügyben az országgyűléshez: „kimondván egyszermind a (...) folyamodás hátára vezetett határozatában, miszerint részéről a társaság ügye azon pártolásra és támogatásra számolhat, melyet ily, a honra nézve fontos vállalat megérdemel". Andrássy tehát december 27-én vagy 28-án immár a képviselőháznak nyújtotta be a választmány folyamodását. A képviselőház december 28-i ülésében úgy határozott, hogy „a kérvényi bizottmány értekezvén e kérelem tárgyában előleg a közlekedési ügyek vitelével megbízott kormánytaggal, adjon a ház elébe jelentést". A kérvényi választmány aztán a december végi hadiesemények, majd az első debreceni hónapok nehézségei miatt csak áprilisban tárgyalta meg az ügyet, s április 15-én előterjesztette véleményét. Ebben, arra hivatkozva, hogy a társaság Széchenyi volt közlekedésügyi miniszter felszólítására csináltatta a gőzhajót; illetve, hogy a vállalkozás célja nem „magán nyerekedés", s hogy a majdan befizetendő részletek kellőképpen biztosítják a kölcsön visszafizetését, „a kérelmi választmány az esedező gőzhajózási társaság kérelmét igenis elfogadhatónak, és így teljesítendőnek véli és ajánlja". A képviselőház helybenhagyta a választmány véleményét.[15]

15 Andrássyról *Mezősy* úgy tudta, hogy Zemplénbe ment. TL 1894. 31—32. o. (Önéletrajzi levele 1893. márc.-ból). A Tisza-Gőzhajózási Társaság nov. 16-i hirdetménye: PH nov. 25., 28.; KH nov. 25., 30.; K, nov. 26., 27. Andrássy válasza: KH nov. 25.; PH nov. 26. (Hazai mozgalmak), Andrássy első kérvénye az OHB-hoz a pénzügyminisztérium só- és pénztári elnöki iratai között volt, s ez az iratanyag eltűnt. Tartalmára l. OHB Iktatókönyvek 1848:3109. A pénzügyminisztérium válasza OHB 1848:4398. Kossuth intézkedését l. KLÖM XIII. 656. o. Andrássy következő beadványa szintén elveszett. Tartalmára l. OHB Iktatókönyvek 1848:5331. Az országgyűléshez intézett beadványt l. MOL N 70. Dieta Anni 1848—1849. Lad. XX22. Fasc. 2. a N° 770. A képviselőház határozatát l. *Beér—Csizmadia:* 342. o. A kérvényi választmány véleményének fogalmazványát l. MOL N 70. Dieta Anni 1848—1849. Lad XX22. Fasc. 5. a. N° 15. Eredetije a beadványon hátiratként; közli *Pap Dénes:* A parlament Debrecenben 1849. Lipcse, 1870. II. k. 86—87. o.

Andrássy november—decemberi tevékenységéről egyébként meglehetősen keveset tudunk. Zemplénben, tudomásunk szerint, nem járt. Amikor november közepén-végén szóba került az Országos Honvédelmi Bizottmány olyan jellegű átszervezése és kibővítése, hogy az immár rendes kormányként működjön, Kossuth és Szemere erről szóló tárgyalásain az ország négy kerületében kinevezendő nemzetőri főkapitányok között Andrássy neve is szóba került, mint a tiszáninneni kerület lehetséges főkapitánya. „Tiszán innenre Andrássyn kívül nem tudok embert — írta Kossuth november 30-án Beöthy Ödönnek — kivált miután a kormányban legalább 6 protestáns lesz — s így a ker. főkapitányok közt a többségnek katolikusnak kell lenni." Az átszervezés végül is nem valósult meg; így Andrássy főkapitányságából sem lett semmi.

November 23-án a képviselőház határozatot hozott arról, hogy az OHB vizsgáltassa ki Kolozsvár november 16-i feladásának körülményeit. Egy hét múlva, november 30-án az OHB levélben közölte Andrássyval, hogy „az erdélyi dolgok" kivizsgálásával megbízott bizottság elnökévé őt kívánja megbízni, „Önhöz két követet mellékelvén". Kérték Andrássyt, hogy az ügy sürgőssége miatt „legyen szíves ezen futár vételével tüstént Pestre lejönni a további utasítás vétele végett". Aznap a Marczius Tizenötödike a bizottság megbízatásáról azt közölte, hogy „átaljában a Királyhágón túli reakcionárius lázítók által gerjesztett katonai s oláh népfelkelés indítói ellen vizsgálatot s rögtöni ítéletet fog tartani". A lap másnap közölte azt is, hogy Andrássy mellé Ágoston József borsodi és Kund Vince somogyi képviselőket nevezték ki. A lap ugyanakkor figyelmeztette a bizottság tagjait, „hogy működése azok ellen lesz irányozva, kik minket teljes és tökéletes pártütőknek tartanak, valamint más részről mi őket tartjuk ilyeneknek'". Ezért készüljenek el arra a „csiklandós alternatívára, hogy vagy ők fogják a pártütőket agyonlövetni, vagy azok őket". Ezért lépjenek fel teljes erővel.

A figyelmeztetés azonban kissé korainak bizonyult. Egyrészt Kund Vince még november 30-án „némely magánügyei" elintézésére néhány napi szabadságot kért a képviselőháztól, amit másnap meg is kapott. Másrészt az Andrássynak Sátoraljaújhelyre küldött levelet december 2-án Kazinczy András alispán a következő hátirattal küldte vissza: „ A tisztelt gróf távollétében általam bontatván fel, s miután eme hivatalos sorok tartalma itteni rendelkezést nem igényelne, ismét lepecsételve az általadó futárnak kézbesíttetett". A levelet aztán az OHB ad acta tette, s amikor a képviselőház december 9-én arról érdeklődött, megtörténtek-e a kellő lépések Kolozsvár feladása körülményeinek kivizsgálására, Patay József OHB-tag azt válaszolta, hogy „a fennforgó akadályok elhárítása után ez ügy halasztást szenvedni nem fog"; amiben aztán a Ház meg is nyugodott.[16]

Alig egy hónap múlva az OHB egy újabb vizsgálattal bízta meg Andrássyt. 1848. december 9-én ugyanis a cs. kir. seregek összpontosított támadásának részeként Schlik cs. kir. altábornagy kb. 8000 főnyi hadtestével betört a Fel-

16 Az OHB kormánnyá alakulásáról l. KLÖM XXIII. 504., 509., 594. o. (az idézet ez utóbbi helyről). Megjegyzendő, hogy Kossuth egy kiadatlan kombinációjában Andrássy helyett gróf Vay Lajos szerepel. KLI 473/f. A képviselőház nov. 23-i határozatát l. *Beér—Csizmadia:* 311. o. Az OHB Andrássyhoz intézett levelét l. OHB 1848:4093; közli a fogalmazvány alapján KLÖM XIII. 609. o. Az ad acta tételre l. OHB Iktatókönyvek, 1848:4093. A MT tudósításait l. nov. 30. és dec. 1.; az elsőt közli *Kéry:* 663. o. Kund Vince kérvényét l. MOL N 70. Dieta anni 1848—49. Lad. XX22. Fasc. 2. A N° 695/c. és *Beér—Csizmadia:* 314. o. Patay dec. 9-i nyilatkozatát l. uo. 329. A vizsgálat elmaradására l. még KLÖM XIV. (Sajtó alá rendezte *Barta István*) Bp., 1953. 506. o.

vidékre. December 11-én Kassa mellett, Budamérnél vereséget mért Pulszky Sándor ezredes csapataira. Néhány napig úgy látszott, hogy akadálytalanul birtokba veszi az országrészt; azonban Schlik csupán merész hadvezér volt, de nem volt vakmerő. Ezért szép lassan elkezdte pacifikálni a felvidéki megyéket, s ennek köszönhetően az OHB-nak, és főleg két tagjának, Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnak és Mészáros Lázár hadügyminiszternek sikerült elegendő haderőt összegyűjteni ahhoz, hogy Schlik ne merészkedjen jóval Kassán túl.

Schlik, pacifikálási kísérletének részeként, az egyes törvényhatóságokat marciális felszólításokkal és a cs. kir. fővezér, Windisch-Grätz herceg, meg az új uralkodó Ferenc József császár proklamációival igyekezett minél kisebb „befektetéssel" a saját hűségére vonni. December 15-én több ilyen kiáltvány kíséretében egy dörgedelmes levelet küldött Zemplén megye közönségének is azzal, hogy ha nem engedelmeskednek a bennük foglaltaknak, haditörvényszék elé kerülnek. A levél december 17-én érkezett meg Sátoraljaújhelyre. Kazinczy András alispán megkérdezte az éppen ott tartózkodó Boronkay Albert kormánybiztost, hogy mit tegyenek a levéllel. Boronkay úgy vélte, hogy mivel az a megyének szól, a bizottmánynak kell döntenie a kérdésben. Majd — állítólag — arra hivatkozva, hogy Schlik közeledése miatt ő, mint kormánybiztos van a legnagyobb veszélyben, elhagyta a megyeszékhelyt és Miskolc felé vette útját Aznap Szerencsről még írt egy levelet Kazinczynak, amelyben kifejtette, hiszi, hogy „a bizottmányban lesz annyi energia, hogy férfiasan fogtok fellépni". Egyben megküldte Szemere egy aznap hozzá írott levelét is azzal, „hogy a Schlik rendelete ezáltal a bizottmány előtt paralizáltassék".

Kazinczy másnapra valóban összehívta a megyei bizottmány ülését. Előtte azonban szűkebb körű tanácskozmányt tartott, ahol — előterjesztve Boronkay levelét, Schlik rendeletét — megkérdezte a megyei „intelligenciát", mitévők legyenek. Mivel senki sem szólt semmit, Kazinczy állítólag azt javasolta, Schlik levelét olvassák fel a bizottmány előtt, de a proklamációkat ne; a felolvasás után pedig mindjárt javasolják, hogy halasszák el a tárgyalást a következő bizottmányi ülésre, hátha addig megjavul a hadihelyzet és akkor a benne foglaltak elvetése „az egész megyei közönség eggyé olvadott akaratának dicsőséges kifolyása legyen". A bizottmány ülésében, amelyen végül is csak a sátoraljaújhelyi és környéki képviselők voltak ott, Kazinczy közölte a levél megérkezését, majd Lehoczky László főjegyző felolvasta Schlik levelét. Miután többen, arra hivatkozva, hogy nem mindenki tud németül, kérték annak magyarra fordítását, Lehoczky „megmagyarázta" azt. Nem egészen világos, hogy a csatolványokat is felolvasta-e. A bizottmányi ülésen két álláspont alakult ki; az egyik szerint a megyének semmi köze az egészhez, s a levelet csatolmányaival együtt fel kell küldeni az OHB-hoz, megtárgyalni pedig, mint törvénytelent, nem szabad. A másik álláspont szerint el kell halasztani a határozatot; ennek előterjesztésénél Kazinczy hivatkozott előző nap Boronkayval folytatott beszélgetésére. Végül a bizottmány ülése úgy határozott, hogy Schlik levele, amely formájára és tartalmára nézve is rendkívüli, „a kisebb számban lévő bizottmányi tagokból álló gyűlésbe" nem tárgyalható; ezért december 23-ára újabb ülést hívnak össze, s meghagyják a szolgabíráknak, hogy „mindegyik, a kerületében lakó bizottmányi tagokkal annak határnapját tudassa, valamint minden tisztviselők és valamennyi szolgabírák is abban, mint különben is bizottmányi tagok, személyesen megjelenni kötelességüknek ismerjék".

A megyei vezetés szándéka nem ítélhető meg egyértelműen; úgy tűnik, ki akarták várni, merre dől el a hadiszerencse. Ha a magyar sereg megszilárdítja helyzetét, december 23-án kimondhatták volna a levél elvetését; ha Schlik győz, a megye egész vezetősége nevében nyilváníthatják hódolatukat. A szándék azonban nem valósulhatott meg. Kazinczy és Lehoczky ugyanis jelentette a bizottmányi határozatot Szemerének, aki erre december 21-én Boronkayt kiküldte Sátoraljaújhelyre, s felfüggesztette a megyei bizottmányt. Majd az eljárásuk igazolására Miskolcon megjelent Kazinczyt és Lehoczkyt meg sem hallgatta, hanem Pestre küldte őket az OHB-hoz. Az OHB-hoz írott december 23-i jelentésében eljárását azzal igazolta, hogy 1. bár csak 28 bizottmányi tag volt jelen az ülésen, a terem tömve volt, s mintegy 300 volt a résztvevők száma. Tehát a bizottmányi ülés színe alatt népgyűlésen tárgyalták meg Schlik levelét. 2. A jegyzőkönyv megyeszerte köröztetett példányában „a Schlik fenyegető rendelete tartalmas kivonatban áll". 3. A következő bizottmányi ülésre a tagokat név szerint idézték meg, „mi rettegtető".

Mindezek által a Schlik-féle rendeletnek „oly terjedelmű tudás szereztetett, milyennél nagyobbat kigondolni se lehete". Szemere példaadást sürgetett az OHB-tól.

A fővárosba érkező Kazinczy és Lehoczky december 26-án szintén benyújtották igazolásukat az OHB-nak, és ők is vizsgálatot kértek. A vizsgálatot az ügyben Boronkay már december 27-én Sátoraljaújhelyen megkezdte, de az OHB a részletes nyomozást december 28-án szintén elrendelte, s annak lefolytatásával Andrássyt bízta meg.[17]

A kevéske forrásból azonban úgy tűnik, hogy Andrássy nem sietett az elutazással. Saját elbeszéléséből tudjuk, hogy (valószínűleg december végén) figyelmeztette a fővárosba november végén visszatért Batthyányt, „hogy ha az osztrákok győznek, haragjok leginkább őellene fog fordulni". Ez a kijelentés ugyan némileg emlékeztet Perényi Zsigmond 1848. december 31-én az országgyűlés ülésében elhangzott egyik felszólalására, de ettől még elképzelhető, hogy Andrássy is figyelmeztette Batthyányt. Az országgyűlés aznapi ülése elhatározta, hogy az OHB-val együtt átteszi székhelyét Debrecenbe. Andrássy azonban állítólag még Pesten maradt. Annyit bizonyosan tudunk: január 8-án Pesten elterjedt az a hír, hogy Andrássyt Batthyányval, Deákkal és Károlyi Istvánnal együtt elfogták volna.[18]

Ezután közel másfél hónapig Andrássyról még kétes hitelességű adatunk sincs. Amikor a Zemplén megyei bizottmány január 18-i ülésén felolvasták Bo-

17 A zempléni bizottmány ügyét az Andrássy által lefolytatott vizsgálat iratanyaga alapján ismertetjük. OHB 1849:3865. Itt található Boronkay dec. 17-i levelének, a dec. 18-i bizottmányi ülés jegyzőkönyvének, továbbá Kazinczy és Lehoczky OHB-hoz intézett beadványának másolata is. A Boronkai által megindított vizsgálatra l. az iratanyagban található három, december 27-i tanúvallomást. Szemere dec. 21-i jelentését OHB 1848:6609. sz. alatt iktatták, de elveszett. Dec. 23-i jelentésének másolatát l. OHB 1849:5337. Dec. 26-i jelentését l. uo. 1848:6782. Mindkettőt közli *Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok. — Okmánytár. (Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert* és *Pelyach István.* A fordításokat készítette *Kurucz György)* Bp., 1990. 294—295. és 301—302. o. — Az OHB ezután határozott az ügy kivizsgálásáról, l. a fogalmazványt uo. Az ügyről megemlékezett a sajtó is; l. pl. KH dec. 28.; PH dec. 31.; Jövő dec. 28.

18 Andrássy figyelmeztetése Batthyánynak: *Marczali Henrik:* A legújabb kor története 1825—1880. Bp., 1892. 731. o. (a továbbiakban: *Marczali:* 1892); szóbeli közléseire Marczalinak uo. 271. o. és *uő.:* Emlékeim. Nyugat, 1929. II. k. 362—364. o. Perényi felszólalása: KLÖM XIII. 950—951. o. Andrássy állítólagos Pesten maradására l. Képes Folyóirat, 1890. I. k. 266—267. o.; *Szőts:* 22—24. o. és *Tóth Béla:* III. k. 176—177. o. A Pesten elterjedt hírre l. *Mátray Gábor:* Töredék jegyzemények Magyarország történetéből. (S. a. r. *Fülep Katalin)* Bp., 1989. 63. o.

ronkay kormánybiztos levelét arról, hogy Szemere rendeletére új bizottmányt alakít, s a megyei közönség azon aggodalmát, hogy ezáltal a nevezetes ülésen jelen sem lévőket is sújtják; majd azt a kérést, hogy Szemere mielőbb vizsgáltassa ki az ügyet és állítsa vissza a bizottmányt, az elnöklő másodalispán a kívánságot idő előttinek nyilvánította. Arra hivatkozott, hogy „köztudomás szerint az egésznek megvizsgálása a megyei főispánra lévén a Honvédelmi Bizottmány által utasítva; amennyibe azonban a kiküldött főispán mikori működhetése jelen körülmények között bizonytalan lenne, ily felfüggesztés pedig sokaknál visszahúzódásra szolgáltatnék okot"; ezért inkább Boronkayt kell megkérni, hogy mielőbb tisztázza a bizottmányt. Amikor pedig Szemere január 19-én Kossuthnak írott levelében amiatt elégedetlenkedett, hogy Kazinczy és Lehoczky állítólag hazatértek, s mivel egyszerű hazaeresztésük őt kompromittálja, értesítést kért a vizsgálat eredményéről; Kossuth így válaszolt: „A zempléni *volt* alispán és főjegyző invesztigáció alatt maradva, hazautaztak; de nem felmentve. Invesztigáltatni kell, mert ők minden hibát Boronkay biztosra hárítottak. Andrássy főispán volt kiküldve december utolsó napjaiban az invesztigációra; de nem tudjuk hová lett. Ha egy hét alatt helyt nem áll, más bízatik meg, s az invesztigáció nyomán a vádlottak haditörvényszék elibe állíttatnak." Andrássy ezek szerint nem volt Debrecenben sem, s ezt erősíti meg az is, hogy az ott tartózkodó felsőházi tagokról január 24-én készített kimutatásban sem szerepel a neve. Nem valószínű, hogy a fővárosban maradt volna; már csak azért sem, mert a konzervatív magyar arisztokraták nem mulasztották el felhívni a cs. kir. hatóságok figyelmét Andrássyra sem; Majláth János gróf december 12-én Schwarzenberg miniszterelnöknek benyújtott előterjesztésében Andrássyt a kormány legnagyobb ellenségei közé sorolta testvérével, Aladárral együtt. Január 17-én pedig Jósika Samu báró hívta fel rá Windisch-Grätz figyelmét azzal, hogy Batthyányval, Károlyi Istvánnal és Szapáry Antallal együtt ő sem maradhat büntetlen.

Andrássy hollétét csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy velejtei, vagy terebesi kastélyában tartózkodott; ezek ugyanis félúton feküdtek a Schlik által megszállt Kassa és a magyar csapatok által tartott Tisza-vonal között, s Andrássy alkatától nem volt idegen az ilyen veszélyes helyzetek vállalása.

Az első megbízható adatok hollétéről 1849 februárjából valók. Schlik seregei ekkor már elhagyták Zemplént, s a megye ismét a magyar hatóságok ellenőrzése alá került. Andrássy február 17-én megjelent Sátoraljaújhelyen, s végre megkezdte a bizottmány ügyében a vizsgálatot. Február 19-én felvette február havi nemzetőr őrnagyi fizetését is. Elhatározásába belejátszhatott a hadügyminisztérium február 16-án kiadott rendelete is, amely felszólította mindazon nemzetőrtiszteket, akik „az ellenséges invázió miatt a kirendelt megyében vagy városban" hivatásukat nem teljesíthetik, hogy jelentsék tartózkodási helyüket a minisztériumnak, „mert az állodalom további szolgálatát igénybe venni akarja . . ." — s Andrássy bizonyára ragaszkodott a rangjához annyira, hogy ezek után megjelenjen Zemplénben.

Andrássy meglehetősen féloldalas alapossággal vizsgálta ki az ügyet. Rendelkezésére állt Boronkay december 17-i levele, a bizottmány másnapi határozata, Kazinczy és Lehoczky december 26-i beadványa az OHB-hoz és a bizottmány január 18-i ülésének jegyzőkönyve. Emellett 16 személytől kapott írásbeli vallomást; közülük hárman a már egyszer Boronkaynak beadott ta-

núskodásukat másolták le. A 16 személy fele ott volt az előzetes tanácskozmányon is. A beadott vallomásokból jól kivehető volt az a tendencia, hogy a résztvevők a felelősséget minél nagyobb mértékben Boronkay nyakába akarták varrni a határozatért. Az utolsó vallomást február 26-áról keltezték; Andrássy ezek után az egész vizsgálati anyagot március 6-án adta be az OHB-hoz. Jelentésében különválasztotta a bizottmány, illetve Kazinczy és Lehoczky ügyét. A bizottmányról úgy vélte, hogy noha az „nem bírt is elég elhatározottsággal" ahhoz, hogy „egyszerűen visszavetette volna Schlik törvénytelen rendeleteit", amit az akkori helyzet némileg magyaráz, mégsem akarta elfogadni Schlik rendeletét, s a halasztás csupán azt a célt szolgálta, hogy addig Szemerétől vagy Boronkaytól rendelet, vagy legalább biztos hír érkezzen. Ha ugyanis a bizottmány el akarta volna fogadni Schlik rendeletét, ezt abban az időben minden kockázat nélkül megtehette volna. Ezért javasolta a bizottmány visszahelyezését, mondván, hogy egy új bizottmányban „többnyire azon tagok ülnek, kiket illetne a felelősség, ha a bizottmány hibázott volna".

Kazinczyról szólva úgy vélte, hogy az alispán magatartását nagyobbrészt Boronkay kijelentései magyarázták, bár Boronkay szándéka szerinte is az volt, hogy a bizottmány ne fogadja el Schlik rendeletét. Igaz, hogy Kazinczy „eljárásába több elhatározottság lett volna óhajtható", ám az alispán eddigi felfüggesztésével levezekelte vétkét; s ezért őt is vissza kellene helyezni méltóságába. Lehoczkyról úgy vélte, hogy a rendelet megmagyarázásával bűnt nem követett el, s ezért őt is vissza kell helyezni.

Az OHB szintén nem nagyon sietett az intézkedéssel. A vizsgálat anyagát csak március 28-án küldte meg Szemerének véleményezés végett; akkor, amikor Andrássy március 26-án egy újabb levélben kérte az OHB-t, hogy mielőbb közölje vele határozatát az ügyben. Andrássy arra hivatkozott, hogy a Boronkay által alkotott új bizottmány a megyében nem bír elég tekintéllyel; másrészt a megyei másodalispán, Szőgyén Imre „különféle tekinteteknél fogva nem alkalmatos hivatalának jelen körülmények közti tökéletes betöltésére" és lemondani készül. Úgy vélte, „e megyében erélyes és jó adminisztráció csak úgy leend lehetséges, ha a t. Honvédelmi Bizottmány előbbi felterjesztésemhez képest és mentől előbb intézkedend . . ."

Még mielőtt Szemere válasza megérkezett volna, április 2-án és 3-án Andrássy újabb megyei bizottmányi ülést hívott össze. A csonka, mindössze 33 tagból álló bizottmány ülése előtti napon és 2-án délig Andrássy is szűkebb tanácskozmányt tartott, „ugyanazért úgy ment minden, amint eleve kiterveztetett". A bizottmánynak határoznia kellett a csatatérről hazatért tisztviselők, illetve a leváltott bizottmány ügyében. Andrássy bevezető szavai után a bizottmány egyik beavatott tagja arra hivatkozva, hogy a leváltott bizottmány helyettesítésénél nem lehet a törvény értelmében eljárni, javasolta, kérjék fel az OHB-t a régi bizottmány visszaállítására, mint amely valóban a megye közönségét képviseli. Amíg ez megtörténik, bízzák meg a főispánt, hogy néhány, mellé kinevezendő bizottmányi taggal egyetértve, töltse be a megürült hivatalokat. A határozat nagyvonalúan átsiklott a megye 1848. augusztus 21—23-i határozatain, amely szerint a hivatalok betöltésénél a harctéren szolgáltakat elsőbbség illeti. A bizottmány aztán ebben az értelemben írt fel az OHB-nak, kiegészítve azzal, hogy Kazinczy és Lehoczky ügyében mielőbb határozzon.

Közben Szemere is megkapta az Andrássy által lefolytatott vizsgálat anyagát, s április 5-én hosszú levélben indokolta meg, hogy miért ragaszkodik Ka-

zinczy és Lehoczky elmozdításához. Rámutatott, hogy a tanúvallomások erősen Boronkay ellen irányulnak; hogy a kihallgatottak mind a bizottmány tagjai, tehát bűnrészesek; hogy az általános félelemmel mindenkit ki lehetne menteni, aki Pesten „az ottani hatalom zsámolyánál esdekel". Határozatát azzal indokolta, hogy Schlik levelét nem lett volna szabad felbontani, tárgyalás alá bocsátani, még „pipaszó közti diskurzusra" sem. Úgy vélte, túl sokan voltak ahhoz a bizottmány ülésén, túl tartalmas volt Schlik levelének kivonata a jegyzőkönyvben, és túl rövid a következő ülésig a terminus ahhoz, hogy itt egyszerű véletlenről lehessen beszélni. „Az alispán sokkal okosabb, semhogy e finom fogást öntudatlanul vette volna. Ismeri őt Zemplén a múltból, hol éveken keresztül zsarnokilag tartotta a szép megyét a Majláth és Apponyi markában." Úgy vélte, Kazinczyék és a bizottmány felfüggesztésével decemberben Felső-Magyarország kormányozhatóságát őrizte meg, biztosítva a megyék lojalitását. Továbbra is úgy vélte, Kazinczyt és Lehoczkyt el kell mozdítani; a bizottmányt viszont vissza lehet állítani, de előtte „a bizottmányi tagokat érintenem szükséges leend".

Az OHB ezúttal már gyorsabban intézkedett. Április 8-án mind Zemplén megye közönségét, mind Andrássyt értesítette arról, hogy „azon okokat, melyek felső-magyarországi t. h. biztos Szemere Bertalant Kazinczy András első alispány és Lehoczky László főjegyzőnek hivatalaiktóli elmozdítására vezérlették, az e részbeni végrehajtott vizsgálat nyomán főispány úr által felterjesztett adatok el nem enyésztetvén — az elmozdítás az Orsz. Honvédelmi Bizottmány részéről helyeseltetik. — Nem akarván pedig a Honv. Bizottmány a megye jogait legkevésbé is csonkítani, intézkedjék főispány úr, hogy az ekképp megüresedett hivatalok az 1848-ki törvény értelmében betöltessenek". A Zemplén megyének szóló rendeletet másolatban megküldték Szemerének is azzal, hogy a bizottmány visszaállítása ügyében „szíveskedjék orsz. biztos úr f. h. 5-kéről kelt véleményével összehangzólag intézkedni".[19]

Andrássyt ez a levél már ismét a harctéren érte. Vukovics Sebő emlékirata szerint 1849. április 6-án Kókán, az isaszegi ütközet idején csatlakozott a feldunai hadsereg táborához. Egy honvédszázados, Parnói Molnár István szerint az ütközetben mindjárt egy huszárbravúrt is elkövetett. A III. hadtest lovasságának két osztálya a völgyben két ellenséges üteg tüzébe került. Damjanich, a hadtest parancsnoka kijelentette, hogy ki kellene őket vezetni ebből a veszélyes helyzetből. A parancs megvitelét Andrássy vállalta magára. A futárt útközben a két üteg egyike lőni kezdte, de eredmény nélkül. Andrássy átadta a parancsot, majd, hogy a huszárokról az ágyútüzet elvonja, lépésben indult vissza a törzs felé. A kb. negyedóráig tartó, emberpróbáló bravúrhoz Damjanich

19 Zemplén megye 1849. jan. 18-i bizottmányi ülésjegyzőkönyvének másolatát l. OHB 1849:3865. Szemere jan. 19-i levelét Kossuthnak l. *Szemere:* 342—345. o. és *Steier Lajos:* Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n. 36. o. Kossuth jan. 21-i válaszát l. uo. 40. o. és KLÖM XIV. 181. o. A jan. 24-i kimutatás: *Beér—Csizmadia:* 24. o. Mailáth Andrássyról: *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés . . . II. k. 242. o. és *Daniel Rapant:* Slovenské povstanie roku 1848—49. III/2. k. Bratislava, 1954. 291. o. Jósika beadványa: *Andics Erzsébet:* A nagybirtokos arisztrokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. I. k. Bp., 1981. 398. o. A vizsgálat megindítására l. OHB 1849:3865. A nemzetőr őrnagyi fizetés felvétele: MOL H 105. Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai. 4. d. 669—680. f. A 7. hadmegye pénztári naplója, 1849. febr. 394. sz. Mészáros febr. 16-i rendeletét l. K, 1849. febr. 18. Andrássy márc. 6-i jelentését és az OHB intézkedését l. OHB 1849:3865. Andrássy márc. 26-i levelét l. uo. 1849:4093. Az ápr. 2-i bizottmányi ülésre l. uo. 1849:5256.; K, ápr. 14.; *Dongó—Gyárfás:* Olaszliszka . . . AZT 1903. 315. o. Szemere válaszát l. OHB 1849:5337., közli *Szemere* 449—451. o. Az OHB válaszát l. uo., a Zemplénnek írott választ közli KLÖM XIV. 849—850. o.

melegen gratulált Andrássynak. A történet hihetőnek látszik, csupán az a baj, hogy adataink szerint Molnár István ekkor a VII. hadtestben szolgált, amely akkor éppen Aszód és Gödöllő között állott. Emellett a bravúrt nem említi sem Damjanich hadijelentése, sem Görgeié. Ennek persze az is lehet a magyarázata, hogy a huszárság visszavonulása Görgei szándéka ellenére történt, aki a II. hadtest zavartalan kibontakozásának fedezésére éppen a III. hadtest lovasságával kívánt operálni.

A tavaszi hadjárat hátralevő időszakában keveset tudunk Andrássyról. Görgei parancsőrtisztjei közé sorolta, sőt, állítólag „nagyon haszonvehető tisztnek" nevezte. Tudjuk Andrássyról, hogy ott volt Isaszeg után Nagysallónál, majd a győztes sereggel együtt vonult be Komáromba. Nem szakította meg egészen kapcsolatát Zemplén megyével sem. A megye április 16-án tartott bizottmányi ülésén olvasták fel Andrássy levelét arról, hogyan töltötte be a mellé kinevezett választmánnyal történt értekezés után a mintegy harminc megüresült hivatalt. A levél némileg szabálytalan volt, mert ha már a másik három taggal egyetértve tette meg a kinevezéseket, „akkor alá kellett volna írni ezen kinevezést a többi megbízottaknak is; most azonban nem szólt senki, mert közbizodalom függ a hazafi főispán jellemén". Egyébként ezen az ülésen olvasták fel Szemere azon levelét is, amelyben visszahelyezte az előző bizottmányt állásába; ill. az OHB határozatát Kazinczy és Lehoczky elmozdításáról.

A Komáromba érkező, és a várat az ostromzártól a Duna jobbpartján is felszabadító hadsereg vezetése április 29-én döntött a további hadműveletekről. A hadsereg lőszerhiánya és a kormányzat kívánsága miatt a haditanács úgy határozott, hogy további erősítések érkezéséig Budát felszabadítja az ottani cs. kir. várőrségtől. Ekkor döntöttek arról is, hogy a közben hadügyminiszternek felkért Görgeit ideiglenesen Klapka tábornok helyettesíti a minisztériumban. Valószínűleg Andrássy is Klapkával együtt hagyta el a tábort, s utazott vele a fővároson keresztül Debrecenbe. Május 1-én ugyanis Pesten találkozott Jászay Pállal, Batthyány volt titkárával, s beszámolt neki a komáromi viszonyokról. Így „a Mack és társai felakasztására vonatkozó hírt valótlannak nyilvánította. Mack be van ugyan fogva, éretlen beszédei miatt, de az árulás eddig reá nem sült" — mondta. Nem lehet azonban tudni, hogy ezután ő is Debrecenbe utazott-e Klapkával, vagy pedig hazatért Zemplénbe. Május 14-én ugyanis már Sátoraljaújhelyen volt, ahol a másnapi bizottmányi ülés előtt tanácskozmányt tartott. A másnapi tisztújításra jelöltek mindegyikét felírta, s ezúttal a már visszaszállított bizottmány tagjaival együtt töltötte be a hivatalokat, sőt, „még a jegyzők választását is a bizottmánynak engedé, mi iránt annyiszor bővíték a néhai karok és rendek a gravamenek vastag jegyzőkönyvét hasztalan".[20]

20 *Vukovics Sebő* Andrássyról: Visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r. *Katona Tamás)* Bp., 1982. 66. o. (A 49. oldalon Andrássy Aladárt említi, de ez utóbbi megjegyzésből úgy tűnik, hogy ott is Gyuláról van szó). Az isaszegi állítólagos hőstett: *Parnói Molnár István:* Emlékezés Andrássy Gyula grófról. AZT 1906. 181—182. o. és *uő.:* Huszárbravúr. Zemplén, 1890. márc. 16.; ennek alapján *Szőts:* 24—26. o. A történet vélhető körülményeire l. *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. (S. a. r. *Katona Tamás)* Bp., 1988. I. k. 458—459., 461—462. o. Parnói Molnárra l. *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 420. o. Nagysallóra l. *Vukovics:* i. h. Görgei kijelentésére, utánkeresheteten hivatkozással: *Wertheimer:* I. k. 21. o. Zemplén megye ápr. 16-i bizottmányi ülésére l. K, ápr. 26. Andrássy Pesten: *Hentaller Lajos:* Vérrózsák. Bp., 1906. I. k. 199. o. (*Jászay Pál* naplója). Arra, hogy május 7-én nem volt Zemplénben, mutat, hogy a megye hódolati nyilatkozatát Boronkay elnökletével fogadta el a bizottmány. K, máj. 15. A május 14-i bizottmányi ülésre l. uo. jún. 7.

Andrássy nem sokkal ezután ismét Debrecenben volt. Érkezése kapóra jött mind Kossuthnak, mind az új kormány külügyminiszterének, gróf Batthyány Kázmérnak. Egyrészt egyre biztosabb hírek érkeztek a készülő orosz intervencióról, másrészt egy némileg ehhez kapcsolódó hír kavarta fel a kedélyeket. Május 19-én megérkezett Bem altábornagy levele arról, hogy Orsován át ismét Havasalföldre űzte ki Puchner seregét. Mivel ez egy ízben már megtörtént, és a török hatóságok nem fegyverezték le az oda menekülő cs. kir. katonaságot, az aznapi minisztertanács határozatot hozott arról, hogy a benemavatkozás elvének jegyében ki kell jelenteni a bukaresti angol, francia és más konzulátusoknak, a bukaresti, orsovai és belgrádi török megbízottaknak, illetve pasáknak, a szerb uralkodóknak és miniszterelnököknek, hogy Magyarország „valamint eddig, úgy ezentúl is kész a szomszéd hatalmakkal és nemzetekkel barátságos viszonyok fenntartására, kész a szomszéd határszélek respektálására" Éppen ezért viszont Magyarország is elvárja „miszerint vitéz seregeink által másodízben kiűzött s Oláhországba menekült osztrák seregeknek a »non intervention« elvénél s a népjog tiszteletbeni tartásánál fogva mielőbbi lefegyvereztetésök után, fegyvereik hozzánk küldessenek, s nekik a szomszéd országok és tartományokban Magyarország elleni hadkészületekre a járás, kelés s táborozás és felfegyverzés szigorúan tiltassék el". A minisztertanács azonban nem elégedett meg ezzel a korlátozott körű akcióval, hanem elhatározta, hogy egy jegyzéket juttat el Palmerston angol külügyminiszterhez is; illetve hogy ebben az ügyben a Portánál is közbenjár és Isztambulba is követet küld. Kossuth erre a feladatra Andrássyt szemelte ki. Jó fellépése, nyelvismerete, grófi rangja és merészsége egyaránt alkalmassá tették Andrássyt erre a küldetésre. Remény szerint ugyan volt már két magyar küldött Konstantinápolyban; egyiküket, báró Splény Lajost azonban nem Kossuth, hanem a párizsi magyar megbízott, Teleki László küldte ki ideiglenes jelleggel a török fővárosba, s róla általában nem a legjobb vélemény uralkodott a vezető körökben; a másik, Francis William Browne, Teleki által kinevezett őrnagy, éppen ezen a napon érkezett Konstantinápolyba. Browne azonban egyrészt nem volt magyar állampolgár, másrészt kiküldésére még merőben más körülmények között került sor.

Andrássy kiküldésével kapcsolatban Kossuthnak csak egy aggálya volt: Andrássy is csak őrnagy volt. Klapka helyettes hadügyminiszter erre közölte Kossuthtal, hogy ezen könnyen lehet segíteni. Valószínűleg már aznap megszületett Andrássy számfeletti huszárezredesi kinevezése az 5. (Radetzky) huszárezrednél, amelyet bízvást lehetett volna diplomáciai huszárezrednek nevezni; itt volt ugyanis címzetes ezredes a kormány reménybeli bukaresti megbízottja, Beöthy Ödön is; az ezred pedig, Itáliában szolgálván, szintén „külszolgálatot" teljesített.

Andrássy titkárává Kiss Lászlót, 1848-ban a konstantinápolyi magyar kolónia vezetőjét, a Pesti Hírlap és a Marczius Tizenötödike levelezőjét nevezték ki. Valószínűleg együtt utaztak a fővárosba, ahol Andrássy még különböző ügyeket akart elintézni. Egyrészt jelentkezett Görgeinél a főhadiszálláson, s közölte a fővezérrel és hadügyminiszterrel, hogy Konstantinápolyba küldték diplomáciai megbízatással. Találkozójukról két különböző, egyformán igazolhatatlan verzió maradt fenn. Az egyik szerint a meglehetősen puritán megjele-

nésű Görgei „finom mosollyal" (vagy „bizonyos gúnyos derültséggel") fogadta az ezredesi díszegyenruhában pompázó Andrássy bejelentését arról, hogy Kossuth milyen megbízással küldte őt Konstantinápolyba. Andrássy ezután az egyik verzió szerint megkérdezte a tábornokot, hogyan vélekedik e megbízatásról. Mire Görgei a rá jellemző kihegyezett iróniával válaszolta: „Tudja mit, kedves barátom? Legjobb lesz, ha és megverem a császáriakat, Kossuth kibékül velük, Ön pedig — itthon marad és leveti a díszruhát. Díszruhával nem mentjük meg a hazát". A másik verzió szerint Andrássy megkérdezte Görgeit, „nem volna-e részére semmi parancsa?" Erre Görgei röviden így felelt: „Nekem nincs más feladatom, mint itten harcolni. Semmi keresni valóm sincs sem Konstantinápolyban, sem bárhol másutt a külföldön. Egyáltalában nem értem, mit segíthet rajtunk Konstantinápoly?" (Egy ezzel rokon variáció szerint Görgei azt mondta volna. „Mit keres Ön Kontantinápolyban? — Nincs nekünk ott semmi dolgunk. — Annál több dolgunk van itthon"). Akárhogy is történt, Andrássy nem felejtette el Görgeinek ezt a nem túl szívélyes fogadtatást.

Az ifjú ezredes állítólag részt vett Buda ostromában, „hol egy fáradt osztrák golyó érte mellét", ennek azonban semmi nyoma a forrásokban. Reiner Bertalan, Kiss László állítólagos naplójegyzeteit (valószínűleg inkább emlékiratát) felhasználva azt állítja, hogy Andrássy május 22-én hagyta el a fővárost, és utazott vissza Debrecenbe. Ennek azonban ellene szól az, hogy a Tisza-Gőzhajózási Társaság választmánya Pesten 1849. május 25-én újabb hirdetményt tett közzé; ebben egyrészt közölte, hogy a Debreczen nevű gőzhajó szerencsésen átkelt a Vaskapun; másrészt ismét felhívta a részvényeseket hátralékaik befizetésére. Mivel a társaság elnöke, Károlyi Lajos gróf ekkor magyar körözés alatt állott, valószínűnek látszik, hogy a választmány az említett hirdetményt Andrássy elnökletével tette közzé.

A fővárosból Andrássy valószínűleg május 26-án távozott, majd a Pest—Szolnok vasútvonal igénybevételével visszatért Debrecenbe, ahol további három napot időzött. Itt vette át az utasításokat és a megbízólevelet Kossuthtól és Batthyány Kázmér külügyminisztertől. Duschek pénzügyminiszter 3000 aranyat adott át Andrássynak útiköltségre és a konstantinápolyi tartózkodás szükségeire. Andrássy Debrecenben találkozott Nicolae Balcescuval, az 1848-as havasalföldi román forradalom egyik vezetőjével, aki azért utazott Magyarországra, hogy közbenjárjon a magyar-román kibékülés ügyében. Andrássy annyira megnyerte Balcescu bizalmát, hogy a román politikus Ion Ghicanak szóló levelét is rábízta. (Ghica ekkor Konstantinápolyban tartózkodott). Batthyány Kázmér is Andrássyra bízott egy Ghicanak szóló levelet, s szintén Andrássy útján írt a Konstantinápolyban tartózkodó lengyel ügynöknek, Mihail Czajka Czajkowski grófnak is. Maga Balcescu is arra biztatta Batthyányt, hogy

Andrássy mindenképpen igyekezzen jóban lenni a konstantinápolyi lengyel és román ügynökökkel.[21]

Andrássy május 29-én hagyta el Debrecent, majd Kőrösladányon át Szegedre utazott. Innen a Bem nevét viselő hajón utazott Törökkanizsáig, majd onnan kocsin folytatta útját Pancsováig. Pancsovára június 8-án vagy 9-én érkezett. Itt aztán betekintést nyerhetett abba, hogyan is fest a magyar kormány diplomáciai apparátusa, s ennek diplomáciai tevékenysége. Egyrészt itt találta Rákóczy Hugót, akit Perczel május végén azzal bízott meg, hogy a belgrádi török pasával tárgyaljon különböző kereskedelmi kérdésekről, ám aki nem elégedett meg ezzel, s felkeresve Garasanin szerb miniszterelnököt, szemrehányásokkal árasztotta el őt a magyarországi szerbiai önkéntesek tevékenysége miatt. Itt ta-

21 A május 19-i minisztertanács jegyzőkönyvét l. KLÖM XV. (Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1955. 348—349. o. és *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Bp., 1989. 72—73. o. A Palmerstonnak küldött jegyzéket l. KLÖM XV. 350—353. o. L. még Batthyány kiegészítő utasítását a kézbesítéssel megbízott Pulszkynak: *Pulszky:* I. k. 541—542. o. és Háborús Felelősség, I. k. 509—510. o. (a továbbiakban: HF). Hogy Batthyány ekkor, vagy ezután bízta meg Andrássyt, arra mutat, hogy az ezen a napon Szemerének átküldött, a diplomáciai vonatkozású iratok jegyzékében Andrássy kiküldetésének iratai nem szerepelnek. KLÖM XV. 354—357. o. — Andrássy megbízatásának indokairól a különböző feldolgozások jobbára általánosságokat mondanak. *Wertheimer* értetlenül áll a megbízatás ténye előtt. *V. Waldapfel Eszter* pedig egyszerűen azzal magyarázza, hogy Splény működéséhez a magyar kormány eleve nem fűzött reményeket. A független magyar külpolitika 1848—1849. Bp., 1962. 266. o. (a továbbiakban: *Waldapfel:* 1962) Az itt felvázoltakat támasztja alá *Irányi Dániel—Charles Louis Chassin:* A magyar forradalom politikai története 1847—1849. (Ford. *Szoboszlai Margit*, S. a. r. *Spira György*) Bp., 1989. II. k. 201. o. és *Marczali:* 1892. 722. o. *Mészáros Lázár* szerint feladata az volt, hogy adott esetben „Párizsig és Londonig működjék". Emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. Pest, 1866—67. II. k. 257—258. o. Batthyány Kázmér egyébként szerette volna, ha John Paget, a magyar üggyel rokonszenvező és diplomáciai körökbe bejáratos angol polgár elkíséri Andrássyt Konstantinápolyba. L. *Horváth Jenő:* A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. *Paget János* feljegyzései. HK 1928. 349—350. o. (a továbbiakban: *Paget*) Andrássy kinevezésére l. *Reiner Bertalan:* Andrássy Gyula gróf mint a szabadságharcz diplomatája. In: Magyar kultúrképek. II. k. Bp., 1892. 71—72. o. (Klapka elbeszélése alapján). MOL H 79. Katonai osztály mutatókönyvei. 8. k. 64. o. „5-dik huszárezred ezredese Andrássy Gyula gróf. sz(ám) f(eletti) 1849. május 1. NB." Itt jegyzendő meg, hogy tudomásunk szerint Andrássy a Debrecenben összeülő felsőház ülésein egyszer sem vett részt. Amikor 1849. március 12-én Sztojka Imre szóban, majd 13-án írásban javasolta a felsőház jelen lévő, ill. hivatalos kiküldetésben lévő tagjai lajstromának közlését, a március 19-én már elkészült listában Andrássy neve még nem szerepelt. Perényi Zsigmond alelnök március 27-én közölte a felsőházzal, „hogy Andrássy Gyula később, mint a lajstrom kivételetett a jegyzőkönyvből, egy megbízást nyert a Honvédelmi Bizottmánytól". Így Andrássyt is kivették azok sorából, akiknek április 15-ig meg kellett jelenniök Debrecenben. „az addig meg nem jelenőkre nézve fönntartván magának a Ház annak idejében használandó intézkedés jogát". K, márc. 14., 15., 21., 30. és ápr. 1. L. még MOL N 124. Országgyűlési iratgyűjtemény. 7. cs. 6. fasc. Kormányi kiküldetésben lévő felsőházi tagok. Kiss Lászlóra l. *Reiner:* 72—79. o. A közleményt *Reiner* Kiss László „naplója" (inkább emlékirata) alapján írta. A napló a század elején állítólag Andrássy lányának, gr. Batthyány Lajosnénak birtokában volt. L. *Wertheimer:* I. k. 24. o. *Kiss* cikkei: PH 1848. jún. 2. és MT 1848. aug. 20.: Teendőink egyike külügyeinkben címmel. L. még KLÖM XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. (S. a. r. Sinkovics István) Bp., 1957. 229. o. Andrássy találkozója Görgeivel: *Wertheimer:* I. k. 23—24. o. (Görgey István elbeszélése alapján) és *Eötvös Károly:* Andrássy Gyuláról. Egyetértés, 1890. febr. 19. V. ö. PH 1890. febr. 19. és *II-ik Kákay Aranyos* 65. o. L. még *Szőts:* 26—27. o. Görgeinek és Andrássynak erre vonatkozó feljegyzése tudtommal nincs. *Görgey István* is csak általánosságban szól róla: Görgey Artúr a szám̃űzetésben 1849—1867. Bp., 1916. 403. o. Andrássy látogatását tényként fogadta el *Marczali* is: Magyarország története napjainkig. Bp., é. n. II. k. 677. o. Kettőjük viszonyára l. még alább a 26. jegyzetet. Van olyan emlékíró, aki szerint Andrássy hívta fel Görgeire Kossuth figyelmét. *Bezerédi Bezerédj Antal:* Emlék. Szent-Iványfa, 1891. 543—544. o. Valószínűnek látszik azonban, hogy Andrássy nevének említése itt egyszerű tollhiba, Ivánka neve helyett. Annál is inkább, mert ezt megelőzően Ivánka 1848. október végi elfogatásáról van szó; ill. mert az emlékíró összekeveri pl. Damjanichot Bemmel. Megjegyezendő, hogy Görgey emlékiratának megjelenése után Andrássy foglalkozott azzal a gondolattal, hogy ha Angliában is megjelenik, „akkor, ha ti. jókedvemben volnék egyszer; nem mondom, hogy nem írnék [róla]. Mi volt Görgei fő hibája — hogy ahelyett, hogy magának nagy ideákat teremtett volna, a másokét kritizálta — ebben a hibában nem akarok esni". HL Personalia. Nemeskéri Kiss család iratai. Andrássy Gyula levelei Kiss Miklóshoz. d. n. Andrássy részvétele Buda ostrománál: *Ifj. Andrássy Gyula:* Európa diplomáciai történetéről a frankfurti békétől a világháborúig. 1871—1914. Külügyi Szemle, 1923—24. 25. o. Kiss adatát l. *Reiner:* 79. o. Tisza-Gőzhajózási Társaság felhívását l. PH 1849. máj. 31. és Respublica, jún. 22. Andrássy távozása a fővárosból és útja Debrecenbe: *Reiner:* 80—81. o. Találkozója Bălcescuval: *I. Tóth Zoltán* (szerk. és bev.): Bălcescu Miklós válogatott írásai. Bp., 1950. 182—185. o. Az Andrássy által Ghicának vitt levelet közli 1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp., 1948. 175—176. o.; *Ion Ghica:* Amintiri din pribegia după 1848. Bucureşti, 1889. c. munkája alapján.

lálta Tessényi Jánost, akit Kossuth még május 21-én küldött Pancsovára, hogy mint „diplomáciai műveltségű s francia levelezésre is alkalmas egyén", a szerbekkel megkezdett tárgyalások lebonyolításánál Kollmann József ezredes segítségére legyen; Tessényi azonban, technikai jellegű megbízatását messze túllépve, Belgrádban mint a magyar kormány megbízottja jelentkezett. Szintén Pancsován találkozott Ludwik Bystrzonowski lengyel ezredessel, aki részben Perczel megbízásából, részben saját szakállára folytatott tárgyalásokat a szerb kormánnyal a magyar-szerb kibékülésről. Bystrzonowski azonban nem elégedett meg a magyar kormány által megadhatónak vélt engedményekkel, hanem megígérte a szerb tárgyalófélnek az önálló Vajdaság létrehozását is, ami ugyan nem volt elég ahhoz, hogy ezzel Garasanint meggyőzze, érdemes kibékülni a magyarokkal, arra viszont igen, hogy a magyar kormányban és magában Andrássyban is aggódalmakat keltsen. A magyar érdekek szempontjából szintén nem sok jót ígért a Lenoire álnevű, Zwarskowski nevő lengyel ügynök tevékenysége sem, akit ugyan szintén Perczel bízott meg, ám aki „egyik lábával pánszláv táborban állott". Andrássy a látottakat úgy értékelte, hogy „országunk ügyei teljesen ki vannak szolgáltatva a lengyel megbízottaknak, s ezt nem nagyon tartom politikus dolognak". Ezért úgy vélte, „hogy a kormányzat a megegyezés lehetőségét kockáztatja, ha mindezt nem akadályozza meg olyan gyorsan, ahogyan csak lehet". Ezért felkérte mindannyiukat, „hagyjanak fel tényked ésükkel mindaddig, amíg a kormány mindegyiküknek külön utasítást nem ad úgy, hogy megállapítja az ilyenfajta tényked ésekben szükséges egységet".

Ezután Andrássy csónakba ült, s átkelt Belgrádba. Belgrádban először az ottani szárd konzult, majd Hasszán pasát kereste fel. Szintén Belgrádban találkozott Giuseppe Carossinivel, a magyar kormány ottani diplomáciai megbízottjával. Hasszán pasa arról biztosította Andrássyt, hogy a török birodalom legfőbb személyiségei szívesen fogják látni, „de mivel a magas Porta még nincs abban a helyzetben, hogy nyíltan cselekedhessen, bár elhatározta, hogy segíti a magyar kormányt mindenben, amiben ezt külön megegyezés nélkül teheti s aminek nincs nagy viszhangja", arra kérte Andrássyt, hogy küldetését tartsa titokban. A szárd konzul azt közölte Andrássyval, hogy Hasszán pasa e nyilatkozatát a török kormány sugalmazta. A pasa egyébként ellátta Andrássyt útlevéllel és ajánlólevelekkel a vidini pasához is.

Ezt követően a belgrádi francia konzulnál találkozott Ilja Garasanin szerb belügyminiszterrel. Andrássy — akárcsak a magyar kormány — némileg tévesen értékelve a Garasaninról addig kapott információkat, úgy vélte, hogy a szerb belügyminiszter „őszintén gondolja a szövetséget a magyarokkal". A tárgyalás kezdetén Andrássy tisztázta, hogy a Bystrzonowski által ígértekből mi az, amit a magyar kormány is hajlandó teljesíteni. Megpróbálta szövetségkötésre rávenni Garasanint, s biztosította, hogy a magyar kormány „kész minden engedményre, amire fegyverrel nem lehetett kényszeríteni, s amely nem lépi túl azokat a határokat, amelyekre a szerb nemzetiség fejlődése igényt tarthat anélkül, hogy az következményeiben a magyar állam feldarabolására vezetne"; tehát a Vajdaság területi autonómiájáról szó sem lehet. Ugyanakkor kérte Garasanint, hogy közölje, szerinte milyen engedmények szükségesek ahhoz, „hogy a szerb népet eltérítsék Ausztriától és rávegyék, hogy természetes szövetségeséhez csatlakozzék". Garasanin erre azt válaszolta, hogy a jelen helyzetben „a jogos engedményeknél még sokkal nagyobbak sem vezetnének

célhoz, mert a szerbek most nem nemzetiségükért harcolnak, hanem kizárólag mint osztrák katonák" Mayerhoffer és Jellacic vezetése alatt. Ezzel — Andrássy szerint — arra utalt, hogy jó lenne Jellacicot visszaűzni Horvátországba, esetleg úgy is, hogy a magyar hadsereg Horvátország felé diverziót tesz.

Andrássy ezután arra kérte Garasint, hogy hívják vissza Szerbiába azokat az önkénteseket, akik Knicanin tábornok vezetésével Magyarországon harcolnak. Garasanin ezelől azzal tért ki, hogy mivel Knicanin nem mint szerb tábornok harcol Magyarországon, nincs joga őt visszahívni. De megígérte, hogy baráti levélben kérni fogja, térjen vissza Szerbiába. A szerbiai önkéntesek magyarországi jelenlétét azzal magyarázta, hogy „meg akarta akadályozni a túlsó part szerbjeit abban, hogy orosz segítséget kérjenek, amit nekik az osztrák cselszövény sugallott..." Biztosította Andrássyt arról, hogy találkozásuk jó hatással lesz a két nép szövetségének ügyére; ezzel Andrássy szerint arra is utalt, hogy a másnapi minisztertanácson az osztrákokkal kötendő szövetség ellen fog állást foglalni. Andrássy ezek alapján úgy vélte, bízni lehet Garasanin őszinteségében, s a találkozóról szóló jelentésében kérte Batthyány Kázmért, írjon Garasaninnak. Atanasije Nikolic kiadatlan emlékiratai szerint Andrássy arra is kérte Garasanint, azért hívják vissza Knicanint és önkénteseit, „hogy a magyarok a Szerémségen, Szlavónián és Horvátországon keresztül áttörhessenek olasz szövetségeseikhez s velük egyesülhessenek". Mindez azonban kevéssé valószínű. Andrássy biztató kezdetnek tekintette kettőjük tárgyalásait, s úgy tűnik, Garasaninban is volt némi, bár nem túlzottan sok tárgyalási hajlandóság. Igaz, Garasanin legfeljebb a Bystrzonowski által előterjesztett javaslatokat fogadta volna el minimális tárgyalási alapnak.

Másnap, június 10-én Andrássy találkozott Dragojlo Kusljannal, a Slavenski Jug című horvát liberális lap szerkesztőjével, aki május 29-én azért érkezett Belgrádba, hogy egy horvátországi fegyveres felkelés előkészületeit koordinálja. Kusljan március óta kapcsolatban állott Czartoryski herceg körével, akik pénzt és fegyvert ígértek neki a felkeléshez, ha azt lengyelek vezethetik és a magyarokkal szövetségre lép. Andrássytól is segítséget kért, aki ezt meg is ígérte azzal a feltétellel, ha Kusljan ezután határozottan osztrákellenes és magyarbarát propagandát folytat. Kusljan mindezt megígérte, s egyben kétezer forintot kért lapjai fenntartására. Ezenkívül kérte Andrássyt, a magyar kormány szerkesszen kiáltványt a horvátok megnyugtatására, „amelyek tartalma: nincsen szándékunkban elvenni a nemzetiségek jogait, sem pedig meggátolni őket szabad fejlődésükben és nem kívánjuk a magyar nyelvnek, mint parlamenti nyelvnek a szupremáciáját stb." Kusljan javasolta, hogy egy horvátországi diverzió esetén annak vezetőjévé Bemet nevezzék ki, akit már bánként is emlegetnek Zágrábban.

Andrássy az ajánlatokat előnyösnek tartotta, s ebben az értelemben írt Batthyánynak. Úgy vélte, a Kusljan által javasolt nyilatkozatot nemcsak a horvátok, hanem a szerbek felé is meg lehetne tenni. „Kívánatos lenne, hogy ezt a nemzetgyűlés adja meg, s ezt valóban meg is kell egyszer tenni, mert csak két mód van a szláv forradalom megszüntetésére, vagy felszámolni, vagy kielégíteni őket, közbeeső megoldás nincs. Ezzel megszüntetnők a külföldi ürügyet, mellyel azt állítják, hogy nem Auszria, hanem a szlávok azok, akik velünk harcban állanak. Nem vesztenénk semmit, mert a győztes módosíthat, ha pedig legyőzetik, úgyis mindegy".

Andrássyt e szavakért az utókor több történetírója is megrótta, holott a történtek némileg őt igazolták. A nemzetiségi mozgalmak tényleges vezetői és külföldi támogatói — köztük maga Garasanin is — ugyanígy taktikai jellegűnek vélték az esetleges megegyezést. A visszautasítást csak megkönnyítette az, hogy a magyar külügyminiszter, Batthyány Kázmér is merev álláspontot foglalt el ezekben a kérdésekben, s éppen június 10-én kiadott körlevelében a magyar állam területiális egységét és a magyar nyelv országgyűlési, közigazgatási, felsőoktatási, bírósági és anyakönyvi használatát mondta minden tárgyalás alapfeltételének. Mindez persze még mindig óriási fejlődést jelentett a miniszter korábbi nézeteihez képest; 1849 márciusában ugyanis Batthyány Kázmér — Vukovics emlékiratai szerint — még a szerbek kiirtásának gondolatával foglalkozott; ennél még az ilyen alapokon történő tárgyalás is többet ígért.

Andrássy ezt követően visszatért Pancsovára. Itt tudta meg, hogy Splény már megérkezett Konstantinápolyba. Június 11-én írott jelentésében arra kérte Batthyányt, hogy utasításait, és esetleg a hivatalos Közlönyt Carossini útján juttassa el hozzá.[22]

Pancsováról Kovinra, onnan Orsovára folytatta útját. Orsován találkozott az ottani magyar különítmény parancsnokával, Herkalovic Antal ezredessel. Herkalović közölte Andrássyval, hogy további útja meglehetősen veszélyes lesz. A Havasalföldön ugyanis ott állnak a Bem által kiszorított Puchner csapatai. Ha viszont Szerbián keresztül akarja folytatni útját, számolnia kell a szerb

22 Andrássy indulásának időpontja: *Szabó István:* Debrecen 1848—1849-ben. Debrecen, 1928. 66. o. és *Mody György:* A menekültek. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január—május. (Szerk. *Szabó István)* 99. o. Útvonalát l. *Reiner:* 81—82. o. Pancsovai tartózkodására l. uo. 82—86. o. Reiner valószínűleg nem tudta elolvasni a kéziratot, mert Carossini helyett Mazarinit ír. Belgrádi tárgyalásaira l. június 11-i jelentését Batthyány Kázmérnak. OHB 66. doboz. Iktatatlan iratok. 20. szám. Másolata: HL 1848—49. 32/327. (Francia nyelvű). Franciául közli *Thim József:* A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. III. k. Bp., 1935. 787—791. o. Nem teljesen pontos magyar fordítása: 1848—1849. évi iratok . . . 188—191. o. és innen átvéve június 14-i dátummal: *Horváth:* Teleki II. k. 184—187. o. A levélben jól olvasható az 1/849. iktatószám, tehát téves *Barta István* azon jegyzete, hogy a június 6-i minisztertanács határozatát a nemzetiségekkel folytatandó béketárgyalások ügyében Andrássy valamelyik jelentése befolyásolhatta volna. KLÖM XV. 476. o. és innen átvéve *F. Kiss:* 118. o. Kossuth Tessényiről: KLÖM XV. 369. o. Bystrzonowskira l. *Spira György:* Perczel próbálkozása a délvidéki szerbek megbékítésére 1849. tavaszán. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989. 272—293. o. Carossini Andrássyról: MOL H 8. 1849-i külügyminisztérium iratai. Iktatatlan. 1849. jún. 10. (a továbbiakban: 49. KÜM) Andrássy és Garašanin tárgyalásaira l. még *Risztics János:* Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben 1848—1860. (Ford. *Ramánecz Mihály)* Nagybecskerek, 1892. I. k. 47. o. és *Vasilie Krestić:* Szerb memoárirodalom az 1848—1849-es forradalomról. In: *Bona Gábor* (szerk.): Szerbek és magyarok a Duna mentén. I. k. Bp., 1983. 183—184. o. (mindkettő *Atanasije Mikolić* emlékiratait idézi); *Milorad Ekmečić:* Garašanin. Czartoryski köre és a magyarok 1848—1849-ben. In: *Fried István* (szerk.): Szerbek és magyarok . . . II. k. Bp., 1987. 84—87. o. (Kušljanról is ír). Garašanin számára a magyar álláspont már csak azért sem lehetett ismeretlen, mert azt Batthyány Kázmér már május végén Carossini útján levélben közölte vele. L. *Hanák Péter:* A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei. In: Magyarország a Monarchiában. Bp. 1975. 74—75. o. Csupán Andrássy belgrádi megjelenését regisztrálja *Jakov Ignjatović* Szerb rapszódia. (Vál. és ford. *Csuka Zoltán)* Bp., 1973. 325. o. *Reiner* egyébként tévesen úgy véli, hogy Garašanin vissza is hívta Knićanint: i. m. 83. o. A tárgyalások értékelésére l. *Wertheimer:* I. k. 26—33. o.: *Kovács Endre:* Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben. Bp., 1958. 123—126. o.; *uő.:* Szemben a történelemmel. Bp., 1977. 333—334. o.; *Arató Endre:* Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Bp., 1971. 92—93. o.; *Horváth:* Teleki I. k. 313. o.; *Spira György:* A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Bp., 1980. 100—101. o.; *Waldapfel* 1962. 282—284. o. Batthyány június 10-i körlevelét l. magyarul *Pulszky:* I. k. 543—547. o. és *Spira:* A nemzetiségi kérdés . . . 218—221. o. *Spira* tévesen úgy véli, hogy ez *Pulszky* fordítása, holott az irat eredetije megtalálható MOL R 5. Batthyány Kázmér iratai. 1. cs. 2. tét. (a továbbiakban: Batthyány-ir) és 49. KÜM 138. A francia szöveget közli *Thim:* III. k. 783—786. o. és ennek alapján magyarra visszafordítva az 1848—1849. évi iratok . . . 183—186. o. Batthány a szerbek kiirtásáról: *Vukovics* visszaemlékezései 32. o. Itt jegyzem meg, hogy a szerb-magyar megbékélésről több, a jelzett helyen utánkereshetetlen, de a Miskolci Állami Levéltárban eredetiben megtalálható iratra hivatkozik *Jánosy Dénes:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852. c. munkájában. I. k. Bp., 1940. 395—397. o. egyetlen, jún. 28-i Batthyány Kázmér-utasítás kivételével.

lakosság ellenséges érzelmeivel is. Az egyetlen megoldás az lenne, ha a Dunán folytatná útját, ám a hajóközlekedés a hadiesemények miatt szünetelt. Ebben a helyzetben az új-orsovai pasa, Ahmed sietett Andrássy segítségére. Egy bárkát bocsátott a rendelkezésére.

A török helyőrség öt katonája egészen Vidinig evezett Andrássyval és két kísérőjével. Útközben sikeresen áthaladtak a szerb vesztegzáron, bár a partról rájuk lőttek. Kiss naplója szerint kb. huszonnégy óra alatt tették meg az utat Orsovától Vidinig. Vidinben a török hatóságok némi akadékoskodása után sikerült láttamoztatniuk útleveleiket. Andrássy felkereste a vidini török pasát, Piatot, aki biztosította, „hogy a magyarok sikereinek nagyon örvend, hogy hatalmi körében mindent meg fog tenni, ami a magyar ügy győzelmét elősegíti..." Vidinből háromnapi utazás után értek Ruszcsukba. Ibrahim, az itteni pasa kevésbé volt barátságos, mint belgrádi és vidini kollégái, de így is sikerült Andrássyék útleveleit láttamoztatni. Ruszcsukból továbbutazhattak volna Galacig, s innen viszonylag rövid idő alatt elérhették volna Konstantinápolyt, ám félő volt, hogy román földön nehéz lesz továbbutazniuk. Ezért Andrássy elhatározta, hogy inkább Bulgárián keresztül, lóháton folytatják útjukat. Három nap alatt elérték Várnát; itt azonban kiderült, hogy Várnából Konstantinápolyba csak az osztrák Lloyd társaság hajói közlekednek. Ezért Andrássy először arra gondolt, hogy Drinápolyon keresztül, szárazföldön folytatja útját. Az aznap megérkezett Lloyd-gőzös kapitányában azonban titkára, Kiss régi ismerősét fedezte fel. Némi értekezés után Poiret kapitány biztosította őket, hogy a hajón semmitől sem kell tartaniok. Tizenhárom órai utazás után érkeztek Konstantinápolyba.

Andrássy érkezésének időpontját nem ismerjük. Kiss dátumai nagyobbrészt elfogadhatatlanok. Szerinte június 10-én érkeztek meg a török fővárosba. Ezen a napon azonban Andrássy még Belgrádban volt. Ha azonban a Kiss által megadott napokat hozzáadjuk a bizonyosan meghatározható június 12-i pancsovai indulás időpontjához, a Konstantinápolyba érkezés időpontjaként június 24-ét kapjuk. Sajnos Andrássy első, Konstantinápolyból keltezett jelentése nem maradt fenn. A június 24-i érkezést látszik megerősíteni az is, hogy 1849. július 9-én a Respublica, majd július 14-én a Közlöny külföldi hírei között megjelenik egy június 25-i konstantinápolyi jelentés, amelyet nagy valószínűséggel Andrássynak tulajdoníthatunk. Eszerint a Porta megtagadta a Szerbián való átvonulást az orosz és osztrák seregeknek; tiltakozott az orosz hadsereg erdélyi betörése miatt, mivel az Moldva és a Havasalföld felől történt, illetve kijelentette, hogy „ha az osztrákok és muszkák a magyar által megverettetnek, és a török földre, tehát Havasalföldre és Oláhországba visszaűzetnének, őket a magas Porta lefegyverzi, és ha vonakodnak azt tenni, lövetni fog rájok, mint ellenségre". A jelentés írója szerint Sir Stratford Canning angol követ reálisan fogja fel a magyar ügyeket, s csak arról akar meggyőződni, „hogy egy erős Magyarország valósággal elfoglalja-e az összeroskadt Ausztriának helyét". A jelentés szerint az angol kormány „a szükséges elemek összealakodása" után tettlegesen fogja pártfogolni a magyar ügyet.

Andrássy éppen időben érkezett Konstantinápolyba. Stürmer, az ottani osztrák követ hetek óta tiltakozott a két magyar megbízott, báró Splény Lajos és Francis William Browne ottléte miatt. Splény esetében arra hivatkozott, hogy az korábban a cs. kir. hadseregben szolgált, így egyszerűen katonaszökevény-

nek tekinthető. A tiltakozás végül elérte célját; Splény június 25-én távozni kényszerült. Browne-nal kapcsolatban ez az eljárás nem vezethetett sikerre, ám Browne, a kiutasítást elkerülendő, arra hivatkozott, hogy ő angol állampolgár; ez pedig éppen megbízatása komolyságát vonta kétségbe.[23]

Andrássy július 3-án küldte második ismert jelentését Batthyány Kázmérnak. Ebben közölte, hogy működésének eddig még azért sem lehetett sikere, mert a francia és angol követek által nem támogatva „a magas Porta nem mert nyíltabb viszonyba lépni". Hogy Stürmer esetleges fellépését előre kivédje, közölte a magyar megbízottakkal érintkezésben lévő török hivatalnokokkal, hogy amíg Magyarországról erre nézve utasítást nem kap, nem hajlandó elhagyni Konstantinápolyt, még „a porta bárminő kérelmére sem". Úgy vélte, konstantinápolyi küldetésének sikere elsősorban a harctéri hírektől függ. „A portát csak egy mód van erélyes fellépésre bírni — kompromittálni kell, magától bátorsága soha nem lesz". Utalva a június 25-i tudósításban foglaltakra úgy gondolta, ezt közölni kellene Bemmel, hogy adott esetben erre hivatkozva követelhesse az osztrák-orosz seregek lefegyverzését. Elképzelhetőnek tartotta, „hogy a török sereg, mely a muszkát gyűlöli, és csak az alkalmat várja, hogy megtámadhassa — seregünkkel egyesülve működne, és ekkor minden nyerve van..."

A török kormányról úgy vélte, hogy „jószándékú, de gyenge, kislelkű", s addig nem fog cselekedni, amíg vagy akaratlanul bele nem sodortatik a háborúba, vagy az angol és francia kormányok erőteljesebben nem támogatják. A török kormánytól azt az üzenetet kapta, hogy a szultánnak csak akkor adhatja át megbízólevelét, ha ugyanakkor Resid nagyvezírhez Kossuthtól levelet visz. Kérte tehát Batthyányt egy ilyen levél küldésére. Jó hírként közölte viszont, hogy a török nem gördít akadályt a fegyverszállítás elé, „és hogy az kéz alatt ugyan, de biztosan történhetik". Közölte Batthyányval azt is, hogy másnap ebben az ügyben a török kormány bankárával fog tárgyalni. Jelentése végén panaszkodott, hogy indulása óta nem kapott biztos híreket Magyarországról, „mi azon nehéz állásba hoz, hogy utolsó vagyok, ki a magyarországi híreket megtudja, és akkor sem bizonyosan".

23 Andrássy útjára l. *Reiner:* 86—99. o. (*Reiner* Herkalović nevét Radalkovicsnak olvasta) és *Wertheimer:* I. k. 34—38. o. A *Reiner* által a Herkalovicsal folytatott beszélgetés tartalmáról mondottakat valószínűsítik Herkalović jún. 5-i és 16-i jelentései; az előbbit közli *Thim:* III. k. 779. o. és *Deák Imre:* 1848, ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é. n. 373. o., az utóbbit *Supka Géza:* 1848—1849. (S. a. r. *Fábri Anna)* Bp., 1985. 382—383. o. Andrássy június 24—25-i érkezésére mutat az is, hogy még találkozott a június 25-én távozó Splényvel. Splény távozásának időpontjára l. *Wertheimer:* I. k. 39. o. Splényre l. *Waldapfel* 1962. 266. o. Andrássy érkezésének időpontjaként *Somlyói Tóth Tibor* Splény és Browne jelentéseire hivatkozva jún. 26-át adja meg. Ágensdiplomácia 1848/49-ben. In: Diplomácia és emigráció „Kossuthiana". Bp. 1985. 74. o. Itt azokra az okmányokra utal, amelyeket először *Jánossy Dénes* használt: i. m. I. k. 39. o. 15. jz. *Somlyói* megállapításaival kapcsolatban azonban kételyekre ad okot az, hogy tanulmányában jó néhány fiktív levéltári hivatkozás található, ill. hogy pl. úgy véli, hogy Andrássy mindvégig álnéven működött Konstantinápolyban. Stürmer osztrák követ egyébként jún. 27-én jelentette Splény távozásának hírét. L. A szabadságharc diplomáciai történetének forrásanyaga. HF II. k. 647. o. N° 1242. (Regeszta) és No. 1885. L. még *Horváth Jenő:* Törökország semlegessége 1848—1849. TSz. 1930. 93. o. Splényre és Browne-ra l. Andrássy júl. 3-i jelentését Batthyány Kázmérhoz. MOL Batthyány-ir. 1. cs. 2. tét., közli HF I. k. 514—515. o.; *Deák* 1848. 288—389. o. és *Takács Ferenc:* Két flamingó. Bp., 1982. 225—227. o.; *Somlyói Tóth Tibor:* i. m. 75. o. egy állítólagos júl. 4-i, Kossuthnak írott Andrássy-jelentésre hivatkozva arról szól, hogy Browne-t lesújtotta az, hogy Andrássyt küldték Konstantinápolyba, „mert meg volt győződve, hogy angol állampolgárságát felhasználva nagyobb mozgásszabadsággal képviselheti a magyar ügyet, mint Andrássy, aki Sturmer (sic!) osztrák internuncius fellépésére a kiutasított Splény sorsára jutott (sic)" (kiemelések tőlem — H. R.) A probléma csupán az, hogy Andrássy júl. 3-án írt Batthyánynak, s nem valószínű, hogy éppen Browne aggodalmait közlendő, másnap ír Kossuthnak is. Annál is kevésbé, mert júl. 4-én Pulszkyhoz írott levelében sem említi Browne aggodalmát. Valószínűbb, hogy itt egy Browne-jelentésről van szó, ami már csak a jelzet alapján is valószínűnek látszik.

Másnap, július 4-én, Pulszky Ferenc angliai magyar megbízottnak írt levelében kifejtette, félő, hogy a török semlegességi nyilatkozata „az elérendők maximumát" képezi. „Annyi mindazonáltal bizonyos, hogy Anglia beleegyezése nélkül a Porta semmit tenni nem fog — a legkisebb biztatás ezen oldalról, és semmi kétség, oly szövetségest nyerünk, ki sokkal nagyobb erőt fejthetne ki, mintsem maga is képzeli". Véleménye szerint az angol követ tekintélye felér Titov orosz követével; az osztrák Stürmer és a francia Aupick nem számítanak. „Siker csak úgy lesz, ha sikerül az angol kormányt a magyar forradalom természete és annak következményei felett megnyugtatni; mindenből világos, hogy a magyar forradalom győzelmét a republikanizmus és szocializmus győzedelmének tekintik, és ezért nem ellenzik annak elnyomását; győzd meg az ellenkezőről — nem kételkedem, hogy ha lehetett, már meg is téved — utasításaid, azt hiszem, megengedik" — kérte Pulszkyt. A továbbiakban főleg erdélyi harctéri híreket közölt; így a tömösi szoros bevételéét. A magyarországi hadszíntérről az utolsó biztos híre az volt, hogy Perczelt „hála Istennek" leváltották a bács-bánsági sereg éléről (ez június 8-án történt). A főhadszíntérről csupán azzal a téves értesüléssel rendelkezett, hogy „Aulich generális 12 000 emberrel Horvátország felé indult". Kérte Pulszkyt, hogy tudósítsa őt az angliai hírekről, s hogy leveleit Teleki László útján küldje, mert „ha hajón jönnek, felnyittatnak".

Ezekben a napokban a konstantinápolyi külföldi követségek is kezdtek felfigyelni Andrássyra. Stürmer július 4-én jelentette érkezésének hírét Bécsbe. Július 5-én Sir Stratford Canning angol követ közölte Palmerstonnal, hogy bár a törökök meglehetősen kellemetlenül eltanácsolták Splényt, a két másik, bár nem hivatalos magyar ügynöknek, Browne őrnagynak és Andrássy grófnak megengedték az ittmaradást, illetve azt is, hogy kapcsolatot tartsanak fenn a Porta szolgálatában álló személyekkel. Canning tudott arról is, hogy nem tiltották meg a fegyverszállítást Magyarországra, s a szállítás módjairól is gondoskodtak. Canning ugyanakkor mégis érintkezésbe lépett Andrássyval, s nemegyszer meghívta magához. Egy alkalommal Andrássy itt találkozott össze Stürmerrel, aki meglehetősen idegesen fordított neki hátat. Ha hinni lehet Kiss László emlékiratainak, Stürmer egyik alkalmazottja felajánlotta Andrássynak, hogy megfelelő jutalomért az osztrák követség összes hivatalos okmányait bemutatja neki, de Andrássy ezt visszautasította, sőt Stürmerrel is közölte; mire Stürmer azt válaszolta, hogy Andrássy törődjön a saját dolgával.

Andrássy érintkezésbe lépett Tecco szárd követtel, Aupick francia követtel és több török hatalmassággal is. Balcescu intencióinak megfelelően kapcsolatot tartott Ion Ghicaval is; Ghica azonban nem sokra tartotta az ifjú grófot. Adam Czartoryski herceg ügynöke, Mihail Czajka-Czajkowski viszont Andrássy bizalmát nem tudta megnyerni színpadias viselkedése és „pánszláv irányba hajló működése" miatt.

Andrássy szerepe azonban nem csupán a diplomáciai kapcsolattartásra korlátozódott. Batthyány Kázmér külügyminiszter ugyanis úgy vélte, hogy Konstantinápoly lehetne a magyar diplomácia második számú központja. Andrássy kiküldetéséről már május végén értesítette a többi magyar diplomáciai ágenst, így Telekit és Pulszkyt. Pulszky már június 16-án (amikor Andrássy még valahol a Dunán utazott) azt írta Kossuthnak, hogy Teleki azt szeretné, ha küldenének helyette valakit Párizsba, talán éppen Andrássy Gyulát. Július 6-án

Batthyány körlevélben közölte a nyugati magyar ágensekkel, hogy „a legbiztosabb út, melyen velünk összeköttetésbe lehet, Konstantinápolyon keresztül visz"; „minden más út most el van zárva". Ezért kérte az ügynököket, hogy minden levelüket Andrássyhoz, vagy Browne-hoz intézzék. Teleki július 20-án Browne egy levélből tudta meg, hogy Andrássy Konstantinápolyban van. Browne alighanem megneheztelt Andrássy kiküldetése miatt, mert Teleki úgy kommentálta levelét Pulszkynak, hogy „mutatja, milyen konfúzióba van a mi magyar diplomáciánk". Batthyány az említett utasítást elküldte Browne-nak és Andrássynak is azzal, hogy értesítsék róla Telekit, Pulszkyt és Szalay Lászlót. Szintén Andrássyék útján küldte meg a nyugati magyar ágenseknek Kossuth és a kormány kiáltványát Európa népeihez, illetve a kormány által július 6—7-én kiadott hadijelentést a magyarországi hadszíntér eseményeiről. Andrássy teendői közé tartozott a tervezett törökországi magyar fegyverszállítások ügyeinek intézése; az olaszországi magyar légió Konstantinápolyba menekült, és Magyarországra hazatérni szándékozó tagjainak útbaindítása. Az első ilyen csoport azonban csak augusztus 15-én érkezett meg, két nappal a világosi fegyverletétel után.[24]

Andrássy és Batthyány Kázmér kapcsolattartásáról viszonylag keveset tudunk. Andrássy Debrecenből távozása után Batthyány összesen öt körlevelet intézett a külföldi magyar diplomáciai megbízottakhoz; június 10-én a nemzetiségi kérdés és megbékélés ügyében, 18-án Mednyánszky Cézár és Gruber Fülöp honvédtisztek kivégzéséről, június 25-én az orosz intervencióról, július 6-án az általános hadihelyzetről, július 14-én pedig a hadihelyzetről, a békekötés lehetőségeiről és az orosz beavatkozás semlegesítéséről. Július 3-án Andrássy még egyetlen ilyen körlevelet sem kapott meg. Mivel jelentései meglehetősen hiányosan maradtak fenn, biztosan csak azt tudjuk, hogy az utolsó két körlevelet megkapta. Az előbbihez mellékelt hadijelentést sietett tudatni Canninggel is. Ez a hadijelentés közölte Görgei július 2-i komáromi győzelmének és Arad megadásának hírét, illetve azt, hogy Temesvárt és Gyulafehérvárt

24 Két példányban ismerünk egy júl. 1-én Konstantinápolyban kelt francia nyelvű „Bulletin"-t. 49. KÜM d. sz. és HL Abszolutizmuskori ir. 181. cs. Miscellanea 11. fasc. d. sz. Ez azonban valószínűleg Czartoryski valamelyik ügynökétől származik és nem Andrássytól. Andrássy júl. 3-i jelentésére l. az előző jegyzetet. Júl. 4-i levele Pulszkynak OHB 66. doboz. Iktatatlan. 19. sz. Közli HF II. 101—102. o. és *Deák:* 1848. 390—391. o. Perczel leváltásáról a jún. 8-i minisztertanács döntött: KLÖM XV. 489—490. o. Stürmer júl. 4-i jelentéséből részletet közöl *Reiner:* 105. o. és utal rá *Horváth Jenő:* TSZ 1930. 94. o. Canning jelentését közli *H. Haraszti Éva:* Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp., 1951. 229—230. o.: *Charles Sproxton:* Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge 1919. 91—92. o. és forrásmegjelölés nélkül *Horváth:* Teleki I. k. 280. o. Stürmer és Andrássy viszonyára l. *Reiner:* 103—105. o.; Andrássy egyéb kapcsolataira l. uo. 102—103. o. és *Waldapfel:* IV. Bp., 1965. 266. o. (Andrássy egy datálatlan jelentése). Ghica véleményét idézi *Jancsó Benedek:* Szabadságharczunk és a dako-román törekvések. Bp., 1895. 155. o. Pulszky jún. 16-i levelét Kossuthnak l. KLI 503., közli HF I. 513—514. o. Teleki később, aug. 3-án is felvetette ezt az ötletet. HF I. 520—522. o.; *Deák:* 1848 411—413. o. és *Teleki László* válogatott munkái. (S. a. r. *Kemény G. Gábor)* Bp. 1961. 31. o. Az ötlet magyarázata az is lehet, hogy ha Splényt nem is, Browne-t megbízhatónak tartotta Konstantinápolyban. Batthyány Kázmér egyébként már jún. 18-án úgy gondolta, hogy Andrássy Konstantinápolyban van. KLÖM XV. 549. o. Batthyány júl. 6-i körlevelét 257./kü. sz. alatt l. MOL P 1807. Puky-család iratai 2. cs. 8. tét. Teleki László hagyaték. (a továbbiakban: Puky-Teleki-ir.), közli HF I. 515—516. o. és *Pulszky:* I. k. 549. o. Teleki levelét l. HF II. 104. o. és *Vértesy Jenő:* Gr. Teleki László levelei Pulszky Ferenchez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 220—221. o. (a továbbiakban: *Vértesy* ITK 1917.) és *Waldapfel: IV. k. 213—214. o.* Batthyány júl. 6-i értekezését Browne-hoz és Andrássyhoz idézi Browne júl. 25-i levele Telekihez. Puky-Teleki ir. d. sz. A kormány jún. 28-i kiáltványát l. KLÖM XV. 611—614. o. A júl. 6—7-i hadijelentést l. Puky-Teleki-ir. r. sz.; közli Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847—1849. London, 1851. 342—343. o. A jelentést Pulszky aug 16-án juttatta el Palmerstonnak, l. uo. 342. o. A fegyverszállításra Andrássy és Canning id. jelentésén kívül l. KLÖM XV. 548—549. o. A magyar csapatra l. az Andrássyval szemben erősen elfogult *Orbán Balázs* emlékezéseit: Sztambultól Szejkéig. (S. a. r. *Balázs Ádám)* Debrecen, 1990. 112—116. o. és Andrássy aug. 15-i levelét Pulszkyhoz. OSZK Kt. Fond VIII/18. Közli HF II. 106. o. V.ö. *Waldapfel:* IV. k. 325. o.

továbbra is ostromzár alatt tartják a magyar csapatok; Bem Besztercénél győzött, az orosz sereg csak lassan nyomul előre, s naponta százával halnak katonái. A hadijelentés adatait Canning is pontosnak tartotta és sietett azokat közölni Palmerstonnal. Július 14-én Batthyány arra utasította Browne-t és Andrássyt, hogy egyikük menjen Piemontba, mert az a hír járja, hogy megszakadtak a béketárgyalások Ausztria és Piemont között. Batthyány Andrássyra gondolt. Egyben utasította a Konstantinápolyban maradó megbízottat, „hogy iparkodjék Törökországot letargiájából felkölteni". Batthyány még egy olyan megoldást is elképzelhetőnek tartott, hogy Magyarország föderációra lépjen a török birodalommal „fönntartván természetesen nemzeti függetlenségét". Ebben a körlevélben közölte Budapest feladásának hírét; ugyanakkor azzal biztatta a követeket, hogy az országnak csaknem 200 000 katonája van s hogy az orosz hadsereg a kolerától óriási veszteségeket szenved. Batthyánynak ezt az utasítását 1800 arannyal és 450 pengőforinttal együtt a szabadságharc egyik legkalandosabb sorsú futára, a korábbi konzervatív újságíró, Jablonczay Ignác százados vitte Konstantinápolyba. Jablonczay Orsova felé indult, innen levélben közölte Batthyányval, továbbjutása reménytelen. Batthyány július 22-én utasította, hogy térjen vissza a kormány székhelyére. Jablonczay azonban valahogy mégis legyőzte a nehézségeket, mert augusztus 5-én már Konstantinápolyban volt és átadta a levelet és a pénzt Andrássynak. Mivel Andrássy következő ismert jelentése Kossuthnak szeptember 3-ról való, s mivel augusztus 15-én Pulszkyhoz írott levelében sincs nyoma annak, hogy Batthyánytól újabb levelet kapott volna, valószínűnek tűnik, hogy ez az üzenet volt az utolsó, amit Szegedről Batthyánytól kapott.

Andrássynak közben igencsak meleg pillanatai támadtak. Augusztus 2-án a konstantinápolyi orosz és osztrák követek közös jegyzékben szólították fel a Portát arra, hogy velük szövetségben üzenjen hadat Magyarországnak. Ezt azzal indokolták, hogy Bem tábornok moldvai betörésével megsértette a Porta neutralitását. Különbséget tettek saját hadseregeik moldvai tartózkodása és Bem betörése között, mondván, hogy ők mint menekültek voltak ott, Bem viszont mint hódító. A török kormány másnap azt válaszolta, hogy erre a betörésre azóta el volt készülve, mióta az orosz és osztrák seregek operációik bázisául Moldvát szemelték ki a Porta „akaratja ellenére", s Bem nem tekinthető hódítónak, mivel magától kivonult. A semlegességet továbbra is szigorúan fenntartják, amit bizonyít az, hogy a Vöröstoronyi-szoroson Moldvába kiszorított székely zászlóaljat lefegyverezték. Andrássy ezt nagy sikernek tekintette, s sietett közölni Batthyányval. Browne-nal egyébként úgy állapodtak meg, hogy Browne megy Piemontba, s Andrássy marad Konstantinápolyban. Browne ezért meg is neheztelt. Andrássy 600 aranyat adott Browne-nak, s az angol őrnagy augusztus 5-én el is hagyta a török fővárost.

Andrássy tehét némi óvatos derűlátással tekinthetett a jövőbe. Ezt indokolta az is, hogy Canning még július elején Magyarországra küldte a környezetéhez tartozó Longworth-t, hogy biztos híreket szerezzen. Longworth július közepén már Szegeden volt, s első jelentését kb. július 25-én írta. Az általa szolgáltatott hírek — amennyiben ezeket Canning közölte Andrássyval, amit feltételezhetünk — biztatóak voltak. Eszerint Dembinski serege Szolnoknál áll; Görgeinek sikerült eljutnia Miskolcra; Bem megverte az oroszokat Besztercénél; Jellacic kénytelen volt visszahúzódni Vetter elől; s bár Lüders Nagyszebenben és Brassó

birtokában van, egyenlőre nem nagyon adhat érdemi segítséget Jellacicnak; a magyarok továbbra is ostromzár alatt tartják Titelt és Temesvárt. Ezekhez a hírekhez járult az is, hogy a török kormány tiltakozott a területéről indítható orosz akciók ellen. Megérkezett a londoni alsóház híres, július 21-i vitájának szövege is, amelyben Palmerston kifejtette, hogy bár Anglia nem avatkozik be közvetlenül a magyarországi eseményekbe, mind a magyar győzelmet, mind Ausztria teljes győzelmét szerencsétlen kihatásúnak tekinti, mondván, hogy mindkettő Ausztria nagyhatalmi állását és így az európai egyensúlyt fenyegetné. Egyben kilátásba helyezte, hogy Anglia adandó alkalommal hajlandó közvetíteni a két fél között. Canning is biztatta Andrássyt: Palmerston nyilatkozata jobb, „mintha egyenes intervenció ígértetett volna"; bár Andrássy nem egészen értett vele egyet ebben. Az orosz és osztrák követek követelték a Portától, hogy küldjön nagyobb sereget a román fejedelemségekbeli határszélekre; ezt azonban a törökök visszautasították azzal, hogy jó lenne, ha az orosz hadsereg is csak annyi erőt állomásoztatna ott, amennyit a baltalimáni szerződés engedélyez. Andrássy úgy vélte, „ezen határozat talán az lesz keleti ügyeinkre nézve, mi volt a kápolnai ütközet a magyar seregnek — első rendezett megmérkőzés nyílt csatatéren — nem győzelem még — de győzelmet ígér". Igazi sikert viszont csak az jelenthet — írta augusztus 15-én Pulszkynak —, hogy ha „Canning neki bátorítja a törököt", s a Porta hadat üzen. Úgy vélte, Pulszkynak mindent el kell követnie, hogy Canning ilyen értelmű utasítást kapjon. Canning magánbeszélgetésben megígérte ugyan Andrássynak, „hogy lábon tartandja a portát az oroszok ellen, — hanem háborúra nem buzdíthatja". Andrássy csupán az odesszai hajón jöttek hírekből vélte tudni, hogy Szegednél megverték Jellacicot; pontos hírei azonban nem voltak „mindenesetre a Szegednél naponta várt találkozás eldöntő eredményű leend, és azért szükséges volna meggyőzni a külföldet, hogy nálunk gerillaháborút viselni nem lehet; aki tehát segíteni akar, tegye mentől előbb, egyébként egy vagy más módon, de mindenesetre elkésik". Mindez arra mutat, hogy Andrássy a meglehetősen hiányos hírek ellenére is jól felismerte, hogy a magyar kormány a szegedi összpontosítás tervével egy lapra tett fel mindent, illetve hogy a kormány nyilatkozatai ellenére sem látott reális lehetőséget az ellenállás folytatására, ha a reguláris seregek vereséget szenvednek.[25]

Andrássy tevékenységének hazai visszhangjáról meglehetősen gyérek az információink. Augusztus 2-án Hunfalvy Pál jegyezte fel naplójában, mint szállongó hírt, hogy „Andrássy Gyula azt írta volna Konstantinápolyból: az angol követ, Canning, azt izeni a magyaroknak, hogy csak még 6 hétig tartsák ma-

25 Batthyány körlevelei közül a jún. 10-it és a júl. 6-it l. a 22., ill. 24. jz.-ben. A jún. 18-i körlevél MOL H 148. Nyomtatványok. d. sz. Közli *Ghica:* i. m. 310—315. o. A jún. 25-i MOL Batthyány-ir. 1. cs. 2. tét., Puky-Teleki ir. d. sz. Német fordításban közli *Arthur Frey:* Kossuth und Ungarn's neueste Geschichte. Mannheim, 1849. III. k. 128—130. o. Canning júl. 25-i jelentését Palmerstonhoz l. Correspondence . . . 294. o. Batthyány júl. 14-i utasítására l. Pulszkyhoz intézett levelét. HF I. 516—518. o. és *Pulszky:* I. k. 550—553. o. A kézbesítésre l. Batthyány júl. 29-i rendeletét Herkaloviéhoz. *Supka:* 348—385. o. és Andrássy augusztus 6-i jelentését. Batthyány-ir. 1. cs. 2. tét. d. sz., közli HF I. 522. o. Az aug. 2—6. között történteket l. uo. Browne neheztelésére mutat *Paget* HK 1928. 488—489. o. és Browne Pulszkyhoz intézett levele. *Waldapfel:* IV. k. 348. o. Távozására l. még uo. 324. o. és *H. Haraszti:* 246—247. o. (Canning aug. 4-i jelentése). *Horváth Jenő* szerint Batthyány Kázmér arra utalt, hogy inkább Browne utazzon Turinba, holott Batthyány utasításában éppen Andrássy neve áll. TSz 1930. 93. o. Stürmer aug. 15-én jelentette Browne távozását. HF II. k. 658. o. No. 1508—1512. Longworthra l. *Bălcescu* vál. írásai 199. o. (júl. 15.) és *Paget* HK 1928. 483. és 488. o., ill. saját leveleit Palmerstonhoz. A magyar emigráció történetéhez. 1848—1850. HF II. k. 284. skk. Jelentésének Canning által ismertetett változatát l. Correspondence . . . 247. o. A londoni alsóház vitáját l. *H. Haraszti:* 232—233. o. és *Kropf Lajos:* Anglia és a magyar forradalom I—II. Bp., Sz. 1904. 119. k. Andrássy aug. 15-i levelét Pulszkhoz l. a 24. jegyzetben.

gokat, az angol pártolás azontúl bizonyos". Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter pedig augusztus 7-én Szalontáról írta Kossuthnak, hogy „írnunk kellene Sztambulba és a magas Portát s Angliát és Fr[ancia] országot közbenjárásra hívni fel. Írjon a kormány és adja át Browne és Andrássy. Ezt is elmulasztottuk". Működését azonban a kortársak többsége, így Mészáros Lázár és Horváth Mihály, alapvetően sikertelennek tekintették; úgy vélték, túl későn érkezett oda.[26]

Kossuth menekülésének híre augusztus 22-én ért a török fővárosba. Augusztus 25-én még nem volt ismert a világosi fegyverletétel híre, mert Andrássy aznap Telekinek írott levelében nem említette, amin aztán a nyugati magyar diplomaták igen-igen csodálkoztak. Augusztus 27-ig zavaros, egymásnak ellentmondó hírek tömege érkezett a török fővárosba, főleg orosz, osztrák és szerb forrásokból, így a temesvári csatavesztés, a világosi fegyverletétel, Kossuth lemondása és Dembinski távozása híre. Másrészről megérkezett Klapka augusztus 3-i győztes kitörésének híre azzal, hogy a magyar csapatok elfoglalták Győrt, Pozsonyt és Budapestet. Canning pedig — nem tudni milyen hírek alapján — azt közölte Andrássyval, hogy Ausztria elfogadta az angol közvetítést, s hogy Ponsonby bécsi angol követ Krakkóba ment a tárgyalások megkezdése végett. A hónap végére aztán biztossá vált a katasztrófa híre, s Andrássynak most kellett igazán megmutatnia diplomáciai képességeit. Az osztrák és orosz kormány ugyanis közösen követelte, hogy Törökország adja ki a területére menekült magyar és lengyel emigránsokat Ausztriának, illetve Oroszországnak A már emigráns Kossuthnak Vidinben írott első levelében — a Dembinskit értesítő Czajkával összehangzóan — azt írta, hogy „a szultán legjobb indulattal viseltetik irányunkban, s bizton számíthatunk pártfogására". Szeptember 3-án hasonló szellemben értesítette Kossuthot. Leveléből kitűnt, hogy a szultán nem hajlandó kiadni a menekülteket. Továbbra sem volt bizonyos, igazak-e a hírek az angol közvetítésről. Canning immár nem tudott róla semmit; Czartoryski viszont arról értesítette a konstantinápolyi lengyel ügynököket, hogy „az osztriaiak elfogadták, de az oroszok nem akarnak semmit sem tudni felőle". Andrássy úgy vélte, „Magyarhon adja meg magát, ha kénytelen, az erőnek, de föltételeket el ne fogadjon", t.i. az osztrákok részéről. „Ha Magyarhonban a közvélemény az oroszok mellett nyilatkozna az osztrákok ellen, talán nem volna ártalmas az angol mediációra nézve — oka volna". Úgy gondolta, hogy egy ilyen értelmezés lehetősége Görgei fegyverletételében is benne van, s ezért ezt is „fel kellene használni". Közölte Kossuthtal azt is, hogy Stürmer „desperátus, hogy Görgei az oroszoknak adta meg magát". Már befejezte a levelét, amikor megérkezett Canning azzal a hírrel, hogy a Porta a magyar menekülteket Kandia szigetén akarja letelepíteni, s hogy „útközben és a szigetről könnyű leend távozni annak, aki akar". Andrássy ezt is megírta Kossuthnak, s kérte, tudósítsa a magyarországi helyzetről, mert „itt azt beszélik, hogy Bem verekszik"; s ha ez igaz, ezt is fel lehetne használni az angol közvetítés érdekében. Szeptember 7-én írott újabb levelében megerősítette, hogy a Porta továbbra is visszautasítja az orosz és osztrák követeléseket. Rossz hírként közölte, hogy megérkezett a cár adjutánsa (Radziwill herceg) a cár saját kezű levelével,

26 *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. r. *Urbán Aladár*) Bp., 1986. 323. o. Szemere levelét közli *Szemere:* 593. o. és *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics. Bp., é. n. II. k. 162. o. *Mészáros* ítéletét l. Emlékiratai, II. k. 18. és 257—258. o. *Horváth Mihályét:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Bp., é. n. II. k. 504—505. és III. k. 71. és 265. o.

amelyben háborúval fenyegetőzik, ha a menekülteket a Porta nem adná ki. Andrássy azonban úgy vélte, a török kormány határozata nemcsak a magyar, de a lengyel menekültekre nézve is kedvező lesz. Ezen a napon két magyar menekült, Ullmann László és Bernát érkezett Konstantinápolyba. Augusztus 23-án hagyták el Orsovát és mint biztos hírt közölték Andrássyval, hogy „Görgei 13-án Világosnál egyezkedni kívánt ugyan az oroszokkal, de azok föltételeit el nem fogadván, Belényesre ment, hogy Bemmel egyesülve a háborút folytassa". Andrássy ezek után — egy későbbi levele szerint — arra gondolt, hogy Görgei csak a főhatalom megszerzése érdekében kényszerítette Kossuthot az ország elhagyására, „hogy ambíciózus volt csak, de nem egészen gyáva áruló". Ezért aznap egy levelet írt Görgeinek, amelyben kérte a tábornokot, hogy csak alkudozzon az oroszokkal, mert ez hasznos lehet az angol közvetítés ügyében, de meg ne adja magát nekik. Úgy vélte, ha csak egyetlen győzelmet arat az orosz sereg felett, a török azonnal hadat üzen a cárnak. A külpolitikai kilátások is kedvezőek. Ausztria és Poroszország ellenségeskedik, Amerika el akarja ismerni a magyar függetlenséget; a török visszautasítás a kiadatás ügyében háborúhoz vezethet. „Minden tehát egy kis kitartástól függ, és minden nyerve lehet". A levelet Andrássy egy Wladyslaw Koscielski nevű lengyel ügynökre bízta, a Kossuthnak szóló levéllel együtt. Kossuth igencsak elcsodálkozott a Görgeinek szóló levélen, s azt vissza is tartotta magánál.

Szeptember 8-án került a török diván elé a kiadatás ügye. Az orosz fenyegetés határozott hangja miatt a diván többsége a kiadatás mellett foglalt állást. A kiadatás kérdésének volt egy belpolitikai vetülete is; Resid pasa miniszteriumát ellenfelei így akarták lehetetlen helyzetbe hozni és megbuktatni. Szeptember 9-én Resid közölte Andrássyval és Czajkával, hogy a kiadatást csak egy módon lehet elkerülni: ha a vidini magyar és lengyel menekültek áttérnek az iszlám hitre. Andrássy és Czajka ezt visszautasították, de 10-én este Resid ismét azt üzente nekik, hogy „más mód a megmentésre nehezen marad". Andrássy megígérte, hogy közli Kossuthékkal a kívánságot. Másnap, szeptember 11-én Kossuthnak írott levelében úgy vélte, hogy ha a Porta egyszerűen megtagadná a kiadatást, a cár kénytelen lenne megelégedni a felelettel. Ha azonban a menekültek áttérnek és belépnek a török hadseregbe, ez casus belli-nek számít, és „a magyar háború Törökországba fog folytattatni". A levél írása közben Andrássy újabb értesítést kapott a török kormánytól; eszerint a kiadatás biztos, de az áttérőkért külön gőzöst küldenek Vidinbe, s őket nem adják ki semmiképp. „Határozzatok, de tartsátok meg életeteket a hazának; erősen hiszem, hogy nemsokára szüksége leend rátok" — írta Kossuthnak. A levél meglehetősen egyértelműen sugallta az egyetlen megoldást, noha Andrássy azt írta az elején, hogy „tanácsot e tekintetben nem adhatok". A levél szeptember 17-én érkezett Vidinbe. A levelet felolvasták az emigránsok előtt. Az emigráció már megindult bomlását ez a levél is gyorsította; a katonák egy része, így Bem,

Kmety és Guyon tábornokok, Kollmann ezredes és a Kossuth által frissen kinevezett Stein tábornok áttért; Mészáros határozottan ellene nyilatkozott, s maga Kossuth is visszautasította a renegálást.[27]

Szeptember 16-án Andrássy újabb levelet írt Kossuthnak, s ebben a merőben megváltozott körülményekről számolt be. A Porta ugyanis — immár a nyugati hatalmak támogatásának biztos tudatában — visszautasította a kiadatási követelést, emiatt az orosz és osztrák követek megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a törökkel. Néhány nappal korábban a török külügyminiszter kétszer is távozásra szólította fel Andrássyt; most erről szó sem volt. A kérdés most már az volt, mi lesz a menekültek további sorsa. Andrássy azt szerette volna elérni, hogy mielőbb elhagyhassák Törökországot; a török politikusok véleménye viszont nem volt egységes ebben a kérdésben sem. Andrássy nem tartotta azt sem elképzelhetetlennek, hogy az emigránsok egy részét valahol, kolonizációs céllal, letelepítsék. Szeptember végére azonban egyre egyértelműbb lett, hogy Kossuth és társai nem várhatnak gyors távozásra; a Porta ugyanis azt felelte a cárnak, hogy „ki nem ád, hanem a török birodalomban fog megtartani"; a menekültek továbbengedése viszont egyértelmű szószegés lett volna. Andrássy türelmet kért a Görgeihez írt szeptember 7-i és a nevezetes szeptember 11-i levél miatt neheztelő Kossuthtól; „azt meghiheted, hogy semmit sem hagyok próbálatlan". Október 8-án írott levelében úgy vélte, hogy a török hadseregbe történt átlépések továbbra is magukban hordják a török-orosz háború lehetőségét. Ez pedig azt jelenti, folytatta, hogy mivel a komáromi vár még mindig magyar kézen van, Ausztria kénytelen lesz legalább az 1848-as alkotmányt megadni Magyarországnak; annál is inkább, mert Palmerston is hasonlót tanácsolt az osztrák kormánynak. Andrássy tehát — akárcsak Kossuth — komoly reményeket fűzött a komáromi erőd kitartásához. Nemsokára azonban kiderült, hogy ezek is hiú remények voltak; a levél megírásának pillanatában Komárom már három napja a cs. kir. csapatok kezén volt.

Kossuth és Andrássy levelezésében ezután viszonylag hosszú hiány van. Következő levelét november 11-én írta Kossuthnak; ebben már értesítette arról, hogy a kiadatás körüli vita ugyan véget ért, de a török ígéretet tett Ausztriának és Oroszországnak, hogy a menekülteket Kisázsiában internálja. November 19-én részletesebb beszámolót közölt az internálás körülményeiről, s egyben utalt arra is, hogy nemsokára kénytelen lesz Konstantinápolyból távozni. „Ha tudnám, hogy a legkevesebbet segíthetnék azáltal, hogy én is ittmaradnék,

27 Kossuth menekülésének hírére l. HF II. k. 660. o., No. 1570.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Bp., 1927. 707. o. Andrássy aug. 25-i levelére l. *Waldapfel:* IV. k. 371., 374. o. és *Vértesy:* ITK 1917. 221—222. o. Az aug. 27-ig érkezett hírekre l. *Hajnal:* 457—460. o. Aug. végén írott levelére l. *Perczel Miklós* naplóját. OSZK Kt. Quart. Hung. 3185. 63. f. szept. 2. V.ö. *Hajnal:* 187—189. o. Szept. 3-i levele MOL KLI 530. Közli *Hajnal:* 463—464. o. Andrássy ekkor írta Kossuthnak, hogy másnap ír Telekinek; ezt meg is tette dátum nélkül. *Waldapfel:* IV. 409. o. Canning szept. 3-án írott jelentését a Correspondence alapján magyar fordításban közli *Hentaller Lajos:* Kossuth és kora. Bp., 1894. 267—268. o. Andrássy szept. 7-i levelét l. KLI 531.; Görgey-lt. b/6. fasc. név szerint. (*Hajnal István* még Kossuth-iratok közül közölte). Mindkettőt l. *Hajnal:* 465—467. o. Az utóbbi születésének körülményeire l. Andrássy szept. 30-i (?) levelét. MOL KLI 548., közli *Hajnal:* 494. o. Andrássy megjegyzése Görgeiről („ambíciózus volt csak, de nem egészen gyáva áruló") később Kossuthnál is feltűnik. L. Kossuth Lajos iratai. (S. a. r. *Kossuth Ferenc)* VI. k. Bp., 1898. 193. o. Megjegyzendő, hogy hasonló hírek Görgeiről még szept. elején is elterjedtek Vidinben. *László Károly:* Napló katonai életemből. OSZK Kt. Oct. Hung. 720. II. k. 14. f. A kiadatás és internálás kérdésére l. *Hajnal* bevezetőjét, 133—250. o. Az értesítésre l. *Reiner:* 108. o. Szeptember 11-én érkezett meg Konstantinápolyba *Szemere Bertalan* volt miniszterelnök; Andrássy neki is azt tanácsolta, hogy mielőbb távozzon. Naplóm a száműzetésben. I. k. Pest, 1869. 8—9. o. Andrássy szept. 11-i levelét Kossuthnak l. KLI 533. Másolata OSZK Kt. Fond 89/180., Perczel Mór Görgeit szidalmazó széljegyzeteivel Közli *Hajnal:* 468—470. o. és *Perczel Miklós:* Naplóm az emigrációból. (S. a. r. *Zavodszky Géza)* Bp., 1977. 43—45. o. Hatására l. *Hajnal:* 134—148. o. Kossuth válaszát l. KLI 543., közli *Hajnal:* 486—489. o.

úgy szívesen internáltatnám én is magamat, de azt hiszem, hogy sokkal többet használok nektek és az ügynek, ha kívül maradhatok" — írta. Azt hallotta ugyanis, hogy Stürmer listát fog beadni arról, kiket kíván internáltatni az osztrák kormány; „ha az a Portával egyszer közöltetett, úgy lehetetlen lesz menekülnöm és így előbb el kell mennem". Andrássyt távozásra bíztatta Canning is, azzal, „hogy a legközelebbi napon ő is az internálandók számát fogja nevelni"; továbbá Resid pasa is.

Távozásának pontos dátumát nem ismerjük; Reiner — Kiss László alapján — szeptember 25-ét ír, ami nyilvánvaló képtelenség. Elképzelhető azonban, hogy egyszerű félreolvasásról van szó; a 9-ber helyes olvasata, november helyett. Ezt hihetővé teszi az is, hogy Guyon, az Andrássy helyett az emigráció konstantinápolyi képviseletével megbízott tábornok, november 26-án tette első látogatását Canning angol követnél. December végén Andrássy már Párizsból írt Kossuthnak az emigráció híreiről.

Emigrációs tevékenységének ismertetése nem tartozik e tanulmány körébe. Azt azonban röviden elmondhatjuk, hogy 1852-ig igen aktívan vett részt az emigráció politikájában. Nem távolodott el Kossuthtól, bár már 1850-ben, az Eclectic Review-ban közzétett cikkében arról értekezett, hogy Ausztria fennmaradásának és orosz függőségből való megszabadulásának egyetlen útja az, ha visszaadja Magyarország jogait, mert csak így képes erős államot alkotni. Ez a tétel pedig Andrássy politikai filozófiájának alaptételét képezte; 1861-ben az országgyűlés felirati vitájában is ezt fejtette ki.

Milyen tanulságokat von le Andrássy 1848—49-ből, ha levont egyáltalán valamit? Nos, a válasz nem egészen egyértelmű. 1850 elején még Telekivel együtt azt hangoztatta: „ha magunkat Magyarhonban kell rekonstituálni", le kell mondani a magyar nemzeti szupremáciáról, meg kell adni mindent a nemzetiségeknek, „és alkossunk föderatív státust, melyben természetesen és nem ráerőltetve a magyar lesz a vezető és kormányzó elem..." Úgy tűnik azonban, hogy ezektől a nézetektől Andrássy eltávolodott. Erre mutat az Eclectic Reviwban megjelent cikk is, illetve az, hogy 1851 májusában a román emigránsokkal folytatott tárgyalásokon társaival együtt úgy vélte, „a maximum, amit talán ki lehetne számukra eszközölni, tudniillik a szegedi pontok", azzal, hogy az országgyűlésen is saját nyelvükön szólhatnak; „ezen túl pedig van az ágyú". Az Ausztriával való kibékülést illetően pedig birtokai elkobzása után nem volt valami nagyon megértő; „eleget tanultam egy esztendő óta mindennemű katonai tudományból, hogy visszafoglaljam, csak adjon Isten alkalmat" — írta Kiss Miklósnak. 1852—53 után azonban egyre kevésbé vett részt az emigráció politikai tevékenységében. 1857-ben amnesztiáért folyamodott; ezt követő hazatérése is azt mutatta, elveszítette minden reményét abban, hogy az emigráció politikája eredményes lehet. 1848—49 tanulságait igazán az emigráció tapasztalatai tudatosították benne. Ez a tanulság pedig semmiben sem különbözött azoktól az alapelvektől, amelyeket 1850 novemberében az Eclectic Review-ban fejtett ki. Mindezt 1861-ben szinte axiómaszerűen így foglalta össze: „Világosnál két függetlenség veszett el, a magyar és az osztrák; és amint együtt vesztek el, úgy csak együtt lehet őket visszaállítani. Mit idegen segély elvett a birodalomtól, csak saját népei adhatják vissza".

1851-ben azonban a cs. kir. kormányzat még messze volt ettől a felismeréstől. Ezért aztán — miután hiába szólították fel Andrássyt a hazatérésre, sőt,

amnesztiát is hiába ígértek neki — 1851-ben nem nagyon alapos hadbírósági eljárás után halálra ítélték, s nevét bitóra szögezték. Az eljárás során különös súllyal esett latba részvétele a schwechati csatában, főispáni tényked̈ése és 1849. júniusi tárgyalása a szerb kormánnyal. Az ítélet azonban csak megszálló hatalom ítélete volt, a magyar közvélemény ítéletét Pálffy János foglalta össze Andrássyról írott jellemrajzában: „Elítéltetett s neve akasztófára szegeztetett 1851. szeptember 22-én Pesten, s most Párizsban él egyiránt szeretve és becsülve magyar és idegen [által], valamint szeretet- és tisztelettel emlékezik róla nemcsak egykori megyéje, hanem az ország is".[28]

Róbert Hermann

„LE BEAU PENDU"

On the Role of Gyula Andrássy in 1848—1849

Summary

On the basis of memoires, contemporary papers and the historical literature this study summarizes all what we know about the beginnings of the career of the future imperial Foreign Minister. Andrássy was the delegate of Zemplén County in the last Diet. In April 1848 he was nominated to High Sheriff (főispán) is Zemplén. He took part in the first parliament of representatives as the member of the Upper House. In September he was active in his county again and later he distinguished himself in the battle at Pákozd. In November—October Andrássy dealt with the matters of the Steamship Navigation Company on the Tisza. In winter 1848 and in spring 1849 he acted as a leader of a fact-finding board and later he fought in the battles of the Spring Campaign of the Honvéd Army. At the end of May he was sent to Constantinople as a diplomat and he came to know of the Világos surrender in Turkey. Andrássy had a very important role in the fact that the Hungarian emigrants were not extradited to Austria. On the basis of his activity in 1848—1849 he was condemned to death and executed in effigie in 1851.

28 Andrássy szept. 16-i levele elveszett, tartalmát szept. 24-i leveléből ismerjük, l. KLI 550., közli *Hajnal:* 489—492. o. Tartalma megegyezett a szept. 15-én Telekinek írott levéllel, amit Szarvady Frigyes másolatában ismerünk, közli *Waldapfel:* IV. k. 409—410. o. A szept. 24-i levél érkezésére l. *Egresy Gábor* törökországi naplója. 1849—1850. Pest, 1851. 49. és 56—57. o., ill. a kézirat OSZK Kt. Fol. Hung. 1227. 45. f. okt. 4—5—6. Szept. 30-i levelét l. a 27. jegyzetben. Okt. 8-i levele KLI 550., közli *Hajnal:* 496—499. o. Itt jegyzendő meg, hogy Kossuth a szept. 12-i vidini levelet is Andrássy útján küldte tovább Telekinek és Pulszkynak. *Hajnal:* 494. o. A levél október 31-én már Genfben volt. *Waldapfel:* IV. k. 423. o. Andrássy nov. 11-i levelére l. Kossuth nov. 26-i válaszát. Közli *Hajnal:* 549. o. A nov. 19-i levelet l. KLI 578., közli *Hajnal:* 541. o. V.ö. *Perczel Miklós:* Naplóm . . . 74., 76. o. Canning szerepére Andrássy távozásában l. *Reiner:* 109. o. és Pulszky 1851. márc. 24-i levelét Kossuthnak. KLI 1152., a vonatkozó részt idézi: *Kossuth Lajos:* Irataim III. 318. o. Guyon első látogatására Canningnél l. *Hajnal:* 554. o. Andrássy dec. 27-i levelét Kossuthnak l. uo. 600—601. o. Andrássy emigrációs tevékenységére l. *Wertheimen:* I. k. 61—94. o.; *Kovács Endre:* A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp., 1967. passim és *Lukács Lajos:* Magyar politikai emigráció 1849—1867. Bp., 1984. passim. Kossuthnak írott leveleiből közöl *Jánosy Dénes:* i. m. I—II. k. Bp., 1940—1948. és *Horváth:* Teleki II. k. 287—288. o. Kossuth később sürgette Andrássy visszatérését, l. *Pulszky:* II. k. 55. o. Andrássy és Teleki 1850. januári nyilatkozatát idézi *Tanárky Gyula* naplója. A Kossuth emigráció szolgálatában. (S. a. r. *Koltay Kastner Jenő)* Bp., 1961. 26. o. és *Horváth:* Teleki I. k. 317. o. Ennek alapján Horváth utólagos kozmetikázásnak tekinti az Eclectic Review-ban megjelent cikket. Andrássy 1851. május 7-i levele Kossuthnak a románokkal folytatott tárgyalásokról: KLI 1213. Idézi többek között *Kovács Endre:* A Kossuth-emigráció . . . 21. és 302. o. Andrássy levele birtokai visszafoglalásáról HL Personalia Nemeskéri Kiss cs. ir. Andrássy Gyula levelei. 1852. febr. 2. Katonai tanulmányaira l. még *Seherr Thoss:* Bp. Sz. 1881. 28. k. 407. o. Hazatérésére l. *Wertheimer:* I. k. 86—94. o.; *Horváth:* Teleki. I. k. 327., 384. o. és *Teleki* válogatott *munkái.* II. k. 64. o. 1848 tanulságaira l. 1861. márc. 26-i és máj. 23-i beszédeit. *Lederer:* I. k. 122—140. o. Az idézet a 135—136. oldalon. Hadbírósági eljárására l. az 1. jegyzetet és HL Pesti cs. kir. rendkívüli . haditörvényszék. 1851—10/18. *Pálffy János* sorait l. Magyarországi és erdélyi urak. (S. a. r. *Szabó T. Attila)* Kolozsvár, é. n. 37. o.

Róbert Hermann

„LE BEAU PENDU"

Le rôle de Gyula Andrássy en 1848—1849

Résumé

Cet essai résume — à la base des mémoires, des papiers d'époque et de la littérature historique — tout ce que nous savons maintenant sur cette première période de la carrière de Gyula Andrássy, plus tard le ministre commun des affaires étrangères.

Andrássy a été le député du département Zemplén à la dernière diète. En avril de 1848 il a été nommé préfet du département. Il a participé au premier parlement représentatif comme membre de la chambre haute. En septembre il a travaillé de nouveau dans son département, puis il s'est illustré à la bataille de Pákozd. En octobre il a dirigé le bataillon volontaire de garde nationale de son département, au camp de Leitha. En novembre et en décembre il s'est occupé des affaires de la Compagnie de Navigation à Vapeur de Tisza. En hiver et au printemps de 1849 il a dirigé une commission d'enquête, puis il a participé aux batailles de la campagne de printemps. A la fin de mai il a été envoyé à Constantinople, comme diplomate, c'était ici qu'il a appris la nouvelle de la capitulation hongroise. Il se prodigait en faveur de ne pas livrer les émigrés hongrois aux pouvoirs publics autrichiens.

A cause de son activité déployée en 1848—1849, il a été condamné à mort en son absence et en 1851, „in effigie", il a été pendu.

Róbert Hermann

„DER SCHÖNE ERHÄNGTE"

Über die Rolle von Gyula Andrássy in den Jahren 1848—1849

Resümee

In der Studie wird aufgrund von Memoiren, zeitgenössischen Dokumenten und der historischen Literatur all das zusammengefaßt, was heute über diese frühe Periode der Laufbahn des späteren Außenministers bekannt ist. Auf dem letzten ständischen Landtag war Andrássy Abgeordneter des Komitats Zemplin. Im April 1848 wurde er zum Obergespan des Komitats ernannt. Auf dem ersten repräsentativen Landtag war er Mitglied des Oberhauses. Im September war er wieder in seinem Komitat tätig, dann zeichnete er sich in der Schlacht bei Pákozd aus. Im Oktober befehligte er das Nationalgardebataillon seines Komitats im Feldlager an der Leitha. Im November und Dezember führte er die Geschäfte der Theiß-Dampfschiffahrtsgesellschaft. Im Winter 1848 und im Frühling 1849 leitete er eine Untersuchungskommission, dann nahm er an den Schlachten des Frühjahrsfeldzuges teil. Ende Mai wurde er als Diplomat nach Stambul entsandt, hier erreichte ihn die Nachricht von der Waffenstreckung. Er spielte eine wichtige Rolle dabei, daß die ungarischen Emigranten nicht an die österreichischen Behörden ausgeliefert wurden. Wegen seiner Tätigkeit in den Jahren 1848—1849 wurde er in Abwesenheit zum Tode verurteilt und 1851 „in effigie" erhängt.

Роберт Херманн

„ЗАОЧНО ПОВЕШАННЫЙ"

О роли Дьюла Андрашши в 1848—1849 годах

Резюме

В статье на основании мемуаров, современных документов и исторической литературы обобщаются все те сведения, которые известны нам об этом раннем периоде деятельности Дьюлы Андрашши, ставшего позднее в эпоху дуализма совместным министром иностранных дел Австро-Венгерской монархии. На последнем сословном государственном собрании Андрашши был депутатом комитата Земплен. В апреле 1848 года его назначили главным жупаном комитата. На первом государственном собрании народного представительства он принимал участие как член верхней палаты. В сентябре он вновь вел свою деятельность в комитате, а затем отличился в битве при Пакозде. В октябре как доброволец комитата возглавлял свой батальон национальных гвардейцев в Лейтанском лагере. В ноябре-декабре 1848 года он ведал делами Общества Пароходства „Тисса". Зимой и весной 1849 года он возглавлял работу контрольной комиссии, а потом участвовал в битвах весенней кампании. В конце мая 1849 года он был направлен дипломатом в Стамбул, где его и застала весть о капитуляции сил революции. Он сыграл серьезную роль в том, что венгерские эмигранты не были выданы австрийским властям. В 1851 году он был осужден на казнь за свою деятельность 1848—1849 годов и был символически „in effigie" повешен.

BENCZE LÁSZLÓ

ANDRÁSSY GYULA GRÓF ÉS A MAGYAR BIZTONSÁG 1860—1870

„Mi is hát az a magyar nemzet, az a magyar nemzetiség? Ezek mind rebellisek voltak, és azok is maradtak, akiket meg kell semmisíteni, mindenképpen örökké ártalmatlanná kell tenni..."[1] — nyilatkozta az orosz segítséggel visszaszerzett hatalom birtokában Felix Schwarzenberg herceg, miniszterelnök, mintha a dunai birodalom belső békéjének megteremtéséhez egyetlen okosabb és politikailag hatásosabb alternatívát sem lehetett volna kimódolni, csak a bosszút. Ez az óriási földbirtokkal rendelkező, vagyonához és rangjához illően dölyfös, ellenállást, ellenvéleményt nem tűrő katona és diplomata, akit a ruletten és a nőkön kívül legfeljebb a pisztránghorgászat, az anatómia és a misztika kötött le behatóbban, s akiben a kortársak a felette nagy orrán kívül semmi kiemelkedőt nem találtak, elnyerte Ferenc József korlátlan bizalmát és tiszteletét. Schwarzenberg kivételes energiájú arisztokratának tűnt a szemében, hiszen előkészítette trónra lépését, megszerezte az orosz katonai segítséget, elrendelte nevében a bécsi, a magyarországi és az itáliai megtorlásokat s felvázolt neki egy 70 milliós, Habsburg uralom alatt álló Német Szövetséget, amely gazdaságilag felzárkózhat Nyugat-Európához, s a védővámok ellenére is életképes közönséget jelentene. Mindezt akkor, amikor a dinasztia éppen elkerülte a bukást. Az ifjú uralkodó egyetlen hozzátartozója, egyetlen rokona sem tudta túlszárnyalni a herceg puszta voluntarizmust leplező eltökéltségét, s nem érte utol nagyhatalmi állást ígérő fantáziája szárnyalását sem. Ez az oka a miniszterelnök korai halálát is túlélő, Ferenc Józsefre gyakorolt rendkívüli befolyásának. Eredetileg Karl Ludwig Bruck, könyvárusból és a trieszti Lloyd Társaság alapítójából osztrák kereskedelmi miniszterré emelkedett német polgár nevéhez fűződik a „mindenki közös közép-európai hazája" célkitűzés, amely a homogén piaci és gazdasági bázison nyugvó nemzeti és társadalmi egység megteremtését szorgalmazta. Schwarzenberg népképviseletet kizáró, erős központi hatalommal rendelkező, a dinasztiának Itália és Magyarország feletti uralmat biztosító Német Szövetséget képzelt el és politikai, gazdaságpolitikai intézkedéseit ennek a célnak rendelte alá.[2] A miniszterelnök a fiatal uralkodó határtalan bizalmára, a hadseregre, a hivatalnoki karra és a katolikus egyházra támaszkodva kezdte el egységteremtő törekvéseit, és szándékai valódiságát igazolta az úrbéri viszonyok magyar példát követő újrarendezése — uralkodói kegyként feltüntetve —, a belső vámhatárok eltörlése, a dohánymonopólium bevezetése, az 1851. augusztus 21-i császári kéziratok és a Szilveszteri Pátens előkészítése, a Poroszországra kényszerített olmützi egyezmény, a II. József alatt már kudarcot vallott germanizáció újrakezdése és más adminisztratív intézkedések. A magyar hivatalokat elárasztották a dinasztiahű német, vagy cseh

1 *Anton Mayr-Harting:* Der Untergang. Österreich-Ungarn 1848—1822. Wien-München, 1988. 131. o.
2 *Herbert Matis:* Leitlinien der österreichischen Wirtschaftspolitik. In: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien, 1973. 64—65. o.; *Alexander Novotny:* Der Monarch und seine Ratgeber. In: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen. Wien, 1975. 73—74. o. (Herausgegeben von *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch); Heinrich Friedjung:* Österreich von 1848 bis 1860. 2 Bde. Berlin und Stuttgart, 1912. II. 26—27., 67—68. o.; *Richard Charmatz:* Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1895. Leipzig und Berlin. 1918. 19. o.

alkalmazottak, támadás indult a nemzeti hagyományokhoz szilárdan ragaszkodó protestáns egyházak, sőt a katolikus vallási vezetők egy része ellen is, és az egész országot határokon túli helyőrségből származó ezredek szállták meg. Aligha sikerült volna megkötni a kiegyezést, ha Schwarzenberg életben marad — 1800-ban született — hiszen éppen a miniszterelnök fosztotta meg az uralkodót a lojális, vagy megnyerhető befolyásos társadalmi csoportok támogatásától a gyűlöletet ébresztő bosszúval, a közjogilag egységes magyar állam részekre szakításával, a nemesség hivatali egzisztenciájának megszüntetésével, a nemzetiségeknek megadott jogok visszavonásával, a kaszárnyákat erődként használó idegen katonák jelenlétével.[3] Hiába vitatta a 70 milliós birodalom megteremtésének lehetőségét Joseph Radetzky tábornagy; hiába minősítette illuzórikusnak az Itálián és a Német Szövetségen belüli osztrák szupremáciát az Oroszországtól függő, másodrendű katonai szerepre hivatkozva,[4] Ferenc József nem tudott, nem akart lemondani a nagyszabású tervről. Minden eléterjesztett bel- és külpolitikai kérdést a nagyhatalmi célokat követő hadvezér szemüvegén át vizsgált, miközben vak maradt a haditechnikai újdonságokkal szemben a technikai forradalom idején, eltökélten takarékos, amikor a 70 milliós birodalom megteremtéséhez nélkülözhetetlen eszközt, a hadsereget fejlesztenie kellett volna, s érzéketlen a nemzetiségi kérdésekkel szemben a nemzetiség évszázadában. Ugyanakkor könnyen bocsátkozott kockázatos, végső soron a dinasztia uralmát is veszélyeztető külpolitikai kalandokba, tekintet nélkül a feleslegesen feláldozott emberéletekre és feleslegesen kiadott összegekre. Gróf Andrássy Gyula szókimondó, s az uralkodói méltóságot csak kötelező formalitásokban elismerő arisztokrataként rótta meg az állandó közép-európai kül- és katonapolitikai bizonytalanság megszemélyesítőjét, Ferenc Józsefet, például a krími háború idején elkövetett súlyos tévedéséért. Az 500 millió forintot elnyelő mozgósításról, illetve a dinasztiát megsegítő Oroszország elleni fellépésről visszafogottan is megsemmisítő ítéletet mondott: „... Oly összeg ez, mely elégséges volt volna az egész birodalom minden részét vasút- és csatornahálózattal ellátni. És mi lett az eredmény?... E harcban minden hatalom nőtt, még a legyőzött is, csak Ausztria nem. Franciaország, mely annyi belviszály és kormányváltozás következtében befolyásának nagy részét elveszíté, nagy befolyást és dicsőséget aratott. Anglia kisebb mértékben, de mégis osztozott szövetségese dicsőségében. Piemont az olasz királyságnak vetette meg alapját részvétele által. Mit nyert Ausztria újabb adósságokon kívül, világosan bizonyítja azon körülmény, hogy azóta közel határai mellett minden hatalomnak van befolyása, csak az osztrák birodalomnak nincs..."[5] A 70 milliós birodalomról szövögetett célok és az európai realitások közötti ellentét a 350 millió forintot felemésztő 1859-es észak-itáliai kudarc után minden tapasztalt politikus előtt világossá vált.[6] A felismerés súlyát jelzi, hogy a solferinói csatavesztést követően például báró Jósika Samu, a volt erdélyi udvari kancellár figyelmeztette gróf Bernhard Rechberg külügyminisztert, hogy az aggasztó magyarországi belpolitikai helyzetet csak egyetlen módon lehet lecsendesíteni: a tíz esztendő óta fennálló rendszer „teljes elejtése" révén. A hosszú beszélgetés közben a

3 Haus-, Hof-und Staatsarchiv (HHStA), Kabinetts-Archiv „Secreta. Nachlass Fürst Felix Schwarzenberg. Karton 10. Fasz. 3.: *Mayr-Harting:* i. m. 131. o.; *Gerald Stourzh:* Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848—1918. In: Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Band III. Die Völker des Reiches. 991., 999—1000. o.

4 Kriegsarchiv (KA) Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 7132 ex 1852.

5 *Gróf Andrássy Gyula* beszédei. (Kiadta *Lederer Béla*) 1—2. k. Budapest, 1891. 1. k.. 168—169. o.

6 KA Kriegsministerium. Präsidialbüro (KM Präs) 3394 ex 1859.

feltétlen dinasztiahű Jósika nyíltan megkérdezte: „Hiszi-e ön, hogy a Monarchiát ezentúl absolutisticus módon lehet kormányozni?" A válasz így hangzott: „Nem, mert meg vagyok róla győződve, hogy a mint az absolutismus mindenütt forradalomhoz vezetett, nálunk is oda vezetne."[7] Hasonló véleményt adott Dessewffy Emil gróf Rechberghez küldött táviratában: „Nagyméltóságod teljesen meg lehet róla győződve, hogy ha III. Napoleon császárnak négy-öt héttel ezelőtt conveniál a forradalom színhelyét Magyarországba áttenni, itt azonnal lázadás tör ki, a mely a legrövidebb idő alatt a legnagyobb mérveket öltötte volna. A császári hivatalnokok legnagyobb része megszökött volna, egy másik részét szétkergették vagy agyonütötték volna . . . " A baj elhárításra alkalmas egyedüli eszközként a Schwarzenberg herceg által kialakított, német hegemóniára törő politika feladását javasolta. Rechberg felkereste a döblingi intézetben tartózkodó gróf Széchenyi Istvánt is tanácsot kérve, sőt Deák Ferencet is Bécsbe hivatta, aki kifejtette előtte az ötvenes évek derekán kialakított álláspontját: követelte a magyar alkotmány visszaállítását, a kormányhatalomnak a pragmatica sanctio értelmében való gyakorlását, az ország integritásának a helyreállítását, a megyei közigazgatás újbóli bevezetését és az idegen hivatalnokok eltávolítását.[8]

Az uralkodó azonban sem diplomataként, sem politikusként, sem államférfiként nem volt ura az eseményeknek, hiszen a háborút épp oly hirtelen zárta le az európai kormányok teljes meglepetésére, mint ahogyan elkezdte. Szüksége volt ugyan a Német Szövetség hadseregének, a Bundesheernek a támogatására, de nem ismerte fel Poroszország növekvő erejét, s úgy kezelte kormányát, mint Metternich tette; kíméletlen abszolutizmusával eltántorította Ausztria mellől a Dél-Németország politikáját befolyásoló polgári rétegeket, végül elküldte Berlinbe Albrecht főherceget, hogy készítse elő a Rajna elleni közös felvonulást, de még a megegyezés előtt megüzente Piemontnak a háborút. Poroszország nem fogadta el a megkérdezése nélkül hozott döntést, s megtagadta a segítséget. A Német Szövetség többi állama is a tartózkodást választotta, így Észak-Itália mellékhadszíntérből főhadszíntérre változott. A francia sikerek azonban felrázták a német közvéleményt, s Vilmos, a porosz régensherceg nagyobb segítőkészséget tanúsított: a magentai csata után mozgósította a haderejét és június végén elindult a Rajnához. Ferenc József azonban július 12-én váratlanul megkötötte a villafrancai fegyverszünetet.[9] A katonai vereség és Lombardia elvesztése politikai válságot idézett elő, amelynek az uralkodó legtöbb tanácsadója áldozatul esett, s a központi hatalom meggyengülése lendületet adott a magyar nemzeti törekvésnek is. Mind a forradalomtól való rettegés, mind a németországi porosz befolyás növekedésének a lehetősége felerősítette Ferenc József legszűkebb, elsősorban katonákból álló tanácsadóinak a hangját. A birodalom vezetése legfontosabb célul a Német Szövetségen belüli hege-

7 *Deák Ferencz* beszédei. (Összegyűjtötte *Kónyi Manó*) 1—6. k. Budapest, 1886. II. k., 199—200. o. A Beszélgetés 1859. június 28-án zajlott le.

8 Deák Ferencz beszédei. II. k., 193., 196—197., 207., 214. o.

9 Vilmos, porosz régensherceg 1859. július 14-i levele Ferenc Józsefhez. Quellen zur deutschen Politik Österreichs 1859—1866. (Herausgegeben von *Heinrich Ritter von Srbik*) Berlin, 1934. I. k., 2. o. Ferenc József hirtelen döntését Adolf Beer a pénzhiánnyal indokolja: „Nicht die Niederlagen auf den italianischen Schlachtfeldern zwangen Oesterreich zum Frieden, sondern die Erschöpfung der Staatscassen . . ." *Adolf Beer:* Die Finanzen Oesterreichs im XIX. Jahrhundert. Nach archivalischen Quellen. Prag, 1877. 297. o. Ugyanakkor a pénzügyminiszter Bruck a következőket állítja: „Mindaddig, amíg a harc folyt, egészen a legvégső erőmegfeszítésig minden szükséges összeg a hadsereg rendelkezésére lett bocsátva, mert éppen arról volt szó, hogy a birodalom jövőjét és becsületét óvjuk . . . " KA KM Präs 2898 ex 1859. Bruck an Karl Ludwig Graf Grünne und Armeeoberkommando, 15.7. 1859.

mónia megerősítését tűzte ki, s ennek rendelte alá belpolitikai intézkedéseit is. Albrecht főherceg az uralkodó melletti teljes szolidaritásra szólította fel a Habsburg-család tagjait, a hadsereget pedig a hazát megtestesítő főhercegi família, az uralkodóház engedelmes szolgálatára kötelezte.[10] Ferenc József továbbra is szuronyokkal legitimálhatta a hitelét veszített abszolutizmust, kitéve a centralizált hatalom társadalmi bázisát, a németeket, az általános gyűlöletnek, majd a nemzetközi bankházak által kikényszerített Októberi Diplomával, illetve a szláv föderalisztikus kísérlet után a Februári Pátenssel ismét a német centralizmushoz tért vissza. A dunai birodalom nemzetközi tekintélyét sújtotta a hatvanas évek elején „pénzügyi Solferino"-nak nevezett óriási államadósság is, amely 1863-ra elérte a két és fél milliárd forintot, az éves kamatteher a 113 millió, a földbirtokosoknak a jobbágyfelszabadítást követő kártalanítása pedig az évi 520 millió forintot, miközben az évi állami bevételek csak 500 milliót tettek ki 1859-től 1863-ig. A végletek között ide-oda kilengő politika, a pénzügyi gondok — amiről a csípős nyelvű gróf Eugen Kinsky, az angol-osztrák bank egyik alapítója állította, hogy Marokkó könnyebben hozzájut a kölcsönökhöz, mint Ausztria —, a növekvő adóterhek, az általános elégedetlenség ismét szembeállította az 1848-ban udvari intrikákkal egymásra uszított, majd a megtorlással lecsendesített nemzetiségeket. Ferenc József ezzel a háborútól és az abszolutizmus látszategységétől megrendült birodalommal készült megvalósítani a valóságos német egységet.[11] A terveit akadályozó gondok miatt ugyanakkor közelednie kellett a magyarokhoz. Magához rendelte Deák Ferencet, aki az adósság megosztása, a magyarországi nemzetiségi körzetek magyar államtól való elszakítása, az önálló magyar hadsereg felállításának tilalma és a közös ügyek rendezésének javaslata hallatán kétségesnek tekintette a párbeszédet. Ezt írta az audienciáról: „... Sokan azt hiszik: megszűnt a tizenkét évi absolutizmus, alkotmányosság lépett helyébe, most már jól fog menni minden. De barátom: az a tizenkét évi absolutismus megrontotta az állam organicus életének minden műszereit, elköltötte három vagy talán több generációnak jövedelmét, kizsarolta az életerőt, földhöz verte az ipart és kereskedést. Most már az alkotmányosság sem képes az utófájdalmakat elhárítani, az elveszett erőt visszateremteni.... Kérdezed: mi vár tehát reánk? Azt a jó Isten tudja, ember még valószínűleg sem képes megjósolni. Könnyen, igen könnyen meglehet: bomladozása, szétmállása Magyarországnak is, a birodalomnak is...."[12]

Másfél hónap múlva, a Februári Pátens kiadása után, Deák még sötétebben látta a jövőt, hiszen az uralkodó nyílt parancsa megfosztotta a magyarokat

10 „Dies sind die Grundsätze, unter denen das Haus Österreich druch vier Jahrhunderte stark geworden, geblüht hat und die älteste und angesehenste Familie Europas geworden ist. Würden diese Grundsätze, diese Basis seines Bestehens verlassen, so muss es ver- und zerfallen gegenüber seiner zusammengewürfelten Völkerfamilie, deren einzigens Bindemittel so oft (und auch jetzt wieder) das Haus und dessen Armee waren; gegenüber den demokratischen, alles nivelliereden Tendenzen der Jatztzeit..." *Heinrich von Srbik:* Aus Oesterreichs Vergangenheit. Von Prinz Eugen zu Franz Joseph. Salzburg, 1949. Erzherzog Albrecht zu Franz Graf Folliot de Crenneville. 10. 2. 1861. 133—138. o.

11 1859. november 10-én, Schiller halálának 50. évfordulóján ismét hivatalosan hangzott fel Bécsben a német egység megvalósításának terve. *Dr. Viktor Bibl:* Der Zerfall Österreichs. II. Band. Von Revolution zu Revolution 1848—1818. Wien—Berlin—Leipzig—München, 1924. 270—271. o. Ausztria államadósságairól *Charmatz:* i. m. 61—62. o. Deák Ferenc 1861-ben 1500 millió, külföldi bankoktól kapott kölcsönösszegről tett említést, más, belföldi bankok által adott kölcsönök mellett. *Deák Ferencz* beszédei II. k., 305. o. Az állami bevételekről adatokat közöl: *Josef Wysocki (Hohenheim):* Die österreichische Finanzpolitik. In: Die Habsburgermonarchie. I. k. 100. o.

12 Deák Ferenc levele sógorához 1861. január 9-én. *Deák Ferenc* beszédei. II. k., 304—308. o.

attól, hogy az adósság vállalása és a hadügyi engedmények ellenében az ország visszanyerje alkotmányos szabadságát és területi integritását, a parlamentnek felelős kormányát s a gazdasági felvirágzást előmozdító törvények megalkotásának lehetőségét.

Andrássy Gyula az önkényuralom felújítása elleni elkeseredett küzdelemben nem annyira a Pátens konkrét hazai következményeiből indult ki, mint azt Deák tette, mint inkább a szabad alkotmány Lajtán túli híveihez csatlakozva a katasztrofális osztrák kül- és belpolitikát ostorozta, amely válságos helyzetbe sodorta a birodalmat s vele a magyar nemzetet. „... Ausztria 37 millió lakosa közül 30 millió nem tartozik a német nemzetiséghez, s ennek dacára tizenegy évvel ezelőtt, midőn a történelmi dualismus erőszakkal megszüntetetett, egy centralisált és német birodalmat alakítottak. Az új Ausztria egy pyramis volt — hegyére állítva. A természet törvényénél fogva nem állhatott fenn. És most mit csinálnak vele? Igyekeznek felemelni, de nem hogy alapjára, hanem hogy ismét hegyére állítsák. ... A história példája mutatja, hogy a legnagyobb monarchiák is eszmékben hordják jövendőjüket és csak ezek által nyernek súlyt az emberiség mérlegében. Anglia az ősalkotmány elveinek védője. Franciaország a népfenség és a civilisatio eszméjét írta zászlajára. Oroszország a nagy szláv ideát képviseli. Poroszhon jövője a német egységben van. De Ausztria mit képvisel, ha a történeti jogok szentségét sem képviseli, azt felfogni képes nem vagyok ..."[13] Az abszolutizmus dogmává merevedett elvével szemben, amely ismét az önmagát túlélt kormányzati rendszer kritikusait akarta elhallgattatni, s nem a kényszerű látszategység rendszerét átalakítani, s amely egyszerre vélte biztosíthatónak a soknemzetiségű birodalom belpolitikai stabilitását és a Német Szövetségen belüli vezető szerepet, európai realitásokból kiinduló, mind az osztrák, mind a magyar érdekekre ügyelő felfogást fejtett ki. Beszéde egyaránt elítélte az 1848-as magyar törvényeket tagadó uralkodó trónra lépését és abszolutizmusát, kétségbe vonta a Schwarzenberg által megálmodott célok realitását, egyben hitet tett a magyar forradalom és szabadságharc jogszerűsége mellett, de elvetette egy új forradalom szükségességét. „... Azonban tudjuk mi azt is, hogy az 1861-diki diplomatia nem a régi diplomatia többé, hogy a két nyugati nagyhatalom dicsőséges kezdeményezése folytán, a fejedelmi jogok tisztelete mellé, a népjogok tisztelete is fölvétetett. ... Az absolutismus elavult elvei helyett, bölcs és gyakorlati szabadságot teremteni a jelenkor föladata. E téren magyar hazánkra nagy szerep vár. E tekintetben Ausztria legközelebbi múltja meggyőzhette Európát is, hogy reánk most inkább szükség van, mint valaha. Nemzetek nagyságát nem számok képezik; bölcsesség a törvényhozásban, bátorság a harctéren, ezek egy nagy nemzet ismertető jelei. E két tulajdon megvolt őseinkben s meglesz bennünk is. Nagy nemzetté kell tehát lennünk, nem erőszakos annexiók, nem nagy követelések, hanem — ha úgy lehet magamat kifejeznem — belterjes hódítás által... Mi tehát nem fogadhatunk el semmi más alapot, mint azt, mely a pragmatica sanctió értelmében a personal unio erejénél fogva létezik, s újabban a 48-iki törvényben gyakorlatilag körülíratott... Mondatik továbbá, hogy a 48-iki törvények visszaállítása ismét a 49-diki eseményeket vonná maga után. Ezen állítást merőben tagadom. A mint hiszem, hogy e hazának minden fia kész lenne vérét ontani a haza szabadságáért, ha oda kényszeríttetnék, úgy bátran

13 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 129—130. o.

ki merem mondani, hogy a magyar nem forradalmi nép, és a végső ellenállásra csak úgy határozza el magát, ha lépésről lépésre reá kényszeríttetik, mint ez 48-ban történt. ... Egyébiránt a történelem feladata leend elfogulatlan ítéletet hozni azon események fölött, melyek a 48-diki törvények szentesítését előidézték. Van azonban egy tény, melyet a história bármi elferdítése dacára sem fog tagadhatni soha, és ez az, hogy a forradalom kitörésének oka nem abban keresendő, hogy a 48-diki törvények elfogadtattak, hanem abban, hogy meg nem tartattak. Igenis, a 48-diki események maguk után vonták a 49-iki küzdelmeket, mint a megtámadás maga után vonja a védelmet s mint a hódítási vágy a függetlenségi vágyat. ... A köztünk és az osztrák birodalon többi népei közt fennálló kérdésnek két solutiója van. Egy békés és biztos eredményű, mely a fennforgó anyagi kérdések méltányos megoldása mellett a két rész szabadságát egyaránt biztosítja a personal unio s a 48-diki törvények alapján. Egy véres és kétes kimenetelű, az összállam s a császársági egység erőszakos végrehajtásának eszméjében. A választás nem rajtunk van, de a felelősség sem..."[14]

Andrássy nem csak az uralkodó abszolutizmusával szembeni ellenzékisége és a nemzeti érdekek következetes képviselete miatt került távol osztályától, az arisztokráciától, hanem megvesztegethetetlensége miatt is. Ausztria nagyhatalommá emelkedésével egyidejűleg a történelmi nemesi családok mellett gazdag városi polgárok, zsoldosvezérek, európai bankházak tulajdososai, a birodalmi hivatalok iskolázott jogászai — legtöbb esetben tehetős családok gyermekei — jutottak jelentős földbirtokokhoz és nemesi címekhez. Az ellenreformáció, a harmincéves háború, Wallenstein és a felkelők javainak elkobzása, a török elleni magyarországi felszabadító háború lehetőséget nyújtottak a vagyonképzéshez és a feudális uralkodó osztály átrétegeződéséhez a katolikus és Habsburg-hű nemesség javára. Az ő létszámukat gyarapították a német-római birodalom Ausztrián kívüli államaiból, illetve Spanyolországból és Itáliából érkező, a különböző háborúk hasznából részesülni akaró, előkelő származású férfiak is. Népes csoportot alkottak 1711 körül VI. Károly császár — III. Károly király —, majd 1736 után Lotharingiai Ferenc kíséretének tagjai. A francia forradalom elől menekülő főnemesek jelentős része is a Habsburgok környezetében keresett biztonságot, hozzá magas hivatali vagy katonai méltóságot. Az európai arisztokrácia tagjai a napóleoni háborúk után is szívesen álltak a dinasztia szolgálatába. A II. Lipótot követő uralkodók a privilégizált nemesség önkényével és jogtalan igényeivel szemben álló polgár helyett a nemzetek feletti főnemességgel kötöttek szövetséget, akik hűségükért és szolgálataikért cserébe a birtokadományokon túl hatalmat jelentő hercegi, grófi, bárói címeket, magas katonai és hivatali beosztásokat nyerhettek, tagjai lehettek a társadalmi hiearchia legfelső szintjét jelentő aranygyapjas-, a szuverén máltai- és a magas német lovagrendnek, valamint a Szent István rendnek, a hölgyek pedig megkaphatták a legelőkelőbbeknek kijáró csillagkeresztes dáma címet. Az udvar mellett felsorakozott arisztokrata családok már nem az otthoni földbirtokos szomszédokkal házasodtak, hanem a legkülönbözőbb nációk főnemesi fiaival és leányaival, s tökéletesen elvesztették kapcsolatukat a saját népükkel. Légüres szociális helyzetükben kiszolgáltatottjai lettek a dinasztiának, amely azonban eszközeihez alkalmazkodva pótolni tudta a hiány-

14 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 133—139. o.

zó hazát. A dunai birodalmon belül csak a magyar és lengyel főnemesség egy kis része őrizte meg az otthoni, a néphez fűződő kapcsolatait és befolyását, s ha korlátok között is, de megszakítás nélkül képviselte, sőt védte a nemzeti érdekeket, akárcsak Észak-Németország és Anglia nemessége. A mágnás családok nagyobb része azonban az udvar mellett s az udvarból élő arisztokráciával azonosult.[15] Montet bárónő, Joseph Fisson Du Montet francia, osztrák, majd ismét francia tiszt felesége, aki Párizsban is és Bécsben is otthont és hazát talált, de csak a Duna-parti metropoliszban érezte igazán, hogy a gothai almanach Európájához tartozik, így hasonlította össze a két várost: „Bécsben ősi udvar található, valódi nemesség és előkelő luxus, gazdag, élvezni tudó polgárság és egy nép, amely komolyan veszi a derűt és a táncot, amelynek jámbor érzései vannak és értelmének csípős tréfái. Párizs a látszatok városa, a szikrázó hitványságé, a csalárd gavalléroké, a hamis gyémántoké, a hibás gyöngyöké, az áljámborságé, a lelkesedésé, amely csak órákig tart, és az egynapos kormányoké.[16] A XIX. század második felében az előkelőség presztizse mellett anyagi előnyök is az udvarhoz kötötték az arisztokráciát. A jobbágyfelszabadítással például a Schwarzengerg család 1 870 000, Franz Lichtenstein herceg 1 110 000, Alois Lichtenstein herceg 409 000, az Attems grófi család 860 000 forintot kapott, s hasonló összegekkel lettek gazdagabbak a magyar, a cseh és lengyel mágnások is, mint például a Zichyek, a Károlyiak, az Esterházyak, a Barkóczyak, a Chotekek, a Kinskyek, vagy a Sapiehák, miközben Andrássy és a nemzeti érdekeket védő arisztokraták vagyonát konfiskálta a kincstár. A hatalmas összegeket gazdaságos vállalkozásokba, elsősorban bankokba, cukor- és szeszipariba lehetett fektetni. Gróf Richard Belcredi gazdasági intézkedéseihez a főnemességnek kedvező cukor- és égetett szeszesital-, illetve új öröködési adó bevezetésével teremtett szabad utat. A hatvanas évek közepén hírhedett szenzációja volt például, hogy gróf Eszterházy Móric miniszter 90 000 forintot kapott ajándékba örökségi adókedvezmény címén. Andrássy két testvére, Aladár és Manó is elfogadták 1860-ban az uralkodótól magas hivatali kinevezésüket, anélkül, hogy bárki is kikérte volna előzetesen a hozzájárulásukat. Andrássy Gyula azonban visszautasította a zempléni főispáni méltóságot, s nem elsősorban a megkérdezése nélkül hozott döntés, hanem az abszolutizmus szolgálatának megtagadása miatt. Eljárásában szerepet játszott politikai előrelátása is: a nemzeti érdekek következetes képviseletét nem kockáztathatta, mert az elvi tisztaságot zászlóként lobogtató sajtó minden bizonnyal jogosulatlan becsvággyal, vagy álláshajszolással vádolta volna. Ugyanebben az időben gróf Csáky László, gróf Bethlen József, gróf Károlyi Sándor, gróf Teleki Gyula és mások társaságában biztosította Deák Ferencet, hogy visszautasítja az udvarnak a tizenegy éves abszolutizmusa utáni látszatengedékenységét és kizárólag az 1848-as törvények elfogadásától teszi függővé az Ausztriával kötendő megegyezést. Hasonló nyilatkozatot tett gróf Apponyi György országbíró előtt is, amellyel egyértelműen el akarta határolni magát az udvari arisztokráciától, illetve a Ferenc Józsefet kiszolgáló magyar mágnások politikai felfogásától.[17] Andrássynak az uralkodói méltósággal szembeni viszonyát találó-

15 *Nikolaus von Preradovich:* Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804—1918). Wiesbaden, 1955. 65—72. o.; *Hugo Hantsch:* Die Geschichte Österreichs. 2 Bde. Graz—Wien—Köln, 1955. I. k., 333—334. o.

16 *A. v. Gleichen-Russwurm:* Gesselligkeit. Stuttgart. 1909.

17 *Charmatz:* i. m. 65—66. o.; *Monori Wertheimer Ede:* Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 1—3. k. Budapest, 1910. I. k., 158—159., 161., 165. o. *Gróf Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 111—113. o.; *Deák Ferencz* beszédei. 293. o.

an jellemzi az 1861. június 7-i felirati vitában elhangzott hozzászólása is. Deák Ferenc javaslatában „Felséges császár és király" megszólítással illette a címzettet, amire a képviselők között heves vita robbant ki. Sokan végül még az „Úr" szót is kifogásolták. Andrássy a „causticus élcz"-ként jellemzett megnevezési ötletek után maró gúny helyett óvatosságra és egyben határozott távolságtartásra intette társait: „... A magyar a királyi címet a legnagyobb feltételekhez, t.i. a törvények megtartásához köti, és jogosan. Ennek következtében nem is értelmezhetem másként ezen királyi megnevezést, mely itt van, mint csupán Gács, Lodoméria, stb. királyságokra, de semmi esetre sem a magyar királyságra vonatkozólag. ... Nézetem szerint adjuk meg a hatalomnak azon címet, mely semmit nem praejudicál, mely a ház méltóságához s helyzetünkhöz leginkább illik, ez pedig a »Felséges Úr« címe. Részemről nemcsak nem érzem magam azon helyzetben, mintha címet találni nem tudnék, sőt inkább igen sokat is találok, s én minden címet elösmerek, csak egyet nem: magyar király."[18]

A magyar országgyűlés feliratára válaszul a forradalom hatása miatt több indulattal, mint megfontoltsággal kormányzó uralkodó továbbra is a felületesen kigondolt birodalmi egységtudathoz ragaszkodott a kölcsönös engedményekkel megvalósítható, valóságos egységgel szemben 1861. augusztus 22-én feloszlatta a követeléseit megfogalmazó magyar országgyűlést, november 5-én katonai provizóriumot léptetett életbe, s helytartóvá nevezte ki gróf Pálffy Móric altábornagyot. A Februári Pátens lényegét fejezte ki a Ciszlajtániában változatlanul hagyott abszolutisztikus-centralisztikus hatalom, miközben Magyarország ismét egy katonailag meghódított, osztrák rendőri- és közigazgatási felügyelet alá helyezett tartománnyá süllyedt, mint 1849-ben. Anton Schmerling államminiszter, a politikai szabadságot a magyar- és szlávellenes magatartásban feltételező német liberálisok embere, a pesti országgyűlés kiegyezési készségről meggyőzhetetlen, lefelé erőszakos, felfelé engedelmes államférfi büszkén jelentette ki: „A magyarok azt hitték, hogy megnyerhetnak céljaiknak. Programjuk: liberalizmus a magyarokon keresztül. Rechberget környékezték meg, hogy segítségével a minisztériumba hozzanak. Én azonban közvetlenül a császárral egyeztem meg, s az ő engedélyével alakítottam ki szisztémámat." Schmerling biztosra vette, hogy újra felkelés fog kitörni, amelynek leveréséhez, Ferenc József véleményéhez hasonlóan, a „rend emberét", Pálffyt tartotta a legalkalmasabbnak.

„Véget kell vetni a magyarországi terrorizmusnak" — hirdette akkor, amikor a dunai birodalom belpolitikai helyzetét a magyarok elszántsága, a csehek, a horvátok, sőt a német nacionalista csoportok elégedetlensége miatt az elképzelhető legrosszabbnak lehetett csak minősíteni, a külpolitikai elszigeteltségből pedig még mindig nem sikerült kitörni.[19]

Pedig a birodalomnak égető szüksége volt valamilyen belső sikerre, hiszen a berlini kabinet elérkezettnek látta az időt a régi szövetségi gondolat, az Ausztriát kizáró szűkebb német egység megvalósításához, amelyhez az érzelmi alapot az egyre gyakoribb és hangosabb lövész- és dalosünnepek adták meg. Bécs döntésre kényszerült a hegemónia kérdésében, de a kérdés megoldásá-

18 *Andrássy Gyula* beszédei. 140—141. o.
19 *Bibl:* i. m. 274. o.; *Heinrich Friedjung:* Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866. Stuttgart und Berlin, 1907. 3 Bde. I. k., 43—44. o. *Deák Ferencz* beszédei. III. k., 279. o.; *Wertheimer:* i. m. I. k., 194—195. o.

hoz sem az uralkodó, sem közvetlen környezete nem a kölcsönös engedmények útját választotta — Rechberget kivéve —, hanem a konfliktusok vállalásáét. Ugyanakkor a haderő a takarékossági kényszer és az uralkodó technikaellenessége miatt nem kapta meg a gyalogság modernizációjához szükséges összegeket.[20] Hasonló vaksággal kerülte el Ferenc József a kudarcokkal teli tapasztalatok ellenére a Magyarországgal megromlott viszony javításának egyetlen módját, az 1848-as törvények elismerését is, amely egyben a birodalmat alkotó többi nép nagyobb politikai szerepvállalását, vele az állam korábbi nemzetközi súlyát biztosíthatta. Schwarzenberg eredendő bűne ismétlődött meg a téves helyzetmegítélésben és a téves elhatározások sorozatában, a „Mi is az a magyar nemzet, az a magyar nemesség. Ezek mindig rebellisek voltak ..." felkiáltás visszhangjában és a 70 milliós birodalom illúziójának továbbélésében. Akkor, amikor Albrecht von Roon porosz hadügyminiszter és Helmut von Moltke porosz vezérkari főnök már manővereken iskolázta az új, nagy tűzgyorsaságú lőfegyverrel felszerelt és új hadkiegészítés szerint szervezett porosz haderőt az Otto von Bismarck által tervezett végső összecsapásra. A berlini kabinet nem az 1850. november 29-i olmützi szerződés bosszújára készült, mint Bismarck állította, hanem az Ausztriát kizáró, óriási Poroszországként elképzelt német birodalom megteremtésére.[21]

Andrássy szomorúsággal vegyes felháborodással ítélte el Ferenc József és Schmerling bel- és külpolitikai kontárságát, a magyar és egyben az osztrák érdekek veszélyeztetését. A Pesti Napló 1861. szeptember 26-i tudósítása szerint a Zemplén megyei közgyűlésen „többek között" ezeket mondotta: „Tisztelt bizottmány, az országgyűlés működése néhány szóba foglalható: Megadván a fejedelemnek, a mi a fejedelemé, követeltük a nemzetnek, a mi a nemzeté. Az uralkodói jogok tisztelete mellett, a törvények szentségének elismerését kívántuk. Ragaszkodtunk a 48-iki törvényhez nemcsak azért, mert szentesített törvényeink valának, hanem azért is, mert ezek nélkül sem Magyarország jogait biztosítva, sem Ausztria és Magyarország között állandó viszonyt képzelni sem lehet. Követeltük a 48-diki törvények életbelépétetését, nem azért, mert elleneink állítják, hogy Ausztriától elválhassunk, hanem azért, hogy az alkotmányossá vált osztrák tartományokkal, kölcsönös biztosítékot nyújtó törvényeink alapján, a régi kapcsot fenntarthassuk. Tovább mentünk. Őseink példájával ellenkezőleg, készeknek nyilatkoztunk, kétségtelen jogi állapotunktól eltérve, méltányos arányban átvállalni azon terheket, melyeket az elmúlt bureaukratikus kormány drága rendszere, nálunk még mindig, és sokszor el-

20 1862-ben 122 millió, 1863-ban 120 millió forint a hadsereg költségvetése. KA KM Präs. Centralkanzlei (CK) 2857 ex 1862. Kriegsminister an Finanzminister 23. 8. 1862., KA Präs CK 757 ex 1863. Kriegsminister an Finanzminister 18. 3. 1863. Csak a tüzérség modernizációja lett végrehajtva az észak-itáliai hadjárat tapasztalatai alapján. A La Hitte vontcsövű lövegek másolására 1861—1864 között került sor. KA MKSM 3278 ex 1861.

21 Bismarck Ausztria elleni céljaihoz meg kívánta nyerni a magyar emigrációt és gróf Arthur Seherr-Thoss előtt így nyilatkozott: „....Ich habe mir zum Ziele gesetzt, dit Schmach von Olmütz zu rächen, dieses Österreich niederzuwerfen, das uns das Unwürdigste behandelt, uns zu seinem Vasallen erniedrigen möchte. Ich will Preussen aufrichten, ihm die Stellung in Deutschland schaffen, die ihm als rein deutschen Staat gebührt. Ich verkenne nicht den Werth, den die Hilfe Ungarn für uns haben kann und ich weiss, dass die Ungarn nicht Revolutionäre sind in den gewöhnlichen Sinn des Wortes. Uerigens hat ja schon der grosse Fritz mit unzufriedenen ungarischen Magnaten wegen eines Bündnisses unterhandelt. Wenn wir siegen, wird auch Ungarn frei werden. Verlassen Sie sich darauf..." *A. Kienast:* Die Legion Klapka. Eine Episode aus dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte. Wien, 1900. 35. o. Bismarcnak esze ágában sem volt betartani a magyar emigrációnak tett ígéretét. Nem akart Közép-Európában veszélyforrást jelentő kis államokat. Ugyanakkor sikertelen maradt a porosz szolgálatban álló magyar légió fogadtatására tett erőfeszítése, mert megbízottja figyelmeztette a forradalomellenes magyar államférfiakat. *Deák Ferencz* beszédei. III. k., 481. o.

lenünk, teremtett és felhasznált. ... A nemesi kiváltság nem szűnt meg a hazánkban, hanem csak kiterjesztetett. Most mindnyájan nemesek vagyunk, mert mindnyájan tartozunk védeni a hazát. .... Elleneink, minden anyagi hatalom dacára, még semmire sem tudtak kényszeríteni; mi már kényszerítettük őket egyre; arra, hogy becsüljenek, és kényszeríteni fogjuk arra is, hogy átlássák, hogy Magyarországot legyőzni lehetetlen, kielégíteni: az osztrák birodalom létkérdése..."[22]

Az országnak a birodalmon belüli helyzete éveken keresztül lényegében változatlan marad. Ferenc Józsefnek a Schmerling nevével s a hevenyészett faépületben működő Reichsrattal takart abszolutizmusát elutasították a magyarok, az olaszok, a horvátok, sőt a csehek is, akik csak azért érkeztek Bécsbe, hogy a jogtalan mandátumelosztások miatti tiltakozásul azonnal hazautazzanak. Az uralkodó megvetette a korábbi Thaliatheaterben berendezkedett és „Schmerling-színház-nak" elkeresztelt birodalmi tanácsot, amely nem működött jobb körülmények között, mint a külvárosi színészek. Palota volt elég Bécsben, de Ferenc József nem tartotta uralmához méltónak, hogy a puszta beleegyezésre kirendelt testületnek állandó és előkelő, tehát a kiosztott szerepet felnagyító környezetet biztosítson. Ebbe a pest-budai sajtóban időnként csak Rajxát-nak nevezett összbirodalmi parlamentbe kellett volna belépnie a Deák és Andrássy vezetésével állami szuverenitásért küzdő magyar képviselőknek is, hogy puszta jelenlétükkel igazolják a birodalom egységét s az abszolutizmus jogosságát. Schmerling tévedett, amikor a ciszlajtániai képviselői többséggel vélte ellensúlyozhatónak a magyar önállósági törekvéseket, s Andrássy és Deák tábora követeléseinek ignorálásával megszerezni uralkodójának az ellenőrizetlen kormányzati hatalmat. A divide et impera politikája azonban csak egyértelmű nemzeti-nemzetiségi gyűlölködés légkörében vezethetett volna egy magyarellenes egységfront, egyben a kormány mögötti széles tömegbázis kialakításához. Ciszlajtániában azonban a politikát befolyásoló német liberálisok az államminiszter kudarcai és önkényeskedő irányítási módszerei miatt hátat fordítottak a kormánynak és rokonszenvvel fogadták Andrássy közeledését. Tévedett Schmerling akkor is, amikor a hadüzenet-jellegű politikáját elutasító magyarokban, elsősorban Deákban és Andrássyban, „a nemzeti koalíció korifeusaiban" forradalmakat és külföldi segítségre várókat látott, és azt hitte, hogy rendőri megfigyelőkkel, a katonai bíróságok magyar hazafiakkal szembeni ítéleteivel engedelmességre kényszerítheti őket. A tévedések ára volt, hogy ha nem is egységes elutasításba, de a csehek, a magyarok, a horvátok, az olaszok, a lengyelek, a németek együttes ellenállásába ütközött a kormány, s a miniszterek egy része is Schmerling ellen fordult. Találóan jegyezte meg lord Palmerston, hogy Ferenc Józsefnek láthatóan nincs is más dolga, mint hogy vitatkozó miniszterei között közvetítsen. Először a külügyminiszternek kellett mennie, hogy a poroszokkal szembeni békülékenységével ne akadályozza a nagynémet terveket. Deák és Andrássy hajthatlansága miatt az uralkodónak kénytelen-kelletlen be kellett látnia, hogy csak a magyar követelések elismerése árán teremtheti meg a zavartalan együttműködés feltételeit a birodalom két fele között. Titkos tárgyalásokkal igyekezett előmozdítani valamiféle megegyezést. A közeledés reményében született Deák Ferenc húsvéti cikke, amelynek megírásában Andrássy is szerepet játszott, s amely

22 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 142—144. o.

továbbra is ragaszkodott a pragmatica sanctióhoz, de túllépett a puszta perszonálunióra vonatkozó követeléseken, s hajlandó volt megvitatni a közös ügyek elismerésére vonatkozó javaslatot. Schmerling ebből az engedményből Deák és Andrássy engedékenységére következtetett és a kényszer és a jóindulat változó eszközeivel még többet szeretett volna kicsikarni. A cikk üzenetét azonban ezúttal aligha értette félre az uralkodó: „... Valamint az 1861-diki országgyűlés, úgy mi is csak a sanctio pragmaticából indulhatunk ki. Meg van ott határozva az uralkodóház közössége, az elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklás, s az ebből természetesen következő közös védelem. Megfelelt e feltételeknek Magyarország, teljesítette híven és szívesen közös védelmi kötelezettségét a legnehezebb időkben, s még akkor is késznek nyilatkozott e kötelesség teljesítésére, midőn az országban magas fokra hágott az izgatottság, s a háború, mely ellen a közös védelem szükséges volt, sokak előtt nem vala népszerű ...".[23]

A régóta melengetett nagynémet birodalmi tervek valóra váltását megkérdőjelezte az akut belpolitikai feszültség. Schmerlingnek mennie kellett, mert tehetetlennek bizonyult a magyarokkal szemben és a cseh, a lengyel és az itáliai területek tartós nyugtalansága is veszélyeztette a világpolitikai jelentőségű összecsapás sikerét. Az uralkodó a háború előtt szilárd hátországot akart, reformokra azonban az államminiszter alkalmatlannak bizonyult. Helyét gróf Richard Belcredi töltötte be, aki gróf Esterházy Móric tárcanélküli, tehát szakfeladattal meg nem bízott, így intrikákra alaposan ráérő miniszterrel, gróf Mailáth György magyar kancellárral és másokkal együtt a Reichsrat feloszlatását javasolta. Az abszolutizmus két jelképe, Schmerling és a „Schmerling-színház" eltűnt, de az abszolutizmus az új kormány működése alatt is fennmaradt, elsősorban az ágyúk érveiben bízó katonai vezetésre támaszkodva. Az 1865. december 9-i minisztertanácsi ülésen Ferenc József mondatról mondatra megismerkedhetett az új magyar országgyűlés előtt felolvasandó trónbeszédével, amely a birodalom biztonságára hivatkozva békülékenységre, az Októberi Diploma és a Februári Pátens elfogadására szólította fel a képviselőket.[24] A trónbeszédet vitató magyar politikusok, Deák Ferenc vezetésével, választ szerkesztettek, amelyben a következőkre hívták fel az uralkodó figyelmét. „... Az ország most is folyamatosan absolut kormányzat alatt áll... Szentesített törvényeink, melyekre nézve Felséged maga is kegyelmesen elismeri, hogy alaki törvényességök kifogás alá nem eshetik, tettleg nem létezőnek tekintetnek, ... még az egyes vallás-felekezeteknek belső nyugalmát is folyvást zavarják... Két egymástól független tisztviselői testület viszi hazánk területén a közigazgatást, melynek egyike sem alkotmányos..."[25]. A fő hibája a válasznak az volt, hogy csupán Magyarország jogainak kifejtése nem biztosíthatta az eredményt, hiszen csak a bécsi kormánytól követelt engedményeket. Ferenc József pedig ragaszkodott a birodalom biztonságát jelentő nagyhatalmi állás megőrzéséhez, a nagynémet tervek megvalósításához. Deák pedig hallgatással mellőzte a trónbeszédben megfogalmazott igényt. Szándékosan tette, mert az ő szeme előtt nem a kiegyezés lebegett elsősorban, hanem a magyar alkotmány helyreállítása. A tételes magyar alkotmányjog azonban nem fogalmazta meg a birodalom nagyhatalmi szerepét, s Deák veszélyt sejtett az országra nézve Ferenc

23 *Deák Ferencz* beszédei. III. k., 315—316. o.; *Friedjung:* Der Kampf... i. m. 101—102., 104. o.
24 Die Protokolle des österreichschen Ministerrates 1848—1867. VI. Abteilung. Das Ministerium Belcredi. Bd I. Wien, 1921. Nr. 34. 226—227. o.
25 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 163. o.

József törekvésében. Ez az a pont, ahol Andrássy felfogása áttörte az uralkodót és Magyarország politikai erőit elválasztó falat. Elismerte, hogy a nagyhatalmi állás nem tetszésünktől függ, hanem a földrajzi fekvéstől, a terület nagyságától, a lélekszámtól és a dinasztikus hagyományoktól. Veszélyesnek ítélte, ha a hatalommal csak Ausztria rendelkezik, de üdvös, ha Magyarország is érvényesülhet benne. 1866. február 20-i beszédében lényegében elhárította a kiegyezés előtti nagyobb akadályokat. „... A nemzet azon kétoldalú szerződés alapján áll, melyet pragmatica sanctiónak neveznek. Ő Felsége is elfogadta azt. A kiindulási pont tehát közös. Egyszersmind a legmagasabb trónbeszéd két dolgot kíván tőlünk: a birodalom hatalmi állásának fenntartását és oly javaslatot, mely mellett a mi alkotmányunk és a birodalom másik felének alkotmányossága megférjen. ... A birodalom anyagi állapota azon szerencsétlen rendszer által, mely feladatául tűzte ki a birodalom egyik felének a másik általi meghódítását, oly szomorú állapotban van, hogy semmire sem lehet inkább szüksége, mint egy tartós béke jótékony hatására. De békés politikát csak bensőleg erős állam biztosíthat. Hogy tehát ezt tehesse, kell a birodalomnak oly erős alapra állíttatnia, hogy a békét, melyre szükség van, ne kelljen koldulnia, hanem parancsolnia lehessen ... Mondjuk ki őszintén: az osztrák birodalom nem az többé, a minek lennie kellene. Már egy idő óta nem töltötte be azon helyet, melyet az európai egyensúly, az európai polgárosodás érdekében be kellett volna töltenie, mert egy szerencsétlen theoria kedvéért eltért a birodalom valódi czéljától, mely egészen más, magasabb, szebb és nagyobb, mint az, hogy a birodalom egyik fele a másiknak föláldoztassék... Meg vagyok győződve, hogy a februári patens alkotója mai napig sem tudja, mi országok fölött kormányzott; nem tudja, mily erők azok, melyektől — nem kétlem, akaratlanul — készült megfosztani a dynasztiát és az összbirodalmat; nem tudja, hogy szerencsétlen theoriája kedvéért harmadrendű állammá tette azon birodalmat, mely irányadó lehetne, s annak is kellene lennie Európa ezen részében ... Szűnjenek meg tehát lajtántúli testvéreink egy szerencsétlen theoriához ragaszkodni, és mi, mint a felirat kijelenti, formulázni fogunk oly föltételeket, melyek mellett a mi önállóságunk az ő alkotmányosságukkal, és mindkettő a birodalom nagyhatalmi állásával megférhessen. De kettőt ne követeljenek tőlünk: azt, hogy a lajtántúli tartományok belső kérdését mi döntsük el; és azt, hogy mi, mint magyarok öngyilkosságot kövessünk el, hogy majd velök együtt mint osztrákok támadhassunk föl..."[26] A konzervatív magyar politikusok megbotránkoztak a beszéd olyan részletein, mint a birodalom „harmadrendű állam", s hogy a békét „koldulnia kellett". Ferenc József azonban a nagyhatalmi küldetés támogatását hallotta ki a beszédből, s ettől kezdve bizalommal fogadta Andrássy tanácsait. Holott a magyar politikust a Német Szövetségen belüli osztrák hegemónia kivívása kevésbé foglalkoztatta, bár az országnak a birodalmon belüli súlyát, politikára gyakorolt hatását a német lakosság arányának növekedése csökkentette volna, hanem inkább Magyarország biztonságának kérdése. Önámítás nélkül vetett számot a lengyel forradalom leverése és Kossuth Lajos konföderációs tervének megjelenése után azzal a jövővel, amelyet a magyarságnak egy forradalom, illetve a török fennhatóság alól szabaduló és orosz befolyás alá kerülő Románia és Szerbia szövetsége kínált volna. Megértette, hogy Kelet és Nyugat között a magyarok egyedül nem maradhat-

26 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 165., 170—171., 175—176. o.

nak sem semlegesek, sem független politikát meghatározó tényezők. A magyarság megőrzéséhez pedig a nyugati szövetséges, a gazdaságilag közepesen fejlett Ciszlajtánia kedvezőbb feltételeket ígért: egy, az uralkodóval megkötött, a nemzeti szuverenitást és az országon belüli magyar szupermáciát szavatoló szerződést, külpolitikailag pedig erős hátországot az orosz vezényszóra hallgató, számszerű többséggel rendelkező, elmaradott szláv és román néppel szemben.[27]

Az Andrássyval szemben ébredező bizalom azonban még nem befolyásolta úgy az uralkodó cselekedeteit, mint az udvarhű és a privilégiumait féltő arisztokráciának az abszolutizmust igenlő érvelése. Ez a réteg nem rendelkezett olyan diplomáciai szakértelemmel, de még politikai érzékkel sem, mint az udvari életet és az udvari függést elutasító magyar gróf. A szembetűnő különbséget nem csak a legelőkelőbb családok közösségének az alacsonyabb rangúakkal szembeni szigorú elzárkózása és megvetése, vagy például a „grófok kormánya" tagjainak — Belcredi, Esterházy, Johan Larisch von Moennich, Albert Mennsdorf-Pouilly — ragyogó személyi kapcsolatokkal leplezett szolid előképzettsége bizonyította, hanem a hierarchia csúcsán élőknek és az állampolgárok sorsáért felelősöknek a birodalom érdekeivel szembeni közömbössége is. Bismarck nem csak a porosz hadsereg igényeit elégítette ki a legteljesebb mértékben, hanem megnyerte magának szövetségesül Itáliát, a magyar emigráció vezetőit, sőt a szerb nacionalisták vezérét, Anton Obreskovic ezredest is és biztosította mind Oroszország, mind Franciaország semlegességét. Ferenc József ugyanakkor nem engedélyezte az elöltöltő puska felváltását a modernebb, nagyobb tűzgyorsaságú hátultöltő fegyverrel — magabiztosan hangoztatta, hogy „Radetzky is ezzel győzött" —, éveken keresztül megkurtította a katonai költségvetést.[28] de elnézte, hogy az arisztrokrácia vezéralakjai korrupcióikkal megkárosítsák az államot és morálisan is aláaknázzák a birodalom hatalmi helyzetét.[29] Andrássynak az udvari előkelőségekkel szembeni fölénye éppúgy felismerhető a nemzeti érdekek magánérdekekkel szembeni elsőbbségében, az érdekeket az osztrák demokratikus követelésekkel összehangoló, politikus megnyilatkozásokban, mint az udvari arisztokrácia számára idegen, állampolgári korrektségben. Providenciális férfi, gondviselés küldötte ember — jelentette ki róla Deák Ferec, hiszen egy olyan arisztokrata állt ki az általa helyesnek tartott magyar követelések mellett, aki társadalmi rangja és nemzetközi kapcsolatai révén egyenrangú volt az udvari előkelőségekkel. Ferenc József abszolutizmusa az ancien régime intellektuális és morális sötétségének jegyeit viselte magán. Álltak uralkodók a XIX. századi Európa több országának is az élén, s ezek az államok ettől még jól működtek, sőt akár republikánusok is lehettek,

27 Tíz évvel később Berhard von Bülow porosz diplomata előtt így fogalmazta meg a Nyugathoz való csatlakozás szükségességét: „... Az elhatározás meglévén, a szó engedelmeskedett és olyan világosan beszéltem, hogy Bülow eltátotta a száját... Wenn es in dieser Notbaracke, die man Dreikaiserbündhiss nennt, hinein zu regnen anfängt, so nehmen wir unsere Regenschirme und spazieren herans. Ihr habt uns aus Deutschland hinausgedrängt, nach meiner überzeugung zu unserem Wohl. Ein Staatswesen von 35 millionen kann seinen Gewichtpunkt nicht ausserhalb haben, aber eine Mission muss dem Staate bleiben. Sie liegt im Orient. Nun wollt ihr uns Politik zustimmen lassen, die aus jede Lebensbestätigung nach Russen unterbindet, die uns in unserer nächsten Nachbarschaft das Wort entzieht, die uns dort, wo es sich um unsere wichtigsten Interessen handelt mit Völkerschaften umringt, die nur den Wink einer Macht harren, die uns feindlich ist..." Országos Levéltár (OL) Családi Levéltár P 4. 1. doboz. Andrássy naplótöredéke.

28 KA MKSM 51—1/1 ex 1866. Csak a háború közelsége miatt nőtt 1866-ban a katonai költségvetés 147 millió forintra. A hadsereg csupán 1866. augusztus 1. után kapott 1,5 millió forintot hátultöltő puskák beszerzésére.

29 *Charmatz*: i. m. 65—66. o.: *Mayer—Harting*: i. m. 216—217. o.

hála a koronás fők pártok feletti gondolkodásának, pártoktól független trónrakerülésüknek. A dunai birodalomban nem a monarchizmus, hanem a monarchizmus gyakorlata mondott csődöt, hiszen a dinasztiával szövetséges, a dinasztiát lefelé hermetikusan elzáró és a politikát befolyásoló udvari arisztokrácia egyetlen európai látókörű politikust sem tudott felmutatni, vagy ha lett volna, Ferenc József nem engedte volna olyan önállóan cselekedni, mint cselekedhetett Lord Palmerston, Camillo Cavour vagy Otto von Bismarck. Andrássy ösztönösen megérezte a nála hét évvel fiatalabb uralkodó idegenkedését a gondolati szárnyalással szemben, de megértette óhajait és rábeszélőképességével el tudta fogadtatni vele az óhajok megvalósításához vezető módokat, ráadásul azok közé tartozott, akivel az uralkodó kezet is foghatott, mert Ferenc József csak gróftól felfelé fogott kezet. Deák Ferenc becsülte Andrássyt önzetlen hazaszeretetéért, az abszolutizmussal szembeni liberális meggyőződéséért, minden hízelkedést elutasító őszinteségéért és szerette közvetlen, baráti jókedélyéért, ami többek közt trivialitást elutasító, s az agglegény öregurat szórakoztató adomáiból sugárzott. Legbiztosabb munkatársai közé sorolta, s önálló politikusi egyénisége, Magyarország biztonságát és felemelkedését szolgáló tervei és magas társadalmi rangja miatt az ország érdekében állónak tartotta parlamentnek felelős, de az uralkodó számára is tiszteletreméltó miniszterelnöki megbízatását.[30]

1866. január 29. és március 5. között az uralkodó és a miniszterek Pest-Budán tárgyaltak a magyar politikusokkal, hogy a háború kitörése előtt valamilyen megegyezés szülessen. A javaslatok elkészültek, az érdemi munkára azonban nem jutott idő. Ferenc József a hadműveletekre hivatkozva, a custozzai diadal napján megszakította a tárgyalásokat. A háború kimenetele azonban azokat igazolta, akik osztrák kudarcra számítottak, hiszen a dunai birodalom nem viselhetett kétfrontos háborút. A katasztrofális vereség azonban meglepte a magyar politikusokat, elsősorban a megbízható információk hiánya miatt.[31] Ferenc József visszautasította azt az olasz javaslatot, hogy adja el Velencét egymilliárd líráért, de francia nyomásra hozzájárult a megmaradt itáliai birtok kiürítéséhez. Ezután a legjobban felszerelt, kiképzett és Benedek Lajos táborszernagytól begyakoroltatott Déli Hadsereget Albrect főherceg parancsnoksága alatt éppen a feladásra szánt tartományban vetette be, míg a csehországi hadszínteret nem ismerő Benedeket a számos hiányosság miatt — több tízezer újonc még egy lövést sem adott le — a gyenge harcképességű Északi Hadsereg élére állította. Albrecht győzött ugyan Custozzánál az olaszok felett, de a 300 000 fős Északi Hadsereg — benne 85 000 magyarországi hadkiegészítésű katona — hadtesteinek rohamai rendre összeomlottak a modern hátultöltő puskák rettenetes tüzében. Benedek hiába sürgette az azonnali békét, döntő csatára kellett kiállnia. Július 3-án, Königgrätznél céltáblák harcoltak a lövészekkel. Akadt hadtest, amely 25 000 emberéből húsz perc alatt tízezret hagyott a harcmezőn. 50 000 halott és sebesült, 30 millió forint hadisarc, 21 millió

30 Báró Eötvös József levele Andrássyhoz 1865. július 18., Deák Ferenc levele Andrássyhoz 1867. július 7-én. OL P4. 1. dob.; *Mayr-Harting:* i. m. 23. o.; *Novotny:* i. m. 76. o.; *Deák Ferenc* beszédei III. k., 438.; 580—583. o., IV. k., 45. o.; *Wertheimer:* i. m. I. k., 323—324. o.

31 A magyar politikusok véleményét jellemezte Trefort Ágoston levele Andrássyhoz 1866. július 12-én és július 16-án. „... De hogy a monarchia néhány hét alatt oly catastrophához jusson, s oly rövid idő alatt annyi hibákat el lehessen követni, nem gondoltam volna. A monarchia le van alázva, mint még soha se volt...". Trefort Andrássyhoz július 12-én. OL P4. 1. dob.

forint kártérítés volt a háború okozta veszteség. A pénzösszegek elegendőek lettek volna a hadsereg modernizációjához.

A dunai birodalom külpolitikai helyzetét a vereség ellenére sem lehetett kedvezőtlennek ítélni. A megerősödött Poroszország és Franciaország között kiéleződött a viszony, s mindegyik hatalom katonai szövetségesnek kívánta megnyerni Ferenc Józsefet. Az európai egyensúly szempontjából fontosnak tűnt, hogy Ausztria visszanyerje korábbi befolyását. Különösen Angliának állt érdekében, hogy támaszt találjon benne a cári birodalom expanziós politikájával szemben. Az osztrák hadsereg szükség esetén fegyverrel akadályozhatta meg Oroszország balkáni terjeszkedését és a Földközi-tengerhez vezető szorosok elfoglalását. A két szomszédos állam a krími háború óta feszült viszonyban élt egymás mellett, de Oroszország súlyos belső problémái miatt csak hosszú távon jelentett igazi veszélyt. Bismarck is számolt Ausztriának az európai egyensúlyon belüli és a keleti nagyhatalommal szembeni szerepével, de királya Vilmos értelmetlen követelése, a hadi sikerek teljes kiaknázása veszélyével is, hiszen Tirol és Bukovina közt csupa kis állam jött volna létre, s ezek az új képződmények tartós forradalmi, vagy háborús fenyegetést jelentettek volna Európa számára. Ezért — Vilmos hozzájárulását kicsikarva — fegyverszünetet, majd békét kötött anélkül, hogy egyetlen négyzetkilométerre is igényt tartott volna. Ausztria ugyanakkor elismerte a Német Szövetség felbomlását, a Poroszország keleti és nyugati területei közé ékelődött államok annexióját és tudomásul vette, hogy Németország az ő résztvétele nélkül fog újjáalakulni. A dunai birodalom nemzetiségi kérdései ezután természetesen élesebben jelentkeztek, mert az államot többé nem lehetett a határokon túl élő német lakosságra, vagy a lakosság egyes csoportjaira támaszkodó abszolutizmussal kormányozni. Az európai kormányok és a nemzetközi sajtó az új helyzet reális értékelése után arra a — Magyarországra nézve kedvezőtlen — következtetésre jutottak, hogy Deák és Andrássy táborának kiegyezési követelései szétforgácsolják a Habsburg hatalmat. A nyugati küldetés, a korábbi német vezető szerep visszaszerzésének irreális gondolata azonban eleven maradt mind az uralkodóban, mind hatalma konzervatív támaszaiban, az arisztokráciában és a hadseregben. Ferenc József helyzetmegítélési képességét az elvakultan poroszellenes szász miniszterelnök, Friedrich F. Beust osztrák külügyminiszteri kinevezésével igazolta. Sem ő, sem uralkodója nem értette meg a néhány héttel a csata után Bécsbe érkező Andrássy kiegyezési ajánlatában a magyar és osztrák biztonsági érdekek egymásrautaltságát. A pest-budai politikus sem ítélte kedvezőtlennek a birodalom külpolitikai helyzetét, s a porosz győzelem, illetve az országban uralkodó Habsburgellenes hangulat ellenére lemondott a radikális megoldásról, mert egy alkotmányjogi közös takaró alatti de facto függetlenség és a birodalom két fele közötti politikai és katonai szövetség messze kedvezőbbnek tűnt, mint a keletről és délről fenyegetett Közép-Európában kivívott teljes állami függetlenség. Ferenc József és a külügyminiszter Andrássy, Deák Ferenc üzenetét is tartalmazó nyilatkozatában azonban csak a nemeslelkűség megnyilvánulását és a poroszokkal szembeni esetleges revanshoz felkínált hátországot, a mindenre kiterjedő támogatást látta. A tárgyalásokat lezáró XII. törvénycikk megszövegezését és aláírását inkább a sietség, mint a lehetséges következmények figyelmes elemzése előzte meg: mind a hadseregről szóló paragrafusok, mind a tízévenként megújítandó gazdasági kiegyezés időzített bombaként működött a sajátos dualista rendszerben. „Monarchia, felmondásig" — fogalmaz-

tak tömören a borúlátó osztrák politikusok, a befolyásos magyar mágnás, gróf Csáky Tivadar pedig 1867 májusában kijelentette, hogy „Poroszország nyugodt lehet Ausztria miatt, miután Beust a birodalmat és politikáját Magyarországtól tette függővé, mivel a magyarok nem akarnak olyan háborút, amelyet a németországi osztrák hegemónia helyreállításáért folytatnának, mert tudják, ha Ausztria visszaszerzi korábbi németországi hatalmát, akkor ők ismét a régi alattvalói állapotba süllyednének vissza.[32]

Az európai kormányokat azonban megnyugtatta, hogy Deák és Andrássy követeléseinek teljesítésével egyidejűleg az udvar konzerválhatta az abszolutizmus katonai tényezőit, a dinasztia hatalmát, az udvart körülvevő arisztokrácia korábbi befolyását, az állam támaszát jelentő hivatalnoki apparátust és a rendőri szerveket. Még inkább megnyugtatta volna, ha tudják, hogy Ferenc József kikényszerített Andrássytól egy titkos és a dualista korszak egészén át következetesen érvényesített egyezményt: minden fontos magyar parlamenti előterjesztés az előzetes engedélyétől függött. Ugyanakkor a kiegyezési törvény a Monarchia súlyos nemzeti problémáinak megoldását az addig fiktív, „nemzetek feletti állam" két részállamára bízta, s ezzel részben tehermentesítette az uralkodót a sérelmek keltette konfliktusok következményei alól — ami a nagyobb külpolitikai mozgástér illúzióját kölcsönözte számára —, Magyarországnak pedig a kiegyezés nemcsak a de facto függetlenséget, vagy az uralkodó osztályok korábbi hatalmának új keretek közötti fenntartását, hanem biztonságának tartós szavatolását is, részben területi integritásának teljes elismerését, egyben a nem magyar nemzetiségek állami egységet fenyegető követeléseinek elutasítását is jelentette. A magyarországi magyar szupremácia és a liberális jelszavakkal leplezett magyar centralizmus védelméhez azonban az államhatalomnak szüksége volt egy saját hatáskörben álló fegyveres erőre is.

Az önálló magyar hadsereg követelményét Deák Ferenc fogalmazta meg az 1850-es évek közepén és 1860 decemberében a Ferenc Józsefnél tett látogatása alkalmával, amelyen a magyar lakosság biztonsági érdekeiből, valamint a magyar hadseregről szóló 1715-ös, 1802-es, 1830-as és 1848-as törvényekből kiindulva az önálló honvédelem kérdését a kiegyezés egyik alapvető feltételéül szabta. Különös szigorral és következetességgel védte az uralkodóval szemben az 1848-as törvények érvényességét. Kijelentette, hogy csak a már egyszer szentesített alkotmány elismerése, azaz az abszolutizmus megszüntetése után lehet szó a Bécs és Magyarország közötti közeledésről. Álláspontját ekkor a német küldetés tudatától magabiztos uralkodó elutasította. Deák a hazai nemzetiségek számarányára és udvari intrikákkal könnyen felkorbácsolható indulataikra gondolva elutasította nemcsak a forradalmat, hanem még a forradalommal kacérkodó, a közjogi megközelítés helyett nacionalista érvekre támaszkodó hazai politikát is. Ugyanakkor jogosan bízott Ferenc József külpolitikai kalandorságában, s a bekövetkező kudarcot, vagy kudarcokat kívánta felhasználni a magyar követelések elfogadtatásához. Az uralkodói elutasítás miatt

32 Andrássy Beustról: „. . . A dolgokról a legkisebb fogalma sincs. Könnyelmű, hiú, eszes de belátás nélkül való ember. Ha más ki nem segít, okvetlenül el fogja veszíteni ezt a Monarchiát, a mint elveszítette a másik országot . . . " Deák Ferencz beszédei. IV. k., 155—156.; *Bibl* Beustnak a kiegyezés megkötésében játszott szerepét így értékeli: „. . . . Beust hatte nur die Wiedervergeltung der Niederlage von Königgrätz vor Augen; ihn interessierten die den Gegenstand der Beratungen bildenden Fragen, vieleicht auch weil er als Fremdling davon nichts verstand, so wenig, dass er, wie erzählt wird, bei einer Verhandlung über die gemeinsame Bank einschlief . . . Er habe es so eilig gehabt, sein Duell gegen Bismarck wieder aufzunehmen, dass er sich kaum die Bestimmungen des Ausgleiches besah, als er dem Kaiser riet, sie anzunehmen . . . " *Bibl*: i. m. 306. o.

azonban óvatos maradt, de a magyar államiság védelmét szolgáló magyar hadsereg igényéről nem mondott le.[33] Így az 1866. május 7-i, a kiegyezést előkészítő albizottsági ülésen nem akarta a hadügyi követelésekkel veszélyeztetni a birodalom két része közötti szerződés megkötését, s a parlamentnek felelős magyar minisztérium megszületését. Más albizottsági tagok azonban, mint Ivánka Imre volt honvéd ezredes, aki már 1861-ben tervezetet készített a Honvédség újjászervezéséről, valamint Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán, követelték az igény megfogalmazását, figyelmen kívül hagyva a figyelmeztetést, hogy az uralkodó semmi áron nem hajlandó lemondani a meglevő katonai szervezetről. Másnap Hollán Ernő hadmérnök, volt honvéd ezredes részletesen elemezte az osztrák haderő elmaradott viszonyait és a modernizáció halaszthatatlanságát, amelyet összefüggésbe vélt hozni egy magyar érdekeket is kielégítő hadügyi reformmal. Andrássy támogatta Deáknak a két külön hadsereg igényével szembeni érveit, mert ő is felismerte Tiszáék indítványában az egész kiegyezést veszélyeztető élességet, de egy meglepő gondolattal állt elő: „... a rendes hadseregen kívül Magyarország oly esetekben, midőn a birodalom vagy az ország érdekei úgy kívánják, a közös hadseregen kívül külön erőt szervezhessen". Mindenki elutasította az ötletét, mert nem tudta meghúzni a határt a rendes esetek vége és a rendkívüli esetek kezdete között. Május 11-én azonban Andrássy a közös költségekről szóló vitában, kerülő úton, ismét visszatért a javaslatához: „... ha az ország a rendes hadseregen kívül rendkívüli erőt szervezne, ennek költségeit maga viseli." Ivánkát feltehetőleg foglalkoztatta bizottsági társa korábbi ötlete és az általános védkötelezettség várható bevezetésére utalva mellé állt, s ezt tette Tisza és Ghyczy is. Deák pedig Ivánka érveléséből a határra, a rendes esetek végére javasolt pontos meghatározást: legyen az a tartalékosok behívása, amely után az országnak már a végső erőfeszítésre kell kényszerülnie. Ugyanakkor különbséget tett a vita során kialakult egyetértés, amely bizonyos konkrétumokat is tartalmazott a magyar haderőre, illetve az uralkodóhoz felküldendő javaslat között, amelyet bizonyos feltételek miatt általánosabban kívánt megfogalmazni és elfogadásra alkalmassá tenni. Július 23-án, a custozzai győzelem és az országgyűlés felfüggesztését elrendelő határozat előtti napon megszületett az albizottságnak a kiegyezésre vonatkozó, 65 pontos javaslata. Ebben a 13. pont biztosította volna a későbbi tárgyalásokon a magyar igények teljesítését: „Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek szabályozása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik."[34] Königgrätzet követően a javaslatok bécsi tárgyalásain Andrássy az uralkodót képviselő Beusttal szemben, akit csak formálisan tekintett partnernek, élesen és könyörtelenül megvédte az albizottság javaslatait, különösen a magyar hadseregről szólóakat. Hasonló módon verte vissza Albrecht főherceg bizalmasa, Franz John altábornagy hadügyminiszter ellenérveit is.[35]

33 *Deák Ferenc* beszédei. II. k., 192—193., 306. o. Ferenc József az audiencia után Vay Miklós bárónak nyilatkozott róla: „Ez aztán tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. Es milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, a mi alig leküzdhető akadályokba ütközik." Uo. 308. o.

43 *Deák Ferenc* beszédei. 511—521., 556. o.

35 Andrássy nem kímélte a katonai kérdések tisztázására kijelölt, könnyen zavarba hozható, alacsony származású hadügyminisztert, John altábornagyot sem. Hol törzsőrmesternek, hol káplárnak titulálta, e egyszer Ferenc József társaságában, megunván akadékoskodását, így förmedt rá: „Sie scheinen es nicht zu verstehen, mein Herr, Sie wissen es nicht." Az uralkodó kettőjük vitájában Andrássy érvelése mellett döntött, Johnnak pedig rövidesen le kellett mondania. *Deák Ferencz* beszédei. IV. k., 319. o.; *Edmund von Glaise-Horstenau:* Franz Josephs Weggefährte. Zürich-Leipzig-Wien, 1930. 147. o.

A kiegyezés katonai vonatkozásai lényegében a magyar igényeknek megfelelően alakultak, annak ellenére, hogy a látszat nem ezt igazolta. Az uralkodónak a fegyveres erők főparancsnokságán és a külügyek fölötti teljes befolyásán kívül korlátlan hatalma maradt Ciszlajtánia felett a rendkívüli állapotok bármikori bevezetésének lehetőségével, s Magyarországon a törvényalkotás feletti előzetes vétójogával. Csodálatos helyzet alakult ki számára: megmaradt abszolút uralkodónak az alkotmányosság látszata mellett. Az európai közvélemény azonban a sors groteszk fintorának tekintette, hogy az ismert arisztokrata, a forradalom őrnagya, az aradi kivégzéseket megúszó és in effigie felakasztott Andrássy Gyula nemcsak a miniszterelnöki posztot kapta meg, hanem az 1849-ben bosszút lihegő Ferenc József személyes kívánságára a hadügyminiszteri tárcát is. Annak ellenére, hogy még egyetlen honvéddel sem rendelkezett. A kinevezés mindenesetre igazolta, hogy az uralkodó elvben előre hozzájárult a különálló magyar fegyveres erők felállításához. Ferenc József — ha fenntartásokkal is — elégedettnek érezhette magát, hogy megőrizte az állam egységét, s hogy a magyar miniszterelnök és hadügyminiszter Andrássyban a dualizmus őszinte igenlőjét köszönthette, miközben nem számított sem a paragrafusokban elrejtett buktatókra, sem az utódok várhatóan növekvő önállósági törekvéseire. Andrássy sikeres bécsi tárgyalásai után mindenesetre így öltött végső formát a XII. törvénycikk hadügyekre vonatkozó paragrafusai közül a 13.: „Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az megállapítás épen úgy, mint a későbbi átalakítás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető czélszerűen: ennélfogva minden ily esetben, a két minisztérium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslatot fog terjeszteni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán fölmerülhető különbségek kiegyenlítése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkezik."[36]

Albrecht főherceg azonban 1867. február 20-án, röviddel Andrássy hivatalos kinevezése után, hadparancsban figyelmeztette a katonákat és tiszteket, s közvetve a birodalom minden alattvalóját, beleértve Andrássyt is, hogy a magyar hadügyminiszteri poszt betöltése semmiféle változást nem jelent a hadsereg egységében, és — függetlenül az alárendeltek nemzetiségi hovatartozásától — mindenki csak az uralkodó parancsait köteles követni. A hadparancs utolsó mondatai pedig félreérthetetlenül megfenyegették a külön magyar honvédség megteremtésén fáradozókat.[37] Andrássy elegánsan csak „egy generális magánvéleménye" legyintéssel intézte el a hadparancsba burkolt kihívást. A koronatanács ülésein, amelyeken a dualista állam közös miniszterein kívül a két fél miniszterelnökei is részt vettek, elfogadtatta Ferenc Józseffel, hogy az addigi magyarországi hadkiegészítésű gyalog- és huszárezredek mellett külön magyar műszaki alakulatok is szolgálhassanak. Meggyőző szavakkal hangsúlyozta, hogy akkor a katona nem csak puszta kötelességét teljesíti, hanem, mint magyar állampolgár, honfitársai közt saját külön hazaszeretetét is átérzi, s nem kell névtelenül, idegenek közt vérét áldoznia. 1867 nyarán, Albrecht főherceg befolyására, felerősödtek a magyar alakulatok harci alkalmazhatóságát bíráló hangok. A még meg sem született Honvédséget is lejáratóvéleményekkel

36 Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvényczikkek. Budapest, 1896. 336. o.
37 A hadparancsot közli *Glaise-Horstenau*: i. m. 144—145. o.

Ferenc József katonai kabinetirodájának új vezetője, a fiatal Friedrich Beck ezredes szállt tisztességgel szembe. Még 1867 márciusában, Budapesten megismerkedett Andrássyval, aki lenyűgözte őt a Monarchia európai hatalmi helyzetéről és a Honvédség felállításának előnyeiről adott elemzésével, de eltökéltségével is, hogy a katonai vezetésnek választania kell a hadsereg kettéosztása, vagy a közös hadsereg melletti külön magyar fegyveres erők felállítása között. Beck a magyarok 1866-os helytállását kétségbe vonó nézetekkel egyszerűen számolt le: összehasonlította a különböző hadtestek, dandárok és ezredek 1866-os veszteségi adatait, amelyekből egyértelműen a magyarországi alakulatok áldozatkészségére és hősiességére kellett következtetni. Attól azonban óvakodott, hogy a befolyásos Albrecht főherceggel szemben megvédje Andrássy külön magyar fegyveres erőkre vonatkozó véleményét.[38]

A Honvédség felállítása történetének egyik előzménye Teschenbe nyúlik vissza, ahol az 1865 őszi szemlén az itt állomásozó gyalogezred tisztje, Julius Horst őrnagy megsértette Albrecht főherceget a poroszokkal szembeni szuronyrohamok értelmetlenségéről adott véleményével. Alig két év múlva a főherceg Bécsbe rendelte, alezredessé léptette elő és megbízta az osztrák hadsereg átfogó reformjának előkészítésével. Horst soha nem tanult vezérkari akadémián, de hosszú csapatszolgálata, a dunai fejedelemségek megszállása, majd az északitáliai hadjárat alatt elégséges tapasztalatot halmozott fel a hadvezetés mulasztásairól és felelőtlenségéről. Megfelelő bátorsággal is rendelkezett ahhoz, hogy véleményét meggyőződéssel védje. A vesztfáliai bevándorlók leszármazottja és a magyar arisztokrata hadügyminiszter jól megértették egymást. Horst először információkat gyűjtött, majd inkognitóban alaposan szemügyre vette mind a porosz, mind a svájci katonai rendszert, hogy a felülről érkező gáncsoskodások ellenére a dualizmus viszonyaihoz igazított, sajátos hadszervezetet javasolhasson. Emlékiratában, amely aztán az új hadügyminiszter, Franz Kuhn neve alatt és az ő szemlélete szerint némileg módosítva készült el,[39] a védelmi rendszer teljes átalakítását tervezte. A javaslat tehát a már elfogadott XII. törvénycikk 13. §-a szerint a magyar törvényhozás egyetértése nélkül nem léphetett érvénybe.

A magyar állami szuveneritás jelképéről, a nemzeti jellegű Honvédség felállításáról Andrássy már az 1867. december 4-i parlamenti ülésen nyilatkozott, méghozzá nyomatékkal. Zalaegerszeg képviselője, Perczel Mór volt honvéd tábornok interpellációjára adott válaszában a reform előkészületeinek tudatában kijelentette: „...bátor vagyok válaszolni, hogy a kormány mélyen át van hatva azon tudattól, hogy a honvédelmi rendszer átalakítása és végleges megállapítása első rendű szükség, és ennek következtében kötelességének fogja tartani e tekintetben törvényjavaslatot terjeszteni a t. ház elé. A mi a módot illeti, a kormány igen természetesen csak azt a módot követendi, melyet a t. képviselő úr is megjelölt, t. i. a XII. törvényczikk 13-dik szakaszában foglaltat, mely azt mondja, hogy midőn a honvédelem átalakításáról és megállapításáról lesz szó, a két minisztérium előleges egyetértés útján egyforma fő elvekből kiinduló javaslatot fog a két törvényhozás elé terjeszteni...".[40] Ekkor azonban

38 *Glaise-Horstenau:* i. m. 129., 147—148. o.
39 *Ludwig Ritter von Przibram:* Erinnerungen eines alten Oesterreichers. Stuttgart und Leipzig, 1910. 151., 217—219. o. Przibram téved Horst rendfokozatát illetően, aki az 1868-as k. k. Militär-Schematismus szerint még csak őrnagy volt. Horst javaslatáról megemlékezik *Wertheimer:* i. m. I. k., 414—415. o.
40 *Andrássy Gyula* beszédei I. k., 264. o.

már bizonyosnak tűnt, hogy az új szervezet az általános hadkötelezettségen fog alapulni, ezért Andrássy utasított néhány törvényhatóságot, hogy az 1868-as újoncozás céljából írják össze az 1847-ben született fiatalokat és tegyék meg a sorozásra az előkészületeket. Természetesen erre is interpellációval reagált az ellenzék, amire a hadügyminiszter inkább a gondok nagyságára, mint a megalkotott törvényekre hivatkozva válaszolt, és közvetve utalt az általa figyelemmel kísért tervező munkára: „... a védrendszer alapos és végleges átalakítása oly nehéz tárgy, hogy a minisztérium, midőn ezen felszólítást kibocsátotta, már is gyanította, hogy jelenleg még ezen végleges átalakítást a ház elé javaslatkép terjeszteni nehéz lesz, és így előrelátásból, mondom, czélirányosnak tartotta felszólítani a törvényhatóságokat arra, a mit magok is megtehettek volna, és a mit megtenniök érdekökben van, t. i., hogy az adatokat szerezzék meg, melyeknek alapján később, ha az országgyűlés az újonczokat megszavazza, ezen eljárása a legigazságosabban és legbiztosabb alapokon történhessék ..."[41]

Horst általános védkötelezettségen alapuló, 18-tól 40 éves korig terjedő katonai szolgálatot képzelt el, amelyből a 20. évtől kezdve mindenkinek 5 évet kellett volna a tényleges hadseregben szolgálnia, majd ugyanitt 5 évet a tartalékalakulatok állományában, ezután 5 esztendőt a póttartalékban, végül 4 esztendőt a stratégiai tartalékot biztosító Landwehrben. A Landsurm, a népfölkelés, az ország rendkívüli erőfeszítéseihez biztosított volna további katonákat, ezért a 18. és a 40. év közötti korosztályok behívását volt hivatva előkészíteni. A törvényjavaslat évi 100 000 fő újonc bevonultatását és kiképzését tűzte ki célul, ami az első 10 szolgálati éveket számolva milliós első vonalbeli tömeghadsereg felállítását eredményezte volna.[42] Horst, illetve Kuhn a fegyveres erőkön belül a közös jelleget hangsúlyozta, ami elfogadhatatlan volt Andrássy számára. Volt honvédtábornokokkal és tisztekkel egy ellenjavaslatot készíttetett az első vonalbeli közös hadsereget kiegészítő második vonalbeli hadsereg felállításáról, amelyhez a korábbi osztrák Landhwehr, az 1848/1849-es honvédség, illetve a legkorszerűbbnek tartott porosz katonai szervezet tapasztalatai kínáltak alapot. A tervezet szerint az általános hadkötelezettek öt év aktív és négy év tartalékos szolgálat után 29. és 32. életévük között a gyalogságból, lovasságból, tüzérségből és műszakiakból álló Landhwehr, illetve a Honvédség keretalakulataiba lépnének át, és az uralkodó, vagy a honvédelmi miniszter utasítására háború, vagy súlyos belső nyugtalanság esetén mozgósítanák őket. A továbbiakban a katonák három évig a Landsturm, illetve a népfölkelés tagjai lennének, s csak a birodalom rendkívüli erőkifejtéséhez szükséges erőt biztosítanák. Horst javaslatával szemben Andrássy a magyar fegyveres erők különállását mással is hangsúlyozni akarta. Indítványozta, hogy a szolgálatra alkalmas, de az első vonalbeli seregbe létszámfölény miatt fel nem vett újoncokat a második vonalbeli seregbe közvetlenül is be lehessen vonultatni — ez esetben a 21. évtől a 32. évig tartana a szolgálatuk —, továbbá a Landwehr és a honvédtisztek kinevezéséről a két honvédelmi miniszter is dönthessen.[43]

Az uralkodónak a XII. törvénycikk 13. §-a miatt bele kellett nyugodnia, hogy a haderőreformot a magyar parlament jóváhagyása nélkül nem valósíthatja meg. Ugyanakkor veszélyt érzett a Honvédség létezésében, ezért a képviselő-

41 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 278. o.
42 Enfwurf. Wehrgesetz. Hadtörténeti Levéltár (HL) Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium (HM) 1868.
43 Entwurf des Landwehrgesetzet. HL HM 1868.

házi vita előtt engedményekre akarta rávenni Andrássyt, majd fel akarta kérni, hogy az alaposan megkurtított javaslatot szavaztassa meg. 1868. április 18—29. között elnöksége alatt Budán tanácskozott a közös külügy-, pénzügy- és hadügyminiszterből, az uralkodó melletti magyar miniszterből, Andrássyból és Beck ezredesből álló bizottság, amelynek ülésein esetenkint részt vehetett az osztrák miniszterelnök, az osztrák hadügyminiszter és Horst ezredes, katonai szakértő is. Vita közben Andrássy a tőle megszokott élességgel verte vissza a 13. § és a Honvédség létezésének jogosságát vitatók érveit: „... Bizalmatlanság uralkodik a honvédséggel, mint nemzeti hadsereggel szemben, pedig a magyar nemesi felkelés is nemzeti intézmény volt, anélkül, hogy az egésznek ártott volna; szeparatista eszméktől tartanak, holott ilyenek egyáltalán nem léteznek. Ha ezzel szemben nem hoznak létre életképes honvédséget, úgy az általános hadsereg lelkesedéssel harcolna a magyar dicsőségért, így azonban a magyar ezredek dicsősége eltűnik az osztrák hadsereg dicsőségében. Ha legalább magyar hadtestekről, vagy dandárokról lehetne beszélni, kevesebb figyelmet fordítanának a honvédségre. Arra a kérdésre, hogy a honvédség terhére redukálják-e a közös hadsereget, magyar részről úgy hiszem nemmel válaszolhatok, de a honvédséggel nem szabad nevetséges szerepet játszatni..." Amikor pedig Ferenc József vissza kívánta utasítani a 13. §-ra hivatkozó magyar miniszter érvelését, mondván, hogy ez a nemzeti intézmény veszélyes és „csak egy osztrák hadsereg létezhet", Andrássy kijelentette: „Magyarország olyan intézményt akar, amely magyar nevet visel, nem akar névtelenül szerepelni az elkövetkező harcokban, történelmi joga révén erre bizonyos igényeket is formál." Ferenc József makacsságát pedig hatásos megjegyzéssel törte meg: „... a honvédség, ahogy ő javasolta, mindenkit kielégít és ki is kell, hogy elégítsen, ameddig szótöbbséggel rendelkezik, keresztül tudja vinni, ha azonban már nem rendelkezik vele, minden javaslat úgyis felesleges".[44] A 13. § tehát olyan fegyverhez juttatta a magyar tárgyaló feleket, amely az ország viszonylagos önállóságát szavatolhatta a gazdasági kiegyezés paragrafusaihoz hasonlóan. „Monarchia, felmondásig" — gúnyolódhatott a sajtó is, és Ferenc Józsefnek meg kellett hátrálnia. A konferencián megegyezés született a 800 000 fős közös, első vonalbeli hadsereg melletti második vonalbeli Landwehr és Honvédség felállításáról. Nem sikerült ugyanakkor Andrássynak keresztülvinnie a javaslat 2. §-ának elfogadtatását, amely a következőképpen hangzott: „A honvédség a háborúban az állandó hadsereg támogatására és a belső honvédelemre, békében rendkívüli esetekben a nyilvános rend fenntartására van meghatározva".[45] Nem fogadta el a bizottság a Honvédelmi Minisztérium átfogó hatáskörére vonatkozó indítványokat sem, csak az adminisztratív ügyek feletti befolyást. Elvi megegyezés született ugyanakkor arról, hogy a magyar javaslatok többségét kisebb, vagy nagyobb módosításokkal a két parlament elé lehet terjeszteni, hogy a véderőtörvényt Budán pontosan szerkesszék meg, a birodalom nyugati fele számára pedig Bécsben dolgozzanak ki egy külön Landwehr-törvényt. Ferenc József az egyesített tervezet elfogadásakor külön javasolta a közös hadsereg erősítését, mert tartott attól, hogy a katonai erő gyengeségét Magyarország bizonyosan a Honvédség fejlesztésére használná ki. Andrássy túlzottnak és feleslegesnek ítélte az ural-

44 KA MKSM Separat Faszikel 29/a.: *Papp Tibor:* Az Osztrák—Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK), 1968. 4. szám, 710—711. o.

45 Entwurf des Landwehrgesetzes. HL HM 1868.

kodó nyugtalanságát. A kompromisszumot ugyanakkor szótöbbséggel elfogadhatónak vélte a magyar parlamentben, s hozzáfűzte, hogy a honvédség biztonságáért felelősséget vállal, „... a pánszlávizmus veszélyétől való félelem azonban itt nagyobb, mint a birodalom nyugati felében, de az a törekvés is intenzívebb, hogy az ellenséggel szemben teljes erővel és megfeszítéssel védekezzen; ami itt történik, minden esetben az egész Monarchia érdekét és javát szolgálja".[46]

A nemesi középosztály jómódú tagjaiból és a hatalomból kiszorult arisztokráciát képviselő, jobbára liberális ügyvédekből verbuválódott Deák-párt bízott a kiegyezést követő polgári fejlődés áldásaiban, ezért Magyarország jövőjét csak a dualista állam intézményrendszerének keretei között képzelte el. A véderő kérdésében azonban, a Habsburgokkal szembeni ellenszenv és a honvéd név varázsa miatt, a választójogtól megfosztott lakosság nagy többsége szemben állt a párttal, s a mindössze 20 mandátummal rendelkező, harmadik legnagyobb frakciót, a szélsőbalt támogatta. Andrássy a parlamenti vita során nyugodtan számíthatott a Deák-párt 250 képviselőjére, az utca hangulata miatt azonban diplomatikusan kerülni akarta az éles összeütközéseket és mérsékelni kívánta a várható ellenállást is. Ezért a nyilvános tárgyalás kezdete előtt a „megelőzni azt jelenti, hogy kormányozni" mondáshoz híven a tavasszal kialkudott javaslatokat június 27-én egy, a pártok küldötteiből álló, szakértői csoportnak adatta át, hogy kipuhatolja fogadtatását: „... bátor volnék a t. házat felkérni, hogy midőn ezen törvényjavaslatok kinyomtatását és mentül előbbi tárgyalását elrendelni méltóztatik, méltóztassék az iránt is intézkedni, hogy egy, talán 15 tagból álló bizottság küldessék ki, mely bizottság véleményének alapján fognának aztán ezen törvényjavaslatok az osztályokhoz áttétetni. Én azt gondolom, hogy ez időnyereség tekintetéből is igen kívánatos..."[47] — hangzott az indoklása. Három volt magas rangú és a magyar lakosság körében népszerű honvédtiszt — Perczel Mór, Várady Gábor és Ivánka Imre — biztosította a katonai szakértelmet és az utca hangulatának a csillapítását, a többiek a törvények előkészítésében voltak járatosak. Szereplésük eredményeképpen az 1868. július 30-án kezdődő parlamenti ülésszakon egy kiegyensúlyozott javaslat felett kellett vitatkozni. Senki sem kifogásolta például az általános hadkötelezettséget, a honvédségnek a közös hadsereg melletti létét és az alakulatok keretjellegét, továbbá — a szélsőbal kivételével — senki sem utasította el az önálló nemzeti hadsereg felállítását korlátozó 1867. XII. törvénycikk érvényességét. Ez azt jelentette, hogy a második legnagyobb párt, a balközép 100 képviselője is elfogadta a Deák Ferenc és Andrássy Gyula által kialakított, s Magyarország biztonságát szavatoló osztrák katonai szövetséget, egyben elutasította Kossuth konföderációs elképzeléseit. A vitában azonban közjogi és közgazdasági sérelmekre hivatkozva ezek a képviselők a dualista állam két felét összekötő érdekek elsőbbsége helyett a jól hangzó, de az európai és birodalmi realitásokat figyelmen kívül hagyva a különállást szimbolizáló önálló magyar hadsereg és önálló magyar külpolitika kialakítását tartották legfontosabb célnak. Tisza Kálmán, a balközép vezéralakja például visszalépésnek minősítette a törvényjavaslatot a XII. 13. §-hoz képest, hiszen az — szerinte — csupán any-

46 HK 1968. 4. szám, 719., 724. o. Az osztrák politikusok és katonák befolyására Ferenc József elsősorban a honvédség tüzér- és műszaki alakulatainak felállítását utasította el, míg Andrássy kikényszerítette a bizottság beleegyezését, hogy a honvédség vezényleti nyelve a magyar, illetve a horvátoknál a horvát legyen.

47 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 331. o.

nyit állított, hogy a védrendszer egyenlő elvek alapján állapítható meg, de arról, hogy e tárgyra vonatkozólag közös törvényt kell alkotni, egy szóval sem emlékezett meg. Sérelmesnek, sőt bűnnek tartotta, hogy a javaslat az egész birodalom védelmi feladatairól beszél, sőt egy közös hadügyminiszter kinevezését is fontosnak ítéli, holott a kiegyezés során erről nem döntöttek. Ghyczy Kálmán pedig a benyújtott tervezet kiegészítését követelte, hogy a nemzet hadserege csak az ország érdekeivel megegyező hadjáratokra legyen fordítható, továbbá mozgósítást csak a parlament rendelhessen el és a haderő felhasználását csak a parlament ellenőrizhesse.[48]

Andrássy nem készült föl írásos válaszra. Szabadon, régóta létező és többször végiggondolt biztonsági elképzelésével vetette össze a hozzászólásokban felfedhető kritikát, s ennek a magyarságot szolgálni kívánó véleménynek az elemeivel védte meg a kimunkált javaslatot. Igénytelen, frázisokat mellőző logikával beszélt a Ferenc Józseffel és az osztrák nagyhatalmi küldetéshez ragaszkodókkal szemben kivívott engedményekről, amelyeket jelentéktelen politikusok nagyobb hanggal és nagyobb haszonnal kürtöltek volna szét. Tiszával szemben értelmetlennek nevezte a sérelem kifejezés használatát, mert a beterjesztett törvény közös elveken alapuló és nem közös törvény, amely hatályba lép, ha Ciszlajtánia parlamentje ugyancsak különállóan határoz róla, s ekkor teljesülhet csak a XII. t. c. 13. §-ban megfogalmazott elv. A közös hadügyminiszterre vonatkozó kritikáról pedig megjegyezte, hogy a kiegyezési törvény egyetlen minisztériumról sem rendelkezik részletesen, de kimondja, hogy minden közösnek elismert feladatra közös minisztérium alakítandó, a hadügyi reform után pedig a védelemmel kapcsolatos kérdések is közösek.

„... Nem tartom én sem jogtalan kívánságnak, sem a közös védelemre veszélyesnek — jelentette ki —, ha Magyarország, mely mélyen érzi, hogy a monarchia megvédése magyar érdek is, azt igényli, hogy ne kelljen névtelenül elvéreznie az összes terület megvédésében; hanem azt gondolom, hogy a törvény akkor, midőn világosan rendelkezik arról, hogy csak magyar csapatokba sorolhatók be Magyarország fiai, alkalmat adott arra is, hogy miként őseink Európa különböző csataterein babérokat szereztek és dicsőítették ezáltal a magyar nevet, úgy azt tehessék jövőben is azok, kik a közös birodalom közös megvédésére hivatva lesznek ... Amint tehát melegen karolta fel a magyar minisztérium a nemzetnek igazságos és, ismétlem, a közös monarchiára nézve minden esetre csak hasznos követelményeit, úgy nem akart annak oly magyarázatot adni, melynek eredménye nem az lett volna, hogy a sereg különböző csapatai közt hasznos rivalitást ébreszszen, hanem az, hogy mesterségesen elválasztotta volna egymástól azokat, kik arra vannak hivatva, hogy egyértelműleg megvédjék a közös magyar—osztrák monarchiát minden külellenség ellen... A t. képviselő úr, ki, mint emlékszem, az úgynevezett közösügyi törvények minden stádiumában igen kiemelte a paritas elvét — mit én igen helyesnek ismerek el — nem fogja azt akarni, hogy mi a közös védelem terén gyakoroljunk oly jogot, melyet ő Felsége többi országai nem gyakorolnak; tehát a jogot, melyet e téren igénylünk, a másik résznek is gyakorolni kellene, mert közös védelemről van szó. Ha tehát nem mint alkotmányos formaságot, — mert mint ilyen nem sokat nyom, — hanem azért kívánja a t. képviselő úr, hogy azon czélt érje el vele, hogy csak oly háború legyen lehet-

48 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 336—337. o.

séges, mely Magyarország érdekeinek megfelel, és más ne: akkor e jog gyakorlata a szerint, amint a háború egyik vagy másik rész előtt népszerűtlen, mindkettőre igen veszedelmessé válhatik. Tegyük föl, kikerülhetetlen lesz oly háború, mely főleg Magyarországot, különösen érdekeinket veszélyezteti; föltéteszem, a háború a Lajtán túl nem népszerű, s az illető lajtántúli minisztérium az ellenjegyzést megtagadja... Igaza van tehát a t. képviselő úrnak abban, hogy itt valami új történt ezer év óta; de az új nem az, hogy mások avatkoznak a mi hadügyi dolgainkba, hanem az, hogy mi avatkozunk a mások hadügyi dolgaiba..."[49]

Andrássy nem hallgatott a törvényjavaslat születésének nehézségeiről. Utalt az osztrák tárgyaló fél — közvetve Ferenc József — bizalmatlanságára, amelylyel a fennálló katonai rendszer megváltoztatási igényét fogadta, a külön magyar haderő felállításának követelését pedig a birodalmat fenyegető katasztrófának tekintette. Beszélt azokról a veszélyekről is, amelyek a dualista állam haderejének kettéosztása után jelentkeztek volna. Hangsúlyozta, hogy sikerült az adott körülmények között szerencsés megoldást találni. Beszédét az előterjesztett javaslat részletes vitája követte, amely az augusztus 6-i szavazással ért véget. A parlament 401 képviselője közül 192 mellette, 83 ellene voksolt, a többi tartózkodott, vagy távol maradt. A szavazás Andrássy személyes győzelmét, illetve az elvakult osztrák—német hatalmi tudat és az e tudatot irritáló magyar nacionalizmus vereségét hozta. A magyarság biztonságára ügyelő politikus bármely honfitársánál jobban megértette, hogy a szláv—román többségű, idegen környezetben, a nemzetiségek évszázadában egy kis állam számára veszélyes a nagyhatalmi illúziók kergetése, s csak a közös állam adhat elegendő garanciát a fennmaradásra. Hasonló következtetésre jutott Horst alezredes is, aki vállalta a tavasszal kidolgozott törvényjavaslat védelmét a Lajtán túli parlament képviselői előtt, amelyet hallatlan türelemmel, a megszállottak csökönyösségével látott el. Még a kidolgozott haderőreform legveszélyesebb ellenlábasát, Albrecht főherceget is meggyőzte a törvényjavaslat megszavazásának elkerülhetetlenségéről. A parlamenti vitában kitűnő vitatkozóként mutatkozott be, rokonszenvet és támogatást szerezve a Pest-Budán már elfogadott törvénynek.[50] November közepén a Lajtán túli képviselők 118:29 arányban elfogadták a tervezetet, amelyet az urak háza érdemi vita nélkül november 28-án jóváhagyott. Ferenc József december 5-i aláírása után a törvény hatályba lépett.

A megkötött kiegyezés és a megkezdett katonai reform ismét alkalmat teremtett, hogy feléledjenek az udvarban a Habsburg-dinasztia németországi hatalmáról szőtt álmok. Ferenc József helyesléssel fogadta az Osztrák—Magyar Monarchia létrehozásáért birodalmi kancellárrá és gróffá kinevezett, de udvari körökben csak revánskancellárként emlegetett Beust javaslatát, hogy utasítsa vissza Bismarck békülékeny ajánlatát és álljon bosszút Königgrätzért a franciák segítségével. Már az uralkodó és III. Napóleon salzburgi találkozója jelezte, hogy a Schwarzenbergtől örökölt, s osztrák vezetésű 70 milliós német állam illúziója fontosabb politikai érv volt Ferenc József számára, mint

49 *Andrássy Gyula* beszédei. I. k., 340., 344—346. o. *Deák Ferencz* beszédei. V. k., 445—446. o.
50 *Przibram:* i. m. 219—220. o. A véderőtörvény osztrák fogadtatásáról írt *Zachar József:* Az Osztrák—Magyar monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása című tanulmányában. HK 1977. 2. szám.

az öccse, Miksa mexikói császár haláláért felelős franciákkal szembeni gyűlölete. A találkozó után Beust folytatta a megkezdett közeledést, az eltérő érdekek és a különböző geopolitikai helyzet miatt azonban eredménytelenül. A magyar parlament legerősebb frakciója, a Deák-párt ugyanakkor Magyarországnak a birodalmon belüli szilárd helyzete miatt elutasította a német hegemónia visszaszerzésére tett osztrák lépéseket. Andrássy pedig a porosz-orosz együttműködési szerződések és a Monarchia felé vezető stratégiai vasútépítkezések ismeretében tartott egy orosz támadó háborútól, s azzal is tisztában volt, hogy porosz vereség esetén az egy újabb lengyel felkeléstől rettegő cár meg is indítja csapatait, végül ismerte Anglia Napóleonellenes hangulatát, amely végső soron a szigetország számára veszélytelen Poroszország segítségét jelentette. Ezért miniszterelnöki hatalmát Beust befolyásának csökkentésére, illetve Ferenc József külpolitikai kalandjának akadályozására használta fel. 1870 tavaszáig nem született semmiféle konkrét katonai megállapodás a dunai birodalom és Franciaország között. Ekkor azonban az uralkodó legbizalmasabb katonai tanácsadója, Albrecht főherceg Párizsba utazott, hogy egyeztesse a francia vezérkarral a hadászati elképzeléseket. Júniusban Barthélémy Lebrun tábornok, III. Napóleon szárnysegéde Bécsbe vitte a térképeket, a katonai tabellákat és adatokat tartalmazó hadműveleti terveket. A két törvényhozás akadékoskodására számító Ferenc József azonban habozott megpecsételni a katonai együttműködést és csak a szándékairól nyilatkozott. Lebrun elkövette azt a baklövést, hogy hazautaztában, Németország területén, elvesztette a vasúti kocsijában rosszul őrzött hadműveleti terveket, amelyek Berlinen keresztül ismét a bécsi hadügyminisztériumba jutottak.[51] Andrássy a magyar parlament július 13-i ülésén két interpellációra adott válaszában, de szavait Ferenc Józsefnek, Beustnak, Albrecht főhercegnek és a háborút igenlő katonai vezetésnek is címezve, a következőket jelentette ki: „... A mi a Franczia- és a Poroszország közt felmerült kérdést illeti, nem lehet tagadni, hogy az komoly jelleget öltött, a nélkül azonban, hogy a béke fenntartásának reménye megszűntnek volna tekintendő. Ez alkalommal nem mulasztom el kijelenteni, hogy ha a béke fenntartása sikerül, ebben a közös külügyminisztérium őszinte, következetes és tevékeny részvételének is nem csekély és elismerésre méltó érdeme leend. Egyébiránt fel vagyok hatalmazva annak kijelentésére, hogy a közös külügyminisztérium addigi működésében abból a szempontból indult ki, hogy Ausztria és Magyarország ezen fölmerült kérdésben kiválóan csak a béke fönntartásának szempontjából van érdekelve,... A mi második kérdését illeti, azt: mily mértékben járul kormányunk a közös külügyminisztérium határozatához, melynek eredménye oly végzetteljes lehet Magyarországra? erre bátor vagyok azt válaszolni, hogy úgy törvényeink értelmében, mint a dolog természetében van az, hogy a közös külügyminisztérium csak a két kormánnyal egyetértőleg intézkedik ily nagy fontosságú kérdésben, és ebben rejlik, nézetem szerint, az a garantia, mely talán még a t. képviselő urat is ki fogja elégíteni...”[52] Ekkor azonban a háború már küszöbön állt, hiszen Andrássy beszéde előtti napon I. Vilmos porosz király Bad Emsben Bismarck javaslatára kiprovokálta a francia hadüzenetet és számítani lehetett arra, hogy Németország teljes hadereje a Rajnához vonul. Így lehetőség nyílott arra, hogy az új, korszerű fegyverekkel ellátott osztrák—magyar hadsereg egyik része hátba-

51 *Přibram:* i. m. 268. o.
52 *Andrássy Gyula* beszédei. 310—311. o.

támadja a Rajna felé mozgó csapatokat, a másik offenzívát indítson Berlin felé, a harmadik pedig lekösse a Galíciát és a Magyarországot fenyegető orosz haderőt. A közös hadügyminiszter, Kuhn, eredetileg mindhárom feladatra 200 000—200 000 főt látott szükségesnek, a birodalom azonban — Beck ezredes, a katonai kabinetiroda vezetőjének adatai szerint — a haderőreform bevezetése óta eltelt két esztendő korlátozott eredményei miatt még 400 000 kiképzett katonát sem volt képes kiállítani.[53] Ugyanakkor Oroszország 300 000 főt kívánt a Monarchia ellen harcba vetni. 1870. július 18-án Ferenc József elnöklete alatt tárgyaló Albrecht főherceg, Beust, Kuhn, a közös pénzügyminiszter báró Lónyai Menyhért, a magyar és az osztrák miniszterelnök egyértelműen arra a következtetésre jutott, amit legélesebben Andrássy fogalmazott meg: „Jelen pillanatban csak két álláspont látszik lehetségesnek: vagy háború Franciaország oldalán Poroszország ellen, vagy a semlegesség. Mi viszont nem vagyunk arra hivatva, hogy Franciaország szövetségében hadat viseljünk, marad tehát a semlegesség.[54] Ugyanakkor Oroszország erőszakos fellépésének elhárítására részleges, azaz 300 000 fő mozgósítását látta szükségesnek, ami körülbelül megfelelt a Beck által közölt lehetőségeknek. Sem Ferenc József, sem Albrecht, sem Kuhn nem fogadta el Andrássy érvelését, s ez is alátámasztja, hogy mennyire voltak tisztában az osztrák tárgyalópartnerek a birodalom valóságos katonai lehetőségeivel. A magyar miniszterelnök nem akart katonai fellépést Oroszország ellen, ugyanakkor elhallgatta, hogy végső esetre rendkívüli, az osztrák fél hatalmán kívüli tartalékok felett is tud rendelkezni. A francia diplomácia ugyanis kísérletet tett a román király megbuktatására és az ezt követő orosz intervenció kiprovokálására, hogy így kényszerítse a Monarchiát a háborúba. Július 20-án szokott élességével támadt rá a francia ügyvivőre, amiért kormánya veszélyeztetni merte a magyar határokat: „Tudja Ön, ha a dolgok így folytatódnak tovább, egyik napról a másikra megérhetjük, hogy a román bandák francia zászlókkal kezükben és a forradalmat proklamálva megrohanják keleti tartományainkat... Éppen most kaptam a felhatalmazást, hogy egy speciális hadsereget teremtsek Magyarországon; a honvédek fogják a hadsereg magvát képezni. A mi katona-nemzetünk 800 000 embert tud csatasorba állítani; meglátja, hogy az ellenzék, a nemzetiségi és vallási ellentéteink ellenére Magyarország mindent meg fog tenni, amit a kormány akar, amelynek én vagyok a miniszterelnöke..."[55]

A magyar törvényhozásban természetesen csak a birodalmi vezetés által követett politika fő célkitűzéseiről adott tájékoztatást: kimondta, hogy Ausztria lemondott az 1866 előtti Németországban élvezett befolyásának visszaszerzéséről s a képviselők élénk helyeslésétől kísérve jegyezte meg, hogy a korábbi törekvés csak kárt és veszélyt okozott a Monarchiának, nem hasznot. A semlegesség fegyveres biztosítását is megnyugvással fogadta a parlament vala-

53 Beck az 1870. július 18-i koronatanácsról írta: „... In der Konferenz kam es nun wirklich zu den Anträgen von Beust und Kuhn, die Armee für einen Kriegsfall vorzubereiten und zu mobilisieren. Kuhn erklärte, dass man 200.000 Mann nach Warschau werfen müsse, um die Russen im Zaume zu halten, 200.000 Mann nach Berlin und 200.000 Mann an den Rhein, um den König Wilhelm gefangen zu nehmen. Ich bemerkte hierauf, dass wir nicht in der Lage wären, auch nur 400.000 Mann anfzustellen, ... Graf Andrássy war der einzige, der mich unterstützte; ..." *Glaise-Horstenau:* i. m. 167. o. Beck visszaemlékezése mindenesetre nem fedi teljesen a valóságot. Diószegi István közölte a konferencia szövegét és részletesen elemezte a résztvevők véleményét. *Diószegi István:* Ausztria—Magyarország és a francia-porosz háború 1870—1871. Budapest, 1965.

54 Idézi *Diószegi:* i. m. 46. o.

55 *Diószegi:* i. m. 47., 80. o.

mennyi frakciója, hiszen Andrássy éles különbséget tett az általa elítélendőnek vélt és más hatalmakat sértő fegyveres semlegesség, illetve a védtelenséget kizáró puszta katonai felkészülés között. Érvelését csak a szélsőbal fogadta kritikusan, sőt ellenségesen, mint azt Irányi Dánielnek az ország védtelenségéről és a teljesen önálló nemzeti hadsereg azonnali megteremtéséről szóló javaslata tükrözte. A kiegyezés felmondásának gondolata az 1870 nyarán kiéleződött nemzetközi helyzetben hatásosnak tűnhetett mindazok számára, akik nem ismerték az európai erőviszonyokat. A keletről fenyegetett ország biztonsága azonban nem a nyugati szövetség felmondását, ellenkezőleg, erősítését követelte. Még a balközép is helyeselte Andrássy helyzetmegítélését, és azonnali póthitelt szavazott meg a honvédség fejlesztésére és a hadkötelesek korábbi behívására.[56]

Augusztus 5-én, amikor a magyar parlament nyári szünetét megkezdte, a német csapatok csak szórványos sikereket értek el. Az első nagy csaták hírei a miniszterelnököt a karlsbadi gyógykezelésen érték el. Ezekben a napokban sűrűn levelezett Eötvös Józseffel, aki meggyőződéssel szorgalmazta a Poroszországhoz fűződő jó viszony helyreállítását. Augusztus 22-én, a metzi katasztrófa után néhány nappal, tehát előbb, mint a 70 milliós schwarzenbergi álmot temető Beust a gondolatot és a követendő új külpolitikai irányt Ferenc Józsefnek előterjesztette volna, írta barátjának és minisztertársának a következőket: „... Franciaország, ha még többször megverik is, azért nem fog megsemmisülni, sőt annál engesztelhetetlenebb lesz a poroszok ellen, minél kevesebb dicsőséggel végzi a háborút; minthogy a háború, melynek győzelmei részben bajorok, württembergiek stb. segedelmével vívattak ki, nem végződhetik ezen államok annexiójával, hanem szükségkép Németországnak egy bizonyos mértékig foederatív constituálását fogja maga után vonni, és minthogy éppen Poroszország hatalmának váratlan növekedése azon meggyőződést fogja előidézni minden államnál, hogy az osztrák—magyar birodalom fennállása kettős szükség mind az orosz, mind a porosz túlsúly fékezésére: mind ez okoknál fogva én a porosz győzelmét reánk nézve nem tartom veszélyesnek. Mindenesetre sokkal kevésbé az, mint az ellenkező... Főképp egy pont van, melynél vigyázni kell. Németországban a Dél és Észak lapjai e részben egyet mondanak — mindinkább meggyőződéssé válik, hogy a háború nem végződhetik máskép, mint Elzász és Lothringen visszafoglalásával... Nézetem, hogy az nem igen fogná erősíteni Németországot, mely, ha e tartományokat elfoglalja, biztos lehet, hogy Franciaország által újra meg fog támadtatni... Európa többi államai itt közbe fognak szólani és valószínűleg a status quo antét fogják követelni, talán még fenyegetve is, — és ez nem árt, sőt magam sem kívánom, hogy a béke territoriális változások alapján köttessék. Csak arra kérlek, használd fel egész befolyásodat hogy ezen negotiatióknál ne a mi külügyminisztériumunktól jöjjön az indítvány, hogy akkor, midőn Franciaország érdekében a németek egy kedvelt óhajtásuktól fosztatnak meg, ne mi játsszuk a főszerepet, mit sem Németország, sem az Ausztriában lakó németek nem bocsátanának meg, és mi végre nem is szükséges, minthogy e szerepet Muszkaország már azért sem utasíthatja el, mert az, hogy Elzász és Lothringen Franciaországhoz tartozik, a balti tartományok felett gyakorlott orosz uralomnak legitimatiója. Engedjünk az oroszoknak alkalmat, hogy maguknak a francziák

56 *Andrássy Gyula* beszédei. 336—338., 340. o.

előtt ezen érdemet szerezzék. Reánk nézve sokkal fontosabb, hogy Poroszországnak ingerültségre okot ne adjunk, mert, mint 66-tól mindig, úgy most még inkább meggyőződésem, hogy békés kifejlődésünknek egyedüli biztos garantiája az, hogy Poroszországgal egy időre, azaz addig, míg megerősödtünk, jó lábon álljunk. És éppen ez az oka, hogy sokszor még álmaimban is külügyminiszterünkkel foglalkozom... Egyedüli bizalmam Te vagy, ki e fontos pillanatban ... a journalisták kegyét nem keresve, csak egy egoismust ismersz, a hazáét."[57]

A Kelet és Nyugat közötti, reálisan mérlegelt politika kialakításában, a magyarság korlátozott szuverenitásának és biztonságának szavatolásában Andrássy a múlt század hatvanas éveiben példamutató szerepet játszott. Ő is csak egy egoizmust ismert: a hazáét. Ez az oka, hogy kevesebbet tévedett, mint az őt követő, elsősorban személyes, vagy csoportérdekeket képviselő magyar államférfiak túlnyomó többsége.

László Bencze

COUNT GYULA ANDRÁSSY AND THE SECURITY OF HUNGARY 1860—1867

Summary

After the defeat of the Hungarian War of Liberation Francis Joseph I inherited two illusory aims from the Austrian Prime Minister Felix Schwarzenberg: the duty of Hungary's Germanization and the realization of the German hegemony. The serial military failures of the emperor were exploited by Ferenc Deák and Gyula Andrássy to reestablish the independency of Hungary. Andrássy's thorough knowledge of the foreign and military affairs was of great importance in the preparation of the reconciliation. After the catastrophic defeat of the Austrian army by Prussia Andrássy did not endeavour to extort more and more concessions. He aspired to create total equality between Hungary and Austria and to form a Great Power with Hungary's western neighbour of medium state of development to neutralize the threat from the Russian Empire this way. This was opposite to Kossuth's aims, who planned a confederation with the undeveloped countries of East-Europe on the same consideration. In 1870, as Prime Minister of Hungary, he averted the acceptance of the military alliance with France against Prussia because it seemed to be fatal for the Monarchy.

57 *Andrássy Gyula* beszédei. 357—359. o.

László Bencze

LE COMTE GYULA ANDRÁSSY ET LA SÉCURITÉ DE HONGRIE 1860—1867

Résumé

Après la répression de la guerre d'indépendance en Hongrie, Felix zu Schwarzenberg, le premier ministre autrichien a laissé en héritage pour Francois-Joseph deux buts illusoires: le devoir de la germanisation de la Hongrie et l'obtention de l'hégémonie allemande. Ferenc Deák et Gyula Andrássy ont tiré avantage des échecs militaires successifs du régnant, avant tout pour la recréation de l'existence nationale indépendante de la Hongrie. L'expériance d'Andrássy dans la politique extérieure et militaire, a recu un rôle important dans la préparation du compromis austro—hongrois. Après le défaite, que les Autrichiens ont subie des Prussiens, Andrássy n'a plus demandé de concessions, mais il a voulu créer la parité totale des deux États. Outre cela, il a aspiré á créer une grande puissance avec le voisin moyennement développé de l'Ouest. De cette facon, il a voulu neutraliser la menace russe, pas comme Kossuth, qui avait des projets de confédération avec les pays peu développés d'Europe Orientale.

En 1870, comme premier ministre hongrois, grâce à son action énergique, il a empêché l'acceptation de la coalition militaire avec des Français contre les Prussiens, parceque ca paraîssait catastrophique.

László Bencze

GYULA GRAF ANDRÁSSY UND DIE UNGARISCHE SICHERHEIT 1860—1867

Resümee

Der österreichische Ministerpräsident Felix Schwarzenberg vererbte Franz Josef nach der Niederwerfung des ungarischen Freiheitskrieges zwei illusorische Ziele: Ungarn zu germanisieren und die deutsche Hegemonie zu erkämpfen. Die Reihe militärischer Mißerfolge des Herrschers nutzten Ferenc Deák und Gyula Andrássy for allem zur Wiederherstellung der ungarischen Eigenstaatlichkeit aus. Bei der Anbahnung des Ausgleichs spielte es eine bedeutende Rolle, daß Andrássy über die Außen- und Militärpolitik gut informiert war. Nach der katastrophalen Niederlage. die die Österreicher von den Preußen erlitten hatten, trachtete Andrássy nicht nach mehr Zugeständnissen, sondern danach, Ungarns volle Gleichstellung mit Österreich zu erreichen bzw. anstatt eine Konföderation mit den unterentwickelten osteuropäischen Ländern — wie von Kossuth beabsichtigt — zu bilden, gegen die russische Bedrohung eine gemeinsame Großmacht mit dem entwickelten westlichen Nachbarn auf die Beine zu stellen. Durch sein energisches Auftreten verhinderte er 1870 als ungarischer Außenminister die Akzeptierung des womöglich fatalen preußenfeindlichen französischen Militärbündnisses.

Ласло Бенце

ГРАФ ДЬЮЛА АНДРАШШИ И ВЕНГЕРСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

1860—1867 ГГ.

Резюме

После подавления венгерской борьбы за свободу премьер-министр Австрии Феликс Шварценберг оставил в наследство Францу Иосифу две иллюзорных цели: задачу осуществления германизации Венгрии и достижения немецкой гегемонии. Серию военных неудач правителя монархии венгерский реформист Ференц Деак и Дьюла Андрашши использовали в первую очередь для возрождения независимого венгерского гражданства. Осведомленность графа Андрашши во внешней и военной политике сыграла значительную роль в подготовке компромисса. После катастрофического поражения, нанесенного Австрии Пруссией, граф Андрашш стремился не к выпрашиванию как можно больше уступок, а ставил целью создание сильной державы совместно со своим средне-развитым западным соседом Австрией в противовес шедшей от России угрозы и конфедерационным планам Кошшута, предусматривавшим образование конфедерации с неразвитыми Восточно-Европейскими странами. В 1870 году Андрашши, будучи премьер-министром Венгрии, своим решительным выступлением воспрепятствовал принятию военного союза с Францией против Пруссии, который мог бы оказаться фатальным.

Az Andrássy Gyula szobrának leleplezése alkalmából készült emlékérem elő- és hátlapja
(Hadtörténeti Múzeum, Éremgyűjtemény)

KÖZLEMÉNYEK

MARIAN GŁOSEK

HERALDIKAI ÁBRÁKKAL DÍSZÍTETT KARDOK MAGYAR GYŰJTEMÉNYEKBEN

A régi fegyverek mind a gyűjtő fegyverszakértők, mind a széles nyilvánosság körében mindig nagy érdeklődést keltenek. A középkori kardokat, mint a lovagi felszerelés különösen fontos darabjait, tulajdonosaik is mindig féltő gonddal óvták. Ennek ellenére számtalan példa bizonyítja, hogy a sors nem volt mindig épp kegyes ezekhez az emlékekhez. A népek viharos története és különösen a háborúk következtében még a legérdekesebb kulturális emlékek is szétszóródtak és elvesztek. Időnként a legvalószínűtlenebb helyzetekben és gyakran csak a véletlennek köszönhetően bukkantak újra rájuk. Jó példa erre az a díszített kard, amely tulajdonosának, II. Przemysl Ottokárnak a poroszok ellen vívott „keresztes háborúkban" való részvételét örökíti meg, és amelyet véletlenül találtak meg a Santok[1] (Lengyelország) melletti mocsarakban. Közismertek a lengyel királyok koronázási kardja, az ún. „Szczerbiec"[2] körüli bonyodalmak is. Még egy kardot említhetünk meg itt, azt, amelyiket az Osieczna tóban találtak meg és II. Przemysl lengyel királynak tulajdonítanak.[3] de szólhatnánk István, Magyarország királyának a koronájáról, vagy akár Nagy Kazimir lengyel király sisakos koronájáról is, amelyet a Sandomierzi[4] kolostor kertjében ástak ki.

Mint tudjuk, néhány, a szakirodalomban ismert kardon heraldikai szimbólumok láthatók.[5] A vizsgálatok szerint e szignatúrák esetében túlnyomórészt államok, fejedelemségek, vidékek, városok, vagy nemzetségek címereiről van szó.[6] A heraldikai ábrákat viselő emlékek egy jelentős része azonosítatlan, más részükre, melyekről már megjelentek publikációk, újra vissza kellene térnünk és ismét meg kellene vizsgálnunk őket.

A magyar gyűjteményekben legalább hat olyan kard van, amelyeken heraldikai ábrák találhatók.[7] A megfelelő heraldikai források hozzáférhetőségének hiánya és a kardokon lévő címerek töredékes volta következtében nem lehet valamennyi példányt azonosítani. A magyar gyűjteményekben őrzött kardok közül kettőn (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest — katalógusszám: 55.3115 és 53.179) különösen érdekes címereket találunk. Az elsővel Nagy G.[8] és J. Hampel[9] már foglalkoztak publikációkban. A címerek alapján ezt a kardot az uralomravágyó Aba nemzetséggel és Lőcse városával hozzák kapcsolatba. Mivel azonban ezeket a darabokat nem lehet önmagukban — a címerekkel jelölt kardok összeurópai kontextusát figyelmen kívül hagyva — vizsgálni, szerintünk kevés annak a valószínűsége, hogy ez a hipotézis helytálló.

1 *Seger* (1912), 70. o.; *Bohm* (1924), 41. o.; *Głosek* (1984), 79—80. o.
2 *Nadolski* (1968), 105—124. o.; *Nadolski* (1969), 183—184. o.
3 *Głosek, Kajzer* (1974), 33—42. o.; *Głosek, Kajzer* (1975), 279—288. o.
4 *Morelowski* (1930), 602—683. o.
5 *Głosek* (1984), 70. o.; *Hampel* (1897—1899), 82. o.; *Schöbel* (1973), 105. o.
6 *Głosek* (1984), 70. o.
7 *Głosek* (1984), katalógusszám: 419., 422., 441., 450., 467., 469.
8 *Nagy* (1894), 315—323. o.
9 *Hampel* (1897—1899), 82. o.

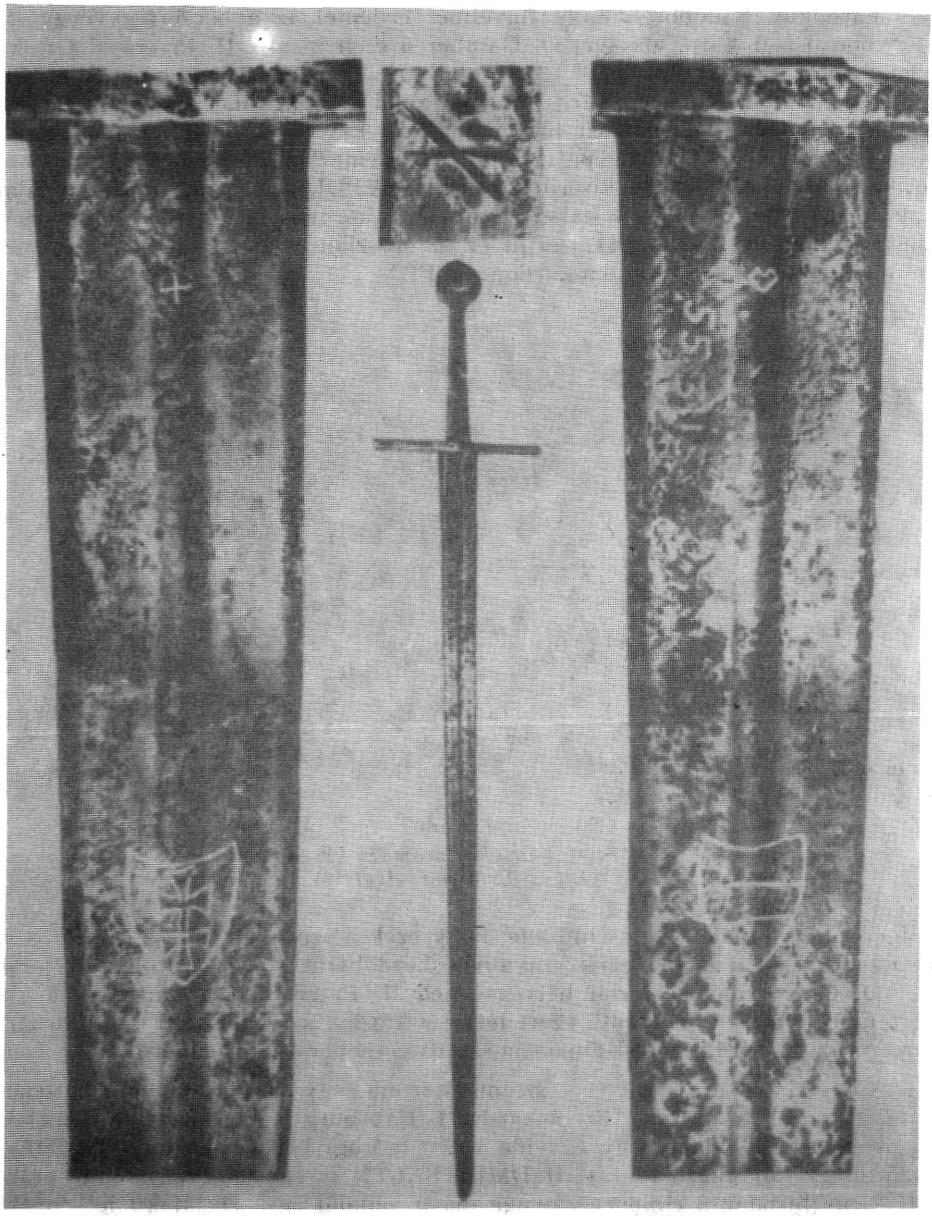

1. ábra
A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kard.
(K. Karpinska felvétele)

A Balatonban talált kard (katalógusszám: 55.3115 — *1. ábra)* vizsgálatánál figyelembe kell venni a szakirodalomban már ismert, heraldikai ábrákat viselő kardokat. Különösen nagy figyelmet érdemel az a bécsi fegyvergyűjteményben őrzött kard, amelyet O. Gamber a cseh király, II. Przemysl Ottokár személyével hoz kapcsolatba.[10] *(2. ábra)* Ezen a kardon, a penge egyik oldalán egy egyenlő szárú (görög) kereszt formájú jel és egy címerpajzs látható, melyet két vízszintes vágás oszt három mezőre. Ezt O. Gamber az ausztriai címernek véli. Közvetlenül a pajzs fölött a Przemysl-dinasztia szárnyas csöbörsisakja látható. Az ábrák kísérő szövege: TEVPDLS. A penge másik oldalán, szív formájú jel alatt, egy hátsó lábain álló, koronás oroszlán látható, de címerpajzs nélkül. O. Gamber szerint ez az oroszlán a cseh címerállat.[11] Továbbá még egy felirat olvasható a kardon: RCFBN.

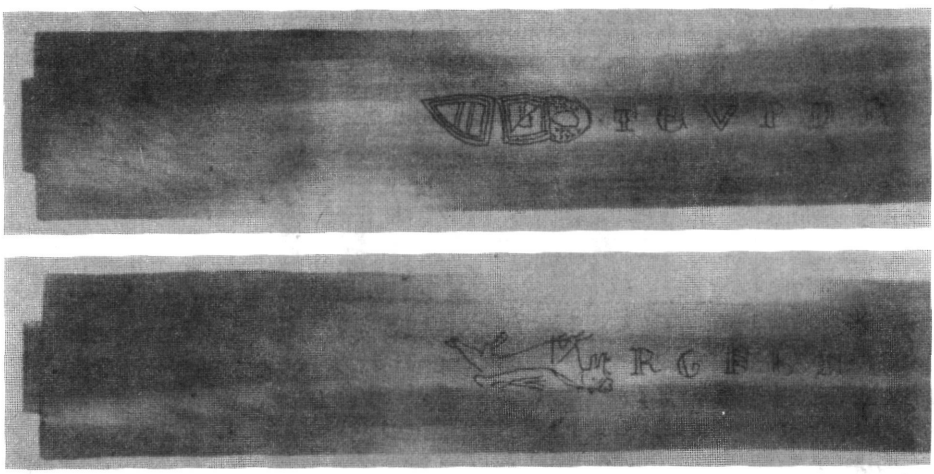

2. ábra
A II. Przemysl Ottokár számára készült kard.
(J. F. Sitzenfrey felvétele)

Igen nagy annak a valószínűsége, hogy ezek a szövegek, illetve feliratok valamely (ismeretlen) szövegek szavainak kezdőbetűi.[12] (Ezt a kulturális emléket O. Gamber az ausztriai hercegségnek II. Przemysl Ottokár uralma alatt történt bekebelezéséhez köti, ezért lenne a kardon a csehországi és az ausztriai címer valamint a Przemysl-dinasztia szárnyas csöbörsisakos címere.

A következő kard, amelyről szólni akarunk, egy baseli fegyvergyűjtemény értékes darabja *(3. ábra).* Ezt a kardot I. Habsburg Rudolfnak tulajdonítják.[13] A penge egyik oldalán egy egyenlő szárú (görög) kereszt formájú jel látható, valamint a következő felirat: HaDMLTrEALTN és egy címerpajzsban ábrázolt sas képe (birodalmi címer). A penge másik oldalát egy szív alakú jel, továbbá

10 *Gamber* (1961), 20. o.
11 *Gamber* (1961), 20. o.
12 *Drboglav* (1984), 136. o., a következőképpen oldja fel a feliratokat: TEUDLS — Te(r) v(eri) d(ei) l(aus), RCFBn — R(edemptor) C(hristus), f(ilius) b(eate) n(ostre). De ezekkel a feloldásokkal kapcsolatban kétségek merülnek fel — 1. *Głosek* recenzióját (1987), 297—313. o.
13 *Gamber* (1961), 19. o.

a CRnE(G?)LI(N?)PC(G?)TLCLH felirat és egy címerpajzsban ábrázolt oroszlán díszíti. Az oroszlánt a Habsburgok családi címerében szereplő oroszlánnal azonosítják. Ebben az összefüggésben még egy kardról kell szólnunk, amelyet a berlini Német Történeti Múzeumban őriznek.

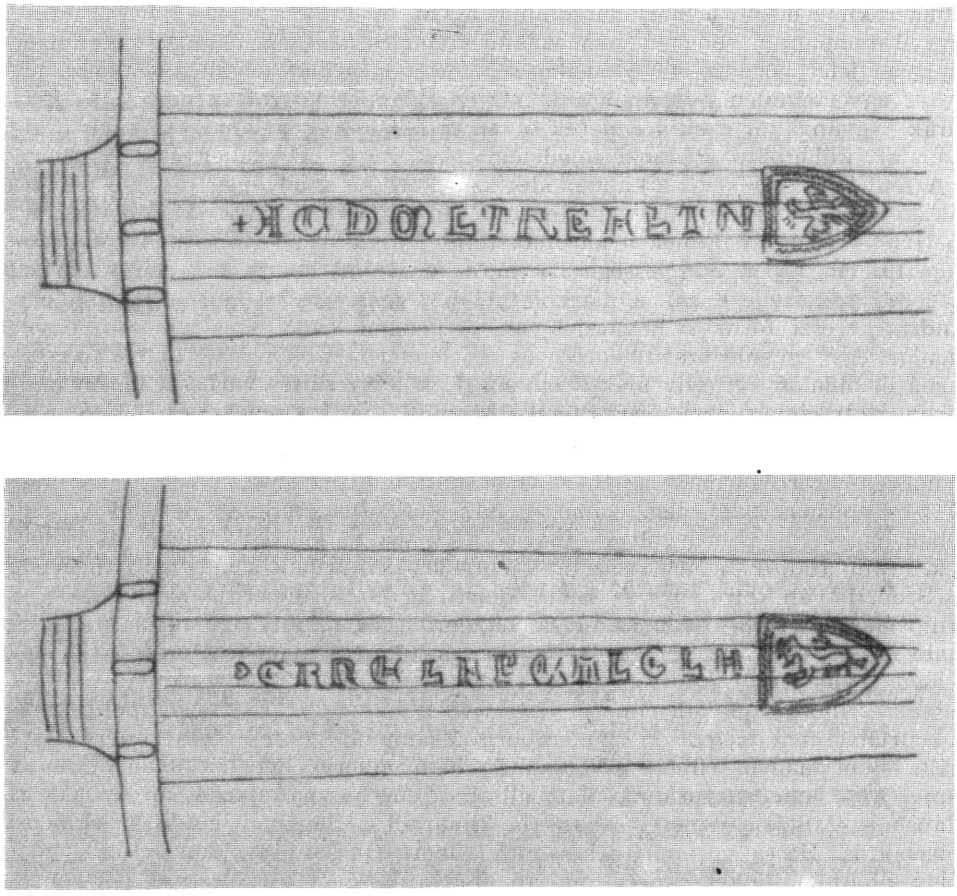

3. ábra
Az I. Habsburg Rudolfhoz kapcsolható kard.

Ezen a kardon, a penge egyik oldalán egy szív alakú jel és egy farkas látható, a penge másik oldalán egy egyenlő szárú (görög) kereszt formájú jel és szintén egy farkas. A kard fazettált markolatgombja oktognális alakú, bronzból készült, egyik oldalán sas látható címerpajzsban, a másik oldalán oroszlán, szintén címerpajzsban. H. Müller és H. Kölling ezt a kardot Konrád, thüringiai és hesseni tartományfejedelemmel (1239—1241) hozza kapcsolatba.[14] Oktogonális markolatgombok azonban csak a XIV. században jelennek meg,[15] hasonlóképpen a farkas ábrázolását sem datálhatjuk a XIII. század első fe-

14 *Müller*, Kölling (1981), 159. o., 9. ábra.
15 *Oakeshott* (1964), 103. o.

léből. Ezért, szerintem, ennek a kardnak a tulajdonosa Luxemburgi Jodok, Luxemburgi Zsigmond vagy Vladislav Opolczyk[16] lehetett. E problémának a megvitatása azonban túlnőne ennek a cikknek a keretein.

Az említett, heraldikai ábrákat viselő kardok alapján azt látjuk, hogy közülük soknak díszíti a markolatgombját a szív és a kereszt jele. Egyértelműen ki kell mondanunk, hogy ez nem valami kivételes jelenség. A szakirodalomban 17 ilyen jelet hordozó kardot ismerek,[17] de a vizsgálat jelenlegi szakaszában nehéz egyértelműen megállapítani, milyen szerepet játszottak ezek a szignatúrák. Ugyanakkor ezek a címerek olyan uralkodókról vallanak, akiknek uralma alatt különböző államok, fejedelemségek, vagy vidékek egyesültek.

A fent leírt emlékekhez kapcsolódik az a kard is, amelyet a Dunából halásztak ki és a budapestí Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek (katalógusszám: 55.3115 — *1. ábra).* Ennek a kardnak teljes hossza 124,8 cm, a penge hosszúsága 101 cm, a penge szélessége 5,5 cm, a keresztvas hossza 22,7 cm, a markolatgomb szélessége 6 cm, a markolatgomb magassága 5,4 cm. A hegyén egy András-kereszt formájú kovácsjel van. A pengén lévő összes jel — az egyik oldalon egy egyenlő szárú (görög) és egy címerpajzsba foglalt kettős kereszt a másik oldalon egy szív alakú jel és egy, két vízszintes vágással három mezőre osztott, címerpajzs — sárga fémből készült.

Az ezen a kardon ábrázolt címerek kétségkívül Magyarország és Ausztria címerei. A kard formája az R. E. Oakeshott féle osztályozás szerint a XVIa, K 1-es típusnak felel meg,[18] amely a XIV. században és a XV. század első felében nagyon népszerű volt, de már a XIII. század második felében is ismerték.[19] Mint tudjuk, a XIV. század elején (1301-ben) kihalt a magyar Árpád-ház és Szent István koronája a — rövid ideig a Przemysl-dinasztiával rivalizáló — Anjou-házra (1308—1382), majd a Luxemburgi-házra (1382—1437) szállt. A Habsburgok és a Jagellók rövid uralkodása után a magyar Hunyadi-Corvin-család (1446—1490) jutott hatalomra. Az Anjou-család Magyarország címerét és saját, liliomos családi címerét egyesítve is használta. Expanziós politikájuk Ausztriába nem terjedt ki. Luxemburgi Zsigmond szintén több címert használt, a két magyar címert és a saját családi címerét, de más olyan országok címerét is, amelyek uralma alatt álltak. Nem használta azonban az akkori Habsburg-Ausztria címereit. Ausztria kimaradt I. Jagelló Ulászló érdeklődési köréből is. Hátra van még Habsburg Albert (1437—1439), aki teljes joggal használhatta mindkét címert, miután Magyarországot és Ausztriát perszonálunió kötötte össze. Albert Csehország uralkodója is volt, de a szóban forgó kardon nem található meg a cseh címer. Ne feledkezzünk meg azonban az egyenlő szárú (görög) keresztről és a szív alakú kis jelekről sem, amelyek a XV. század második negyedéből származó kardokon nem ismertek, viszont megvannak a XIII. század második feléből és — leggyakrabban — a XIV. századból származó kardokon.[20]

Ezek alapján úgy tűnik, indokolt, hogy a XIII. század második felét, IV. Béla király korát idézzük fel. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a király csak a magyar címereket használta, s nem egészítette ki (egyesítette) ezeket más címerekkel.

16 *Głosek* (1984), 72—76. o.
17 *Głosek* (1984), 52. o.
18 *Oakeshott* (1964), 63—65. o.; *Głosek* (1984), 28. o.
19 *Głosek* (1984), 33. o.
20 *Głosek* (1984), 52. o.

IV. Béla a Lajtánál legyőzte a babenbergi nemzetségből származó utolsó ausztriai uralkodó, Frigyes herceg seregét, aki ebben a csatában elesett. Frigyes halála után IV. Béla elfoglalta Ausztriát, melyért a cseh Przemysl-dinasztiával, elsősorban II. Przemysl Ottokárral vetélkedett — végső soron sikertelenül. A budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kard tehát esetleg az ő Ausztriával kapcsolatos vágyait tükrözi, úgy, ahogy a bécsi fegyvergyűjteményben őrzött kard II. Przemysl Ottokárnak az osztrák fronton aratott, szintén rövid életű, múló sikerét örökíti meg, hiszen az Ausztriáért folytatott versengés végső győztese Habsburg Rudolf volt. Az ő kardjáról is közlünk ábrát. *(3. ábra)*

A következő, heraldikai díszítésű, Magyarországgal kapcsolatos kardot a budapesti Nemzeti Múzeumban őrzik (katalógusszám: 53.179 — *4. ábra).* Ennek a kardnak a lelőhelyéről nem tudunk semmit sem. Formája (XIIIa, I, 1a típus) olyan, amely leginkább a XIII. század második felében és a XIV. század első felében volt gyakori,[21] de a datálás felső kronológiai határát illetően elképzelhetők bizonyos eltérések is.[22] A penge egyik oldalán sárga fémből készült, kettős kontúrvonallal határolt címerpajzs látható. A pajzsmezőben lévő öt vízszintes vágás ugyanabból a fémből készült, mint a pajzs kontúrja. Nem zárható ki, hogy alul volt még egy vízszintes vágás. A pajzsmező tehát hat sávra van osztva.

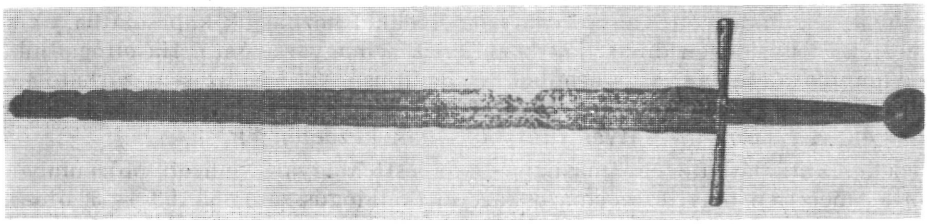

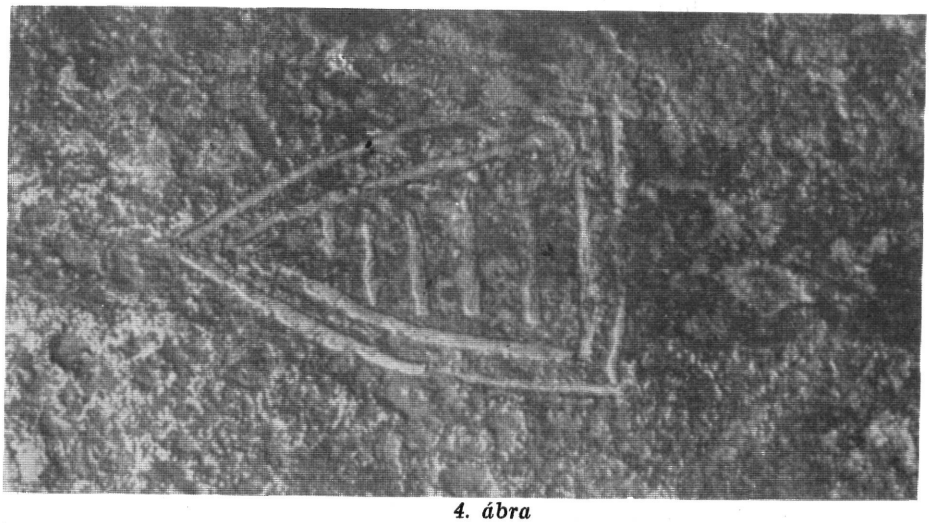

4. ábra
(K. Karpinska felvétele)

21 *Oakeshott* (1964), 42—47. o.; *Głosek* (1984), 28. o.
22 *Głosek* (1984), 32—33. o.

A nyolcsávos (hétszer vágott) címerpajzs Magyarország legrégebbi címere. Gyakran találkozunk vele a magyar Chronicon Pictum-ban (Képes Krónikában)[23], a kifejezetten Corvin Mátyás számára készült, illuminált könyveken,[24] a magyar királyok pecsétjein,[25] és a budai vár építészeti elemein is.[26] Ha idegen dinasztiából származó uralkodó ült a magyar trónon, ez a címer más címerek társaságában jelenik meg ugyanannak a címerpajzsnak valamelyik mezejében. Példaként erre Luxemburgi Zsigmond kardját említhetjük, amelyet Harcias Frigyesnek ajándékozott és amelyen a régebbi magyar címer és a cseh oroszlánt tartalmazó címer látható.[27] Szórványosan megjelenik azonban a szóban forgó kardon látható hatsávos (ötször vágott) pajzs is. Például ilyen címerpajzs látható abban az illuminált bibliában, amelyet Károly Róbert király tulajdonának tartanak,[28] vagy a német matematikus és csillagász, a Königsbergi Johannes Müller (Regiomontanus) művén, amelyet szerzője Corvin Mátyás királynak ajándékozott.[29] A fent említett tények azt mutatják, hogy viszonylag gyakran figyelhetünk meg eltéréseket az általános érvényű szabályokról. Így az 53.179-es katalógusszámú kardon levő jelet a régebbi magyar címernek tarthatjuk. Nehéz azonban egyetlen olyan személyre rámutatnunk, akihez ez a kard kapcsolható lenne. Tekintettel arra, hogy ezen a kardon a magyar címer egyedül, más címerek nélkül látható, a magyar királyi udvarral, tehát az utolsó Árpád-házi királyok valamelyikével (V. Istvánnal, IV. Lászlóval, III. Endrével), vagy olyan személyekkel hozhatjuk kapcsolatba, akik ellenezték, hogy idegen dinasztiák kerüljenek a magyar trónra. Ha elfogadjuk, hogy fennmaradtak a XV. századból XIIIa típusú kardok, az sem zárható ki, hogy ez a kard egy olyan személyé lehetett, aki Hunyadi János környezetéből való volt, vagy Corvin Mátyás uralkodásának kezdetén élt.

Érdekes ábra látható egy másik, a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen helyről származó kardon (katalógusszám: 53.193 — *5. ábra).* A kard alakja (XVIa?, I, 3)[30] a XIV. században volt a leggyakoribb, bár a XIII. század második feléből is ismerjük. A kardon lévő ábra csukott szárnyú, világosan kirajzolt farkú, hátrahajtott fejű és hatalmas csőrű madarat mutat. A madár a penge egyik oldalán látható, heraldikai pajzs nélkül. A penge másik oldalán valószínűleg ugyanannak az ábrának alig látható nyomai találhatók. Mindkét esetben csak a negatív kép maradt meg, benyomódások formájában, amelyeket eredetileg valószínűleg sárga fémmel öntöttek ki.

A turulnak nevezett madárhoz a magyarok eredetéről és az első történelmi uralkodóról, Árpádról[31] szóló legenda kötődik. Ennek a madárnak az ábrázolása a magyar művészet állandó eleme. Igen gyakran megtalálható azokban a középkori illuminált magyar krónikákban, amelyek a magyaroknak a Pannon Alföldre való bejöveteléről szólnak. Ugyanakkor a turul ábrázolása igen önkényes, ábrázolják kiterjesztett szárnyakkal, csukott szárnyakkal, álló helyzetben, profilból, balra és jobbra fordulva.[32] Az ábrázolások eme különböző-

23 Chronicon Pictum (1968)
24 *Berkovits* (1964)
25 *Kovács* (1974), 25. fotó.
26 *Gerevich* (1971), 50. tábl., 130. fotó.
27 *Hampel* (1897—1899), 82. o., 1. ábra; *Bruhn-Hoffmeyer* (1954), XXVIa tábl.; *Schöbel* (1973), 105. o., 51. fotó.
28 Chronicon Pictum (1968), 43. o., 6. ábra.
29 *Berkovits* (1964), XXI. tábl.
30 *Oakeshott* (1964), 63—65. o.
31 *Dercsényi* (1968), 35. o.
32 Chronicon Pictum (1968)

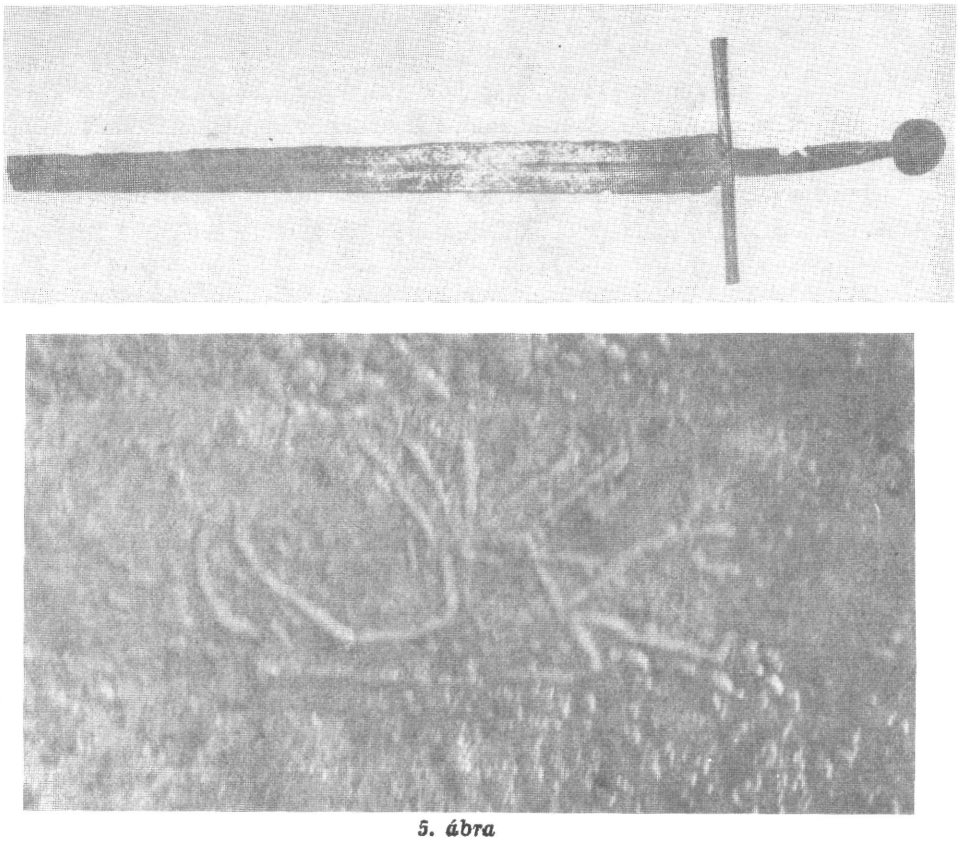

5. ábra
(K. Karpinska felvétele)

sége, amely nem áll összhangban a heraldikai elvekkel, arra vezethető vissza, hogy a mítikus turul nem címerállat, hanem csupán jelkép. Elsősorban az Árpád-házi uralkodókat szimbolizálták ezzel a madárral, amely gyakran látható az Árpád-házi királyok zászlain és pajzsain a (régebbi és újabb) hivatalos magyar címerek mellett, de azoktól függetlenül is *(6. ábra)*.

Egy másik, de már címerállatként használt madár látható az ismert és a XV. században Magyarország történelmében nagy érdemeket szerzett Hunyadi-Corvin család címerén. Ez a madár egy csőrében gyűrűt tartó holló, mely az ábrákon álló helyzetben, profilban, fejét jobbra hajtva jelenik meg.

A szóban forgó kardon látható madárábrázolás bizonyos részleteiben eltér a Corvin-címeréétől, ugyanis a madár feje másfelé néz és nem tart gyűrűt a csőrében. Ezért hajlanék én arra, hogy a szóban forgó kardon lévő madárban inkább a mítikus turult lássam. Ebben az esetben a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kard (53.193. sz.) legnagyobb valószínűséggel az utolsó Árpád-házi királyok (V. István, IV. László, III. Endre) egyikével, illetve udvarával hozható kapcsolatba.

6. ábra
Képes Krónika: Apor magyar fejedelem alakja

Nem soroltuk fel az összes olyan kardot, amelyek heraldikai ábrázolásokkal vannak díszítve és magyar gyűjteményekben találhatók, illetve Magyarországgal kapcsolatosak, de amelyeket külföldi gyűjteményekben őriznek. Nem beszéltünk Luxemburgi Zsigmond kardjairól,[33] melyek ismertek a szakirodalomban. Hasonlóképpen azokról a kardokról sem, amelyeken az ábrák alig maradtak meg, vagy kevésbé ismert címerekkel vannak díszítve. Ezek a címerek a magyar heraldika forrásainak mélyrehatóbb tanulmányozását igényelnék, ezekhez azonban jelen cikk szerzője nem nagyon fér hozzá. Ezért tárgyaltunk csak hármat a bevezetőben említett hat kard közül. Három további még feldolgozásra vár, arra, hogy visszaállítsuk régi fényüket.

33 *Engel* (1909—1911), 157. o.; *Oakeshott* (1964), 42. fotó; *Kalmár* (1971), 63. o., 107. ábra; 65. o., 110. ábra; *Thomas, Gamber* (1976), 14. ábra.

RÖVIDÍTÉSEK

Berkovits (1964) — *I. Berkovits:* Corviniana. Iluminowane rekopisy Biblioteki króla Mcieja Korwina. Wrocław—Budapest, 1964.

Bohm (1924) — *P. Bohm:* König Ottokars Schwert. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. NF. 8. k, Breslau, 1924.

Bruhn—Hoffmeyer (1954) — *A. Bruhn—Hoffmeyer:* Middelalderens tveaeggede svaerd. t. 2, Kobenhavn, 1954.

Chronicon Pictum (1968) — Chronicon Pictum. Chronica de Gestis Hungarorum. Eine Bilderchorik, fakszimile, Weimar, 1968.

Dercsényi (1968) — *D. Dercsényi:* Die Bilderchronik und ihre Zeit. (In:) Chronicon Pictum (1968) 35. o.

Drboglav (1984) — *D. A. Drboglav:* Zagadki latinskih kleim na mecah IX—XVI vekov. Moszkva, 1984.

Engel (1909—1911) — *B. Engel:* Schwertinschrift. *Zeitschrift für Historische Waffenkunde,* 5. k., Dresden, 1909—1911.

Gamber (1961) — *O. Gamber:* Die Mittelalterlichen Blankwaffen der Wiener Waffensammlung. 57. k., (NF, XXI. k.), Bécs, 1961.

Gerevich (1971) — *L. Gerevich:* The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest, 1971.

Głosek, Kajzer (1974) — *M. Głosek—L. Kajzer:* The Sword found at Osieczna in Great Poland. Gladius, jarandilla 1974. T. XII. 33—42. o.

Głosek, Kajzer (1975) — *M. Głosek—L. Kajzer:* Zdobiony miecz srednio wieczny znaleziony w Osiecznej, pow. Leszno. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej,* R. XXIII, nr2, Warszawa, 1975., 279. o.

Głosek (1984) — *M. Głosek:* Miecze srodkowoeuropejskie z X—XV w. Warszawa, 1984.

Głosek (1987) — *M. Głosek:* (Rez. D. A. Drboglav) Zagadki latinskih kleim na mecah IX—XIV vekov. Moskva, 1984. (In:) *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* R. XXXV, Warszawa, 1987. Nr 2., 297—313. o.

Hampel — *J. Hampel:* Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen. *Zeitschrift für Historische Waffenkunde,* 1. k., Dresden, 1897—1899.

Kalmár (1971) — *J. Kalmár:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.

Kovács (1974) — *E. Kovács:* Romanische Goldschmiedkunst in Ungarn. Budapest, 1974.

Morelowski (1930) — *M. Morelowski:* Korona i helm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i Grobowców dynastycznych w Wilnie. Ateneum Wilenskie, R. 7, z. 3—4, wilno 1930.

Müller, Kölling (1981) — *H. Müller—H. Kölling:* Europäische Hieb- und Stichwaffen. Berlin, 1981.

Nadolski (1986) — *A. Nadolski:* Szczerbiec (próba analizy bronioznawczej). Na granicach archeologii. *Acta Archaeologica Lodziensia,* Nr 17, Łódz, 1968.

Nadolski (1969) — *A. Nadolski:* Szczerbiec — The Polish Coronation Sword. *The Journal of the Arms and Armour Society,* Vol. VI, No 6, 1969.

Nagy (1894) — *G. Nagy:* Tanulmány. *Archeológiai Értesítő,* 1984.

Oakeshott (1964) — *R. E. Oakeshott:* The Sword in the Chivalry. New York-Washington, 1964.

Schöbel (1973) — *J. Schöbel:* Prunkwaffen. Wafeen und Rüstungen aus dem Historischen Museum. Dresden—Leipzig, 1973.

Seger (1912) — *H. Seger:* Ein Prunkschwert aus der Zeit der Kreuzzüge. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, 6. k., Breslau, 1912.

Thomas, Gamber (1976) — *B. Thomas—O. Gamber:* Katalog der Leibrüstkammer. I. Teil: der Zeitraum von 500 bis 1530. Wien, 1976,

HUSZÁR JÁNOS

A MAGYAR KATONAI EJTŐERNYŐZÉS KEZDETEI 1938—1939

Az előzmények

Kevesen tudják, hogy polgári ejtőernyőzés az 1945 előtti időkben Magyarországon nem volt. Hazánkban az ejtőernyős sport alapjait 1938—39-ben az akkori honvédség keretein belül vetette meg egy kiválóan sportoló tisztekből és katonákból álló csoport. Ennek azonban olyan előzményei voltak, melyek ismerete nélkül lehetetlen megérteni, hogyan jutott a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium arra a gondolatra, hogy ejtőernyős kiképzést kezdeményezzen. A gyökerek a *gránátos csapatok* szervezéséig nyúlnak vissza, melynek irányelveit 1937. április 22-én összegezték. Érdemes ennek egy bekezdését idézni:

„A gr. (gránátos — H. J.) csapat felállítását a vezetés azért határozta el, hogy ... legyen egy válogatott tisztekből és legénységből álló, magas erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező, testileg edzett, szervezésénél és kiképzésénél fogva a legnehezebb harcfeladatok megoldására alkalmas csapata, amelyik a gyalogság színe-javából tevődik össze, és amely fanatikus hittel tör meg minden elg. (ellenséges — H. J.) ellenállást. Ezzel adva van a gr. csapat jellemzése."

Az irányelvekben különösen figyelemre méltók a légi szállítással végrehajtott vállalkozásokra vonatkozó megállapítások. Ennek két fajtáját részletezik az anyag szerzői: egyes személyeknek ejtőernyővel történő kitelepítése az ellenséges vonalak mögé, illetve a repülőgépeken történő tömeges átszállítás. Az egyes ejtőernyősök kihelyezésének célját rombolásban, felkelésre buzdításban, merényletben szabták meg.[1]

Az ejtőernyős-kiképzéssel kapcsolatos első ügyirat 1936. szeptember 24-én született. A javaslatot a Magyar Királyi Légügyi Hivatal (Légügyi Hivatal, rövidítve LÜH; a Légierők Parancsnoksága, a LEPSÁG elődje — H. J.) küldte a vezérkar főnökének és a honvédelmi miniszternek. Az irat lényege már az első sorokból megállapítható:

„Jelentem, hogy az 1936/37. évben az ejtőernyős ugrás kiképzés bevezetését tervezem, úgy a LÜH személyzete, mint a honvédség különleges alakulatai (gránátosok) számára."[2]

Hogy a honvédség vezetői már régebben is foglalkoztak a katonai ejtőernyőzés gondolatával, azt az a tény bizonyítja legjobban, hogy a varsói magyar katonai attasé útján már 1936-ban megszerezték egy ejtőernyős ugrótorony műszaki rajzát és leírását. A Hadtörténelmi Levéltár számos, ezzel kapcsolatos levélváltás anyagát őrzi. Pénzügyi nehézségek és a torony helyének meghatározása körüli sok vita miatt az építés éveket késett. Ennek megfelelően a magyar ejtőernyőzés elindításában, a katonák felkészítésében szerepet már nem kapott. Mire Rákoson mégis elkészült az építmény, már csak az utánpótlás nevelésére használhatták fel, ejtőernyős leventék ismerkedtek ennek segítségével az ugrás egyik legdöntőbb mozzanatával, a földetéréssel.[3]

1 Hadtörténelmi Levéltár (HL) 30400 eln. szám Kik. — 1937.
2 HL O. 93/eln. I. — 1936.
3 HL HM 679 — bbk. 11.

Gránátosszázadokról, gránátoskiképzésről 1938-ban már nem esett szó. A Csehszlovákiával szemben kialakult háborús feszültség nem tette lehetővé az ilyen szervezőmunkát. Még inkább közrejátszhatott a gránátoscsapatok tervének elejtésében az a tény, hogy a különböző európai országokban, mint például Lengyelországban, a Szovjetunióban, Franciaországban és Németországban az ejtőernyős-alakulatok fölállítása került előtérbe. Ezek voltaképpen azt a szerepet is betöltötték, melyet a magyar hadvezetőség a gránátoscsapatoknak szánt. Hogy mennyire számontartotta a honvédség főparancsnoksága a külföldről e tárgyban érkező híreket, azt legjobban egy 1936-ban kelt iratból vett idézettel tudjuk bizonyítani:

„Az ejtőernyő leugrás gyakorlását már az összes külföldi államokban bevezették és legnagyobb tökélyre Sovjet Oroszországban fejlődött. A Deutsche Luftwehr 1936/9. számában a rövid hírek alatt egy Fehéroroszországban végzett hadgyakorlatról számol be, ahol az ellenséges vonalak mögött 170 km. távolságban 1200 felfegyverzett katona szállott le ejtőernyővel, és utána ezen erőt légi utánszállítással 150 gp. (géppuskával — H. J.) és 18 löveggel erősítették meg."[4]

Nem csodálhatjuk ezek után, hogy a Honvédelmi Minisztérium egyre jobban szorgalmazta, sürgette az ejtőernyőskiképzés megindítását még akkor is, ha az ugrótorony felépítése késett:

„Az ejtőernyős ugrásban való intenzív kiképzés a következő kiképzési évtől elodázhatatlanul szükségessé válik. Ugrótorony hiányában a kiképzésnek repülőgépből kell történnie... A kiképzés folyamán... ily körülmények között a balesetekkel fokozottan kell számolni."[5]

Az ejtőernyőskeret megalakulása és első hónapjai

1937-ben a gyakorlatban semmi sem történt az ejtőernyőskiképzés érdekében. Hivatalosan 1938. szeptember 11-én jött létre Szombathelyen egy kísérleti keret Bertalan Árpád százados vezetésével, melynek az volt a feladata, hogy tapasztalatokat szerezve az ejtőernyős ugrásokról, kiképzője legyen a jövendő ejtőernyős alakulat katonáinak.

Az előkészületek ennél előbb kezdődtek. 1938 nyarán a Honvédelmi Minisztérium körlevelet küldött ki a csapattestekhez jelentkeztetés céljából. A felhívásra 1938. augusztus 16-án Budapesten, a Mária Terézia laktanyában találkoztak a jelentkező vállalkozó szellemű tisztek, fiatal hadnagyok, akik szinte mindannyian aktív sportolók voltak. Az alakulat első két évéről készült csapattörténeti munkában ezzel kapcsolatban a következőket találjuk:

„A felhívásra jelentkezett tisztek személy szerinti kiválasztása 1938. aug. 16-án és 17-én történt. Már előzőleg megbízták vitéz Bertalan Árpád századost a keret és a majdan felállítandó század parancsnokságával. A tisztek kiválasztását már ő végezte. Azelőtt [az] 5. árk. szd. pk-a (árkászszázad parancsnoka — H. J.) volt Móváron (Mosonmagyaróváron — H. J.). Úgy látszik, békében sem szereti a nyugodt szolgálatot... a háború után kétszer is pályázott a légierőkhöz. Nem rajta múlott, hogy nem került át. Végre egy nekivaló beosztást ka-

4 HL 1. sz. betétív a 1556/eln. VI — 1. — 1936 számhoz.
5 Uo.

pott... Összesen hét tisztre volt szükség, és az orvosi vizsgán éppen annyi felelt meg. Ez a vizsga ugyanaz volt, amin minden repülőgépvezető vagy megfigyelő átesik. Tüdőt, szívet, szemet, fület, vérnyomást, egyensúlyerzéket stb. tehát az egész szervezetet megvizsgálják ilyenkor. Az, aki ezen a tüzetes orvosi vizsgán keresztülmegy, biztos lehet, hogyha nincs tériszonya vagy nem túl gyáva... vígan fogja bírni a nyomást. Az orvosi vizsga után a megfelelt tisztek pszicho-analitikai vizsgán estek át. Ennek csak a vizsgáló szempontjából volt gyakorlati értéke..."[6]

Ki volt Bertalan Árpád százados?

Erre a kérdésre röviden így tudunk válaszolni: az első világháború egyik legsikeresebb magyar tartalékos tisztje, aki zászlósként egy harcias bosnyák katonákból álló rohamosztaggal páratlan haditettet hajtott végre az olasz fronton. Tolmeinnél az ellenség három védővonalán küzdötte át magát kis csapatával észrevétlenül, s akkor ejtette fogságba az olasz tüzércsoport tisztjeit, megbénítva az ellenséges ütegeket, mikor az osztrák-magyar csapatok támadásba lendültek. Az áttörés sikerült, a fiatalember megkapta a legnagyobb magyar katonai kitüntetést, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és a Tiszti Arany Vitézségi Érmet. Ennek köszönhette, hogy a trianoni béke után, mikor tényleges tisztek ezreit bocsátották el a honvédség kötelékéből, őt megtartották. Valószínűleg ő volt a gránátoscsapatokkal kapcsolatos irányelvek egyik megalkotója, majd ő vállalta az ejtőernyős kiképző keret megszervezését. Katonai körökben nagy megbecsülésnek örvendett.[7]

A keret működését Szombathelyen, a repülőtéren kezdte meg. A fiatal tisztek ideérkezve tudták meg, hogy az ejtőernyőzésben nem ők lesznek az úttörők. A Csehszlovákiával szemben kialakult háborús feszültség arra indította a magyar hadvezetőséget, hogy nagyon gyorsan kiképezzen néhány tucat katonát esetleges ejtőernyős bevetés céljára. Úgy képzelték, hogy az iskolázott embereket nagyon könnyű lesz erre a célra felhasználni, ezért kizárólag érettségizett, karpaszomány viselésére jogosult katonafiatalok jelentkezését fogadták el. Az ejtőernyős-alakulat történetében a következőket találjuk ezzel kapcsolatban:

„Eje. (ejtőernyős — H. J.) kiképzést eddig az országban két helyen végeztek. Az egyiket Pápán s ezt követőleg a másikat Szombathelyen. A feszült felvidéki helyzetre tekintettel állították fel ezt a két tanfolyamot a későbbi alkalmazás reményében. Önként jelentkezett karp.-ok (karpaszományosok — H. J.) voltak az ugrók. Pár hetes, nagyon hiányos kiképzést kaptak. Első és legnagyobb hiba mindkét helyen az volt, hogy nem állt rendelkezésre szakképzett oktató... Úgy Telbisz Imre fhdgy. (főhadnagy — H. J.) Szombathelyen, mint Mészöly fhdgy. Pápán, mindent megtettek, hogy az igen sűrűn előforduló baleseteket elkerüljék. Sajnos, ez nem sikerült. Alig jutottak túl a kezdeteken, mikor az igen gyakori balesetek miatt mindkét tanfolyamot beszüntették."

A szombathelyi tanfolyamon még a parancsnok, Telbisz főhadnagy is súlyos bokatörést szenvedett. Ejtőernyőjén szálátcsapódás történt, így a kívána-

6 *Makray Ferenc* ejtőernyős tiszt, egykori kerettag kézirata (a továbbiakban — Makray. mely az ejtőernyős alakulat első két évének történetét tartalmazza. Készült Bertalan Árpád őrnagy parancsára, 1940 őszén. A szerző felhasználta munkájában Bertalan Árpád naplóját is, melynek helye most ismeretlen. A kézirat Makray Ferencné birtokában van, egy gépelt másolat a szerzőnél, Huszár Jánosnál található, aki ennek az oldalszámaira hivatkozik. 1—2. o.

7 Szokolay Tamás volt ejtőernyős tiszt levele, a szerző birtokában.

1. kép
Szokolay Tamás hadnagy, az első ejtőernyős keret tagja

2. kép
Makray Ferenc főhadnagy, az ejtőernyős keret krónikása

tosnál jóval nagyobb sebességgel ért földet. Életét is csak annak köszönhette, hogy nagyon mély sárba esett.[8]

Mindezek nem bizonyultak jó előjelnek, de a keret tagjai nem estek pánikba. Augusztus 25-én, az orvosi vizsga napján érkeztek Szombathelyre, s már a következő napon megkezdték a szoktató repüléseket. Miután ezt mindannyian jól bírták, igyekezettel készültek az első ugrásra.

A légierőnél akkor az ejtőernyőzés ismeretlen volt, a hajózók csak elméletben kaptak kiképzést az ejtőernyő használatával kapcsolatban. Bár azt repülés alkalmával mindig magukkal vitték, csak akkor ugrottak, ha a géppel való biztonságos földetérésre már nem volt semmi esély. A szombathelyi repülőtéren mindössze egy tiszt akadt, aki egy ízben ejtőernyő segítségével menekült meg, miután gépe a levegőben kigyulladt. Ezen tapasztalata alapján Czékus repülőszázadost bízták meg a fiatal ejtőernyős tisztek patronálásával.[9]

A keret tagjait fűtötte a tettvágy, a repülőtisztek azonban igyekeztek minél későbbre tenni az ugrás időpontját. Többszöri halasztás után szeptember 2-án került sor az első nagy próbatételre. Az ugrás Caproni 101-es szállítógépből tör-

8 Makray 3—4. o.
9 *Szokolay Tamás* emlékezése „A magyar ejtőernyősök lovagkora" címmel (a továbbiakban — *Szokolay*). Eredetije a Hadtörténelmi Levéltárban, egy azzal megegyező példány a szerző birtokában, 5. o.

tént. A szombathelyi repülőtéren csak ezek az öreg, 1927-ben készült olasz gyártmányú szállítógépek voltak alkalmasak ilyen célra. Bár később az ejtőernyősök és repülők felváltva becsmérelték a Ca—101-eseket, meg kell állapítanunk, hogy ezek a gépek megbízhatók, stabilak voltak, baleset alig fordult elő velük.[10]

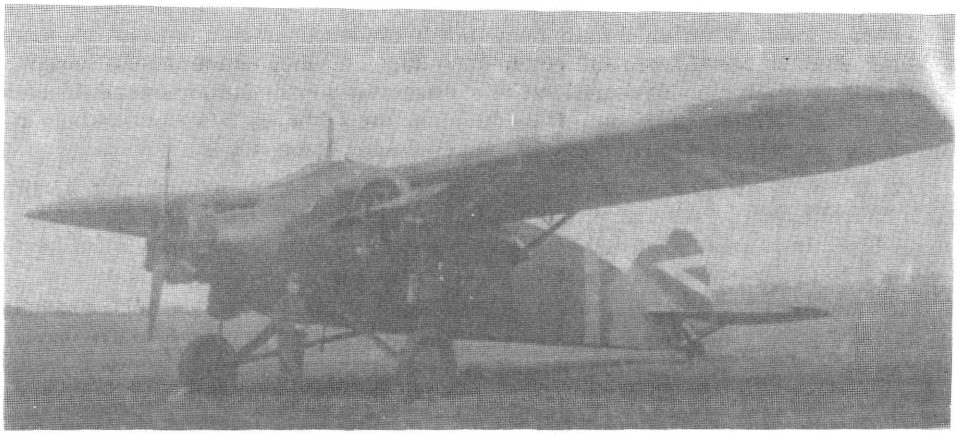

3. kép
Ca—101-es hárommotoros szállító repülőgép

A nagy eseményről az első tisztek egyike, Szokolay Tamás — ma nyugdíjas főmérnök — a következőket írja néhány évvel ezelőtt készült visszaemlékezésében:

„... gyönyörű, nyárvégi napra ébredtünk ... Ekkor már a repülőtéren tartózkodtak a székesfehérvári repülőgép-javítóműhely ejtőernyős részlegének szakemberei. Ők hajtották át újra az ernyőket és illesztették ránk ... Hátunkra egy, az első világháborúból maradt, Heinecke-típusú, önműködően nyíló ernyő került. Biztonsági okokból kaptunk még egy hasra szerelhető kézi kioldású ernyőt is. Ezután két csoportba osztottak bennünket ... Vértes, Mátray, Pataky és Majthényi hadnagy ugrott az első fordulóban. Az ernyők jól működtek. Az ugrás ezer méterről történt biztonsági okokból ... Majthényi az ernyő nyitása után kivált a többiek közül, s elindult fölfelé ... E jelenség oka egy úgynevezett termik-kémény volt ... A többiek már a földön voltak, mikor ő még többszáz méter magasan lebegett a repülőtér felett ..."[11]

A gyakorlatlanság tette, az izgalom vagy a lengedező szellő, de a négy első ugró közül kettő a lábát törte, kórházba kellett őket szállítani. Természetesen búcsút mondtak az ejtőernyős életnek. Czékus százados azonnal le akarta állítani a további ugrásokat, de a hátra levő három fiatal tiszt ragaszkodott a folytatáshoz. Szokolay Tamás így írja le az eseményt:

„Az előttem álló két ugró eltűnik a mélyben, és én nagy lendülettel kidobom magamat a levegőbe. Érzem, hogy a légcsavar szele egyet fordít rajtam ... erős rántást érzek, és fölöttem robbanásszerű zajjal kinyílik az ejtőernyő. Társai-

10 *Makray* 7. o. és Sárhidai Gyula szerkesztő levélbeli közlése.
11 *Szokolay* 6. o.

mat keresem, ott lógnak alattam ők is a nyitott ernyőn. ... Nagyszerű érzés a gép dübörgő zaja után a hirtelen beállt csendben lassan szállni a föld felé. Az ejtőernyőm suhogott felettem, mint egy nagy madár szárnya, és én időnként hintáztam rajta, mint az óra ingája ..."

A második csoport tehát baj nélkül földet ért. Tagjai Lédeczy, Kiss Zoltán és Szokolay Tamás hadnagyok voltak.[12]

A parancsnok, Bertalan Árpád nem tudott ott lenni az első ugrásokon, mert a keret tisztesi rendfokozattal rendelkező tagjait válogatta éppen a vegyesdandárok székhelyein. Egykori tisztjei szerint rendkívüli emberismerettel rendelkezett. Az a tény, hogy az általa kiválasztott emberek a későbbiekben kitűnően beváltak, ennek a vélekedésnek az igazságát bizonyítják.

„Vitéz Bertalan szds. szept. 9-én ugrott elég mostoha körülmények között. Az a 25 km/h-es szél nem az első ugrásra való. Lábai azonban kibírták a földetérést. Egy kicsit azért meghúzhatta a bokáját, mert elrendelte, hogy ettől kezdve mindenki bokapólyát fog felcsavarni."

Bertalan Árpád hallatlan tudatossággal gyűjtötte az első naptól kezdve a tapasztalatokat, s mindent megtett annak érdekében, hogy az ejtőernyőzéssel kapcsolatos veszélyeket a minimálisra csökkentse. Ennek is köszönhető, hogy az első évben a balesetek száma minimális volt.[13]

A parancsnok által kiválasztott 20 fő szeptember 11-én vonult be Szombathelyre, ezzel teljes lett a kísérleti keret létszáma.

Tíz nap telt el az újak ugrásra történő felkészítésével. Ez részben tornagyakorlatokat jelentett, részben elméleti képzést, melynek során megismerkedhettek a különböző fajta ejtőernyőkkel és azok működésével. Természetesen a szoktató repülésen is át kellett esnie mindenkinek. Az ugrásokra 1938. szeptember 20-án és 21-én került sor. Erről Szokolay Tamás emlékezésében a következőket írja:

„Szeptember 20-án ugrott először a keret legénysége. Most már nem a repülőtisztek, hanem mi végeztük az ugratást. Sikerült is a megfelelő helyen talajt érniük. Sajnos, ezek az ugrások sem végződtek baleset nélkül. Egy lábtörés és egy agyrázkódás történt a húsz ugrás közben. Egyik sem volt súlyos, de a sérültek már nem tértek vissza hozzánk. Az első komoly izgalmat is ezek az ugrások hozták meg. Csordás Károly szakaszvezető Heinecke-típusú háternyője nem nyílt ki. Az ernyő tokjából kijött szabályszerűen, de nem terült szét, hanem zászlóként lobogva követte a zuhanó ugrót... Mintegy kétszáz méternyi zuhanás után nagy megkönnyebbülésünkre kipattant a mentőernyő tokja, s ez lefékezte az ugró zuhanását."

Nagy volt a megkönnyebbülés, az öröm, hogy az első ugrását végző katona lélekjelenléte elhárította a tragédiát, miután idejében szabályszerűen ki tudta nyitni a mentőernyőt. A parancsnok örömében húsz pengő jutalmat adott neki, természetesen saját pénzéből. Ez akkor egy napszámos tíz napi bére volt.[14]

A jelenség okára nem jöttünk rá, pedig erre a célra fából készített embernagyságú babával, melyet Juliskának neveztek el, számos kísérletet végeztek. A különösen viselkedő ejtőernyő mindig hibátlanul kinyílt.

12 Uo. 8. o.
13 *Makray* 6. o.
14 *Szokolay*, 12. o.

Egyébként az ejtőernyővel való ellátottság az első hónapokban siralmas volt. Erről Makray Ferenc, az alakulat történetének írója, pontos adatokkal szolgál:

„... használható összesen 15 darab volt, ezek sem egytípusúak, hanem háromfélék, Irvin (angol), Schroeder (német) és Salvator (olasz), mindegyikből 5 darab. A rep. oszt. (repülőosztály — H. J.) pár darab korszerűtlen Heinecke (német) ernyőt adott kölcsön. Azonkívül tőlük kaptuk a gyakorló ugrásokhoz szükséges Salvator (olasz) hasi ernyőket... A könnyen szakadó selyemmel ezek az ernyők kiöregedettek voltak, és legalább 25% üzemképtelen ernyővel kellett állandóan számolni. A sok foltozás és kupolaszelet-csere bizony erősen hátráltatta a kiképzést."[15]

Makray Ferenc, az első kerettagok egyike, a csapattörténet mellett egy értékes elméleti tanulmányt is készített az ejtőernyőzésről. A továbbiak megértése érdekében érdemes ebből a dolgozatból az ejtőernyőkkel kapcsolatos leírást idézni:

„A nagyjából 9 m átmérőjű kupoláról lefutó zsinórok a hevederzetben találkoznak. A hevederezet azt a célt szolgálja, hogy az ugró a körülményekhez képest kényelmesen és biztosan lógjon az ejtőernyőn. Úgy van kiképezve, hogy a súly arányosan a lágyékra, mellre és hónaljakra legyen elosztva. Fontos követelmény az is, hogy fel- és levétele egyszerű legyen. Anyaga selyem vagy kender. Megfelelő helyeken a méreteket változtathatóan kell megszerkeszteni, hogy az ugró alakjához állítható legyen.

Gyakorló ejtőernyős ugrást a háton elhelyezett kb. 64 m^2 felületű ernyővel hajtunk végre. Mivel a biztonságot 100%-osan nem lehet elérni, és mivel a gyakorló ugrások száma igen nagy, szükség van még egy ernyőre, melyet a háternyő esetleges üzemzavara esetén használunk. Ez az ernyő kisebb, mint a háternyő, és a mellkas alsó részén van a hevederekhez erősítve. Ezt mi egyszerűen hasernyőnek hívjuk, felülete kb. 40 m^2."[16]

1938. szeptember végén, október elején a Csehszlovákiával kialakult konfliktus bénítólag hatott az ugrókiképzésre. Szeptember 23-án repülési tilalmat rendeltek el, október 7-én pedig a repülőalakulatok áttelepültek a tábori repülőterekre. A keret tagjai ettől kezdve már csak földi kiképzéssel foglalkoztak. Ehhez, főként a robbanáshoz, a lövészethez, a kézigránáttal történő gyakorláshoz pedig anyag és eszköz kellett. Rendszeresített vagy kiutalt anyaguk nem volt. Fegyvereket, géppuskát, golyószórót, lőszert, robbanóanyagot, kézigránátot egy éven keresztül a szombathelyi katonai alakulatoktól kértek kölcsön. A kiképzés a nehézségek ellenére sikerrel folyt. Október 27-én már egy MÁV-tól kapott vashíd robbantását is szakszerűen el tudták végezni. Egy alkalommal a sárvári Rába-hidat is előkészítették robbantásra, természetesen éles robbanóanyag nélkül. Bertalan Árpád autóvezető-tanfolyamot szervezett, melynek során a keret tagjai személygépkocsira és teherautóra szereztek jogosítványt. Többen megtanulták a mozdonyvezetés alapelemeit, s azt is, hogyan kell a különböző járműveket, technikai eszközöket használhatatlanná tenni.[17]

Hosszú szünet után végre november 2-án nyílt alkalom újra ugrásra. Ez kötelékugrás volt, amilyenre még nem volt példa Magyarországon. Makray Ferenc büszkén emlékezik meg írásában erről az eseményről:

15 *Makray*, 7. o.
16 *Makray Ferenc* 15 oldalas gépelt tanulmánya az ejtőernyőzésről, történeti áttekintéssel. Az eredeti példányt Makray Ferencné őrzi. 5—6. o.
17 *Makray, 11. o.: Gondor Benda József* törzsőrmester és *Ferencz Gyula* zászlós szóbeli közlése.

„... egyszerre négy Ca—101-es gépből történt ugrás. Ez volt az első csoportos ugrás, melyet összesen 13 fő hajtott végre. Négy gépbe többen is befértek volna, de a még mindig fennálló ernyőhiány miatt csak 13 db állott rendelkezésre. Ez az ugrás teljesen baj nélkül, sérülésmentesen történt... Túlzás volna azt mondani, hogy 13 fő ugrása már tömegugrás. Nem is a tömegen van a hangsúly, hanem azon, hogy egyszerre négy ernyő nyílott. Ez annyira szokatlan és annyira szép volt, hogy azok, akiknek már nem jutott ernyő, valósággal újongtak örömükben. A repülők is, mint nézők, elragadtatva nézték ezt az eddig még nem látott szép képet."[18]

Aki valaha foglalkozott ejtőernyőzéssel, az tudja, milyen nagy jelentősége van az ernyő gondos hajtogatásának. Ezt a keret minden tagjának meg kellett tanulnia:

„Ha egy csoport leugrott, rögtön hozták a kibomlott ernyőket, s azokat azonnal behajtották, hogy még aznap lehessen velük ugrani. Az ernyőt a leglelkiismeretesebben kell behajtani, mert tulajdonképpen ettől függ minden biztonság. Elhamarkodni tehát nem lehetett. Tisztek és legénység egyaránt hajtogatott. Meg is tanultuk annyira, hogy soha hajtogatási hiba nem fordult elő a gyors munka ellenére se."[19]

A magyar ejtőernyő születése

Novemberben napirendre került az ejtőernyők pótlásának kérdése. Vásárlásról nem lehetett szó, hiszen a külföldi ernyők 3600—3800 pengőbe kerültek. (Ez akkoriban egy kisméretű lakóház ára volt.) Kiderült, hogy Hehs Ákos repülőmérnök ennél 1600 pengővel olcsóbban tud ejtőernyőt előállítani a székesfehérvári központi repülőgépjavító műhelyben. Szokolay Tamás így ír erről:

„Ő vállalkozott arra, hogy kikísérletez egy korszerű ernyőtípust, felhasználva az eddigi tapasztalatokat. Ehhez a munkához természetesen engedélyre és pénzügyi keretre volt szükség, melynek megszerzése ismét Bertalan feladata volt. Sikerült is ezt a feladatot is rövidesen megoldani, és így Hehs Ákos... megkezdhette ezt a munkát."[20]

A tapasztalatok átadásához személyes találkozásra is szükség volt. Még novemberben sor került Székesfehérváron erre a megbeszélésre nem mindennapi körülmények között:

„... Bertalan egy négyfős tiszti csoportot vitt magával, melynek én is tagja voltam. Természetesen ejtőernyővel akartunk megérkezni a székesfehérvári repülőtérre... 800 méterről ugrottunk néhányszáz méter zuhanás után nyitva az ernyőt. Az egész javítóműhely kint volt a repülőtéren, mert még senki sem látott csoportos ugrást. Vállalkozásunk jól sikerült, mindenki baj nélkül ért talajt. Megbeszéltük Hehs Ákossal, hogy milyen változtatásokat szeretnénk a külföldi ernyőkkel szemben, majd visszarepültünk Szombathelyre."[21]

A nehézségek ellenére novemberben 99 ugrásra került sor. Ekkor igazolódott be, hogy a nagyon rendszeres tornagyakorlatok mennyire előfeltételei az ejtőernyős kiképzésnek:

18 *Makray*, 12. o.
19 Uo.
20 *Szokolay*, 20. o.
21 Uo.

„Minden reggel, még reggeli előtt, tisztek és legénység együtt, fél óráig dolgoztak, hogy testük minél alkalmasabb legyen erre a nagy fizikai megterhelésekkel járó szolgálatra. Az ugrások után izomláz lép fel, ha a test nincs állandóan dolgoztatva. Ezt az elég kellemetlenül nyaktájékon, vállban és derékon jelentkező izomlázat teljesen ki tudtuk küszöbölni a csuklógyakorlatok segítségével. Mivel nagy súlyt fektettünk a lábgyakorlatokra, a boka és térdrándulások csak egészen kivételesen mostoha körülmények között következtek be."[22]

Kiderült, hogy azok sem mindannyian alkalmasak ejtőernyős szolgálatra, akik már túl vannak az első ugrások megpróbáltatásain. Erről a kérdésről is írt emlékezésében Szokolay Tamás:

„... Lédeczy hadnagy bejelentette Bertalannak, úgy érzi, nem tudja megszokni az ugrással járó izgalmakat, és kérte elbocsátását. Bertalan azonnal teljesítette kérését, és visszahelyeztette eredeti csapattesttéhez. Velünk pedig közölte, hogy a majd megírandó ejtőernyős szabályzat első pontja az lesz, hogy miután ide mindenki önként jött, bármikor szabadon távozhat is, ha úgy érzi, idegei nem bírják ezt a szolgálatot, mert gyenge idegzetű ember hamar kerülhet halálos veszedelembe. Ez a szabály jellemző volt Bertalan humánus gondolkodására."

Az eltávozottak helyébe újak jöttek, két tiszttel, egy őrmesterrel és három szakaszvezetővel szaporodott az ősz folyamán az állomány, akik fokozatosan belekapcsolódtak a munkába. Velük együtt 27 fő lett a keret létszáma.[23]

November második felére a keret tagjainak többségénél annyira megnövekedett az ugrás biztonsága, hogy egyre később nyitották ernyőjüket. Stopperóra segítségével elérték, hogy kétezer méterről ugorva 32 másodperc eltelte után, ötszáz méteren nyitottak.

Mi minden történik egy ezerötszáz méteres zuhanás alatt?

Erre a kérdésre Szokolay Tamás ad választ emlékezésében:

„... A kiugrás pillanatában a csökkentett légcsavarszél is fordít rajtam egyet. Két karomat oldalra kinyújtom, a forgás erre lassul, majd megszűnik, és én fejjel lefelé zuhanok tovább.

Most a szél a hátamra fordít. Ez nem jó, mert nem látom a földet. Karjaim és lábaim mozgatásával sikerül ismét hasra fordulni. Most ránézek az órára, mert bár a föld nem közeledik, úgy érzem, hogy egy örökkévalóság múlt el, amióta elhagytam a gépet. Az óra ... 15 másodpercet mutat.

Most a testem egyre gyorsuló ventillátor-szerű forgásba kezd ... Ez igen kellemetlen, sőt veszélyes is lehet, mert ha ilyenkor kell nyitni az ernyőt, összecsavarodhat a zsinórzat ... Felhúzom a lábamat, néhány erőteljes rúgás, és csillapodik a forgás.

Ránézek az órára, még öt másodperc van hátra. Megfogom a kioldófogantyút ... Még várok ... És meghúzom ... Hatalmas durranással nyílik az ernyő, vállaim fogják fel a rántást, és már lábbal lefelé lógok a zsinórokon ..."[24]

Tervezéskor a keret tagjai mindannyian úgy gondolták, hogy télen szüneteltetni kell az ugrásokat. A gyakorlatban kiderült, hogy a tél nem akadálya a kiképzésnek. 1939 januárjában a jelentős mennyiségű hó ellenére 56 ugrásra került sor. Makray Ferenc egyenesen elragadtatással írt a téli ugrások szépségéről:

22 *Makray*, 15. o.
23 *Szokolay*, 9—10. o.
24 Uo. 18—19. o.

„1939 téli időszaka rendkívül alkalmas volt az eje. ugrókiképzésre. Körülbelül 30 cm hótakaró fedte a terepet, és a szél sem rakoncátlankodott... a hidegtől eltekintve nagyon jó ugrani, ha van hó. De a hideg nem kellemetlen, mert az ugrásig jóleső izgalom, azután pedig az ernyő becipelése fűti az ugrót. Napsütéses téli időben, mikor minden fehér, gyönyörű látvány és igen jó érzés az ugrás. Olyan csillogóan fehér minden, és annyira tiszta a levegő, hogy mikor az ember kilép a gépből, mintha mennyországba ugrana. A földetérés pedig egyenesen pompás. A jó puha hótakaró még azokat a kis egyenetlenségeket is betakarja, amik különben elég alattomosan idézik elő a rándulást vagy ficamot. Ha pedig véletlenül árokba esik az ugró, akár derékig is besüllyed. Mintha dunyhás ágyba ugrana."[25]

Bertalan Árpád közben szorgalmasan járt Székesfehérvárra, hogy figyelemmel kísérje a magyar ejtőernyő születését. Január második felében el is készült az első példány, sőt már tíz dobópróbát ki is állt. (Ez azt jelentette, hogy az embert próbababa, vagy homokzsák helyettesítette, a nyitás pedig, a bekötött ugrásnak megfelelően, a gép belsejében rögzített zsinór segítségével történt — H. J.) Amint ennek híre érkezett, Bertalan százados azonnal megjelent Székesfehérváron, s végignézett két próbadobást. Miután a látvány elégedettséggel töltötte el, felvette az ernyőt, s Hehs főhadnagy kétségbeesett tiltakozása ellenére előbb nyolcszáz méterről, majd ötszáz méterről ugrott vele, végül melegen gratulált a tervezőnek.[26]

1939. január 31-én került sor a székesfehérvári repülőtéren a magyar gyártmányú ejtőernyő hivatalos bemutatására. A szombathelyi ejtőernyőskeret tagjai ekkor ugrásokat végeztek a Hehs-féle ejtőernyővel. A kipróbálásra a Honvédelmi Minisztériumból bizottság érkezett, mely kifogástalannak találta az új magyar ejtőernyőt. Összehasonlítás céljából Pataky hadnagy Salvator típusú ernyővel ugrott. Mikor 5—600 méternyi zuhanás után megtörtént a nyitás, az ernyő tíz szeletje kiszakadt. Drámai pillanatok következtek. Az ugró életét végül a hasernyő megnyitása mentette meg. Ez a kellemetlen epizód látványosan bizonyította, mennyire szükség van az ejtőernyős kiképzéshez az új ernyőkre.[27]

A remények ellenére a döntés késlekedett, hónapokig nem történt semmi, nem indulhatott meg a sorozatgyártás. Ez összefüggött azzal, hogy a katonai vezetésben nem volt egyetértés az ejtőernyős alakulat jövőjét illetően. Egyes magasrangú tisztek túlságosan költségesnek ítélték ezt a fegyvernemet, ellene voltak a fejlesztésnek. Ennek következtében alig-alig kaptak ellátmányt, több szempontból is szükséget láttak, bár Bertalan Árpád százados számos alkalommal járt személyesen ebben az ügyben a Honvédelmi Minisztériumban.[28]

Más gondok is foglalkoztatták az 1939-es esztendő első negyedében az ejtőernyős keret tagjait. Elhelyezésük szűkösnek bizonyult, a létszám növelése lehetetlenné vált, a repülők és ejtőernyősök kiképzése kölcsönösen zavarta egymást. Új állomáshelynek Várpalotát majd Tapolcát javasolta a katonai vezetés. Mivel mindkét helyen építkezésre lett volna szükség, s ekkor nagy volt a pénzhiány, a kérdés egyelőre lekerült a napirendről.[29]

25 *Makray*, 17. o.
26 *Szokolay*, 21. o.
27 *Makray*, 17—18. o. és *Szokolay*, 21. o.
28 *Ferencz Gyula* zászlós emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.
29 *Makray*, 18—19. o.

1939 februárjában a keret tervében vándorugrás szerepelt Magyaróvár környékére. Ez azt jelentette, hogy Szombathelyen felszállva ugrott volna le az ejtőernyős csoport egy számára ismeretlen terepen, harci feladat végrehajtása céljából.

Az előkészítésre Bertalan Árpád vállalkozott, aki egy Junkers Ju—86-os gépen felszállt, hogy a terepet szemügyre vegye. A repülőgép Csapod mellett az erdőben lezuhant, a pilóta meghalt, Bertalan Árpád súlyos sérüléseket szenvedett. A lábszára, térde és számos bordája eltört. Ez súlyos csapást jelentett az ejtőernyős keret számára, melynek vezetését a rangidős tiszt, Tassonyi Edömér vette át.

Most derült ki igazán, mennyire szeretik parancsnokukat a katonák. Másnap a keret minden tagja, még a sérültek is meglátogatták Bertalan századost a szombathelyi kórházban.[30]

1939 márciusa komoly izgalmakat hozott. A hónap közepén Németország teljes egészében megszállta az 1938-ban már szűkebb határok közé szorított Csehországot és Morvaországot. Szlovákia önálló állammá vált, Kárpátalján magyar csapatok kezdtek hadműveleteket. A vezérkar kis létszámú ejtőernyőskeret bevetését is tervbe vette.

„Harminchat óra hosszat voltunk a legszigorúbb riadókészültségben. A szállítógépek bemotorpróbázva az indítóvonalon, a csomagok előkészítve, az emberek teljes felszereléssel várták az indulásra a parancsot. A készültséget elrendelő Hughes-távirat szerint három órán belül menetkésznek kellett lenni, hogy egy később adott parancsra azonnal indulhassunk Mátyásföldre. Itt kaptunk volna tűzfegyvereket és robbanóanyagot. Másfél napi készültség után jött is egy Hughes, de ez nem az indulásra adott parancsot, hanem a készültség feloldására."[31]

A tűzkeresztség elmaradt, de egy fontos tanulsága mégis volt ennek a próbatételnek, éspedig az, hogy egyetlen ejtőernyősegység sem nélkülözhet megfelelő számú ledobótartályt, melyben ejtőernyő segítségével a földre lehet juttatni a géppuskákat, golyószórókat, lőszert és egyéb felszerelést. Ezt a kérdést rövidesen sikerült is megoldani:

„Hehs Ákos mérnök-pilóta sietett segítségünkre. Vállalta a csomagernyők gyártásához szükséges anyag kikísérletezését. Ettől kezdve azután a keret elgondolásainak megfelelően Székesfehérváron Hehs mérnök addig kísérletezett, míg végre egységes és teljesen korszerű ledobóeszközök nem álltak rendelkezésünkre. Ez az eredmény természetesen nem napok, hanem hosszú hónapok munkájának gyümölcse volt."[32]

1939 májusában a keret tagjai még mindnyájan úgy gondolták, hogy bevetés esetén nagy magasságból fognak ugrani, s többezer méteres szabadesés után földközelben nyitnak. Ezért a teherernyők számára egy olyan készüléket kellett szerkeszteni, mely képes megoldani a késleltetést oly módon, hogy az emberek és tartályok egyszerre érjenek földet. A tisztek közül kettőnek is sikerült

30 *Szokolay*, 22—24. o.
31 *Makray*, 21. o.
32 Uo. 22. o.

ilyen szerkezetet előállítania. A keret tagjai számára Pataky hadnagy találmánya volt rokonszenvesebb:

„Egy órásmester segítségével olyan szerkezetet készített, mely megfelelően beállítva elvégezte az ernyő késleltetett nyitását. Miután az ugró előírt zuhanását is másodpercekben állapítottuk meg, így a tartály is együtt zuhant az ugrókkal, megfelelő másodpercekre állítva annak ejtőernyője is a megfelelő időben nyílt ki. Többször kipróbáltuk, mindig kifogástalanul működött. Igen jó volt a szerkezet arra is, hogy az új ernyőket a próbababával zuhanóugrásnak megfelelően tudtuk kipróbálni, így erősebb megterhelésnek lehetett kitenni a kipróbálásra szánt ejtőernyőt."[33]

A bemutatkozások és remények kora

A nagyközönség előtt 1939. június 3-án szerepeltek először az ejtőernyős keret tagjai. A honvédelmi nevelés érdekében a szombathelyi parancsnokság repülőnapot rendezett a város lakói, elsősorban a fiatalság számára. Ennek utolsó két száma ejtőernyős bemutató volt, melyet nagy érdeklődéssel figyelt a megjelent többezer főből álló közönség:

„... Pataky és Kiss hadnagy vezetésével három gépből csoportos ugrást mutattak be. A gyakorlat tárgya egy földalatti akna robbantása volt 50 kg. töltettel. Ez nagy tetszést aratott. Utána következett a zuhanóugrás, amit Makray Ferenccel ketten mutattunk be. Az ugrás ezerötszáz méterről történt ezermétéres zuhanással. Ilyent nem látott a közönség még soha, mert ezeket a gyakorlatokat mindig lakott területtől távol végeztük."[34]

És itt Bertalan Árpád távollétében fogadásból egy rossz tréfát is megengedtek maguknak a fiatal tisztek. A próbababát magukkal vitték, s bekötött szájú ejtőernyővel ugráskor kidobták a gépből. A többit Szokolay Tamás így írja le:

„Persze a baba ernyője nem terült szét, hanem hurkában lobogott, és zuhant a babával a föld felé. A közönség soraiban kitört a pánik. A rendezők a közönséggel birkóztak, mert mindenki oda akart menni... Mi a levegőből figyeltük a zűrzavart, és örültünk, hogy a szél kissé messzebb terel a közönségtől, főleg a parancsnokoktól. Talajérés után mindenkit messze elkerülve szöktünk egyenesen haza."

Egészen természetes, hogy utána megkapták a magukét a repülőtér parancsnokától. Meg is érdemelték![35]

Közben a fővezérségen és a Honvédelmi Minisztériumban egyre többen kezdtek érdeklődni az ejtőernyős keret munkája, eredményei iránt. Valószínű, hogy az ejtőernyők sorozatgyártása engedélyezésének kérdése volt az, ami a főparancsnokot arra bírta, hogy Szombathelyen látogatást tegyen:

„Még a repülőnap előtt megszemlélte az ejtőernyős kiképzést Shvoy gyalogsági tábornok, a honvédség főparancsnoka. Az esős, ködös idő miatt csak alacsonyról lehetett ugrani. Három gépből 20 fő hajtott végre csoportos ugrást harcgyakorlattal egybekötve. A főparancsnok igen elégedett volt, pénzjutalmat osztott szét a gyakorlatot végrehajtó legénység között."[36]

33 *Szokolay*, 25. o.
34 Uo. 27. o.
35 Uo.
36 Uo. 26. o. Shvoy gyalogsági tábornok 1936. 09. 05-ig volt a honvédség főparancsnoka. Ebben az időben (1936. 09. 05—1940. 03. 03.) Sónyi Hugó gyalogsági tábornok töltötte be ezt a beosztást!

Közben Bertalan Árpád állapota annyira javult, hogy szépen összeforrott térdével Budapestre került fürdőkórházi utókezelésre. Bár az orvosok véleménye szerint szó sem lehetett arról, hogy ejtőernyővel valaha is ugorjon, ő töretlenül hitt a teljes gyógyulásban. Rendszeresen mozgatta, gyakoroltatta sérült térdét. A szemtanúk azt vallották, ezt olyan intenzíven végezte, hogy még az ápolók sem bírták hallgatni a térdízület ropogását, ilyenkor kimenekültek a kórteremből.

Budapesti tartózkodását arra is felhasználta, hogy Csenkey Géza ezredessel, a Honvédelmi Minisztérium ejtőernyős ügyekben illetékes előadójával tárgyaljon. Sikerült is elérnie, hogy 30 fővel megemeljék a keret létszámát. Számos egyéb kívánsága azonban nem teljesült.[37]

Július 17-én érkezett vissza Szombathelyre Bertalan Árpád, s a keret tagjainak nagy örömére átvette a parancsnokságot. Ugyanekkor Tassonyi Edömér főhadnagy egy korábbi síbalesetből adódó sérülése (májrepedés) miatt kivált a keretből, s régi csapattestéhez tért vissza.[38]

1939 augusztusa kedvező változásokat hozott. Ezekről így ír az alakulat történetében Makray Ferenc:

„Aug. 1-én vonult be a nyáron kiválasztott legénységből összesen 30 fő, és erre az időre esik az első magyar ernyők leszállítása is. Hatalmasat lendült ezzel az eje. ügy még a mostoha rep. lehetőségek ellenére is. Eddig havonta átlag 40—50 ugrás történhetett, 39 augusztusában 273.

Milyen különbség ez!

A vashernyó, hála Istennek megindult, és új reményekkel vártuk a következő időket, gondolván, hogy most már gyorsított ütemben fogjuk az eje. szolgálathoz szükséges anyagokat megkapni. Sajnos, most is csalódnunk kellett. Csak jó félév múlva kaptuk meg azt az anyagi támogatást, aminek rendes körülmények között már régen be kellett volna futnia."[39]

A késlekedés a szállításban az ejtőernyőkkel kapcsolatban is igaz volt. Először csak kis mennyiség érkezett, csupán hónapok múlva lehettek némileg elégedettek Szombathelyen a rendelkezésre álló készlettel.

Mit kell tudnunk a magyar ejtőernyőről?

Idézzünk ezzel kapcsolatban néhány mondatot egy nemrég megjelent haditechnikai tájékoztatóból:

„Az új 39 M Hehs-féle háternyő nagyobbrészt hazai alapanyagok felhasználásával készült... A selyemből készült kupola 24 részből állt, és ugyanennyi zsinór tartotta. Az 5 mm vastagságú zsinórok 2000 N dinamikus terhelést is elbírtak. A kupola közepén 50 cm átmérőjű ún. kéménynyílást képeztek ki. A nyitást egy rugós kisernyő tette biztosabbá. A Hehs ejtőernyőt minden ötven ugrás után szakműhelyben felülvizsgálták. A viszonylag gyorsan nyíló ernyő biztonságát jól példázza, hogy mindössze 80 méteres magasságban haladó repülőgépből is végeztek vele sikeres ugrást... A Hehs Ákos... által tervezett ejtőernyő alakja az angol Irvinéhez hasonlított. A korszerű, megbízható ejtőernyőt a honvédségnél négy változatban rendszeresítették."[40]

A megnövekedett létszám mellett a repülőgépek hiánya okozott nagy gondot. Bertalan Árpád szakadatlan utánjárással igyekezett ezen segíteni. 1939

37 *Makray*, 25. o.
38 Uo.
39 Uo. 26. o.
40 *Tóth Loránd*: Ejtőernyős deszant. Budapest, é. n. 36—38. o.

4. kép
Ejtőernyős katona ugrás előtt

augusztusában váratlanul ígéretet kapott arra, hogy a polgári légiforgalom a rendelkezésre álló gépekből átad 5 darab Savoia—Marchetti SM—75 típusú gépet a magyar légierőnek. Ebből egy hamarosan meg is érkezett Szombathelyre az ejtőernyősök nagy örömére.[41]

Sárhidai Gyula, a Haditechnika című folyóirat szerkesztője, egyik kitűnő tanulmányában egyebek mellett a következőket írta ezekről a gépekről:

„Az olasz Savoia—Marchetti gyár SM—75 típusú utasgépe 1937-ben épült az Air Littoria légiforgalmi vállalat megrendelésére 4 fő hajózószemélyzet és 24 utas részére ... olasz hitel keretében kaptuk az öt gépet, de már magyar gyártású WM K-14 motorokkal felszerelve kerültek a MALERT légiforgalmi vál-

41 *Makray*, 26. o.

lalat tulajdonába. A légiforgalom nem tartotta elég biztonságosnak a nehéz típust, amely kényes és igényes volt... A MALERT lényegében 1939 február—augusztus között repülte ezt a típust, s 1939 szeptemberében az első gép már Szombathelyen állt az ejtőernyős egység rendelkezésére."[42]

Az öt—hat ejtőernyős befogadására alkalmas Caproni—101-es gépek mellett az új szállítógépnek megvolt az az előnye, hogy négyszer annyi ejtőernyős is helyet kaphatott benne. Átalakítás nélkül azonban nem lehetett használatba venni. Ezzel kapcsolatban Szokolay Tamás a következőket írja:

„Igen nagy volt az öröm, de ezzel együtt nőttek a gondok is. Ezeket a gépeket 24 utas befogadására készítették, de csak egy ajtó volt rajtuk. Ez az utasoknak megfelelt, ha azonban az ejtőernyősök egy ajtón akartak volna ugrani, a kötelék túlságosan szétszóródott volna. Fontos feladat volt a gépen még egy ajtót nyitni. Ezt az átalakítást a szombathelyi műhely el is végezte. Kivetettük az utastérből a fotelüléseket is, és helyükbe két hosszanti padot helyeztünk a gép törzsébe. Így a kiugrásnál két ember tudott egymás mellett haladni a gépen végig. Ez nagyban meggyorsította a kiugrás ütemét."[43]

Ez a házi átalakítás ideiglenesen használhatóvá tette ezt az egy gépet a gyagyorlóugrások céljaira. Mivel azonban 1939 szeptemberében kitört a második világháború, reménytelenné vált a magyar katonai vezetésnek az a terve, hogy Junkers Ju—52-es szállítógépeket vásároljon a németektől az ejtőernyős-alakulat céljaira. Úgy kellett tehát a végleges átalakítást végrehajtani, hogy ezek a gépek alkalmasak legyenek egy esetleges ejtőernyős bevetés céljaira. Erről Sárhidai Gyula tanulmányában a következőket találjuk:

„1940 tavaszán a csepeli W. M. Művek repülőgépépítő üzemében megrendelték a gépek átépítését. Ennek során mindegyik kapott egy felső nyitott és egy alsó félig zárt géppuskaállást, megfigyelőkupolát, új rádiót és a bal oldalon is egy ajtót. Kivették az üléseket, kétoldalt vászonpadot és karabinertartó sínt építettek be, valamint dudát a kiugrás jelzésére. Alul a csomagtérből csapóajtón át lehetőség volt 4 kaniszter (tartály) ejtőernyős ledobására kézi művelet nélkül."[44]

Ilyenformán még jó darabig meg kellett elégednie az ejtőernyős keretnek az eddig használt Caproni-gépekkel, s a házilag átalakított egy darab Savoiával. Így is voltak sikereik.

1939 szeptemberében a tábornoki karnak tartottak bemutatót Mátyásföldön. A hadtest- és hadosztályparancsnokokon kívül megjelentek ezen a Honvédelmi Minisztérium tisztjei és a törzstiszti tanfolyam hallgatói. A régi kísérleti keret tagjai harcgyakorlatot mutattak be. 300 méter magasból ugorva egy feltételezett repülőteret foglaltak el. Bár mindvégig erős volt a szél, a csoport együtt tudott maradni, s teljesíteni tudta a feladatot. Majthényi és Szokolay Tamás 1500 méter magasságban hajtott végre ugrást, s 500 méter magasságban nyitott.[45]

Szombathelyen is volt látogatója az ejtőernyős keretnek. Szokolay Tamás így tudósít bennünket erről az eseményről:

42 *Sárhidai Gyula:* Az 1941. április 12-i ejtőernyős deszanthadművelet. (A továbbiakban — *Sárhidai) Hadtörténelmi Közlemények*, XXIX. évf. 2. szám 244—245. o.
43 *Szokolay*, 29. o.
44 *Sárhidai*, 245. o.
45 *Szokolay*, 32/b o.

„Szeptemberben megszemlélte a keretet Háry László ezredes, a légierők parancsnoka, az első világháború legendás hírű vadászrepülője. Egy tiszti és egy legénységi csoport zuhanóugrását szemlélte meg. Voltaképpen azt akartuk megmutatni ezzel, hogy a keretnél mindenki egyformán van kiképezve.

— Ti vagytok a levegő ördögei, a levegő magyar huszárjai — mondta Háry ezredes a bemutató után, és ez mindannyiunknak igen jól esett."[46]

Csodálatosképpen az ejtőernyős-kiképzésnek az első évben nem volt egyetlen halálos áldozata sem. Kisebb balesetek természetesen előfordultak. Elek szakaszvezető egyik alkalommal a betonkifutón ért földet baj nélkül. Logodi szakaszvezető és Kámi őrvezető ejtőernyőjébe a földetérés után kapott bele a szél, s vonszolta őket többszáz méteren keresztül. Csordás szakaszvezetővel mindig történt valami. Egyik ugrásnál a hangár tetején kötött ki. A háternyők több alkalommal nem nyíltak ki, a bekötőzsinórral volt baj. Szerencsére ilyenkor a jól kioktatott katonák nem vesztették el a fejüket, hanem megfelelő időben kinyitották a hasernyőt, mely baj nélkül földre juttatta őket. A jó eredményekben része volt annak is, hogy Bertalan Árpád nem tűrte a könnyelműsködést, irgalom nélkül letiltotta azokat az ugrástól, akik későn nyitottak.[47]

A sebészorvosok a baleset után több alkalommal közölték Bertalan Árpáddal, hogy soha többé nem ugorhat. Ő ebbe egy pillanatra se nyugodott bele. A baleset nem törte meg, erőnléte láthatóan kifogástalan volt, csupán törött térde szorult kíméletre. 1939 szeptemberében repülőruhájának ülőrészére gumipárnát szerelt, s ugrásnál az egészséges lábával fogott talajt, majd ülőhelyzetben fejezte be a leérkezést. A keret tagjai derültséggel vegyes tisztelettel figyelték parancsnokuk nem mindennapi erőfeszítéseit. Néhány hónap múlva már sérült lábát is megfelelően tudta használni, nem volt szüksége többé a gumipárnára.[48]

Az első év elteltével a keret tagjai előtt világossá vált, hogy parancsnokuk rendkívüli ember, ezért körükben őszinte tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett. Már az maga is igen rokonszenves volt, hogy itt a katonás merevség, feszesség helyett a baráti hang uralkodott. Jelenteni a tisztek közül is csak Bertalan Árpádnak kellett, akit családiasan ilyenkor is csak kapitány úrnak szólítottak. A fiatal tisztek véleményét Szokolay Tamás fogalmazta meg:

„Mi Bertalant nemcsak parancsnokunknak, de barátunknak, mondhatnám atyai barátunknak tekintettük. Nem találkoztunk még soha ilyen természetű parancsnokkal... Mindannyian tudtuk, hogy minden tekintetben számíthatunk rá szolgálatban és azon kívül is. Ő már akkor tudta azt, amire mi csak évek múlva jöttünk rá, hogy jó parancsnok csak az lehet, aki beosztottainak minden gondját, baját ismeri, és igyekszik is ezeken segíteni. Tudott nagyon kemény lenni, de olyankor mindig igazga is volt."[49]

Szeptember 11-én az egész keret fehér asztal mellett ünnepelte meg fennállásának első évfordulóját. A jó hangulatú közös estét másnap sportversenyek követték. Érdekes módon itt nem az országos nevű sportolóként ismert tisztek egyike győzött, hanem Gondor Benda József szakaszvezető lett az összetett verseny első helyezettje.[50]

46 Uo. 32. o.
47 *Makray*, 27—28. o.
48 *Gondor Benda József* törzsőrmester, kerettag emlékezése; hangszalagon a szerző birtokában.
49 *Szokolay*, 30. o.
50 *Makray*, 28. o.

1939 augusztusában már minden illetékes érezte, hogy elodázhatatlan a döntés az ejtőernyőskeret ügyében. Azért is igyekezni kellett a döntéssel, mert a honvédség 1939-es hadrendjében október 1-jei határidővel ejtőernyőszázad megalakítása szerepelt. Ez világosan kiolvasható abból az ügyiratból, melyet a hadseregfőparancsnokság kiképzési osztálya küldött augusztus 7-én egy osztályközi értekezlet összehívása ügyében a Vezérkarfőnökség 1. osztályának:

„Az eje. szd-ból mindeddig egy kísérleti, illetve kiképzőkeret működött, melynek szd-dá (századdá — H. J.) való fejlesztéséhez szükséges alapfeltételek hiányoznak ... Miután az eje. szd. tetemes költséggel járó különleges felszerelésének és szükségleteinek biztosítása mindeddig még nem történt meg, szükséges a kérdést vezetési értekezlet elé terjeszteni."[51]

Ez a tényleges helyzet!

Vezetési értekezletnek kellene tehát határoznia az ejtőernyős kiképzéshez szükséges felszerelés beszerzéséről, és az egyéb szükségletek biztosításáról, de mivel ennek vannak ellenzői (a jelekből ítélve éppen a főparancsnokságon), előtte osztályközi értekezleten kellett eldönteni, szükséges-e egyáltalán ilyen költséges alakulatot felállítani és fenntartani.

Az ügyirat konkrét felhívással zárult:

„Felkérem, hogy a fenti tárgyban f. é. aug. 21-én 9 h-kor a Hfp. (hadseregfőparancsnokság — H. J.) épület II. em. 15. sz. szobában tartandó osztályközi értekezletre osztálya álláspontja kifejtésére hivatott meghatalmazottját elküldeni szíveskedjék. Az értekezleten való elnöklésre a Vkf-e 1. helyettesét (a vezérkar főnöke első helyettesét — H. J.) felkértem."[52]

Az irathoz melléklet is tartozik tájékoztatás céljából, mely négy pontba rendezve adatokat és megállapításokat tartalmaz az ejtőernyős keret 10 hónapos kiképzésével kapcsolatban.

„1. Az anyagi felkészültség teljes hiánya a kiképzést, illetve a kísérleteket nagyban hátráltatta.
2. Ennek dacára a kik. keret 600 ugrást hajtott végre.
3. ... a szoktató repülésen és az ugrásokon kívül az eje. keret gyalogsági lőkik-ben, gk. vez-ben és főleg térképolvasásban lett kiképezve.
4. A tökéletes kik-hez elengedhetetlen a jó elhelyezés (gyak. tér, rep. tér stb.). A tervezett elhelyezés Várpalotán nem megfelelő inkább Tapolcán."[53]

A Vezérkarfőnökségen négy nappal később ugyancsak irat született. Ebből kiderül, hogy ez a testület szilárdan az ejtőernyős kiképzés folytatása mellett van, az ejtőernyőszázad felállítását szorgalmazza, sőt a következő évben négy ejtőernyőszázad létrehozását tartja szükségesnek. Érdekes a megfogalmazás is: „... az eje. századok szükségessége tekintetében vitának helye nincs!"

A vezérkar a kiképzés magas színvonalához is ragaszkodott:

„A kiképzés költségeinek csökkentése a kik. rovására nem történhetik."

A repülőgépekkel kapcsolatban a következő elképzelést rögzítették:

51 HL 740. sz. bbk. Kik. 1939.
52 Uo.
53 HL 33.343/eln. Hfp. kik. — 1939.

„A kiképzéshez szükséges repülőgépeket és rep. személyzetet a légierők tartósan vezényeljék az eje. szd-hoz éspedig:

rep. gépek: A bombázó gépek eje. célra nem alkalmazhatók. Csak utasgépek, megfelelő átalakítás után. Ezeket pedig bombázó célra nem lehet alkalmazni. Az eje. szd. tehát utasgépeket kap, éspedig

2 db Savoya 75. eje. célra átalakítva,

3 db Ca 101. NB. (nappali bombázó — H. J.), amelyet a légierők bocsátanának rendelkezésre . . ."

Az elhelyezéssel kapcsolatban a javaslat a következő volt:

„Az eje. szd. elhelyezésére legcélszerűbb Tapolcát kijelölni, mert ott rep. alakulat, rep. tér van, a közelben pedig III. hdt. (hadtest — H. J.) gyakorló terület a rendelkezésre áll."[54]

Az osztályközi értekezlet az ejtőernyős-kiképzés folytatása, és az ejtőernyőszázad felállítása mellett döntött. Ebben bizonyára része volt a Vezérkarfőnökség nagyon határozott fellépésének is. A szeptember 15-én tíz órára összehívott vezetői értekezlet már csupán az ejtőernyőszázad felállításával kapcsolatos konkrét kérdésekről tárgyalt. Ez a honvédség főparancsnokságának kiképzési osztálya által kiküldött meghívó szövegezéséből is megállapítható:

„A III. Csf. Ur Őnagysága elnöklete alatt f. hó 15-én 10 h-kor a III. Csf. Ur hivatali helyiségében az eje. szd. ügyeinek végleges rendezése tárgyában értekezlet lesz, melyre végleges állásfoglalásra feljogosított meghatalmazottját szíveskedjék kirendelni."[55]

Az értekezlet előkészítése során szeptember 5-én kimutatás készült az ejtőernyőskeret harcértékéről. Ebből kiderül, hogy a tisztek száma hat fő, a legénység létszáma 41 fő. Az alegység puskával, géppisztollyal, nehézpuskával és golyószóróval volt felszerelve. A géppisztolyok kivételével lőszer is volt a fegyverekhez. Kézigránátból közel 2000 db-ot találhattak a raktárakban. Az ejtőernyők száma 33, de ebből 11 darabot javításra kellett küldeni. Rendelkezésükre állt még egy átalakított SM—75-ös repülőgép és 4 ledobótartály.[56]

Az értekezlet döntött a századdá alakuló keret végleges állomáshelyéről is. Az ejtőernyős alegységet Pápára, az üres lovassági laktanyába helyezte. Ez tűnt a legcélszerűbb megoldásnak, miután a pápai huszárok állomáshelye, állandó békehelyőrsége Munkács lett. Így a Tapolcára tervezett laktanyaépítés elmaradt, a Honvédelmi Minisztérium 800 000 pengő építési költséget megtakarított.

A határozatokból érdemes idézni:

„A m. kir. honv. ejtőernyős szd-ot . . . Pápára helyezem át. Ezzel kapcsolatban a szd-ot:

állományügyekben és gazdászati-közigazgatási szempontból a pápai repülőtér-gondnokságnak,

rep. szakügyekben a 3./II. KB. rep. (könnyűbombázó repülő — H. J.) osztálynak,

kiképzés, valamint a hdt. pk. (hadtestparancsnok — H. J.) területi hatásköréből folyó ügyekben a III. hdt. pságnak (parancsnokságnak — H. J.) rendelem alá."

54 HL 4415 eln. I. vkf.
55 HL 858 sz. bk. 1939.
56 Uo.

Az alárendelésnek ez a bonyolult volta rendkívül sok gondot okozott a következőkben mindaddig, míg a légierő egy év múlva teljes egészében át nem vette az alakulatot.[57]

A repülőgépekkel kapcsolatos intézkedések számos érdekességet tartalmaznak:

„Az eje. század részére kiképzési célra 3 db Caproni és 2 db Savoya rep. gép fog rendelkezésre állani. Tekintettel arra, hogy a pápai 200 kat. hold nagyságú repülőtéren még külön 10 kat. holdnyi terület építkezésre rendelkezésre áll, itt a hangárok építése lehetséges. Mivel azonban a Savoya gépek óriási méretű hangárokat igényelnek, azok továbbra is Szombathelyen, illetve Váton maradnának elhelyezve, ahol megfelelő hangár rendelkezésükre áll. Így tehát csak a 3 Caproni gép részére épülne hangár... Addig, míg eme 3 hangár elkészül, a LE pság. (Légierőparancsnokság — H. J.) hangársátorokat bocsát e három Caproni gép rendelkezésére."

Mivel a gépekhez személyzet is kellett, gépenként 1 pilótát és 3 szerelőt, tehát összesen 20 főt vezényeltek Pápára az ejtőernyősszázadhoz.

Az értekezlet résztvevői intézkedtek a kiképzéshez szükséges üzemanyag árának megtérítéséről is, mely évente 240 140 pengőt jelentett. Ezt a költséget a Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztálya vállalta.

A század létszámát átlagban 200 főben állapították meg, ennek megfelelően 200 készlet teljes ágyneműgarnitúráról a HM 2/é. osztályának kellett gondoskodnia.[58]

Szó volt arról is, hogy Pápán a kaszárnya mintegy négy kilométer távolságra van a repülőtértől, így a kiképzés biztosítása céljából az alakulatnak gépkocsikra van szüksége. Ezzel kapcsolatban is történt intézkedés:

„Az eje. század földi gépjárműszükséglete 1 személygépkocsi (parancsnoki), 3 tehergépkocsi és 1 sebesültszállító gépkocsi. Eme gépjárműveket az eje. század a Botond rendelések lefutásával kapcsolatosan megkapja. Addig legalább 2 tehergépkocsit a területileg illetékes III. hdt. pság. vezényel az eje. század részére."[59]

Ezzel az alakulat sorsa eldőlt. A Pápára költözésnek először senki sem örült az ejtőernyős keretnél. Makray hadnagy egyebek mellett a következőket írta:

„... a sok rossz megoldás közül az egyik legrosszabbat választották, mikor Pápát jelölték ki az eje. szd. új helyőrségének.

Pápán egy üresen álló huszárlaktanya volt, melyből még '39 telén mentek el a huszárok. Lovardák, istállók és elhelyezési körletek álltak kihasználatlanul, tehát ide helyezték az eje. szd-ot. Hogy mit kezdenek a fedeles lovardával, istállókkal, betegló istállókkal, nem volt lényeges. Okszerű helykihasználás!

Az elemi lőtér 8 km-re a laktanyától, céltábla anyag nélkül, teljesen elhanyagolva, a harcszerű lőtér 15 km-re a laktanyától, szintén anyag nélkül sőt kibérelés nélkül várta a szd-ot. Gyak. (gyakorló — H. J.) térben is szegény Pápa..."[60]

Szokolay Tamás hadnagy megértőbb volt, de ő sem örült a döntésnek:

„Mi, fiatal tisztek nagyon nehezen váltunk meg Szombathelytől... Sajnál-

57 HL 47605 sz. eln. 1. a. 1939.
58 HL 47726 sz. eln. III. Csfség.
59 Uo.
60 *Makray*, 29—30. o.

tuk otthagyni a sok jó repülőbajtársat, akikkel nagyon összebarátkoztunk... Sajnáltuk otthagyni azt a pezsgő, élénk társadalmi életet, melyből ugyancsak kivettük részünket. Pápa Szombathely mellett kihalt kis vidéki városnak látszott. Idővel mégis megszerettük, és megtaláltuk helyünket a város kissé zárkózott társadalmában is. A tisztek közül többen onnan nősültek."[61]

Az átköltözésről Makray Ferenc így írt tömören, szemléletesen:

„A század tehát Pápára került október 1-vel. Tehergépkocsikon, a selejtesség határán mozgó ruházatban 1-én, vasárnap délelőtt 10 h-kor érkezett meg a század. A laktanyában a kat. pság. (katonai parancsnokság — H. J.) és a város vezetősége ünnepélyesen fogadta.

Rossz külsővel, de annál nagyobb belső értékkel, akarással és munkakedvvel jöttünk Pápára, hogy az első év munkáját folytassuk."[62]

Az új állomáshelyen

Pápára érkezve újabb fogyatékosságok derültek ki:

„A szobák négy falán kívül a laktanyában nem volt semmi. A legszükségesebb berendezési tárgyakat, így az ágyakat, szalmazsákokat, kályhákat stb. sok utánjárással ugyan kiutalta a III. hdt. pság, de asztalokat, fogasokat, irodaberendezéseket már csak egy év múlva kapott az szd. Különösen a legénységi szobákban voltak érezhetők ezek a hiányok. Az egyik legjobb fegyelmező eszköz a belrend, és éppen ezt nem lehetett 100%-osan megkövetelni, mert polcok és fogasok hiányában csak a földre vagy szegre tehették a ruházatot és felszerelést...

Hat hétig orvos és gyengélkedő szoba felszerelés nélkül, hat hónapig pedig cipész- és szabóműhely nélkül álltunk."[63]

De ezekben a napokban nem értek rá a nehézségeken töprengeni. Fel kellett készülni az újoncok fogadására.

A júliusban kibocsátott felhívásra az ország különböző alakulataiból ide jelentkező katonák 400 főből álló csoportja október 4-én érkezett meg Pápára. Ők már mindannyian átestek egy meglehetősen alapos orvosi vizsgálaton, s azon meg is feleltek.

Bertalan Árpád százados ragaszkodott ahhoz, hogy csak igen bátor, elszánt emberek legyenek ejtőernyősök, ezért alaposan megrostálta őket. Levetkőztetve mindannyiunkat végignézte, s akiket alkalmatlannak minősített, azokat nyomban visszaküldte eredeti alakulatukhoz. Ezután bemutatót rendezett számukra. A keret két tisztje ugrott, s bekötött szájú ejtőernyővel ledobták azt az embernagyságú fababát is, melyet az ejtőernyők kipróbálására használtak. A bábú természetesen lezuhant, a tisztek azonban baj nélkül földet értek. A továbbiakat Szokolay hadnagy így írta le:

„Bertalan az újoncok között állva nézte az ugrást, és azzal vigasztalta a rémüldözőket, hogy háromból csak egy zuhant le, és ez nem is rossz arány. Ezután ebédelni küldte a katonákat. Délután ismét összehívta az újoncokat, és megkérdezte, hogy a mai napon tapasztaltak után ki óhajt ittmaradni. Mert aki-

61 *Szokolay*, 34. o.
62 *Makray*, 30. o.
63 Uo. 30—31. o.

nek ez a szolgálat nem tetszik, az máris mehet vissza csapattestéhez. Nem kellett sokáig várni a válaszra, a 400 emberből 150 állta a sarat. Ez elég is volt egyelőre . . ."[64]

Az ezután megkezdődő kiképzésről a következőket tudtuk meg:

„Az újoncok kiképzéséhez most már módszeresebben fogtunk hozzá az eddigi tapasztalatok alapján. Célgimnasztikát dolgoztunk ki a lábak erősítésére. Készítettünk 3—4—5 m magas állványokat, és ezekről gyakoroltattuk a leugrást vastagon terített homokba. Készítettünk egy 10 méteres állványt, hasonlót mint a gyermekhinták állványai. Erre húztuk fel a kötélhurokba ültetett embert. A kötél túlsó végén olyan ellensúly volt, ami az ejtőernyő süllyedési sebességére fékezte a lebocsátott embert. Az ernyő hintázó mozgását is meg lehetett itt szokni, ha az embert a felhúzáskor meghintáztattuk."[65]

Ezt a szerkezetet tréfásan hol bitónak, hol akasztófának nevezték a katonák. Később még hármat állítottak mellé, egy nyolcmétereset, egy tizenkét- és egy tizennégymétereset a fokozatosság biztosítására. Az ugrási előgyakorlatok közül az ezeken az állványokon történt edzésnek volt a legnagyobb jelentősége, hiszen a földetérés veszélyes műveletét itt lehetett megtanulni. A felkészítést szolgálta még a reggeli torna is, mely valóban komoly, egyórás gimnasztikát jelentett, hosszú futásokkal és ugrásokkal vegyítve. A szertorna a napi foglalkozások anyagába volt beépítve.[66]

Egy hónappal a Pápára érkezés után jelentős esemény következett be az alakulat életében:

„1939. november 1-én Bertalan Árpádot őrnaggyá léptették elő. Ezt az eseményt baráti körben ünnepeltük meg, hiszen barátok voltunk már mindannyian, és Bertalan is barátainak tekintett minket. Szerettük és tiszteltük parancsnokunkat. Szerettük, mert vidám, jó barát volt, és tiszteltük, mert előrelátó, eszes és gondoskodó parancsnok volt, aki nem tett különbséget ember és ember között."[67]

Hasonló szellemben nyilatkoznak ma is a volt katonák mindannyian. Szinte legendagyűjteményt lehetne összeállítani a róla szóló történetkékből, melyekből egy hivatásának élő, demokratikusan gondokodó katonatiszt portréja bontakozik ki. Varga János törzsőrmester a következőket mondta el róla:

„Nem egy esetben voltam én éjszakai ügyeletes tiszthelyettesi szolgálatban, mikor jött Bertalan őrnagy ur... Ha ő belépett az épületbe, a szolgálatosnak a helyéről felkelni, jelenteni, tisztelegni tilos volt. Azt mondta,

— Ezzel zavarjátok a legénység nyugalmát.

Bement a legénységi szobába, villanyt nem gyújthatott senki... ő lehajolva ment az ágyak végénél, s amelyik legénynek, illetve katonának a lába a pokróc alól kint volt, azt gyönyörűen betakarta. Így ment végig minden szobán . . ."[68]

Bertalan Árpád rendkívüli pedagógiai érzékkel rendelkezett. Erre szükség is volt, hiszen nem kis számban kerültek az alakulathoz bátor, de nehezen kezelhető emberek. Ő ezekből fegyelmezett, kemény katonákat nevelt, akik év-

64 *Szokolay*, 35. o.
65 Uo. 36—37. o.
66 *Ferencz Gyula* zászlós és *Domonkos József* százados emlékezése; hangszalagon a szerző birtokában.
67 *Szokolay*, 36. o.
68 *Varga János* törzsőrmester emlékezése, hangszalagon a szerző birtokában.

tizelek múlva is rajongással beszéltek volt parancsnokukról, arcképét szobájuk falán helyezték el.[69]

A Honvédelmi Minisztérium, ígéretének megfelelően, Pápára vezényelt három Caproni-gépet megfelelő személyzettel Gelencsér Ferenc repülő hadnagy parancsnoksága alatt. Feladatukat nagy igyekezettel látták el, végezték az ugrásokkal kapcsolatos repüléseket, s szoktatták az újonnan bevonult legénységet. Októberben sok volt a műszaki hiba, a gépek gyakran nem tudtak felszállni. A helyzet csak akkor változott meg gyökeresen, mikor Bertalan Árpád sok utánjárással elérte, hogy Szombathelyről Rigó őrmester, a kiváló főszerelő Pápára kerüljön. Ő itt kitűnő műhelyt, javítóbázist hozott létre. Ettől kezdve sokat javult a gépek állapota, a repülőrészleg eleget tudott tenni a feladatoknak.[70]

Nagy esemény volt 1939. november 3-án Kassán a Horthy Miklós Repülő Akadémia ünnepélyes megnyitása. Pápán, az ejtőernyős alakulatnál október 29-én tudták meg, hogy ez alkalommal repülőnap lesz, melyen a műsorszámok között ejtőernyős bemutató is szerepel. Nagy lett az izgalom, miután ekkor még gyakran gyengélkedett a három öreg Caproni. A csapattörténet így örökíti meg a felkészülést:

„Miskolcon kellett a légierők egy részének gyülekeznie. A díszszemlére nekünk is onnan kellett indulnunk. Nagyon jogos volt az aggodalmunk, mert mikor az áttelepülésre került sor, csak egy Caproni volt üzemképes... Makray hadnagy és hat fő a régi keretből át is repült elsején. Szorongva vártuk, hogy a másik kettővel el tud-e a többi jönni. A Miskolcon gyülekező vadászrepülők között olyan volt a mi jó öreg Capronink, mint az angol telivérek között az elefánt. Bosszantottak is bennüket a „láda" miatt eleget. Még elsején estefelé bedöcögött második masinánk. Nagy örömmel fogadtuk. Már két gépünk volt 14 emberrel. Ha a harmadik nem is tud eljönni, ezzel a kettővel már mi is felvonulhatunk. Közben Pápán... Gelencsér hadnagy dühösen vagdalta földhöz a sapkáját, mert ... kijavították a harmadik gépet, de az időjárás miatt nem tudtak 2-án délelőtt elindulni. Délutánra sem javult semmit az idő... Gelencsér hadnagy mégis elrajtolt. Szerencsésen meg is érkezett."[71]

A nagy nap, mely a magyar vadászrepülő-, szállító-, bombázó-, közel- és távolfelderítő-egységek első nagy seregszemléje volt, így kezdődött:

„3-án reggel olyan volt a Miskolctól É-ra levő légtér, mint ősszel varjúvonuláskor. Zúgtak a motorok. A magyar légierők díszelgésre kirendelt része gyülekezett. A mi Capronijainknak persze jóval előbb kellett indulniuk, mert lényegesen lassúbbak voltak, mint a többiek. Kassától D-re kb. 6 km-re értek utol bennünket."[72]

Az ejtőernyősök szerepléséről Szokolay Tamás ír színesen, szemléletesen:

„Az ejtőernyős bemutató volt az utolsó szám. Ekkor 180 méter volt a felhőmagasság. Makray Ferenc, az ugrás vezetője úgy határozott, hogy tekintettel a jelentős ünnepségre és bízva emberei ügyességében, végrehajtja ezt a rendkívül alacsony ugrást. Szabályzatunk 300 métert írt elő mint megengedett legkisebb magasságot.

69 *Becsei Imre* és *Bakó István* szakaszvezető, *Hauer János* őrmester emlékezése. Hangszalagon a szerző birtokában.
70 *Makray*, 31—32. o.
71 Uo. 32—33. o.
72 Uo. 33. o.

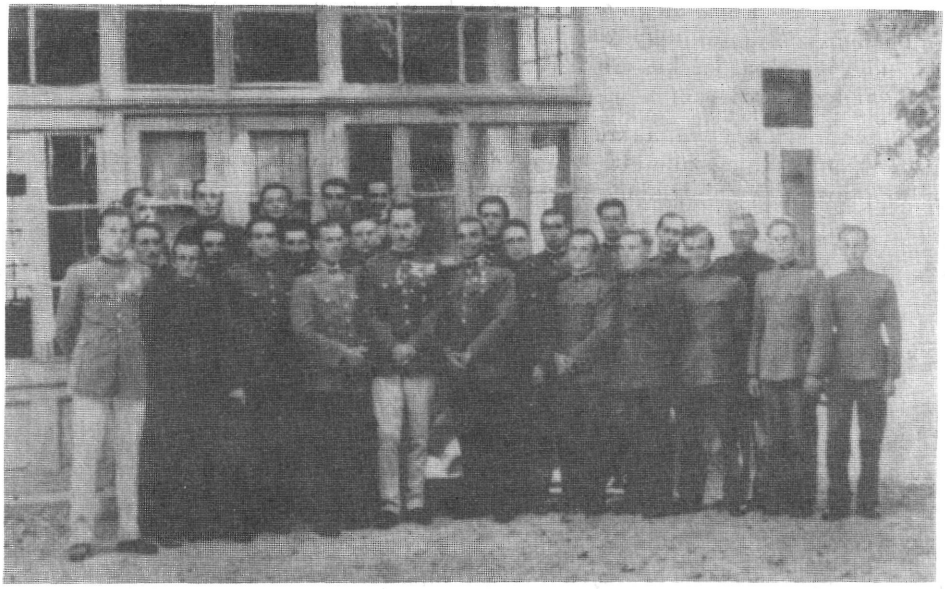

5. kép
Az ejtőernyős keret Szombathelyen

Gyakorlott, ügyes embereink igen jól oldották meg ezt a kényes feladatot. Mint a szemtanúk elmondták, nagyszerű látvány volt a szinte egyszerre kirobbanó 21 ejtőernyő, mely néhány másodperc múlva már földet is ért. Nem történt semmi baj . . ."

Valóban nem, de a bemutatóért felelős két tiszt: Kiss Zoltán és Makray Ferenc alapos fejmosást kapott otthon Bertalan Árpád őrnagytól a veszélyes ugrásért.[73]

Novemberben és decemberben folyt az újoncok ugrókiképzése. A három Caproni kevésnek bizonyult, ezekből 6—6 fő ugorhatott egyszerre. A rendelkezésre álló egy Savoyát csak akkor tudták használni, ha volt rá pilóta. Ezt a nehéz gépet csak azok a tisztek vezethették, akik előzőleg a polgári repülésben dolgoztak, a MALERT-nél szolgáltak. Akkor oldódott meg a kérdés, mikor 1939 novemberében Segesvári repülő főhadnagyot, aki a légi forgalomban Savoyagépekkel már repült, Pápára vezényelték. Így felgyorsult mind a szoktatórepülések, mind az ugrások tempója. A Savoya egy alkalommal annyi ejtőernyőst tudott magával vinni, mint a Caproni négy felszállással.[74]

Sikerült elérni, hogy a tervezett négy ugrást mind a 150 fő teljesítse december közepéig. Így ők már mindannyian képzett ejtőernyősként térhettek haza karácsonyi szabadságra.[75]

73 *Szokolay*, 36/b o.
74 Uo. 34—35. o.
75 Uo. 37. o.

Ezzel a terveknek megfelelően létrejött Magyarországon egy teljes létszámú ejtőernyősszázad mintegy 200 főnyi legénységgel. Remény volt most már arra, hogy zászlóaljjá, később ezreddé fejlődve modern elitalakulatává válik a magyar fegyveres erőnek.

Elmondhatjuk ugyanakkor azt is, hogy Európa más országaihoz hasonlóan hazánkban is megszületett az ejtőernyőzés, a bátor emberek sportja, s alig több, mint egy év alatt komoly eredményeket ért el.

MŰHELY

PERJÉS GÉZA

KARDDAL ÉS TOLLAL SZOLGÁLTA A HAZÁT*

Gyakorlat, elmélet, katonai etika és hazafias érzés Zrínyinél

Katonai működésében két feladat végrehajtására vállalkozott Zrínyi. Az egyik, hogy úgy mondjuk, öröklött, körülményei által meghatározott volt: a Muraköz védelme. A másik feladatot önmaga tűzte ki maga elé: kidolgozni a magyar hadviselés reformjának tervét. Az első feladat gyakorlati, a másik elméleti, de motivációjuk közös volt: a mély hazaszeretettel párosuló katonai etika, melynek legfőbb parancsa a haza védelme.

Zrínyi tizenhét évesen veszi át családi örökségét és benne a Muraközt. Az örökséggel együtt járt a birtokaihoz tartozó terület és lakóinak védelme a török szüntelen támadásaival szemben. Amint átveszi a parancsnokságot, azonnal a harcok sűrűjébe kerül és az ekkor írt leveleit olvasva csak elcsodálkozik az ember, hogy milyen otthonosan mozog a harcmezőn, milyen józanul és szakszerűen mérlegeli a helyzetet, ad ki világos és határozott intézkedéseket. Látva ezt az ifjú korát meghazudtoló biztonságot és szakértelmet — és persze hozzágondolva későbbi hadi sikereit is —, az emberben az a meggyőződés támad, hogy született tehetség, Clausewitz szavaival „katonai géniusz" volt, az a tehetség tehát, aki a háború bizonytalanságokkal, súrlódásokkal, lelki és testi megpróbáltatásokkal teli légkörében is képes helyes elhatározásra jutni és elhatározását kivitelezni.

A géniusz persze csak akkor szárnyalhat, ha a kérdéses szakma fölényes ismerete társul hozzá. A fiatal Zrínyi esetében végvári harc technikájáról van szó, melynek szabályait, fogásait és rutinját, végvári környezetben felnőve, kora gyermekkorában megismerhette, megtanulhatta, esetenként még a harcokban is gyakorolhatta.

Zrínyi katonai talentumát vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy menynyire szerette a harcot. A két világháború alaposan kikezdte, bár teljesen nem oltotta ki azt az életfelfogást és életérzést, hogy háború nemcsak a jellemet és a fizikumot próbára tevő férfimunka, hanem izgalmas örömforrás is. Háborút járt írók és költők egész sora tanúskodik erről írásaiban. Különösen gazdag ilyen szempontból a határvédelem könnyű csapatainak, elsősorban könnyűlovasságának harcait dicsérő irodalom. Így volt ez mindenütt, ahol határvédelem folyt, tehát Kínában, Rómában, Bizáncban és Hispániában, de természetesen így volt Magyarországon is. Idézzük csak fel Balassinak ezeket a lelkes, gyönyörű sorait: „Ellenség hírére vitézeknek szíve gyakorta ott felbuzdul, Sőt azonkívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbára indul, Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul."

Csak a *Zrínyiász* töméntelen sok fordulatos, izgalmas, a harc örömét sugárzó harci leírását kell elolvasnunk, hogy láthassuk, mennyire szerette a harcot. De közvetlenül is bizonyítható ez. Egy alkalommal a szakadó eső miatt le kellett mondania tervezett vállalkozásáról, amiért is így ad hangot ingerültségének: „Minden szándékunkat elrontá az az rossz üdő, bizony az mely éjjel kezdett, majdnem megbolondultam boszszúságomban."

Bár a katonai szakma és a harc szeretete fontos motívum volt Zrínyi katonai tevékenységében, azonban mindent megelőzött a katonai etikából és a hazaszeretetéből eredő ösztönzés. Számos példát lehetne fölhozni ennek bizonyítására. Az egyik Batthyány Ádámhoz, az övével szomszédos körmendi védelmi körzet parancsnokához írt levele. A levélben egy, a török ellen indítandó vállalkozás tervéről ír. Miközben gondosan rögzíti a csapatok menetének és gyülekezésének helyét és idejét, a szigorúan szakmai szöveget hirtelen egy ilyen rész szakítja meg: „Édes Bátyám Uram, csak így lévén, hazánkat és köröszténységünket tekintvén, gondoltam, hogy evvel a leve-

* E cikk bővebb és némileg átalakított változata annak a referátumnak, melyet a szerző a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia által „A Magyar Honvédség nemzeti jellege erősítésének időszerű feladatairól" tárgykörben 1990. június 7-én rendezett tanácskozáson olvasott fel.

lemmel megtaláljam Kegyelmedet, noha bizony jól tudom, hogy magától is maga lesz példaadója, nem akarván látni szerelmes hazánknak utolsó füstös üszökét."

Milyen is volt a végvári háború? A legdöntőbb, a taktikát és a stratégiát meghatározó körülmény az volt, hogy kis erők harcoltak nagy térben. Ez jellemezte a kínai, római, a bizánci és a spanyolországi határvédelmet és természetesen a magyarországit is. Néhány számszerű adattal lehet ezt megvilágítani. A germánok ellen emelt, mintegy 500 km hosszú római limest 50—80 000 katona védte, a magyar végvári rendszer 1200 km-ét 50—60 000 fő, ami tehát azt jelenti, hogy a védővonal egy kilométerére ott 100—160, itt 40—50 fő jutott. Mindebből természetesen következett, hogy a tömeget gyorsasággal és mozgékonysággal kellett pótolni, ezért az erők zömét könnyű csapatok, elsősorban könnyű lovasság tette ki. A nagy kiterjedésből következett, hogy a megvédendő területet nem lehetett hermetikusan lezárni. A kínai fal és a római limes ugyan összefüggő építmény volt, de mégsem jelentettek áthatolhatatlan akadályt a támadók számára. Funkciójuk inkább az volt, hogy a betört ellenség visszavonulását megnehezítsék. Az akadályhoz érve ugyanis a portyázásban kifáradt és a sok zsákmány és rabul ejtett ember miatt mozgásában gátolt ellenség számára az akadályon való átjutás megnehezült és jóval lassúbbá vált, így a határvédelem lovas tartalékai még időben elérhették. Magyarországon még ilyen akadályok sem voltak és a végvári rendszer pusztán magukban álló várakból és őrtornyokból állt. Hatvanöt—hetven várnak mondható erődítés volt a végvári rendszerben, azaz a köztük lévő távolság átlagosan 20 km-t tett ki. Török oldalon hasonlóak voltak a viszonyok, bár a csapatok létszáma valamivel fölülmúlta a magyarokét.

Mindebből az következett, hogy a támadás abszolút fölénybe került a védelemmel szemben, hiszen a támadó fél, hirtelen összevonva egyébként csekély erőit, bárhol túlsúlyt képezhetett és a betörést végrehajthatta. Ilyenformán a védekezés legjobb eszköze a támadás volt: csak így lehetett arra kényszeríteni a másik felet, hogy helyben maradjon és ne támadjon. Ebből eredt a végvári harc rendkívüli erős dinamikája és a soha nem szünetelő harc.

A vázolt körülményekből szükségszerűen következett, hogy fokozott jelentősége volt a meglepetésnek és ellenszereinek, a felderítésnek és a biztosításnak. Zrínyi leveleiben sokszor visszatérő kifejezés az „állandó istrázsálás" és még több a felderítésre kiküldött portyázókra való utalás. De a mögöttes területeket messze behálózó hírszerzés sem hiányzott: önkéntes informátorok és fizetett kémek hozták a híreket, sokszor magasabb török parancsnokságoktól is. Ilyen körülmények között élethalál kérdésévé vált a titoktartás. Így ír Zrínyi Batthyánynak egy közös vállalkozásuk előtt: „Kérem Kegyelmedet, ne jelentse Kegyelmed senkinek ezt a titkot, mert egy lábig odaveszthetnénk." Még az is előfordul, hogy a tervezett vállalkozás tervét nem írásban küldi el az érdekelteknek, hanem futárok útján szóban, nehogy a török kezébe jusson.

A végvári taktikában igen nagy jelentősége volt a „jó lovak hamarságának" — ahogy Balassi kifejezi magát —, tehát a ló begyakorlottságának, gyorsaságának és fordulékonyságának. De természetesen nem nélkülözhették a végvári vitézek a szálés a lőfegyverek kezelésében való jártasságot sem.

A nagy tér — kis erő viszonyból következett, hogy bőven nyílt alkalom a lesvetésre és tőrbecsalásra. Ezek végrehajtása éles szemet, jó terepérzéket, körültekintést, szervezőképességet és a csapat részéről nagy fegyelmet kívánt.

Miután az éber figyelem soha nem lankadhatott és állandóan készen kellett lenni a cselekvésre, a szolgálat minden ágát a legalaposabban kellett megszervezni. Fogalmat alkothatunk erről Zrínyinek Kanizsa ellen indított gyors vállalkozásából. Értesülve arról, hogy a vár valamilyen okból kigyulladt, elérkezettnek látta az időt, hogy visszavegye azt a törökök kezéből, kihasználva a tűz okozta zavarukat. Riadóztatta tehát csapatait és 24 órán belül körülzárta a várat, ami, ha számba vesszük a körülményeket, meglepően nagy teljesítmény volt. Össze kellett vonnia ugyanis a mintegy 100 km-es védővonalból a csapatokat, majd el kellett vezetni őket a 40 km-re fekvő Kanizsa alá, végül pedig, a helyszínre érve, erőivel fel kellett vennie a vár körülzárására alkalmas csoportosítást.

Zrínyi hadi vállalkozásainak döntő többsége a határvédelem keretei között ment végbe, azaz a hadtudomány szerinti kis háború kategóriájába tartozott. Két hadjárata volt csupán, melyek túllépték ezeket a kereteket. Az első, az 1663. évi, szoros összefüggésben volt a Montecuccoli vezette császári hadak dunántúli és felvidéki

hadjáratával. A másikat, az 1664. évi eszéki vállalkozást viszont már meglehetősen nagy önállósággal vezette.

Az adott keretek között az eszéki hadjárat három aspektusának kiemelésére van csupán lehetőség. Az első a politikai szempont. II. Rákóczi György 1657. évi szerencsétlen végű hadjárata olyan helyzetet idézett elő, mely magában hordta a török elleni nagy háború lehetőségét. Így ítélték meg a helyzetet a Rajnai Szövetség német fejedelmei, de így látták a dolgot a vezető magyar politikusok is. A háborút egyedül a bécsi udvar ellenezte. Ebből a körülményből adódott a magyar politikusok, köztük természetesen Zrínyi, feladata: a német fejedelmek támogatásával rávenni Bécset a háború megindítására, egész pontosan arra, hogy a folyamatban lévő tárgyalásokon a Porta Magyarország szempontjából igen hátrányos feltételeit ne fogadja el.

Azért, hogy a tárgyalásokon ne szülessen megegyezés és hogy a háború kirobbanjon, Zrínyi még azt is megteszi, hogy minden módon provokálja a törököt: folytonos támadásokat indít ingerlésére és a Mura túlsó partján, tehát török felségterületen belekezd Újzrínyivár építésébe. A törökök természetesen nem nézik tétlenül aktivitását és heves ellentámadásokkal válaszolnak. Így reagál Zrínyi erre ezekben a katonai etikától és hazaszeretettől felforrósított soraiban: „Hogy én vagyok a török támadásainak célpontja, nem tartom gyalázatnak, sőt legnagyobb dicsőségnek veszem. Remélem, nemes lovaghoz és katonához méltó illő ellenállásra talál bennem és ha erőben és embereinek számában hatalmasabb is nálam, de bátorságban és harci kedvben nem vagyok alábbvaló nála. Jobb meghalni oroszlánként, mint élni szamárként. Ha veszni kell hazámnak, azon vagyok, rajtam kezdje el a veszedelmet. Készen várom, az Isten mit ad és mit rendel felőlem és annyira megvetek minden rettenetességet, hogy végsőkig provokálom a végzetet."

1663-ban a magyar politikusoknak sikerül rávenniök a Rajnai Szövetség vezetőit, hogy egy Dráva menti hadjárathoz bocsássák Zrínyi rendelkezésére csapataikat. Önmagában is különös, hogy — Bécset kikerülve — a német fejedelmek Zrínyi parancsnoksága alá helyezik katonáikat. Még különösebb, hogy a Dráva-vidéket választják hadszíntérül, hiszen minden katonai szakértő előtt világos volt, hogy Magyarországon a hadműveletek természetes tengelye a Duna. Aligha magyarázható mással a dolog, mint azzal a szándékkal, hogy függetlenítődve a törökkel mindenképpen kiegyezni akaró Bécs befolyásától, Zrínyi jelentős és a magyar érdekeknek megfelelő eredményt érjen el a hadjáratban.

Ezek az előzményei a Zrínyi által 1664. januárjában elkezdett eszéki hadjáratnak és kanizsa április végén megindított ostromának. A hadjárat előkészítésével járó sok-sok tennivaló közben sem mulasztja el, hogy a haza iránti kötelességükre emlékeztetve, lelkesítse vezértársait. Így ír pl. Csáky Istvánnak: „Magam részéről azt írhatom Kegyelmednek, hogy szüvel-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben, sem vagyonomat, sem életemet bizony nem szánom s valami véget rendelt az Ur isten az én szándékimnak, jó szivvel elvárom." Esterházy Pált pedig így lelkesíti: „Istenre bízván dolgomat, folválloltam azt a munkát Istenemért és hazámért, azért Istenre és hazája szeretetire kénszeritem Kegyelmedet, ne hagyja el hazáját és nemzetét ebben a nagy fönnforgó ügyben."

Mint tudjuk, az eszéki híd lerombolására indított drávai hadjárat sikerrel végződött, de Kanizsa ostroma a bécsi udvar késedelmessége és kellő támogatásának elmaradása miatt kudarccal járt. Majd pedig a győzelmes szentgotthárdi csata után a bécsi udvar a magyarságra nézve igen hátrányos békét kötött a törökkel. A szép kezdeti sikerek után tehát minden összeomlott!

Mindazonáltal lehetetlen elmarasztalni Zrínyit, akár etikai, akár politikai, akár pedig katonai szakmai szempontból. Etikailag azért nem, mert nem könnyelműség és forrófejűség indította vállalkozására, hanem a magyarság iránt érzett felelősségérzete. A politikai racionalitás ellen sem vétett. Két alternativa létezett ugyanis: belenyugvás az ország föltartóztathatatlan romlásába, vagy a küzdelem és ezzel az esély megragadása a helyzet jobbítására.

Végül pedig nem lehet elítélni katonai szakmai szempontból sem, sőt a legnagyobb elismerést érdemli. Mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy miután a siker alapja a meglepetés volt, vállalta a téli háború minden nehézségét. Az ellátás és az elszállásolás nehézségei miatt ugyanis a korban ritkán hadakoztak télen. Az eszéki hadjárat idején különösen zord volt az időjárás, így annál inkább nagyra kell értékelnünk, hogy a sereg 26 nap alatt közel 500 km-t menetelt, közben több várat és

kisebb erődítést elfoglalt, az eszéki hidat pedig megrongálta. Logisztikai szempontból is nagy teljesítmény volt a hadjárat: mintegy 25 000 ember és ugyanennyi ló élelmezését kellett biztosítani kemény hidegben, rossz útviszonyok és a vidék szegényes erőforrásai mellett.

A következőkben Zrínyi hadtudományi munkásságával foglalkozom. Mint ismeretes, Zrínyi az ország függetlensége helyreállításának és a török kiverésének előfeltételét abban látta, hogy önálló magyar nemzeti hadsereg álljon fel és hogy a magyar katonaság megtanulja a nyugati reguláris hadviselést. Mindehhez elméleti alapvetés kellett, azaz magyar nyelvű hadtudományi művekre volt szükség. Szinte minden előzmény nélküli, óriási feladatról van tehát szó!

Zrínyi hadtudományi munkássáva rövid életéhez képest igen gazdag és sokrétű. Írt egy, a hadsereg szervezetével, anyagi ellátásával és táborozásával foglalkozó értekezést, a *Tábori kis Traktát;* egy, a háború filozófiájával, lélektanával és a vezetés kérdéssel foglalkozó, alkalmi meditációiból összeszerkesztett könyvet, a *Vitéz hadnagyot;* Mátyás politikai, főleg azonban haditetteit méltatja a *Mátyás király életéről való elmélkedésekben,* végül pedig, a hatvanas évek elején, a török háború előestéjén, megírta az önálló magyar hadsereg felállításával és kiképzésével foglalkozó, izzó hazaszeretettől fűtött, szenvedélyes hangú röpiratát, a *Török Áfiumot.* Tulajdonképpen azonban nagy eposza, a *Szigeti veszedelem* sem csak a szépirodalomhoz tartozik, hanem a hadtudományhoz is, mivel benne pontosan rekonstruált hadtörténeti eseményekből von le fontos szakmai tanulságokat.

De nem csak az életmű terjedelme jelentős, hanem minősége is. Eredetiség, széles látókör és a háború lényegének mély megértése jellemzi műveit, és ilyen szempontból kevés hasonlóval találkozunk a világ katonai irodalmában.

Több körülmény magyarázza Zrínyi hadtudományi munkásságának magas színvonalát. Mindenekelőtt az, hogy tökéletesen ismerte a hadakozás mesterségbeli részét, ugyanakkor tájékozott volt az egyetemes hadtudományi irodalomban is.

Rendkívüli jelentősége volt annak, hogy magas közjogi méltóságai révén tisztában lehetett a politika és az állami adminisztráció kérdéseivel és mint birtokai gazdálkodását irányító nagybirtokos, a gazdasági élettel. Ez az oka annak, hogy — szemben a katonai írók túlnyomó többségével — felül tudott emelkedni a szakma szűk keretein és a háborút beágyazta a politikai és társadalmi élet egészébe.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni éles elméjét, elemző készségét, általában filozófiai hajlamát. Ez segíti hozzá, hogy egyéni tapasztalataiból a háború egészére nézve vonjon le általános érvényű következtetéseket.

Fegyelmezett, tudományos gondolkodásával a költő intuiciója, fantáziája és lélektani érzéke párosult. És természetesen költő mivoltából fakad megkapó, fordulatos, kifejező hasonlatokban gazdag stílusa és érzelmi töltöttsége, mely oly meggyőzővé teszi írásait. Bátran mondhatjuk: Zrínyi életműve üdítő oázis a katonai irodalom nyelvi sivatagjában!

És természetesen számításba kell vennünk a hazafias érzésből eredő motivációt. Írásai nemcsak az intellektust mozgatják meg, hanem az érzelmeket is. Lelkesítenek, egyben cselekvésre sarkallnak! Emlékezzünk csak vissza erre a sokat idézett részre a *Török Áfiumból:* „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel és dühösséggel teli... én csaknem mint egy néma, kinek semmi hivatásom a szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal: Ne bántsd a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-é ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmedben? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!"

Zrínyi hadtudományi munkásságából főleg azokat a részeket emelem ki, melyekben valamiképpen eltér a korabeli katonai irodalom anyagától és tárgyalásmódjától. A hadsereg szervezetére nézve két megoldást ajánl. Az egyik a *Tábori kis Traktában* található. Itt, miután az önálló magyar nemzeti hadsereg szervezetével foglalkozik, teljesen nyugati mintát követ. A másik megoldás teljesen a speciális magyar viszonyokhoz igazodik, és a *Török Áfiumban* található. Az eltérést a mű megírásának időpontja magyarázza: 1660 telén vagyunk a nagy török háború előestéjén. Nincs idő tehát az önálló magyar hadsereg felállítására és a háborút a meglévő haderő bizonyos átszervezésével kell a császári csapatokkal együtt megvívni. Fel kell állítani tehát egy 4000 gyalogosból és 8000 lovasból álló hadsereget, mely egyszerre lenne a végvári védelem mozgó tartaléka és az ország egész lakosságából mozgó-

sított haderő magja és kiképző kerete. Feltűnő, hogy míg a *Tábori kis Traktában* a gyalogság aránya két—háromszorosa a lovasságénak, addig itt éppen fordított a helyzet. Ez természetesen következik abból, hogy mint hadműveleti tartaléknak, a hadseregnek gyorsan kell eljutnia a végvári vonal bármely pontjára. Ebben a megoldásban mindössze ennyi a magyar specifikum, mert egyébként a hadseregnek át kell vennie a nyugati harceljárást. Ahhoz pedig, hogy a magyar katonaság megtanulja ennek módszereit, nyugatról kell behívni kiképzőket az országba.

Rendkívül figyelemreméltóak Zrínyi nézetei az anyagi ellátásról, részben eredetiségük miatt, részben pedig azért, mert katonai író kortársai egyáltalán nem foglalkoznak e kérdéssel. Ez egyébként azzal magyarázható, hogy a korban a hadsereg anyagi ellátását intendánsok és vállalkozók a hadvezértől függetlenül intézték, ily módon a hadvezetés és a logisztika egysége fölbomlott és a katonai írók nem tartották magukat autentikusnak az ellátás kérdéseiben. Zrínyi, aki a háború egészét látta maga előtt, ezt elfogadhatalannak tartotta.

De még későbbi hadtudományi írókat is fölülmúlt olyan tekintetben, hogy amikor a legapróbb részleteket és technikai problémákat is figyelembe véve tárgyalja a témát, az egész hadseregellátást belehelyezi a társadalmi és gazdasági élet egészébe. Pontos számvetést közöl az élelem- és takarmányszükségletről, a sütésnél a liszt és a kenyér arányáról, valamint az egyes szekerekre rakható teherről és ennek alapján az egész hadsereg vonatának nagyságáról. Foglalkozik a raktárak és sütödék elhelyezésével, sőt a raktárak és a mozgó hadsereg közötti ingajárat bonyolult problémájával is, amire csak a XVIII. század hadtudománya kínál majd megoldást.

Nagy figyelmet szentel az élelem beszerzése kérdésének. Egyértelműen a központi beszerzés mellett foglal állást, elvetve a katonák egyéni beszerzését, tehát azt, hogy ők maguk egyezkedjenek a lakossággal, mert amint írja, az ilyen alku „baltával" megy végbe, azaz a szegény nép kirablásával. Kétségtelen, igen sokba kerül az államnak az élelem beszerzése, mégis akkor fogy igazán „a haza pénze, amikor a szegény ember nyomorog." A kifosztott lakosság ugyanis nem tud adózni, a kár tehát sokkal nagyobb. Arra is gondol, hogy az élelem felvásárlására fordított pénzt úgy kell szétteríteni az ország minden vidékén, hogy abból minél több ember részesedjen, így növelvén meg az emberek adózási képességét és a pénz forgási sebességét. Így ír erről: „Amely pénzt ad abban (ti. az állam a gabonavásárlásban — P. G.), azután is még más igaz utakon mind műves s mind szántóvető embereknek kezében megyen, s ismég adózhat... Így ezek is ismég adózhatván, a pénz majd mind ismég megtér respublica társaságában, ahonnét ismég kimégyen jövendőben. Ez a circulatio pedig oly szükséges és oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak, nagy hasznát könnyebb álmélkodva csudálni, mintsem leírni." A közgazdasági gondolkodásnak páratlan megnyilvánulása ez a hadtudományi irodalomban, hiszen egy olyan korban, melyben a kölcsön- és hitelügylet, valamint a bankjegykibocsátás jórészt még ismeretlen volt és a gazdasági élet a meglévő nemesfém mennyiségtől függött, a pénz forgási sebessége döntően fontos volt.

Foglalkozik természetesen a taktikával és a stratégiával is. Ami a taktikát illeti, bár eredetileg szándékában állt, nem foglalkozik vele részletesen. Feltehetően az időhiány akadályozta meg ebben. Mindenesetre egyes megjegyzései azt bizonyítják, hogy tisztában volt nemcsak a végvári, de a nyugati, reguláris taktikával és annak helyével is a háború egészében.

De nem írt összefüggő értekezést a stratégiáról sem, egészen pontosan arról, amit napjainkban annak neveznénk, a terminus ugyanis a korban ismeretlen volt. Úgy tűnik, ez tudatos részéről, mert Clausewitzhoz hasonlóan neki is az volt a véleménye, hogy nem lehet kidolgozni a stratégia, vagy ahogyan írja, a „hadakozás" elméletét. Így ír erről: „A hadi tanulságok, kiket az emberek mint egy tudománt rendben szabtak, benn vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Nincs az a hadakozásnak olyan regulája, kit okvetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy."

Persze vannak bizonyos elvei a stratégiának, de ezek, tekintve a hadviselés függését a társadalmi környezettől, nem teljesen azonosak egyes korokban. Saját korukra vonatkozóan Clausewitz és Zrínyi is megfogalmazzák ezeket az elveket. Zrínyi a következőket ajánlja a hadvezér figyelmébe: ügyeljen hátsó összeköttetéseire, mérlegelje, hogy mikor előnyös csatát vívni és mikor kell azt kerülni, mindig egyeztes-

se a stratégiai célokat a logisztika eszközeivel, a várakat ne csak védekezésre használja, hanem bázisként a támadáshoz is.

Már utaltam arra, hogy milyen nagy jelentősége volt Zrínyi hadtudományi munkássága szempontjából annak, hogy személyében a katonai szakmai tudás és a háborús tapasztalat a filozófus képességeivel párosult. Ez különösen a „szerencsével" való gyakori és intenzív, mondhatók szenvedélyes foglalkozásában nyilvánul meg. Amint írja, ez volt „a legnehezebb matéria", amivel életében foglalkozott, és ez volt az oka annak is, hogy jelmondatául a „Sors bona nihil aliud" mondást választotta.

Három tudománytörténeti, illetve hadtudományi fejleményhez viszonyítva lehet Zrínyi szerencse-fogalmát megérteni és kellően értékelni: az első a kortársa, Pascal által feltalált valószínűségszámítás. Pascal és nyomában a valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi úttörői a valószínűségi kalkulusban a világban uralkodó bizonytalanság legyőzésének eszközét látták. Ez a bizonytalanság abból ered, hogy a természetben és az emberi társadalomban a valószínűség törvényei uralkodnak, amiből az következik, hogy döntéseinkben és prognózisainkban soha nem várhatunk biztos eredményt, csak valószínűt és mindig számolnunk kell a véletlen beavatkozásával.

A második fejlemény Clausewitznak az a felismerése, hogy a háború valószínűségi, stochasztikus eseményrendszer, következésképp a katonai döntés alapja is a valószínűségek mérlegelése. Ebből adódik, hogy a legfontosabb és legnemesebb katonai erények egyike a kockázatvállalás bátorsága.

A harmadik fejlemény napjainkban következett be: a háború matematikai modellezése. Mint ismeretes, ez a modell valószínűségi modell, melynek determinált részében a háború mérhető és számszerűen kifejezhető tényezői foglalnak helyet, míg a reziduális részbe az ismeretlen számszerűen nem mérhető minőségi és véletlen tényezők kerülnek. A cél az, hogy konkrét helyzetben a vezetés csökkentse a reziduális tényezők hatását. Ezt a determinált rész tényezőinek helyes kezelésével, azok döntővé tételével lehet elérni.

Zrínyinek a szerencsére vonatkozó gondolatait, töprengéseit olvasva e három fejlemény mindegyikéhez talál az ember valamilyen érintkezést, átjárást, gondolati találkozást. Itt van mindjárt Pascal gondolata a világ bizonytalanságairól. Így ír erről Zrínyi: „Az embernek munkálkodásában és tusakodásában semmi sincsen bizonyos, semmi a szándéknál egyéb hatalmunkban nincsen. Hanem vagyon a mi tehetségünknél feljebb való hatalom, mely bír véggel, avagy eventussal (véletlennel)".

De beleillenek gondolatai a háború matematikai modelljét illető felfogásunkba is. Idézzük csak fel ezt a részt a *Vitéz hadnagyból:* „Noha azért nem mindennek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehhez is okosság kell; mert az okosság megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; a bolond egyátaljában semminek nem keresi, hanem a mint a magyar mondja: belé, Balázs, lovat ád Isten! Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és a legkisebb részt kell a szerencsére bíznia." Igazán nem kell túlságosan nagy fantázia annak kimondásához, hogy mindazt, aminek okát Zrínyi szerint meg lehet vizsgálni, napjainkban a háború modellezői a modell determinált részébe tennék, és az iránt sem lehet kétség, hogy az a bizonyos „legkisebb rész", amit ő a „szerencsére" bíz, a reziduumba kerülne.

Van olyan kijelentése, melyben meghatározza a determinált és a reziduális rész arányát: „Aki jól akar cselekedni, sem minden dolgoktul és akadékoktul nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészelni, hanem tudni kell, hogy az a dolog van jól cselekedve, amelynek hat része okokhoz van kötve, négye penig a szerencséhez."

Bár más arányokat ad meg, de ebben a kijelentésében is ott van a két rész megkülönböztetése, azonkívül a kockázatvállalásnak Clausewitz által is kiemelt fontossága; ezt írja ugyanis az „okos hadnagyról": „kilenc része bizonyos legyen az ő feltett szándékának; a tizediket, ha néha kockára is kell vetni, nincs mit tennünk: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk: szerencséltetnünk kell néha valamit, de keveset." Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük itt Clausewitzet: „Minden cselekvés a háborúban csupán valószínű, nem pedig biztos eredményekre irányul. Ami hiányzik a bizonyosságból, azt a szerencsére kell bízni, persze minél kevesebbet, annyit ugyanis, amennyi az adott egyedi esetnek

megfelel. Ez nem azt jelenti azonban, hogy azt az esetet részesítsük előnyben, melynél a bizonytalanság a legkisebb — ez óriási hiba lenne. Vannak esetek, amikor a legnagyobb kockázatvállalás a legnagyobb bölcsesség." Nem kétséges, hogy a két kijelentés hasonlóságát az íróik életkörülményeinek és lelki alkatának hasonlósága magyarázza, ti. a katonai szakma alapos ismerete, a háborús tapasztalat, valamint a filozófikus hajlam a háború dolgain való meditációra.

De azt is meglátta Zrínyi, hogy a determinált rész tényezőit okszerűen kezelve csökkenthetjük a reziduum tényezőinek hatását, vagy éppen így fordíthatjuk előnyünkre a váratlan, de számunkra előnyös fejleményeket. Ezt írja ugyanis: „Ha a szerencsét nem is járathatjuk a magunk akarata szerint, azért azoktól, akik szorgalmatosságot vetnek reá, megcorrigáltathatik. És mivelhogy a mesterség mindenkor hatalmában vagyon annak, ki bír véle, és nincs a szerencse, azért szükség, hogy az mesterséggel készen várja a szerencsét mindenkor, ha osztán előjön, éljen akkor a mesterséggel, és mikor ez a két dolog együtt vagyon, mindenik az másiknak duplázza az erejét. Az szerencse szereti a mesterséget, és az mesterség szereti a szerencsét." Ez a „mesterséggel" támogatott „szerencse" tehát nem „vakszerencse", hanem minőségileg alapvetően más dolog. Clausewitz szerint is a szerencse kihasználásához a katonai géniusz képességei kellenek, és „így válik érthetővé, hogy a háborúban a szerencse sokkal nemesebb természetű, mint a kártyajátékban."

Felmerülhet a kérdés: nincs valami túlzás, valami erőltetett aktualizálás abban, ahogyan én Zrínyi szerencséjét be akarom helyezni a valószínűségelmélet történetébe és ahogyan szinte már a háború matematikai modellezésének úttörőjét látom benne? Meggyőződésem, hogy nem. Egyrészt ugyanis azt kell szem előtt tartanunk, hogy csak századunk nagy természettudományos és matematikai felfedezéseit követően vált világossá a valószínűség mibenléte és ezt megelőzően csupán sejtések voltak róla. A valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi úttörői csupán azt tapasztalhatták, hogy a világegyetem és a társadalom jelenségeit nem lehet a szigorú okság törvényeivel magyarázni, és hogy valamely esemény bekövetkezését nem lehet teljes bizonyossággal előrelátni, hanem csak bizonyos valószínűségi határok között. Ez a felismerés egyébként nem hozható szoros összefüggésbe a valószínűségi kalkulus felfedezésével, mert mindazok a tapasztalatok és sejtések, melyek évezredek óta a „sorshoz", a „fátumhoz", a „végzethez" kapcsolódtak, valamiképpen rokonságban voltak a valószínűséggel. Meg aztán, jóval azelőtt, hogy Pascal kalkulusával ki tudta számítani az „objektív valószínűséget", az emberek valamilyen belső matematika révén egészen elfogadható becslésekre jutottak a „szubjektív valószínűséget" illetően. Gondoljunk csak arra, hogy milyen jó eredményekre jutott a paraszt, az iparos és a kereskedő, amikor a várható termést, vagy profitot megbecsülte. A szakmai tapasztalatok alapján minden mesterségben és hivatásban kialakult az előrejelzésnek valamilyen félig ösztönös, félig tudatos módszere. Így volt ez természetesen a hadviselésben is.

Zrínyit is a katonai szakma alapos ismerete és háborús tapasztalatai vezették el az általa „szerencsének" nevezett valószínűségi tényezőhöz. Itt nem is annyira a valószínűségi kalkulus alkalmazása a lényeges, hanem maga a szerencse=valószínűség kérdéskör és annak filozófiai megközelítése. A valószínűségszámítási technika és a valószínűségelmélet szoros kapcsolata természetesen vitathatatlan, mindazonáltal nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mindazok a számítások, melyeket a valószínűségelmélet művelői a XVII—XVIII. században társadalmi jelenségekkel kapcsolatban végeztek, alapvetően hibásak voltak. A számítási technika és a társadalomismeret akkori állapotában ez nem is lehetett másként. Ez az oka egyébként annak, hogy bár Clausewitz világosan felismerte a háború stochasztikus természetét, és ő maga is jó matematikus volt, soha nem végzett a háborúval kapcsolatban valószínűségi számításokat.

Mint említettem, költői tehetsége igen fogékonnyá tette Zrínyit a háború lélektani jelenségeivel szembe. Ismeretes, hogy háborút járt költők és írók milyen nagy mértékben járultak hozzá a katonai lélektan ismeretanyagának gyarapításához. A dolog ugyanis úgy áll, hogy harci körülmények között a katonák lélektani reakcióit tudományos eszközökkel megfigyelni és mérni nem lehet és róluk jórészt írók megfigyelései és önmegfigyelései alapján lehet fogalmat alkotni.

Mindaz, amit Zrínyi a háború, különösen pedig a félelem lélektanáról leírt, ma is megállja a helyét. Ha nem is ismerhette a félelmi reakciót kiváltó fiziológiai folya-

matot, mégis, hasonlóan vitézi költő társaihoz, a félelemben természetes jelenséget látott, melyért a katonát elítélni, vagy éppen megvetni nem szabad. Így ír erről: „A félelem néha vitéz embereknek is jön a szívében, és akik azelőtt mint oroszlányok, most mint nyulak viselték magokat. Azért csak azt tudom mondani, hogy nem mindenkor egy állapotban van az ember szíve."

De azt is felismerte, hogy vannak hasznos és vannak káros félelmi reakciók. Hasznos félelmi reakcióról akkor beszélünk, amikor a veszélyes helyzetből való szabadulást az idegek és az izmok működését felerősítő és felgyorsító folyamatok teszik lehetővé. Káros reakció pedig az, melynél ez a folyamat túlságosan is erős és eredményeként nemhogy felfokozódna a szervezet aktivitása, hanem helyette bénulás, megmerevedés, tanácstalanság, vagy éppen túlzott aktivitás, kapkodás és pánik következik be. Lényegében véve ezt fogalmazza meg Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* Deli Vid és Demirhán párbajának leírásánál. Mint tudjuk, a törökök hitszegő módon beavatkoztak a párbajba, mire „Deli Vid ezt látván, szüvében félemlett Mert látja körüle szerecsen sereget, Azt mondám, hogy ő félt, de nem, hogy megijedt; Nem ijedt ő, noha látja élte végét." Deli Vidnél tehát hasznos félelmi reakció ment végbe, és mint később megtudjuk, ennek eredményeként rettentő kemény és villámgyors kardcsapásokkal vágja ki magát szorult helyzetéből.

Különösen veszélyes, ha az egyes katonákat elfogó félelemérzetből az egész csapatra kiterjedő pánik keletkezik. Több példát hoz föl erre Zrínyi, lássunk egyet újból a *Szigeti veszedelemből:* magyarok éjjeli rajtaütést hajtanak végre a törökök táborán, amiből hatalmas pánik keletkezik: „Fölzöndült a tábor, minden felöl futnak, Némellyek egymás közt igen vagdalkoznak, Esmeretlen népek ha öszvetalálkoznak, Kiki maga társát gondolja gyaurnak."

Nagyon fontos felismerése, hogy a rend és a szervezettség elejét veszi a káros félelmi reakcióknak és a pániknak. Ilyen szempontból rendkívül nagy jelentősége volt a régebbi időkben a feszesen szervezett és áttekinthető csatarendnek, melyben minden katona ismerte szomszédját és tudta feladatát. Ezért volt fontos hogy a csatarendet jóval az ellenség hatáskörletén kívül, a csata elkezdése előtt megalakítsák. Így ír erről: „A seregeket nem akkor kell rendelni harcnak, amikor az ellenség láttára vagyunk, hanem előbb, mert akkor hiába is volna, mivelhogy az embernek esze olyankor nem az kapitány parancsolatjára hallgatózik, hanem az ellenségre feledkezik: ekkor a félelem nem hagy az emberben elégendő észt és készséget az engedelmességre. Tehát előbb rendeld meg seregedet, ha akarod, hogy zavar ne jöjjön köziben."

A katonai etika, de a célszerűség is előírja, hogy a parancsnok személyes példájával segítse a katonát félelme leküzdésében; így ír erről: „Szükséges azért, hogy a kapitány ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy mit nyelve mond, azt orcájának színe meg ne hazudtolja. Vaj' ki nagy biztatás a seregnek a kapitány serény magaviselése: az ő homlokán látja az alatta való kinyomtatva mind a bátorságot, mind a félelmet."

*

A pszichológiában és az emberi döntés és magatartás racionalitását vizsgáló viselkedéstudományokban általánosan elfogadott, s szinte már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a döntési folyamatban az emocionális és etikai mozzanatoknak ugyanolyan nagy a szerepük, mint az értelmieknek. A történelmet ismerők számára az sem hat meglepetésként, hogy Zrínyi magatartását és cselekedeteit a hazaszeretet motiválta. Viszont az is igaz, hogy az ilyen vonatkozásban tett kijelentések elég nagy általánosságokban mozogtak, és arra nézve nem történt próbálkozás, hogy konkrétan mutassák ki döntéseiben és cselekedeteiben az érzelmi és etikai mozzanatok szerepét.

Zrínyi-tanulmányaimban jómagam is megelégedtem az irodalomban szokásos általánosságok ismétlésével, és csak most, erre az előadásra készülve — és újra olvasva a forrásokat — jöttem rá, hogy milyen könnyen kimutatható Zrínyi egy-egy döntésében az érzelmi és etikai motiváció.

Úgy gondolom, hogy akkor, amikor a Magyar Honvédség nemzeti átnevelésének problémájával foglalkozunk, ezek az eredmények jól hasznosíthatók.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KUN JÓZSEF

A NÉMET HADVEZETÉS MAGYARORSZÁGI POLITIKÁJÁHOZ, 1941 JÚNIUS—JÚLIUS

1941 április elején kezdte meg tevékenységét Budapesten a „M. kir. Honvédség Fővezérségéhez beosztott német tábornok" elnevezésű összekötő törzs, amely azt a feladatot kapta, hogy képviselje a német vezetés érdekeit és a helyzetre, szándékokra, intézkedésekre kiterjedő kölcsönös tájékoztatás útján gondoskodjon a két ország szoros kapcsolatának fenntartásáról, mindenekelőtt katonai, illetve katonapolitikai vonatkozásban. A törzset, miután elvégezte feladatát, augusztus 9-én feloszlatták.

A következőkben az összekötő törzs egykori parancsőrtisztjének, *dr. Percy Ernst Schramm* századosnak magánnaplóját tesszük közzé, amely, megítélésünk szerint, sok vonatkozásban kiegészíti a törzs általa vezetett, hivatalos hadinaplóját. Ez utóbbit, több mint két évtizeddel ezelőtt, a *Századok* 1965/6. számában már publikáltuk.

Habent sua fata libelli — mondja a sokat idézett latin mondás —, s úgy véljük, ez nemcsak a könyvekre, hanem a többi írásos forrásokra is illik. Dr. Schramm magánfeljegyzéseinek létezéséről, az összekötő törzs hadinaplójával együtt, személyesen tőle értesültem. Először mindkét napló, később azonban, ígéretét módosítva, csak a hadinapló közzétételéhez járult hozzá. A feljegyzések egyértelműen tükrözik írójának korabeli politikai felfogását: egyetértett a Szovjetunió elleni hadjárattal, hitt a gyors katonai győzelemben, bízott annak az időszaknak eljövetelében, amikor majd a hitleri Németország uralja egész Európát. Kézenfekvőnek mutatkozik az a feltevés, hogy ezért nem járult hozzá feljegyzéseinek publikálásához. A vele folytatott beszélgetéseinkből azonban kitűnt az is, hogy az események hatására politikai felfogása hamarosan módosult.

Dr. Schramm 1970-ben bekövetkezett halálát követően többször érdeklődtem, kutattam a feljegyzések után, először is a koblenzi Szövetségi Levéltárban, mivel úgy tájékoztatott, hogy írásos hagyatékát itt szándékozik elhelyezni. Nem így történt. Iratai a hamburgi Állami Levéltárba kerültek, közöttük az 1941-ben készített budapesti feljegyzések is. Itt találta meg Borsányi Julián szkv. hmtk. alezredes, aki az 1941. június 26-i kassai bombázással kapcsolatban folytatott kutatást a levéltárban. Ő hívta fel dr. Gosztonyi Péter figyelmét a naplóra, aki a feljegyzések azon részeit (a terjedelem kb. 40%-át), amelyek Magyarország Szovjetunió elleni hadbalépésének kérdéseit érintik, előszóval, jegyzetekkel ellátva a Németországi Szövetségi Köztársaságban megjelenő „Új Látóhatár" 1987/3. számában publikálta. Így jutottam dr. Percy Ernst Schramm feljegyzéseinek nyomára, amelyek létezéséről már közel egy negyedszázada tudtam. A napló gépírásos változatának (az eredetit kézzel írták) fénymásolatát dr. Percy E. Schramm örökösének engedélyével a hamburgi Állami Levéltárból megkaptam.

A naplót tanulmányozva megállapítható, hogy kétségtelenül azok a részek a legérdekesebbek, amelyek Magyarország hadbalépésével kapcsolatosak, de

ezek lényegét az összekötő törzs hivatalos naplójából már ismertük, rövidebb formában, személyes reflexiók nélkül. Megítélésünk szerint azonban a napló többi része is számos adalékot szolgáltat a Szovjetunió elleni hadbalépést követő napok, hetek eseményeinek pontosabb, árnyaltabb megismeréséhez. Ezért jutottunk arra az elhatározásra, hogy a naplót teljes terjedelmében közreadjuk, megkönnyítve ezzel azoknak a munkáját, akik ennek az időszaknak a történetével behatóan foglalkoznak, illetve a jövőben foglalkozni akarnak.

Nem kétséges, hogy mind az itt közlésre kerülő, mind a korábban közreadott hivatalos hadinapló fontos történelmi forrás. Ezt elismerik mindazok, akik feltáró munkájukban ezeket felhasználták. Mégis a forrásokból levont következtetésekben a történészek nem teljesen egységesek. Szerény megítélésünk szerint, a magyar hadbalépéssel kapcsolatban ma még meglévő fehér foltokat a két fontos forrás történettudományi feltárása, értékelése sem tüntette el. A hazai történetírásban sokáig hangoztatott álláspont, miszerint Kassa bombázása casus belli megteremtését célzó akció volt, amelyet a német titkos szolgálat — együttműködve a magyar vezérkar bizonyos köreivel — szervezett, nem kellően megalapozott.* Ez csupán egyike lehet a lehetséges változatoknak. Ennek az ellenkezőjét, azt, hogy nem a német titkos szolgálat szervezte, a két forrás alapján sem lehet nyugodt lelkiismerettel kizárni. Szovjet repülők bombázták Kassát, szlovák vagy esetleg román repülősök hajtották végre a támadást? Véleményünk szerint a vitát még nem lehet lezártnak tekinteni.

E bevezető nem nyújt elegendő teret a részletes elemzésre, az érvek, ellenérvek felsorakoztatására. Ez külön tanulmány tárgyát képezhetné. Véleményemet azonban, az itt közlésre kerülő dokumentum legfontosabb részeivel kapcsolatban (Kassa bombázása), szükségesnek tartottam elmondani. Az elmúlt huszonöt év alatt nem foglalkoztam ugyan történelmünknek ezzel a tragikus időszakával, de a megjelent publikációkat igyekeztem figyelemmel kísérni. Ezen alapul a fentebb röviden megfogalmazott állásfoglalás.

*

Dr. Schramm naplójegyzeteinek az „Új Látóhatár"-ban publikált részét dr. Gosztonyi Péter Bernben élő magyar történész hozzájárulásával átvettük. Szívességéért ezúton is kifejezzük köszönetünket. Szövegén, illetve fordításán csupán néhány esetben, saját stilisztikai érzékünknek engedve változtattunk, amelyek azonban a tartalmi mondanivalót nem érintették. A fordításnál mindenekelőtt a tartalmi mondanivaló lehető legpontosabb visszaadására törekedtünk.

A napló gépelt változata, amely alapján közleményünk készült, 39 sűrűn gépelt oldalból áll. Dr. Schramm a szöveget átnézte és néhány esetben javításokat végzett, illetve rövidítéseket oldott fel.

* Magam is ezt az álláspontot képviseltem „Magyarország második világháborúba való belépésének katonapolitikai vonatkozásai" (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1962. 1. sz.) című tanulmányomban. Tapasztalatlan kutató lévén, perdöntőnek fogtam fel Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztálya volt vezetőjének vallomását, amelyről később tudtam meg, hogy hadifogságban írta: a nürnbergi nemzetközi bíróság előtt nem volt jelen.

A napló címe, levéltári jelzete: Persönliches Tagebuch nach Kriegsbeginn im Osten, geführt vom Rittmeister in der Res. Prof. dr. P. E. Schramm. Staatsarchiv Hamburg, 622-1 Familie Schramm, L 275, bd. 2. fol. 1—39.

1941. június 26. csütörtök, 12 óra.

Holtponton vagyunk. A magyarok, azon kívül, hogy a szovjetekkel megszakították a diplomáciai kapcsolatot, további lépéseket nem kívánnak tenni. Tehát mi itt, mint katonai törzs, feleslegesek vagyunk és bosszankodhatunk, hogy a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig húzódó keleti front egyetlen olyan pontján tartózkodunk, ahol teljes csönd honol. Így 300 km szélességű határszakasz marad részünkről kihasználatlanul.

Hogy is alakult ki ez a helyzet?

Mi itt már május eleje óta tudtuk, hogy megindulunk a szovjetek ellen. Az is a tudomásunkra jutott, hogy a tárgyalások háborúba fognak torkollni. Persze a magyarokkal szemben szigorú hírzárlatunk volt, de ők azért ügynökeik útján tudták, mi van készülőben, hogy Románia mozgósít és hogy a keleti határokra román csapatok vonulnak fel. Felvonulásunk célját úgy sem lehetett teljesen leplezni, hiszen május eleje, vagy a hónap közepe óta egy-egy újságcikkben, vagy beszédben, amit persze a magyar sajtó azonnal közölt, a sorok közül kiolvasható volt, hogy egy Oroszország elleni hadjárat van készülőben. Ezen kívül a magyar felderítésnek arról is tudnia kellett, hogy mi csapatokat küldtünk Finnországba és Finnország június 11-től kezdve mozgósított. Túl mindezeken: a kormány minden bizonnyal részletes jelentést kaphatott a moszkvai magyar követségtől is, hiszen tudjuk, hogy az ottani katonai attasé az utolsó napokban szinte óránként felvette a titkos kapcsolatot kiküldő szervével.

Persze Himer[1] tábornok is megtette a magáét! Legelsőként László[2] tábornokkal, a vezérkar hadműveleti csoportja vezetőjével, majd Sáska[3] vk. alezredessel, a hadműveleti osztály vezetőjével beszélt, végül Werth[4] Henrik gyalogsági tábornok, vezérkari főnököt tájékoztatta. Kijelentette, hogy megbízás nélkül beszél. Katonai szempontból mérlegelve a helyzetet — mondotta — az események békés irányban fejlődhetnek, de lehet, hogy nem. Ez utóbbi esetben Magyarország északkeleti határán háborúra kerülne sor. Beleélve magát a magyarok helyzetébe, ő bizony ez esetben — minden lehetőségre felkészülve — megfontolás tárgyává tenné elővigyázatossági intézkedések megtételét. László magas, jó külsejű férfi, az egykori k. u. k. katonaiskola neveltje, akit Németországgal szemben láthatóan őszinte jóakarat vezérelt, de aki gyomorfekélyéből még nem gyógyult ki teljesen és tulajdonképpen rokkant, vagyis az események menetére nem tud kellő befolyást gyakorolni, ezt a nézetet azonnal magáévá tette. Sáska egyszerű törzstiszt, aki, ellentétben Werth-tel és Lászlóval, már nem beszéli olyan jól a német nyelvet, szintén helyeselt. Az ő befolyása a vezérkarban azonban csekély. Ezen túl nem kelti azt a benyomást, mintha képes lenne távolabbra látni. Werth tábornok az első látásra szűkszavú, határozott, férfias személyiségnek tűnik. Közelebbi megfigyelés után azonban megállapítható, hogy megjelenése mesterkélt, modora tanáros. Jól ismeri a hadtörténelmet, mindenkor a régebbi példákra hivatkozik, ami a jelen helyzetben nem szerencsés tulajdonság. Werth egyébként elkötelezettje kormányának, mondhatnám a kormány szekere elé van fogva, ahol a katonai gépezetet a honvédelmi miniszter, Bartha tábornok, egy elegáns megjelenésű úr működteti, illeve szeretné működtetni. Szerepe átláthatatlan, nem kétséges, hogy ügyünkre inkább fékezően hat.

Himer tábornok figyelmeztetése, amely több mint két héttel ezelőtt történt, nem

1 *Himer, Kurt* — vezérőrnagy, 1938-tól hivatásos katona. 1938. november 11-től varsói katonai attasé. 1939. szeptember 9-től ismét magas katonai beosztásokban dolgozik. 1941 március végétől 1941 augusztus elejéig a budapesti német összekötő törzs parancsnoka. 1941. szeptember 17-től a 46. német gyalloghadosztály parancsnoka. 1942 márciusában megsérült és sebesülésébe belehalt. A szövegben többször név nélkül, tábornok-ként, illetve tábornokom-ként szerepel.

2 *László Dezső* altábornagy.

3 *Sáska Elemér* — vk. alezredes. a hadműveleti osztály beosztott tisztje.

4 *Werth Henrik* — gyalogsági tábornok (vezérezredesnek felel meg) a Honvéd Vezérkar Főnöke.

hozott eredményt. Pontosan nyolc nappal ezelőtt utazott át Magyarországon Halder[5] vezérezredes. Romániából jött, onnan repült ide. Mivel ott olyan felhőszakadás volt, hogy a repülőtérre csak motorcsónakkal tudott kijutni, meglehetős késéssel érkezett meg hozzánk. Werthtel beszélt négyszemközt, aki, ahogy Himer tábornok előre megjósolta, semmiféle nyilatkozatot nem tett. Így megint nem történt semmi. Éppen ezért vasárnap, június 22-én, amikor előrenyomulásunk híre itt is elterjedt, groteszk színjáték játszódott le. Erdmannsdorff[6] követünk — egy langaléta, jókülsejű diplomata, de minden egyéni kezdeményezés híján — a Führer levelét kézbesítette a kormányzónak, aki ezen a napon nyári rezidenciájáról felutazott Budapestre, hogy megnézhessen egy pólójátékot.

Mi volt a levél tartalma? — kíváncsiskodott másnap Werth tábornok Himernél. A magyar felsővezetés „összjátéka" ezek szerint nem lehet a legjobb. A hadügyminiszter horgászott, így aztán egész nap nem volt elérhető. Egyébként délután Werth tábornokot sem lehetett megtalálni, erre maga László sem volt képes. Mindenesetre a járdaszéleket az utcasarkokon nagy sietséggel fehérre meszelik. Meglepetésemre este már működött Budapest elsötétítése: a tegnap még ragyogóan kivilágított város ma, alkonyat után, teljes sötétségbe burkolódzott. A légvédelmi ágyúkat viszont — úgy hallottam — taxikkal kellett állásaikba vontatni, mivel a hozzájuk rendszeresített vontatók nem voltak a helyükön.

Így telt el június 22-e délelőttje és délutánja anélkül, hogy valami is történt volna. A tábornok ezek után érintkezésbe lépett a főhadiszállással. Jodl[7] tábornoknál tudakolta meg telefonon, hogyan képzelik el ott Magyarország feladatát. „Mi nem követelünk magyar segítséget, de ha megtörténik, mindenkor hálásan fogadjuk."[8] Ami azt jelenti: ha akartok, csatlakozzatok, de ez nem jelent jogcímet későbbi követelésekhez. A tábornok, óvatosságból, Jodl válaszát azon nyomban írásban is rögzítette. Ezután közölte ezt Lászlóval, akinek erre az a gondolata támadt, hogy Werth utazzon ki még aznap este folyamán a kormányzóhoz. László azonban Werthet csak 20 órakor tudta elérni, így az utazásra aznap már nem volt lehetőség. És egyébként is: maga Werth sem akarta. Úgy tűnik, lelkében ugyanaz játszódhatott le, mint egy leányzóéban, akit a bálban udvarlói mellőznek. „Lám ti engem nem akartok, kerültök! A finneket, a románokat igenis, a mi általunk olyannyira lenézett románokat jó előre beavattátok terveitekbe! Nekem azonban senki sem szólt! Még Halder vezérezredes sem mondott semmit." Werth azzal magyarázza tartózkodását, hogy a kormányzó a múltban Hitlernek már három ízben felajánlotta Magyarország segítségét, de ezekre csak azt a választ kapta: közölni fogja, mikor és milyen mértékben kívánja Magyarország segítségét. Mivel Halder a mátyásföldi találkozáson egy ilyen segítség szükségességével nem hozakodott elő, Werth számára most egyedül Legfőbb Hadura akarata mérvadó.

Június 23.

A tábornok beszélni akart Werthtel, de ma, hétfő reggel legnagyobb elképedésünkre megtudtuk, hogy Werth Sáskával együtt Pécsre utazott és dél előtt nem várható vissza. Helyette a tábornok Halderral beszélt telefonon, aki a Főhadiszálláson keresztül már tájékozódott a magyarok álláspontjáról, majd Erdmansdorffnak telefonált, aki központi utasítás híján kijelentette: most már a katonáké a szó. Éppen ezért majd egy órán keresztül kínlódtam a telefonnal, hogy elérjem Jodl tábornokot és mikor ez nem sikerült, Warlimont[9] tábornokot kerestem. Nem találtam meg. Így a további kísérletezést abbahagyva, mérgesen elmentünk ebédelni.

5 *Halder, Franz* — vezérezredes, 1939—1942 között a német szárazföldi haderő vezérkarának főnöke.

6 *Erdmannsdorf, Otto von* — 1937. május 11-től 1941. július 31-ig budapesti német követ volt.

7 *Jodl, Alfred* — tüzérségi tábornok, a Német Véderő Főparancsnoksága Vezetési Törzsének főnöke volt a második világháború alatt.

8 Jodl válaszát a tözs hadinaplójában is feljegyezték (június 22.), amely így hangzott: „Minden magyar segítséget bármikor elfogadunk. Nem akarunk semmit követelni, de köszönettel veszünk mindent, amit önként felajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk."

9 *Warlimont, Walter* — vezérőrnagy, a Német Véderő Főparancsnokának osztályvezetője.

Megnyugvással tapasztaltam viszont, hogy a magyar vezérkarnál lévő barátaink velünk éreznek, és ezt tudomásunkra is hozzák. Siegler[10] őrnagynak Pajtás ezredes a minap kijelentette: „Szégyellem magam." Délután egy nem egész veszélytelen közjátékra került sor, mikor a tábornok követünknél járt. Erdmannsdorff időközben Bárdossy miniszterelnöktől, aki egyszemélyben a külügyi tárcát is vezeti, a tábornok ama — nem helytálló — kijelentéséről értesült, miszerint Németország a keleti arcvonalhoz magyar segítséget igényel. Ez sürgősen tisztázásra szorult, nehogy ebből diplomáciai téren a német külügyminisztériumban botrány keletkezzék. Mivel a telefonösszeköttetés csődöt mondott, azonnal egy táviratot menesztettünk. Feltételezve, hogy [az] a vonalak túlterhelése miatt késni fog, a tábornok — minden eshetőséget figyelembe véve — felhívta az elhárító osztálybéli v. Wedel[11] ezredest, és megkérte arra, hogy Berlinben lévén, a vele most szóban közölteket az illetékes helyre továbbítsa.

Időközben fokozott izgalommal követtük az újabb és újabb hadijelentéseket, amelyek részint telefonbeszélgetések, részint a katonai attasé irodáján keresztül jutottak el hozzánk. Térképekről is gondoskodtunk. Sőt ezekből juttattunk a magyar vezérkar hadműveleti osztályának is. A magyar felderítő osztály (a 2. vkf.) Berlinből igényelt térképeket. A honvédelmi miniszter ilyesmivel nem rendelkezett. A Térképészeti Intézetnek sem voltak térképei. Ha ez így folytatódik, és a háború maholnap az Uralig terjed ki, az illetékes magyar katonai szerveknek nem marad más hátra, minthogy iskolai atlaszaikat szedjék elő, ha mi nem segítjük őket!

Június 24.

Kedd délelőtt meglepetve olvastuk az újságokban, hogy tegnap, hétfőn, Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ez már egy lépés előre! A háttérben bizonyára Ujszászy ezredes, a 2. vkf. főnöke, a Honvéd Vezérkar szürke eminenciása áll. Láthatóan kitűnően érti a mesterségét! Velünk szemben igen készséges. Annak ellenére nincs kétségünk afelől, hogy telefonbeszélgetéseinket a munkahelyen és a szállodában lehallgattatja. Néha az volt a benyomásunk, hogy tisztviselői egyszerűen kikapcsolják telefonvonalainkat, ha ebédelni mennek. De hát a helyében mi is így járnánk el! Nos, Ujszászy igen közlékeny. Elmesélte, hogyan fogatott le kommunistákat és szovjetbarát ruszin nőket. Továbbá: hogyan sikerült a szovjet követség utolsó táviratát visszatartania, illetve a szovjet katonai attasé segédjét, aki Oroszországba akart távozni, „saját jól felfogott érdekében", vidékről Budapestre visszadirigálnia, és hogyan fürkészte ki a követség hangulatát egy ügynök segítségével. A tábornok érdeklődésére, hogy ellenőrzik-e az idegenforgalmat és hogy a szállodák portásai között van-e az elhárításnak ügynöke, Ujszászy gyorsan rávágta, hogy mindegyik portás neki dolgozik. Az apparátus tehát jól működik. Ugyanez mondható a két elhárító szolgálat együttműködéséről is. Itteni emberünk, Pfannenstiel őrnagy mesélte nemrég, hogy a magyarok alkalomadtán átadtak egy foglyot, akinek esetében a kiadatás jogilag kétséges volt. Erre jelentették felfelé, hogy a fogoly szállítás közben itt és itt megszökött, és megindították a szabályszerű körözést.

A keddi nap egyébként unalmas várakozásban telt el. Rossz hangulatban szidtuk a magyarokat és a térképen berajzoltuk offenzívánk eredményeit. Villásreggeli a Gellért Hotelben, amire a tábornok a vendégeket még hétfőn meghívta. Zimmermann[12] feladata volt a rendezés és mint mindig, most is remekelt.

Német részről a következők voltak jelen: Erdmannsdorff, az igen rátermett és józan gondolkodású népcsoportvezető, Esp[13], egyébként egykori tartalékos tiszt, a balti harcok résztvevője, aki Rigában nősült és a németek ottani evakuációjáig a lett-

10 *Siegler, Fritz* — őrnagy, az összekötő törzs I/c, hírszerző tisztje volt.
11 *Wedel, Hasso von* — ezredes, a Német Véderő Főparancsnokságának csoportvezetője.
12 *Zimmermann* a német katonai attasé segítője volt.
13 *Esp, Henry* — a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (NSdAP) magyarországi népcsoportvezetője, a párt legfőbb képviselője Magyarországon.

országi népcsoportot vezette.[14] Továbbá Freyer professzor,[15] szétlőtt fülével és élénk arckifejezéseivel. A magyarokat Werth, László, Miklós[16] és még Major[17] képviselték. Az utóbbi két tábornok a Bácskában tevékenykedett: Miklós a gyorshadtestet vezette, Major, aki szemüveg nélkül is olyan, mint egy professzor, egy dandárt. Végül jelen voltak még katonai attaséink: Fütterer ezredes a légierőtől — szebb mint egy operettherceg, fehér flanellben és fehér cipőben —és az árnyékában gróf Spee őrnagy, aki a katonai attasét helyettesítette. Az asztalnál melléje kerültem. Érdekes részleteket közölt a wiesbadeni fegyverszüneti bizottság munkájáról.

A villásreggeli — a helyzet adta feszélyezettség ellenére — kellemes volt. A hangulat meg is emelkedett, amikor valódi Benediktiner likőrt töltöttek. Az utolsó magyar vendég távozása után mi németek még maradtunk. Tovább folyt a beszélgetés, melynek során felmerült a gondolat: rá kell venni népi németjeinket, hogy jelentkezzenek önkéntesként a frontra! Freyer és Esp mindjárt vállalták is, hogy ez ügyben beszélnek Basch-sal.[18] Vagy, ha ő nem érhető el, akkor Goldschmittel,[19] Szóval e napon mégis született valami konkrétum! Sőt az ötlet azzal egészült ki, hogy a megalakuló szabadcsapat felett Himer tábornok vehetné át a vezényletet.

Délután fél hatkor Sieglerrel együtt Suhay[20] nyugalmazott altábornagyhoz siettem. Néhány nappal ezelőtt nála étkeztem. Suhay katonai szakíró, neves ember, és napokkal előbb elkérte tőlem előadásomat, hogy arról a Pester Lloydnak írjon. Most megmutatta a kész cikket, amelyet sikerültnek találtam, s amelynek részleteit még megbeszéltük. Siegler nagyon értett hozzá, hogy kellemetlen helyzetbe hozza Suhayt. Megjegyezte, hogy egy régebbi cikke, melyben a németek teljesítményét kisebbítette, őt rossz kedvre hangolta. Suhay hálás volt a figyelmeztetésért és megígérte, hogy mindent megmagyaráz. Ezt a témát félbeszakítottuk, sokkal inkább érdekelt minket az angol főhadiszálláson (1940 áprilisában) lezajlott megbeszélésének ismertetése, lehetőleg pontosan, naplójának fotói alapján. Nem voltam biztos, nem lesznek-e az altábornagynak aggályai amiatt, hogy minket informáljon, mivel annak idején mint „semleges" látogatót hívták meg a táborba, hogy rajta keresztül Teleky kormányát adott esetben az antant tábora számára megnyerjék — így a mostani helyzete nem olyan egyszerű. De talán éppen ezért ígérte meg minden további nélkül, hogy beszámolót kapunk tőle fényképekkel, mindenekelőtt az angol vezérkari főnök, Wilson tábornok 1940. április 9-i megjegyzéséről: „Ha minket a németek nem támadnak meg, úgy mi fogjuk őket megtámadni Belgiumon és Hollandián keresztül." Ezt a szándékot a németek 1940. május 10-én nyilvánosságra hozták, de írásos dokumentummal nem tudták alátámasztani. Ezért számomra nagy fontossággal bír egy vitathatatlan bizonyíték megszerzése — sokkal fontosabb ez, mint az angolok akkori véleménye az oroszokról, ami a tábornok szerint most aktuálisnak látszik. Azt mondták ugyanis, hogy „az oroszok ugyan velünk együtt menetelnek, de meg is csalnának minket egy napon." Ebben a mi részünkről kezdettől fogva nem kételkedett senki.

Szolgálatban lévén, fel kellett mennem a várba. Siegler beszélt közben Esppel és Freyerrel — akik a Goldschmidt táviratát hozták Baschnak —, utóbbi éppen Berlinbe utazott. Mivel a távirat megszövegezése számunkra nem volt megfelelő, a tábornok csütörtökön átfogalmazta. Végül is úgy ment el a távirat Berlinbe, hogy az OKW-t[21] a tábornok tájékoztatja, miszerint bizonyos magyar körök önkénteseket szándé-

14 1918—19-ben a Baltikumban fegyveres harcok folytak a Vörös Hadsereggel szemben. Ezek a harcok szorosan összefüggtek Észtország, Lettország, Litvánia megalakulásával. Ezekben a harcokban német önkéntesek is részt vettek. 1940-ben, az 1939-es Hitler—Sztálin paktum következményeként (az egyezmény titkos záradéka a balti országokat a Szovjetunió érdekszférájába utalta), megkezdődött a Baltikumban élő német állampolgárok visszatelepülése a Német Birodalomba.

15 *Freyer, Hans* — a Budapesti Német Tudományos Intézet igazgatója, aki már évek óta vendégprofesszorként tanított a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

16 *Dálnoki Miklós Béla* — vezérőrnagy, a gyorshadtest megbízott parancsnoka.

17 *Major Jenő* — vezérőrnagy, az 1. gk. dandár parancsnoka.

18 *Basch Ferenc* — az 1938. november 26-án megalakított „Volksbund" vezetője. 1946-ban népbírósági ítélet alapján kivégezték.

19 *Goldschmidt, Georg* — a budapesti „Deutsche Zeitung" szerkesztője, egy időben Basch helyettese volt.

20 *Suhay Imre* — ny. altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának tagja, katonai szakíró. Budapesten hunyt el 1950-ben.

21 Oberkommando der Wehrmacht. A Német Véderő Főparancsnoksága.

koznak toborozni. Mit tegyen ez ügyben? Továbbá: amennyiben ő e szabadcsapatosok feletti parancsnokságot nem vehetné át, mi történjék vele személy szerint? Számíthat-e más beosztásra?

Igen, megint holtponton vagyunk! És semmi jele sincs annak, hogy át tudjuk hidalni. Suhay őszinte volt velünk. Egyetértett: az adott helyzetben a magyaroknak valamit sürgősen tenniök kell! Kiderült azonban, hogy Werthet nem tudja megközelíteni, jóllehet egykor iskolatársak voltak. Igaz, amúgy sem lenne sok értelme, mert nem hiszi, hogy tudna rá hatni. Ami pedig a kormányzót illeti — ő megközelíthetetlen! Főhadsegéde Keresztes-Fischer[22] — a nem németbarátnak számító belügyminiszter édestestvére — szoros gyűrűt von Horthy köré. Hogy lehetne ezt áttörni? Sieglernek ötlött az eszébe: a legjobb lenne, ha a Horthy-fiút környékeznék meg. Őt a Monarchia idejéből, a közös szolgálati évekből ismeri, tegező viszonyban van vele. A Horthy-fiú jelenleg a Magyar Államvasutak elnöke Budapesten. Valóban sikerült is vele egy villásreggelis találkozót megbeszélnie, de csak pénteken, június 27-én került rá sor.

Június 26.

Ebéd után újra felmentem várbeli hivatalomba azzal a bizonyossággal, hogy ma is csak tétlenkedem. Tévedtem. Egy ismerős őrnaggyal találkoztam. Ő újságolta, látható boldogsággal: az oroszok Kassát bombázták és egy Máramarossziget felé tartó vonatot végiggéppuskáztak. Számos halottról és sebesültről van tudomásuk. Ezek a repülősök! Kitüntetést érdemelnének, tölgyfalombokkal és kardokkal! Persze az is lehet, hogy a bombákat a szlovákiai Presovnak (Eperjes) szánták, ahol nekünk fontos hírközpontunk van. Ennek létezéséről kémeik, vagy légköri bemérések útján értesülhettek. Akárhogy is van: tény, hogy a bombák Kassára estek, az ottani laktanyát és postahivatalt találták el. Károk keletkeztek. Ezeket azonban — ha ez fontos nekünk — hamar rendbe lehet hozni.

A bombázás hírét azonnal jelentettem a tábornoknak és hadműveleti tisztünknek, azután feljegyzést készítettem, majd Sieglerrel együtt elrohantam a Német Intézetbe. Micsoda színjáték az Erzsében-hídon! Légiriadó — két orosz repülőgép támadását észlelték Budapest irányába. Azonnal megálltak a villamosok. A szerelvények kiürültek. Az utasok kezdeti tumultus után úgy eltűntek a hídról, mintha soha nem léteztek volna. Az üres szerelvények, mint vízözön előtti óriás hüllők vesztegeltek a sineken. Sieglerrel az utolsó 400 métert gyalog tettük meg. A kapualjban meghúzódók kíváncsi tekintettel követtek. Felfedeztem egy öreg újságárus nénit: az ijedtség szinte odaszögezte a sámlijához. Azon gubbasztott, kezét tördelte és potyogtak a könnyei. Megpróbáltam megvígasztalni. Mondtam: ne féljen, nem lesz semmi baj! Előkerült egy rendőr. A nénikét oltalmába ajánlva gyorsan beléptem a Német Intézet kapuján.

Freyer, a tőle megszokott szerény módon, feltűnés nélkül már megbeszélt egy találkozást Surányi-Ungerral,[23] a pécsi egyetem professzorával. A találkozást tulajdonképpen a következő hétre terveztük, de most, a helyzet ilyen alakulása következtében, előbbre hoztuk. Surányi-Unger Imrédy[24] miniszterelnöksége alatt annak gazdasági tanácsadója volt. Jelenleg is együttműködik Imrédyvel. Eszmecserénk középpontjában természetesen Kassa bombázása állt. Mit fog tenni most Magyarország és eddig miért tett ilyen keveset? Surányi-Unger válasza: a magyar vezetőknek csak egy kisebbsége kíván Németországgal együttműködni. A többség az „utolsó buszra" vár. Ez azonban csak akkor indul, ha a mi angliai inváziónk, a partraszállás megtörténik és győzelem kecsegtet. Addig? Jobb várakozni, hiszen mit lehet tudni, mi lesz! Ugye Napóleon is megpróbálta legyőzni Oroszországot! S mi lett az eredmény?

22 *Keresztes Fischer Lajos* altábornagy.
23 *Surányi Unger Tivadar* — egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a kormány gazdasági tanácsadója. 1945 után vendégprofesszor Ausztriában, az USA-ban, majd Németországban.
24 *Imrédy Béla* — 1938. május 14-től 1939. február 16-ig miniszterelnök.

Ez a primitív párhuzam — Molotov[25] is felhasználta ezt vasárnapi proklamációjában — ott kísért a fejekben. Aztán meg — így a professzor tovább —, ha Németország valóban minden arcvonalon győzött, Európát újjárendezi, gazdaságát átszervezi, mi lesz Magyarországgal? Bizony gazdasági béklyóba kerül az ország még akkor is, ha ezt a béklyót megaranyozzák. És a magyar önállósággal — azzal mi lesz? Így gyűrűznek tehát a magyaroknál a gondok. Rémálmokat okoz nekik már most egy német győzelem! Surányi-Unger mást is mond. Kijelenti, tisztában van vele, hogy a gazdasági kérdések legalább olyan fontosak, mint a politikaiak, ha nem éppen még fontosabbak. És máris újabb probléma kerül terítékre: hogyan alakul a magyar mezőgazdaság jövője, ha a németek Ukrajnát gazdaságilag kiaknázzák? A magyar gabona egyszerre nem lesz érdekes! Válaszom: majd minőségi és sajátosan egyedi mezőgazdasági termékkel jelentkezik Magyarország a német piacon! Surányi-Unger: ehhez viszont gyakorlatra és a termelők átképzésére van szükség. S amikor közbevetjük: Magyarországnak a gyakorlati kommunizmus terén megvannak saját keserű tapasztalatai és ezért oka lehet, hogy csatlakozzék a keleti hadjáratunkhoz — a válasz így hangzik: ez az ok ma már nem áll fenn. Kun Béla huszonkét év távolságban van tőlünk.

Miután a vendég távozott, mi hárman németek kicseréltük benyomásainkat. Freyernek az volt a nézete, hogy Surányi-Unger a tőlünk hallottakat azonmód Imrédy tudomására hozza, ami persze kívánatos. Az eszmecseréből egyébként mi magunk is tanultunk. Nehéz — idegenként — a magyar gondolatvilágot megismerni, most még inkább, mint korábban, — ilyen eseteknél tapasztaljuk, mennyire kibújtak már a régebbi bőrükből (és a mostani nagyon, nagyon különbözik már a „magyar királyitól").

Visszatérve a várba, ott az események további fejlődéséről értesültünk. Megszületett az elhatározás: visszaütnek, bombázzák az oroszokat! Már a gyorshadtest részeit is mozgósították. Szóval, haladunk előre! Jobb hangulatban tértünk vissza a Gellért Szállóba, ahol az alkonyat beálltáig a teraszon ültünk. Az éjszaka ismét rettenetesen meleg volt. Különösen a szobában, ahol a levegő szinte mozdulatlan volt. Nyugtalanul aludtam. Elalvás előtt, ébredésnél azokra a milliókra kell gondolnom, akik ebben a nagy hőségben teljes felszereléssel menetenek. Nekünk meg itt, olyan kitűnő dolgunk van, hogy az már kínos.

Június 27.

Ma reggel (az utolsó 2—3 napon kihagyásokkal írtam) a lapok bőven írnak a bombatámadásról. A Gellért Szálló portása figyelmeztetett, ha úszni akarunk, használjuk a szabadban lévő medencét. A belső, zárt uszoda használaton kívül van. Üvegteteje nem szilánkbiztos.

Délelőtt kis izgalom keletkezett. Egy környékbeli detonáció pár ablakot benyomott. Mi történt? A rémhírek szerint felrobbantottak egy gyárat a kommunisták. Mások szerint orosz gépek bombáztak. Aztán kiderült, a jugoszláv hadjárat során zsákmányolt 14 000 tányérakna robbant fel. Valószínű öngyulladás történt. A városszéli robbanás hat emberéletet követelt. Először mint kósza hírt, majd mint tényt tudtam meg: ma Magyarország Oroszországgal szemben hadiállapotban lévőnek nyilvánította magát! Ismét tettünk egy lépést előre!

A tényleges katonai részvételt illetően azonban csigalassúsággal döcögnek a dolgok. A tábornok ma beszélt Halderral és más vezető személyiségeket is tájékoztatott a pillanatnyi magyar helyzetről, „fent" tehát tiszta a kép. Minden a régi: Mi nem követeljük, hogy csatlakozzanak hozzánk, az önként ajánlott segítséget azonban hálásan fogadjuk. E beszélgetések során tudjuk meg, hogy Berlinben igen elégedettek a hadműveletek eddigi állásával. A harctérről jövő jelentések alapján mi is tiszta képet nyerünk csapataink helyzetéről. Este újabb hír: az oroszok galiciai arcvonala is megingott. Egyáltalában: a jelenlegi hadműveletek mellett az első világháború

25 *V. M. Molotov* — a Népbiztosok Tanácsának elnöke, külügyminiszter 1941. június 22-én a szovjet néphez intézett szózatában kijelentette, hogy Hitler előbb-utóbb Napóleon sorsára fog jutni.

csatái elhalványulnak. Igaz, az oroszok a román arcvonalon ellentámadást kíséreltek meg, és Finnországban is áll még a front, de így is jó: ha az arcvonal közepén megindul a nyomás, a szárnyak amúgy is visszaesnek.

Időközben Siegler beszámolt a már említett villásreggeliről. A Horthy-fiú volt ott és a kormányzó egy korábbi szárnysegéde, akikkel ő jóban van. Mindannyian nyíltan beszéltek, Siegler így sok mindent tudomásukra hozhatott. Előző eszmecserénk Suhayval és Surányi-Ungerrel hasznos előpróbának bizonyult. Siegler nem is tett lakatot a szájára. Kritizálta az autóbusz-teóriát és annak szükségességét hangoztatta, hogy helyes lenne, ha hadműveleti vonatkozásban a magyarok a keleti fronton mielőbb képviselnék magukat. Sőt: ne csak „képviselők" legyenek, hanem ennél többet tegyenek! Ezenkívül szóba hozta Angliát is. A szigetországot — szerinte — tengeri blokáddal és bombázással térdre lehet kényszeríteni. Tulajdonképpen ez lenne számunkra a legelőnyösebb, mert ez esetben a kormány Londonban maradna és osztozhatnék negyven millió állampolgára nyomorúságában. Okfejtése a magyar partnert is meglepte. Mivel a Horthy-fiú holnap délben a birtokra utazik, a „papához", beszélgetésünk lényege már holnap délután a kormányzói fülekbe jut. Siegler szerint az elhangzottak a két magyart elgondolkoztatták. Reméljük, valóban így van!

Június 28.

Valamelyest ismét előbbre jutottunk! Pénteken a magyarok Sztaniszlaut bombázták. Ennél azonban lényegesebb, hogy a gyorshadtest 2. gépesített dandára június 30-ig a Felső-Tisza völgyébe csoportosult át. A lovasdandárok felvonulásához viszont több időre lesz szükség. Halder vezérezredes úgy kívánja, hogy a magyarok Kolomea-Sztaniszlau irányába nyomuljanak előre. Azonban ismét kihangsúlyozta: ha a magyarok ezt nem akarják, nem kell megtenniük. A fejleményekre mindenesetre fékezően hat, hogy a politikusok még mindig Berlinből várnak válaszra.

Június 29.

Vasárnap estére a magyar főparancsnokság tervei olyannyira kialakultak, hogy a VIII. hadtest vezető törzséből megalakult a Kárpát-csoport. Ennek rendelték alá a gyorshadtestet és a hegyekben gyülekeztetett hegyivadász-zászlóaljakat a hadtáp- és egyéb alakulatokkal. Miután a magyarok ragaszkodnak ahhoz, hogy ne kelljen a románokkal „vállvetve" harcolni — legszívesebben szemtől-szembe állnának egymással —, szüségesnek látszik a román és a magyar hadsereg közé az olaszokat „betolni", akiknek vasúti szállítása már elő van készítve. Ma az OKH[26] ismét sürgetett, hogy ösztökéljem a magyarokat: még július 3-a előtt lépjenek akcióba, mert ha ez nem történik meg, akkor előnyomulásuk már csak közönséges menetgyakorlatnak lesz tekinthető. Mindig elcsodálkozom rajta, hogy nemcsak sikerül minden, de már előre ki is számítható.

Különben v. Grolman alezredessel van dolgunk, akit annak idején Lublarban váltottunk fel és aki most Heusinger ezredes jobb keze (ő pedig Halder jobb keze): elegáns és ügyes tiszt.

A fronton lövöldözés van. Orosz — többé nem „vörös", hanem az újabb rendelkezés szerint „bolsevista" — repülőket lőttek le, azok kiugrottak a gépekből, mire kész a rémhír az ejtőernyősök támadásáról. Eközben az itteni élet zavartalanul megy tovább — a miénk is. Nemrég egy új kocsit kértünk és kilátásunk van rá, hogy meg is kapjuk: talán át kell költöznünk Huczba[27] és akkor szükségünk lesz kocsira a csomagok számára.

Közben tudományos könyveket olvasok, amiket az intézet kölcsönöz. Tegnap átbeszélgettem az estét dr. Schelskyvel, Freyer asszisztensével, aki mint HJ[28] és diák-

26 Oberkommando des Heeres. A Német (szárazföldi) Haderő Főparancsnoksága.
27 Elírás. Valószínűleg Huszt.
28 Hitler Jugend — a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt ifjúsági szervezete.

vezető, sok érdekes benyomást tudott közvetíteni. Egy este ismét Alföldi könyvtárában ültem, amely távollétében rendelkezésemre állt. Így élek én három életet egyszerre: egyet a tudományos, pillanatnyilag irreálisnak tűnő világban, egyet a konkrétban, amely oly kényelmes és fatálisan békésnek tűnő, és egyet a háború brutális valóságában, melynek ezúttal csak a csücskét csíptem el, de remélhetően többet is elcsípek belőle.

A rendkívüli jelentésekben foglaltak világossá tették a német nép és egyben a világ előtt, hogy mi egy minden képzeletet fölülmúló s amellett hihetetlen gyorsan kivívott győzelem küszöbén állunk. Hogy mennyire haladtunk, hol vannak nehézségek és hol készítik elő a következő csapást, ezt még homály fedi. Nekünk itt különleges a helyzetünk: a front állásáról naponta értesülhetünk. Vajon ismerőseink közül hányan haltak meg? Kik fekszenek sebesülten?

Július 1.

Himer tábornok tegnap Bühlmannal[29] a VIII. hadtesthez utazott Munkácsra. Tájékozódni kívánt és ha szükséges, tanácsaival segíteni a magyarokat. Zimmermann ma reggel v. Baitz[30] ezredessel, annak kísérőjeként, szintén elutazott. Baitz, akit én 3 hónapja Temesvárra kísértem, mint összekötő tiszt kerül beosztásba, mégpedig a 11. hadseregheZ, amelyik holnap Bukovina sarkából megkezdi a Vörös Hadsereg elleni offenzívát. Szerencsés fickó — átutazhat Erdélyen, átkelhet a Kárpátokon, és Bukovinából is láthat egy darabot.

E pillanatban futott be Otto[31] tábornok telefonja. Ő a hadseregösszekötő törzs parancsnoka Szlovákiában és hadiszállását július 3-ával előrehelyezte. A magyaroktól balra ugyanis két szlovák hadosztály került.[32] A magyarok egyébként tegnap kijutottak a Kárpátokból. Egyes körzetekben eredményesen nyomulnak előre. Igaz, mindjárt 20 halottat és még több sebesültet vesztettek. Remélem, a tábornok holnap részletesen beszámol a magyarok csatározásairól és előnyomulásukról. Sieglertől tudom, hogy az oroszok keményen védekeznek, egyes arcvonalszakaszokon még ellentámadást is indítottak. Holnap azonban a Kárpátoktól délre is megindul a támadásunk és így a „déli harapófogó" is akcióba lép. Ez majd elveszi a bolsevisták kedvét a támadástól, jóllehet úgy tűnik, a középső frontszakaszukon jobban tartják magukat, mint fenn északon. Megsemmisítő csapást kell mérni rájuk, nehogy elszakadjanak, és odébb keleten újabb védelmi állást foglalhassanak el. Tegnap este beszéltem Alföldivel,[33] aki nagy híve az Oroszország elleni háborúnak. Ő már korábban figyelmeztetett a bolsevista veszélyre. Most erősen bizakodó. Oroszország feletti győzelmünkkel a szovjet veszély egyszer és mindenkorra megszűnik. Freyer, aki ebédre érkezett, egy Debrecenben nyomtatott kommunista röplapot hozott magával. Mondja: a hadseregben terjesztik. A papíron nagy vörös csillag látható. Alatta az ismert náciellenes zsargon. Azért tanulságos, hogy az ilyenfajta felforgató tevékenység még mindig folytatódik.

Alföldi egyébként Molotov követeléseiről már röviddel annak látogatása után értesült a szófiai magyar követség egyik tagján keresztül. Ahogy Bismarck megnyerte a délnémet államokat azáltal, hogy közölte velük III. Napóleon törekvéseit, nyilvánvalóan a Führer is ezt tette. Borisz király, aki szívesen játssza a mozdonyvezetőt, állítólag azt mondotta: ha az ember piros jelzést lát a pályán, állítsa meg a vonatot — ebben az esetben: engedje a németeket az országba. Hogy ez a manőver végül is célhoz vezet-e bennünket Törökországban is, ez csak a jövőben fog kiderülni.

29 *Bühlmann százados* — az összekötő törzs tagja.
30 *Baitz Jenő* — vk. ezredes, korábban Bukarestben magyar katonai attasé. 1941-ben az Antonescu-kormány kiutasította.
31 *Otto, Paul* — gyalogsági tábornok, a Szlovákiában 1939. november 1-től működő német katonai misszió vezetője.
32 Szlovákia 1941. július 22-én megszakította a diplomáciai kapcsolatot Moszkvával. Másnap Tiso államelnök bejelentette: Szlovákia Németország oldalán hadat visel a Szovjetunió ellen.
33 *Alföldi Lajos* — eredetileg a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének számviteli tanácsosa. 1941-ben a miniszterelnökség nemzetpolitikai osztályának vezetője.

Július 4. (este)

Ügyeletes vagyok, ismét bőven van időm az írásra, több is mint szeretném. Itt ülök másnapos hangulatban. Zimmarmann még nem érkezett vissza Romániából. A tábornok Radtkéval holnap 3—4 napra ismét előre utazik. Siegler ugyancsak útnak indul állomásparancsnokunkkal, Brandt alezredessel (ez utóbbi rendkívül szerencsétlennek érzi magát beosztása miatt, azért egy kicsit mozogni akar) észak felé, hogy megteremtse az összeköttetést a Chirowban levő szlovák főparancsnoksággal, a szomszédos Szlovákiában működő német katonai misszió főnökével, a még északabbra helyezett 11. hadsereggel (von Stülpnagel tábornok), végül annak 4. sz. repülőflottájával (Löhr vezérezredes), mely Przemysl környékén egy barakktáborban helyezkedett el. Ez is négy napig fog tartani és remélhetően szemléletes jelentést fog eredményezni. Július 1-jén a Főhadiszállás értesített, hogy a Führer Horthyhoz intézett levele útban van Budapest felé. Ha megérkezik, azonnal továbbítsuk. Össze-vissza telefonálok. Fogadni kell a futártisztet, el kell helyeznem a repülőgép személyzetét és a kormányzónál egy azonnali kihallgatást kell kieszközölnöm. Aztán befut egy újabb telefonhívás Bécsből. A repülőgépet ott tartották. Csak július 2-án reggel 7-kor tudnak Budapesten lenni. Felvetem Radtkénál, elkísérem őt Horthyhoz Kenderesre. Mivel azonban a hivatalban csak magam vagyok, kénytelen voltam őt egyedül elengedni.

Radtkét a kormányzó mindjárt meghívta villásreggelire. Annak ellenére, hogy Horthy 73 éves, bajtársam őt erőteljesnek és mozgékonynak találta. Nyári tengerész egyenruhát viselt. Radtkét maga mellé, a pohárszék közelébe ültette. A pohárszéken egy sor családi kép. Úgy tűnik, ez a magyar uraságok különleges szokása. Ezzel szemben sehol egy térkép, jele sincs annak, hogy itt a keleti front csapatmozdulatait figyelnék, jóllehet ezidőben már a honvédség hadműveletei is megindultak. Miután Horthy néhány — bizonyára szívből jövő — szóban megemlékezett a német hadsereg eddigi nagyszerű eredményeiről, belemerült a Führer levelébe, amelyet igen szívélyes hangúnak talált. A három oldalnyi levelet feltűnően nagy latin betűs géppel írták, stílusa után ítélve úgy tűnt nekem, hogy sietve diktálták és azután még egyszer-kétszer átdolgozták. A levélben különösnek éreztem a Finnországra történt utalást, amely körülbelül így hangzott: „A politika ezen a tájon ismét személyes jelleget kap, most inkább, mint bármikor, miután féltucat vezető ember világtörténelmet csinál."

Elolvasván a levelet, a kormányzó Radtkénak azokról a nehézségekről kezdett beszélni, amelyek a küszöbön álló aratás miatt a magyaroknak lehetetlenné teszik, hogy teljes haderejüket bevessék. Az ismert, sokszor hallott nóta. Radtke közbevetésére, hogy Németország az aratásnál hadifoglyokat vesz igénybe, Horthy azt válaszolta: igen ám, de Magyarországnak nincsenek hadifoglyai. Erre Radtke: most alkalom nyílnék ilyeneket szerezni. Ezzel a beszélgetés politikai része be is fejeződött. A tábornok frontlátogatásával kapcsolatos utalásra Horthy nem válaszolt. A reggeli tartama alatt, amelyen még Horthy felesége — egy méltóságteljes, igen szívélyes asszony, akiről az hírlik, hogy 25 százalékban zsidó származású — és a szárnysegéd vett részt, a kormányzó a birtokáról, a rizstermelés terén elért eredményeiről, a vadászatokról és egyéb semmiségekről beszélt. A társalgás során bajtársamnak sikerült Siegler nevét szóbahozni. Horthyné mindjárt közbe is vágott: Igen, a fiam említette őt! Így — váratlanul — itt a bizonyíték, hogy Sieglernek a Horthy-fiúval folytatott beszélgetése eljutott a kormányzópár fülébe. Ez így helyes: ezt így is terveztük!

Délután a tábornok Bühlmannal együtt visszaérkezett a frontról. Az utóbbi vörösre lesült orrával a friss levegőről tett bizonyságot. A Tatár-hágón túl jártak és Szkole irányában szemrevételezték az ottani arcvonalszakaszt. Benyomásaik, összevetve a mi katonai normáinkkal, nem kedvezőek: a honvédség alsóbb vezetési szintjén alig van egyéni kezdeményezés. Hiányos a gyalogság és a tüzérség összjátéka. „Felül" túl sok az elmélet. Szóval az ismert hiányok, amiket mi, haditapasztalataink révén, már pótoltunk, illetve kiküszöböltünk, a magyaroknál még jelen vannak. Mindezek ellenére a magyarok „mozognak". Igaz a tatár-hágói alagút egy robbanás miatt 100 napra hasznavehetetlen. Az utakat rendbe kell hozni és az aknáktól megtisztítani. Így a Delatin elleni támadásuk egyelőre elmarad. Mégis, tegnap este (jú-

lius 3-án) a gyorshadtest benyomult Kolomeába és ma reggelre Sztaniszlaut is elfoglalta. Így a galíciai síkságra vezető utak kezünkbe kerültek. A Vörös Hadsereg, amely északon már Tarnopolt is feladni kényszerült, délen is nehéz helyzetbe került. Annál is inkább, mivel tegnap reggel óta a német—román arcvonal is mozgásba lendült.

Ma este Fütterer ezredes, katonai attasé, aki megfigyelőként immár másodszor vett részt magyar repülőbevetésen, közölte, hogy az oroszok nagy sietséggel vonulnak vissza az ország belsejébe. Igyekeznek kijutni a zsákból. Hogy ez mennyire fog sikerülni, ezt a következő napok eseményei mutatják meg. És azt is, hogy a szovjet hadvezetőségnek vannak-e még intakt hadosztályai a Sztálin-vonal hosszában? A „Journal de Genève" a hét elején arról írt, hogy az oroszok e célra még 80 hadosztályt tartalékoltak, ezt azonban erős túlzásnak lehet tartani. Abból, amit olvasni, vagy hallani lehet, az a benyomás alakulhat ki, hogy mi szándékosan időt hagytunk az oroszoknak azért, hogy nagy erőket vonjanak össze a határon, mivel ezeknek a tömegeknek a megsemmisítése ott egyszerűbb, mint az ország belsejében. A keleti hadjárat végső kimenete ma már annyira biztos, hogy Oroszország totális térdre kényszerítése csupán hetek kérdése lehet. Sokasodnak a jelei annak is, hogy az ukrán lakosság csak a megfelelő pillanatot várja, hogy elszakadjon, és ez a többi nemzetiségnél se lesz másként. Mikor esik szét a narancs?

Fontos, hogy a repülőflotta lehetőleg minél előbb szabad legyen. Ezt követően négy hétre van szükség a motorok kiszerelésére, az áttelepülésre, és a szükséges felújításokra. Ha ez el is tart szeptemberig, még mindig rendelkezésre áll két és fél hónap jó idő az Anglia elleni bevetésre. Véletlen folytán hallottuk, hogy a légiflotta nagy előkészületeket tesz Krétán — emiatt Alexandriára még Dél-Olaszországból kell repülni, ami nagyon fárasztó és nem éri el a teljes hatást. Késő őszre a Közel-Kelet irányába is van valami előkészületben. Átengedi Törökország a páncélosainkat? Vagy ennek előkészítéséhez még túl sok idő szükséges, úgy hogy bázisként Afrikát kell felhasználni? Mindenesetre Angliát odahaza és a Közel-Keleten támadjuk meg, és reméljük, hogy térdre kényszerül. A nyilvántartó iroda útján a napokban megkaptam a Times egy példányát, a június 14-iki utolsó számot, mely Lisszabonon át került haza. A lap tíz oldalra zsugorodott össze, de az olyan hírek, hogy „a király meglátogatta" és hogy „X esküvője Y-nal" még mindig a régi, megszokott helyükön szerepelnek. Churchill honvédő beszéde Kréta elvesztése után különösen idegenül hat. Egy egészen más világról tanúskodik, ahol a polgárok mindent jobban tudnak mint a katonák, és a képviselők okosabbak, mint a kormány. Újat nem találtam, csak igazolását annak a nagyrabecsülésnek, melyet Churchill élvez. Németországról csak kevés hír volt található, így például az a történet, amelyen annyit kérődztek, és amelyről már Berlinből értesültünk; hogy a Völkischer Beobachtert elkobozták, mégpedig egy Goebbels cikk miatt. Ez a cikk kapóra jött az angoloknak Kréta után: a cenzúrázott propagandaminiszter!

A magyarok most nyilvánvalóan elégedettek, mivel néhány napi visszahúzódás után gyorsan harcba lendültek. Tábornokomnak Werth vezérezredes tegnap mondta is: „Becsületünk mentve van!" De a magyarok meg is lehetnek elégedve azzal a bánásmóddal, melyben mi részesítettük őket: szerepüket a hadijelentés kiemelten tárgyalja, és a napi sajtóirányelvek szerint a magyarok segítségét hangsúlyozni kell. Az itteni újságok ismét hoznak kivonatokat a német sajtóból; „sajtóvisszhangról" már nem lehet beszélni. Mulatságos ennek a bábszínháznak a mozgató drótjait közelről nézni: Siegler lehetővé tette számomra a bepillantást. A közeli napokban helyettesíteni fogom őt, beszerzem tehát a sajtókivonatokat Berlinből és továbbítom azokat a magyarokhoz, ugyanakkor a magyar hadijelentés fogalmazványát Berlinbe irányítom az OKW-hoz, ahonnan néhány óra múlva az ott kívánt változtatásokkal visszaérkezik. Ez most kifogástalanul működik, miután a magyarok a mi példánk nyomán olyannyira megzabolázták az újságjaikat, hogy nem kísérelhetnek meg többé olasz, vagy egyéb hírekkel OKW jelentéseink szándékos homályába bevilágítani. Ez már az egységes Európa szimptómája, ahogy mi — formálisan kérve és ösztönözve — európai testvéreink belügyeibe beavatkozunk!

Siegler egyébként jelentette, hogy minden OKW jelentést a Führer elé terjesztenek, aki gyakran változtat rajtuk. Ha nem tudja azonnal átnézni, mindaddig visszatartják, míg a Führer jóváhagyja. Siegler jót derült azon, hogy pontos statisztikát vezetnek arról, milyen gyakran jelennek meg képek és cikkek az egyes haderőnemekről és a „nagyok" mennyire húzzák az orrukat, ha „riválisaik" valamelyik képújság címlapján megjelennek — amiről szintén statisztika készül.

Tegnap Siegler tábornok és én Surányi-Ungernál teáztunk. A teát felesége egy svábhegyi kerti lugasban készítette elő nagyon szépen. Imrédynek is jönnie kellett volna, de az utolsó pillanatban lemondta. Ez alkalommal társalgásunkat a politikától távoltartottuk, és hallgattuk a házigazda beszámolóját az Egyesült Államokról, különösen a nyugati államokról, amelyeket mint nyári vendégprofesszor hétszer felkeresett, legutóbb 1939-ben. Hatásosan ecsetelte a zsidó segélyszervek munkáját, melyek nyomása alatt azonban nyugaton is, ahol a zsidó-problémát eddig alig ismerték, megjelent a zsidókérdés. Vacsorára Alföldinél voltam, akit feleségével egyetértésben figyelmeztettem, hogy egészsége érdekében komolyan tegyen valamit. Végül még a „Vadászkürt"-be mentem, ahová az országos csoportvezető néhány vendéget hívott meg, közöttük a tábornokot, Radtkét és Grosse-Leipzig nemzetgazdászt. Őt Rigából ismertem, nem zseni, kövérkés nyárspolgár, aki azonban a világháborúban eleget tett kötelességének. Derültünk, mikor mesélte, hogy egy rektor, harmincötéves hátországi hős, a diákoknak tartott „buzdító beszéd" után kénytelen volt visszalépni, miután a hallgatóság között sok szabadságos katona is jelen volt, és nagy morgás keletkezett. Sequantur alii! (Kövessék mások is!)

Zimmermann még nem érkezett vissza. Vitéz Baitz ezredes, akit magával vitt Jassiba, ismét diplomáciai konfliktus okozója lett, mint korábban Temesvárra utazásom előtt. A 11. hadseregnél természetesen egy román összekötő tiszt is van, aki jelentette „kollégájának" érkezését, amire Antonescu Baitz viszahívását követelte. Baitz katonai attasé volt Bukarestben és olyan nagyszámú kísérettel hagyta el állomáshelyét — melynek nagysága miatt mi is a fejünket ráztuk —, hogy emögött a románok nagyszabású kémtevékenységet szimatoltak. Hát a magyarok részéről ez nem volt szerencsés húzás; és most biztosítottak bennünket, hogy éppen azért választották Baitzot, mivel ő ismeri a román viszonyokat, így jó szolgálatokat tehet. Mintha mi nem ismernénk őket jobban! A tábornok szemrehányására reagálva Werth az ezeréves magyar királyi sarkára állva (sic!) Baitz visszahívását elvetette, mire az OKW-hoz táviratoztunk. Közben felhívott a hadsereg vezérkari főnöke és ismét sürgette a döntést. Ideje, hogy jöjjenek az olaszok, hogy az ellenséges szomszédok közé lehessen ékelni őket, mert a sávhatárokkal már eddig sem volt minden rendben. A bolsevizmus elleni keresztes hadjáratnak is megvannak a maga kis tüskéi!

Vasárnap, július 6.

A magyarok jól haladnak előre. Mariampolnál már felvették az érintkezést az észak felől előnyomuló németekkel és onnan elérték a Dnyeszter partját az egykori Bukovina határáig: ott legfeljebb elvágott egységek felgöngyölítésére kerülhet sor. Másként áll a dolog a jobb szárnyon: Sniatyinnál megszilárdította a helyzetét egy 21 cm-es lövegekkel megerősített orosz lovas hadosztály, hogy biztosítsa a visszavonulást Csernovictól, amely tegnap este a német—román erők kezére került. A magyarok vesztesége 3 tiszt és 30 katona, valamint körülbelül kétszer annyi sebesült. De az oroszoknak már semmi sem segít: a Dél Hadseregcsoport (Rundstedt) jobb szárnya előtt visszafelé özönlenek. A bal szárny előtt már a Sztálin-vonalig vetették vissza őket. Ma, holnap, legkésőbb holnapután kiderül, valóban annyira kiépített-e, hogy védeni tudják-e, és hogy megerősíthető-e a visszavetett, erősen leharcolt csapatokkal, valamint a még friss hadosztályokkal annyira, hogy minket megállásra kényszeríthessen? A hadszíntéren új, részben Szibériából hozott hadosztályok tűntek fel. Az a benyomásunk, hogy az oroszok kezdik összekaparni azt, amivel még rendelkeznek. Ha ez így van, akkor a csapatok minősége nemsokára romlani fog. Az orosz hadsereget már az első világháborúban is ez jellemezte. Az a tapasztalat, hogy az új hadosztályok felszerelése rosszabb a régiekénél. Mindenekelőtt hiányozni fog a tüzér-

ség, enélkül pedig a gyalogság kiszolgáltatottabb, mint bármikor. Mindemellett a Dél Hadseregcsoport eddig kevés olyan jelenséget tapasztalt, amely szétesésre utalna. Északon ez gyorsabban megy: egy ma reggeli rendkívüli jelentés szerint 52 000 ember állt át hozzánk. Tehát itt délen még van szervezettség és fegyelem. Meddig még? Mindenesetre elmondható, hogy tovább tartott, mint amire számítottak. Az újságok tele vannak a rémuralmat tárgyaló hírekkel. A közölt hírek bizonyára helytállóak, mert csak a további kiegészítését jelentik mindannak, amit 1918 tavaszán a Baltikumban tapasztaltunk. De az ellenállást nem magyarázza eléggé az, hogy terror van, és a csapatok nem ismerik a valóságos helyzetet. Az oroszok egy eszméért küzdenek és itt mutatkozik meg ismét, milyen szükséges és sürgős volt a leszámolást a lehető leghamarabb végrehajtani! Még egy esztendő, vagy annál több a páncélos és légierők további fejlesztésére — s a helyzet valóban veszedelmessé válhatott volna. Most még csak az egyes páncélos egységek — de nem nagy kötelékek — lépnek harcba, hála Istennek, mert az 50 tonnás harckocsi csak a 8,8 cm-es légvédelmi ágyúval küzdhető le, mivel a tornyát 10,3 cm vastag páncél fedi. A tüzérség csak a lánctalpat és a kerékművet tudja szétrombolni.

Mindinkább nyilvánvaló, hogy ez a hadjárat általános fordulatot fog előidézni. Mi lehetőleg jól kihangsúlyozzuk, mennyi segítséget ajánlanak fel a legkülönbözőbb államok, és hogy emögött mennyi az igazság és mennyit tettünk mi hozzá, azon törje a fejét más. Mindenesetre: Európa mint fogalom, ismét tartalmat kapott és erkölcsi alapja lesz annak, hogy Németországot vezető hatalomnak ismerje el mindenki, még eddigi ellenségeink is, ha mi Európát a bolsevizmus rémuralmától megszabadítjuk, vakondjait és bacillusait kifüstöljük, ahol csak jelentkeznek az Uralon innen. A legérdekesebb az USA-ra gyakorolt hatás: felismerni vélik, hogy Roosewelt pillanatnyilag visszafogottabban viselkedik, mert híveire való tekintettel nem teheti meg, hogy egy nyílt hadüzenet által nyilvánosan szövetségre lépjen a bolsevikokkal.

Úgy hallom, hogy Oroszországot a Fehér-tengertől a Volga-kanyarig, azaz a Kaspi-tengeri Asztrahánig, Moszkva és Harkov súlyponttal, meg fogjuk szállni. Ezzel kezünkben lesz az egész orosz nehézipar. A megmaradt rész — amennyiben kelet felé menekülve tartani tudnák magukat — segélyforrások nélkül marad. Nyílt kérdés: mennyit segít nekünk a szeparatizmus? Mi mindent találunk lerombolva? Ennek az óriási területnek (amely csak egy része, de a legfontosabb része Oroszországnak) az ellenőrzése a légierő milyen részeit fogja lekötni?

Itteni fehérorosz körök abban reménykednek, hogy az új orosz cár már Krakkóban tartózkodik és nemsokára bekövetkezik a cári uralom visszaállítása. Úgy látszik, hogy az oroszok reményeikben gyógyíthatatlanul optimisták. Az egész emigráció, amely eddig még minden lehetséges esetben támogatásra talált, most végérvényesen passzivitásra és hazátlanságra van ítélve és nem kétséges, hogy a Gestapo gondosan fog ügyelni rájuk, nehogy köreikben az orosz, vagy éppen a pánszláv gondolat ismét életre keljen.

Az újságok azt írják, hogy az oroszok támadó hadjáratot készítettek elő, tehát Európa az utolsó pillanatban menekült meg egy súlyos veszélytől. De facto szívességet tettek ezzel az OKW-nak, s ezt nálunk pontosan fel is mérték. Hiszen gyakran felvetődött, hogy miért is halasztották a támadás időpontját idáig? Szerepet játszhattak ebben az időjárásjelentések, valamint a délkeleten bevetett páncélos és légikötelékek harci technikájának rendbehozatala. De a döntő nyilván az volt, hogy az oroszoknak elég időt adjunk arra, hogy minél nagyobb erőket vonultathassanak fel a határokon. Mert azokat mindjárt itt megverni (ha ez így keményebb feladatot is jelentett), előnyünkre szolgált. Mi történt volna, ha Sztálin csak a védelmi vonalában vár ránk és az előterepen hátvédekkel feltartóztatott volna benünket? Végtelen, méghozzá szétrombolt felvonulási utakat, kifosztott országot találtunk volna, de nem használták ki a nagy térség előnyeit. Ez most a mi javunkat szolgálja, mivel a vörösök többé nem tudják csapataikat a messzi térségben kellő gyorsasággal az érzékeny helyekre irányítani. A helyzet mindig ugyanaz: az ellenség nekünk segít, és az igazság megkövetelné, hogy akik a butaságukkal, vagy vaksságukkal elősegítik Nagy Németország megalakulását, azok érdemrendet kapjanak, csakhogy ezt

az érmet nem szabad nemesfémből készíteni, mert különben sokba kerülne. És már túl sok erre érdemes személy vár rá.

Simovičról,[34] aki egyike a főaspiránsoknak, Toussaint ezredes, az új katonai attasé, aki előbb Prágában, majd a puccsig Belgrádban volt, mesélt egyet-mást. Az előző évben amerikai kollégájától pontos híreket kapott az állítólag 300 000 fős keleti hadseregről. Ez a következőképpen történt: az amerikai attasé hálára kötelezettnek érezte magát „mert Toussaint megmentette fia életét" és felajánlott neki egy baráti szolgálatot. Toussaint erre pontos felvilágosítást kért tőle a Weygand[35]-hadsereg erejéről. Az amerikai katonai attasé meglátogatta Toussaint-t, és közölte, hogy csak 150 000 fővel rendelkezik a hadsereg és rosszul van felszerelve. Nos Toussaint Simovičhoz ment — aki akkor a jugoszláv hadsereg vezérkari főnöke volt — és azt kérdezte tőle, hogy mit tenne Jugoszlávia, ha az angolok Szalonikiban partra szállnának? Simovič meggyőzően bizonygatta, hogy Jugoszlávia meg fogja védeni déli határait az angolokkal szemben. Simovič, miután a légiflotta főnöke lett, áttelepítette a repülőerőt az ország déli részébe. Toussaint a légügyi attasé útján nyilatkozatot kért tőle, hogy mit jelentsen ez a félreismerhetetlenül németellenes rendszabály? Simovič azzal mentegette magát, hogy az északi repülőterek árvíz alatt állnak, röviden: világossá vált, hogy megbízhatalan. Aztán jött a hármas paktum. A régensherceg, hamis útlevéllel, titokban a Führerhez utazott és belegyezett Jugoszlávia csatlakozásába a hármas paktumhoz. Visszatérése után erre parancsot is adott a minisztériumnak, amely engedelmeskedett, minekutána néhány miniszter visszalépett. Megbosszulta magát az a tény, hogy tevékenysége nem talált visszhangra. Vezér volt nép nélkül, méghozzá egy görög feleséggel! Már Ostrogorsky elmesélte, hogy a régensherceg védnöksége egy téli segélyakciónál elegendő lenne ahhoz, hogy azt kudarcra ítélje. Nos a szerbek abban az értelemben „demokratikusak", hogy mindenbe bele akarnak szólni. Egy szerbül rosszul beszélő, megfontolt és egészen nyugat-európainak ható régensherceg erélyes vezetése aztán különösen nem tetszett nekik. Pál herceg tehát lebegett a nép felett, mint szélkakas a tornyon, ő felismerte a helyes szélirányt, a népe azonban nem akarta belátni, hogy fenn milyen erősen fúj a szél Németország felől.

Az, hogy puccs fenyeget, a követségen már két nappal korábban ismeretes volt. Hogy a követséget ne árulják el, az országos csoportvezetőt bízták meg azzal, hogy a kormányt figyelmeztesse. Megbosszulta magát, hogy ebben sem fej, sem férfi nem ült! (Ostrogorsky ilyenformán fejezte ki magát.) Azt felelték, hogy majd letartóztatják a tiszteket, ha erre sor kerülne. Aztán minden másként történt: a régi kormányt letartóztatták, végül Mačeket[36] is, (őt Toussaint vén hülyének nevezte), aki közvetítési szándékkal ment a minisztériumba, ahol lefogták. Simovič egy volt miniszteren keresztül keresett kapcsolatot Toussaint-nel aki a kísérletet visszautasította, mondván, előbb Jugoszlávia szüntesse meg a mozgósítást, és egyértelműen nyilatkozzon arról, hogy az ország elismeri külpolitikai kötelezettségeit és azokhoz tartja magát. Simovičról Toussaint többé nem hallott. Ezt követően Ribbentrop is elrendelte, hogy az érintkezési kísérletet el kell utasítani és a szükséges lépéseket csak alantas szervek útján tegyék meg. Ennek az volt az oka, hogy a Führer már a puccs utáni napon a jugoszláv kérdés fegyveres megoldása mellett döntött. (Eszerint ez március 28-án történhetett, ami megfelelhet a tényeknek, mivel a német—magyar megbeszélésekre már március 30-án sor került — a hirtelen irányváltoztatás, a hadigépezet ilyen gyors elindítása, bizonyára csak nálunk és csak most lehetséges.)

Ezzel Szaloniki a görögök részére meg volt mentve! A Führer utasítást adott arra, hogy Jugoszláviát a paktumnak megnyerjék, kívánságaiknak — amennyire csak

34 *Simovic, Dusan* — repülőtábornok, korábban a hadsereg vezérkari főnöke. 1941. március 27-én az ő vezetésével katonai puccsot hajtottak végre Jugoszláviában. 1941-től 1942-ig miniszterelnök.

35 *Weygand, Maxime* — francia tábornok. 1940 májusában a francia hadsereg főparancsnokává nevezték ki. Párizst harc nélkül átadta a németeknek és kapitulált előttük. 1940-ben a Pétain kormány honvédelmi minisztere, 1941—42-ben Algéria főkormányzója volt. Az Afrikában állomásozó francia haderők újjászervezése ügyében hozott intézkedései miatt 1942-ben a németek letartóztatták és internálták.

36 *Maček, Vladimir* — a horvát Parasztpárt vezére, 1939-től 1941-ig miniszterelnökhelyettes; majd a Simovič-kabinet tagja.

lehetséges — eleget tegyenek. Ribbentrop aztán a következő kikötéssel hozzájárult ama követelésükhöz, hogy az Égei-tengerhez kijárathoz jussanak: amennyiben ebben a térségben területi változások következnének be. Mi ekkor éppen minden körülmények között békét akartunk a Balkánon, gyaníthatóan Oroszországra való tekintettel. Nos, minden másként történt: mi állunk most lent egészen Krétáig, Rommel szárnyát tehermentesítjük és Alexandriát fenyegetjük. Oroszország ellenében ugyan időt vesztettünk, de így rákényszerült, hogy nagyértékű csapatait — amivel csak rendelkezett — a határnál összevonja. Most ott mérünk rájuk vereséget és nem kell őket Oroszország belsejébe követni. A Führer ellenségei azt tehetik, amit akarnak, a sors (az pedig lényegében azonos a Führerrel) ugyanis úgy formálja mindig az eseményeket, hogy azok a mi előnyünket szolgálják.

A sajtó tájékoztatja a magyarokat új követünk személyéről. Hogy a váltás be fog következni, az bizonyos idő óta ismeretes volt előttünk, és nem gyászoljuk a mostani követ távozását. A döntő napokban arra hivatkozott, hogy nincsenek utasításai — lendület nélküli ember, öntevékenység híján, belső biztonság nélkül. Sokat panaszkodnak a reprezentációját illetően is, ehhez csak annyit: negyedéve annak, hogy itt vagyunk, de a tábornokon és az Ia[37] tiszten kívül még soha senkit nem hívott meg. Mentségére szolgáljon, hogy két házasságából származó gyerekeiről kell gondoskodnia. A fontos az, hogy Szlovákia, Románia, Bulgária és Horvátország után Magyarország is magasabb SA[38] vezetőt kap követként. Kasche állítólag Zágrábban kiválóan tevékenykedik. Ezekben az időkben a követ kell, hogy a) energikus és kezdeményező legyen; b) rendelkeznie kell támasszal a hátországban, hogy ne lehessen megtorpedózni az első adandó alkalommal, ha valakivel összekülönbözik. Kasche Zágrábban merőben másként léphetett fel minden lehetséges zsákmányra utazóval és egyéb gyanús különítményekkel szemben, mint hivatásos diplomata. Hogy Jagow[39] nemesi családból származik, ez egyengetni fogja az útját. Erdmannsdorffot és feleségét felemelő cikkel búcsúztatták a „Pester Lloyd"-ban — a magyarok később még jobban meg fogják gyászolni, mert a követség a német fölényt a jövőben valószínűleg sokkal határozottabban fogja érvényre juttatni.

Törzsünknek jelenleg az a feladata, hogy Werth vezérezredesnél elérje a 11. hadsereg magyar összekötőtisztjének, Baitz ezredesnek visszahívását. László tábornok erre hajlandóságot is mutatott, de Werth konok volt és nem akart a román kívánságnak engedni, az ismert nótával: „Hogy jövünk mi magyarok ehhez?" Viszont a hadsereg is kívánja a visszahívást, nem akarván a románokkal kellemetlen helyzetbe kerülni. Az, hogy Baitz egy egész hordával érkezett, a hadseregnek is terhére volt, a románoknál pedig egy nagyvonalúan megszervezett kémszervezet benyomását keltette. Toussaint ezredesnek már tevékenysége kezdetén ki kell kaparnia a forró gesztenyét a tűzből.

Július 9.

Budapesten fülledt nyári meleg van. Az este még nem hozott enyhülést. Az elsötétítés nem olyan szigorú mint volt, és a napi élet a szokott mederben folyik. A kávéházakban emberek ülnek, esznek, újságot olvasnak és csevegnek — de miről csevegnek? Valószínűleg a hétköznapi mende-mondákról, a politikáról és a háborúról. Bizonyára mindenkinek megvan a maga véleménye az eddigi teljesítményekről, és arról, hogy mi szükséges még. A mércét nyilván magasra állították, — az ellenfél persze azt szeretné hallani, hogy a németek hogyan törnek össze a szovjet kalapács alatt.

Ha az ember tudja, mi is játszódik le, fatális, túlságosan emberi színjáték ez. Az újságok különben magukat és olvasóikat a német és olasz sajtóvisszhangok közlésével lelkesítik. Hogy ezek utasításokra vezethetők vissza, melyek megkövetelték, hogy

37 Egy magasabb (hadosztálytól felfelé) szolgálati hely megjelölése, amelyet csak vezérkari tiszt tölthetett be. Az I/A itt a törzs hadműveleti tisztje. Egy szervezetszerű magasabbegység törzsénél az I/a egyúttal a hadműveleti osztály vezetője volt. Az összekötő törzs I/a tisztje a naplóban többször említett Radtke vezérkari őrnagy volt.

38 Sturmabteilung. Az NSdAP rohamcsapata.

39 *Jagow, Dietrich von* — budapesti német követ 1941. július 31-től 1944. március 18-ig.

a sajtó két napig a magyarokat, közben azonban Mannerheimet[40] és Antonescut[41] is dicsérje, az csak kevesek előtt világos. Így aztán maradandó a benyomás: mi mindent nem teljesítettek csapataink! Azaz tárgyilagosan szemügyre véve: nem mint Románia és Finnország, mert ott a hadsereget mozgósították, a magyaroktól pedig csak egyes békeállományú dandárok harcolnak, melyekből időközben visszamaradtak a hegyi és határvadász dandárok. A gyorshadtestet a 17. hadsereg, Rundstedtnek[42] a magyar főparancsnoksághoz intézett kérése alapján, tegnap reggel óta bekebelezte. Erre a lépésre Rundstedtet a Führer levele hatalmazta fel. Ez egyébként magyar érdek is volt, mert az utánpótlás ekkora távolságon, súlyosbítva éppen egy megáradt patakkal a Kárpátokban lévő átjárónál, nem lenne megoldható. A legfontosabb anyagok utánszállítása eddig repülőgépeken történt, mostantól az ellátást a 17. hadsereg veszi át. A magyaroknak csak a különleges anyagokat kell utánszállítani, e célból útban van egy menetoszlop Csernovicon keresztül. Eredetileg ezt sem akarták a románok megengedni, de egy német kísérő osztaggal végül elviselhetővé tették az ügyet számukra. Mindez véget is ért volna, ha ez a román—magyar feszültség a hadműveleteket fékezné! Miután Baitz ezredest feláldozták, Antonescunak is teljesítenie kell kívánságunkat.

A helyzetkép szerint a magyarok azért érhettek el eredményeket, mert az oroszokra jobbról és balról olyan nyomás nehezedik, hogy arra kell figyelniök, hogyan kerüljenek ki minél gyorsabban a galíciai ukrán zsákból. Ha a magyarok a vörös utóvédekre vetnék magukat, még gyorsabban haladhatnának előre. De ezt tőlük nem lehet elvárni, mert még egyáltalán nem értékelték ki az 1939-es lengyel, az 1940-es nyugati és az 1941-es délkeleti (értsd: Jugoszlávia elleni) hadjáratokat.

Himer tábornok, aki tegnap Radtke őrnaggyal ötnapi utazás után barnára sülve visszaérkezett, sokat mesélhetett erről. A magyar főparancsnokság most Kolomeára települt előre, mert időnként már 150 km-rel maradt le az elől lévő csapataitól. Az úton, mely amúgy is igen erősen megrongálódott, egy megáradt patak kilenc szükséghidat sodort el. Időnként még a távíróösszeköttetés sem működött. Azokról a vezetési elvekről, hogy miként kell vezetni elől, itt még semmi sem valósult meg. Hosszú, szép parancsok, gondos jelentések vázlatokkal és sémák mindenütt. Túl sok az elmélet a helyben kiadható rövid, világos utasítások helyett, amelyeket utólag írásos formába lehetne önteni. Zavaró, hogy túl kevés a műszaki csapat. A tüzérségi támogatást sem veszik kellő időben és eléggé igénybe. Ez a hanyagság érezhető egészen lefelé az ütegparancsnokig. Az emberek maguk derekasak, és jobb, lendületesebb vezetéssel többet is elérhetnének. A magyarokkal szemben sejthetően csak egy orosz lovashadosztály áll, amely ráadásul egy három oldalról bekerített zsákba szorult. A magyar előnyomulás azonban lassú, amelyre elfogadható mentségül szolgálnak az erős felhőszakadások.

Egy német tábornok megjelenése egy egészen elől lévő századnál jó benyomást keltett, és szóbeszéd tárgya volt. A „tanácsok" melyeket a tábornok adott, jó talajra hullottak, mivel megtalálta a módját annak, hogy ezt ne tekintsék sértésnek. Egy ukrán küldöttség is bizalommal fordult hozzá. Mi ment végbe ezekben az ukránokban? A lengyel időkben reménykedve tekintettek ránk, Hitler képeket tettek ki szentképek módjára. Azután bekövetkezett a nagy csalódás. Amint jöttünk, nyomban kiszolgáltattuk őket az oroszoknak. Félelemmel teli, borzalmas után másodízben is felszabadultak, abban a reményben, hogy nem térnek vissza sem a lengyelek, sem az oroszok. Most aztán bosszúhadjárat indul a lengyelek, orosz-barátok és zsidók ellen. Ezt tetézi még a román szögletben a harc a románok és ukránok között, amit állítólag a zsidók szítottak alattomos lövöldözéssel. Ezt Zimmermann jelentette Jassyból, Radtke pedig Csernovicból, ahol visszautazása alatt a tábornokkal együtt éjszakázott. A Gestapo már szorgalmasan működött és nagyszá-

40 *Mannerheim, Carl Gustaf Emil* — tábornok. 1939—40-ben és 1941-től 1944-ig a finn hadsereg főparancsnoka, 1944-től 1946-ig köztársasági elnök volt.
41 *Antonescu, Ion* — marsall. 1940. szeptember 4-től II. Károly király mellett Románia tényleges államfője. 1946. június 1-én a román népbíróság halálra ítélte és kivégezték.
42 *Rundstedt, Gerd von* — vezértábornagy, 1941. június 10-től 1941. december 1-ig a Dél Hadseregcsoport, 1942. március 15-től rövid megszakítással 1945. március 9-ig a nyugati hadműveleti terület (OB. West) főparancsnoka volt.

mú zsidót tartóztattak le. A szálloda közelében tűz volt, lövéseket lehetett hallani — nagy volt a zűrzavar, amit még az oroszok bombázása is fokozott. Így a hadműveletekkel párhuzamosan, utána, vagy azzal együtt, folyik a nemzetiségek háborúja, még csúnyábban, mint a széteső Jugoszláviában. Így volt ez itt mindig, és ezek után el lehet képzelni, hogyan festett helyes megvilágításban a népvándorlás, és az azt megelőző mozgolódások. Azonban az is megállapítható, hogy a letartóztatások és öldöklések ellenére is megmaradt az értelmiség egy része; túlélve a vörös áradatot, ismét felbukkan.

A termés megsemmisítéséről szóló hírek, melyeket azonnal kétségbevontunk, (hiszen ehhez közel annyi ember kellene, mint magához az aratáshoz), természetesen nem igazak. A gabona még zöld, és a falvak lényegében sértetlenek. A népesség még előre-hátra özönlik az utakon, hogy ismét elérje szülőfaluját. A normális élet nemsokára ismét megindul, mert nem bénítja az életet a víz, villany, gáz hiánya, mint Franciaországban: a primitívségnek is megvan ilyen időkben az előnye. A két úrnak a román hadseregről szerzett benyomásai eléggé mérsékeltek voltak. Miután a 11. hadseregnél páncélosok nincsenek, és a légvédelem is gyenge, kényelmetlenül érzik magukat. Az oroszok itt még eredményes ellentámadásokat indítanak, de hát egy nap vissza kell vonulniuk, akár előre, akár hátra mozognak is a románok.

Igen szemléltetőek voltak Siegler őrnagy jelentései is, melyeket ötnapos északi útja alkalmával készített, s amelyeket másnap kiegészített még Brandt alezredes is. Mindketten először a 4-ik légiflottánál voltak, ahol Löhr[43] és főnöke eddigi benyomásaikat az alábbiakban foglalták össze: Négy dolog okozott meglepetést:

1. az orosz vezetés,
2. az orosz katona,
3. a katona felszerelése,
4. a híradó-összeköttetések.

Kétségtelen, hogy mi az oroszokat alábecsültük. Amit a sajtó mondott, azt mintha a finnországi háború igazolta volna, emlékszem egy jelentésre, mely az orosz hadseregről elég rossz képet adott. Az oroszok talán tudatosan engedik, hogy a hadseregről rossz vélemény alakuljon ki? Nos látjuk, hogy vezetésüknek a többszörösen szétszakított frontot még mindig sikerült megfoltozni, hogy az utak és a laza vasúthálózat ellenére ott vannak a csapataik, ahol azokra szükség van. De kiválóan sikerültek halogató harcaik is az ügyesen felhasznált utóvédek alkalmazásával. És mindez ott, ahol a vezetést, a katonait is beleértve, olyannyira „átfésülték" — bár e szó nem nagyon illik a tarkólövésre. Továbbá: a katona maga. Való igaz, küzd az utolsókig. Hogy mögötte komiszárok vannak, és maga előtt a németeket tudja, akiktől a propaganda szerint a legrosszabbat várhatja, ez valamit megmagyaráz; hogy hazáját paradicsomnak tekinti, és a külföldről *semmit sem tud*, kivéve azt a belénevelt elképzelést, hogy a külföld hazájával összehasonlítva pokol, szintén magyaráz valamit. De mögötte ott van az ideológia: ő úgy harcol világnézetéért, mint mi a magunkéért, kompromisszumot nem ismerve. A liberalizmus nyugati harcosai világháborújukat ismét keresztes hadjáratnak és világfelszabadításnak akarták bemutatni, mégis számítók maradtak mondván: ennyit teszünk a becsületért, ennyit az életért. Most beigazolódik, hogy ez az orosz hadjárat természeti szükségesség volt, és áldás, hogy most következett be.

Az orosz katona a harcot ravaszsággal és alattomossággal vívja. Ez kitűnik számos egyedi esetből, amelyek egy részéről Siegler tudomást szerzett: 3 német tiszt megtekint például egy templomot, ahol az oszlop mögül egy orosz a legidősebbet lelövi, a másik kettőt megsebesíti, azután agyonlövi magát. Másik eset: egy ezredes autóval halad, előtte valamennyivel egy motorkerékpáros, akit egy orosz előre enged, majd elintéz. Felteszi annak sisakját, majd meglesi az ezredest és kis távolságról agyonlövi. Ilyen trükkökhöz az oroszok már az első világháborúban is jól értettek, azóta méginkább tökéletesítették magukat. Ha a mieink közül valaki fogságba esik, készüljön fel a legrosszabbra és akkor cselekszik helyesen, ha az utolsó töltényt magának szánja. Így lett az a háború rövid idő alatt a borzalmak háborúja, amilyet a

43 *Löhr, Alexander* — repülő vezérezredes, ekkor a 4. légiflotta parancsnoka.

történelem még nem ismert. Az oroszok két és fél hét alatt elszenvedett vesztesége felül fogja múlni a németek éves veszteségének átlagát. Az orosz harceljárás, a foglyokkal való bánásmód csak fokozza csapataink elkeseredettségét s mivel komolyabb felbomlás jelei még nem mutatkoznak náluk, tovább hagyják majd magukat agyonlövetni. Jelent az a vérveszteség valamit ennél az óriási birodalomnál? Ami a legénységet illeti, bizonyára semmit; de az értelmiség és a technika vékony rétege súlyosan károsodik. Ha őszinték akarunk lenni, mindez nem rendít meg bennünket. Az oroszok már nem tartoznak hozzánk — a felső réteg, amely minket összekapcsolt, halott, vagy száműzött. A többiekhez 25 év után már semmi közünk, ha csak nem az, hogy ellenségeinknek érezzük őket. Egy millióval több, vagy kevesebb orosz nem érint minket, sőt inkább — a barbár kelettel szemben a biológiai megmaradásért való küzdelemben — a megkönnyebbülés érzetét kelti.

Jó felszerelésüket bizonyítja egy léghűtéses fegyver, 20 töltényes tárral, amelyet a tábornok magával hozott: a mi fegyverünknél különb. Más dolgokban viszont sokkal rosszabbak. Ha egy német harckocsi meghibásodik, mindjárt a helyszínen van valaki, aki a hibát elhárítja, vagy elvontatják; a német repülőgépeken a nagyjavításokat idejében elvégzik, s ennek eredménye az, hogy azonos idő alatt kétszer többet repülhet, mint az orosz gép.

Július 13.

A rendkívüli jelentés nagy vonalakban utal arra, hogy páncélosaink nyomulnak előre. Nekünk legfontosabb az a mondat, mely szerint a vörösöknél sokasodnak a szétesés jelei. Mikor roppan össze a front nagyobbik része? Az utolsó hét érezhetően nehéz volt és állandóan kríziseken kellett úrrá lenni. Most úgy tűnik, hogy a lényeges dolgok elintéződtek. Halder ittjártakor mondotta a tábornoknak: „Mi tudtuk, hogy nem lesz könnyű." Az események alakulása tehát odafent nem okozott meglepetést. Ez megnyugtató.

Tegnap déli álmomból Siegler azzal riasztott fel, hogy X hercegnő éppen most közölte vele: az angol rádió két nap óta kérdezi; hol van Göring? Sokáig fontolgattuk, mi rejtőzhet a rádióadás mögött. Megegyeztünk, hogy senkinek sem szólunk. Mivel én voltam az ügyeletes tiszt, megkíséreltem tiszta képet kapni a rádión keresztül. Ámde csak egy bolsevista adót tudtam fogni, amelyet valószínűleg Angliából sugároztak, és az Európa adót. Egy förtelmes nőszemély, éles eretnek hangon, egy emigrált szénbányász és egykori munkásvezér, felső sziléziai dialektusban, egy amerikai, aki szörnyű kiejtéssel olvasott fel egy tökéletes németséggel megírt szöveget, (biztos emigráns munka) volt minden, amit elértem. Gyógyító hatású, ha ezeket a gyűlölködő tirádákat és fenyegetéseket hallja az ember: mégsem csupán jelszó az, amit egy „plutokrata bolsevik" egységfrontról és véleményhasonlóságról mondanak. Egyenesen visszataszító, amit itt az éterben terjesztenek, és aki ezt hallja, tudja, hogy azokkal ott hátul semmiféle megegyezés nem lehetséges. Ebbe a csoportba tartozik Claus Mann is, akinek egyik könyve itteni kölcsönkönyvtárból került a kezembe. Botrányregény, a legrosszabb fajtából, amelyben Gründgens és felesége kerül pellengérre. Mellesleg megjelenik Göring és felesége is; ügyes, de mégis silány munka, mely eltorzítja a felszínt és ezzel meg is elégszik.[44]

Most még két olyan Eldorádo van Európában, ahol hasonló nyilakat lehet hegyezni: Svájc és a Vatikánváros.

Július 14.

Vasárnap este Himer tábornok a fronton tett legutóbbi látogatásának tapasztalatairól tájékoztatta a honvédelmi minisztert, aki csupa fül volt. Kijelentette, hogy a következő alkalommal szívesen csatlakozna, de nem teheti, mert búcsúvacsorát kell adnia a német követnek. Így a hadügyminiszter nem jut ahhoz, hogy háborút lásson;

44 Az író „Mefisztó" című könyvéről van szó.

mert a következő héten valószínűleg ismét egy estebéd fogja gátolni. A vezérkar főnöke pedig időközben hadijátékot vezetett Kolozsváron, de még ő sem jutott el odáig, hogy meglátogassa a küzdő csapatokat, mindamellett az elméleti kiképzés a következő háború számára bizonyára hasznot hozhat!

A gyorshadtest jelenleg a Dél Hadseregcsoportnak van alárendelve. Megszállta Kamenyec-Podolszkot és Studnicánál áll. Ez tehát egész szépen sikerült és felülről dicsérik is a magyarokat: a német sajtó hangja az ittenivel harsány melódiává olvad össze, melynek mottója: „Stramm fickók vagyunk"! A németeknek és az olaszoknak is ez a véleménye! Ez persze nem tud azon változtatni, hogy a magyar nép fent és lent bensőleg nem vesz részt ebben az Ázsia elleni döntő küzdelemben. A fülledt idő, a kenyérhiány, az aratás kérdése állanak az érdeklődés előterében. Ez volt Freyer benyomása is.

A kenyérhiány az utóbbi időben mind itt, mind egyes vidéki városokban olyan nyilvánvaló lett, hogy a sajtónak megnyugtató cikkeket kellett hoznia. A rossz szervezés az oka? Nem mérték fel jól a készleteket, vagy eltűntek azok a feketepiacon? Valószínűleg mind egyszerre. Magyarázhatják a hiányt az árvízi károk, amiket Németországból hozatott vetőmaggal enyhítettek legutóbb ősszel, a visszatért erdélyi területek ellátása, melyekkel békeidőben nem kellett törődni. Most a jelentések szerint a Bácskában rekordtermés érik. De Németország egy kellő időben kötött szerződéssel biztosította magának a teljes felesleget, amely csak elérhető lesz. Az anyaországban a közeljövőben könnyebb lesz a helyzet, miután a gabonát már kaszálják. De mit kapunk mi belőle? Erről tárgyal most Clodius[45] követ, aki a balkáni gazdasági kérdések szakértője, és akinek titkárnője Freyernél is megjelent. A hölgy mindig a „mi" szót használta; mi ezen a héten aligha leszünk készen; mi azután Romániába repülünk; nekünk általában külön gépünk van. Itt láthattam azt, akit Berlinben „nagyasszony"-nak neveznek: a mindenható titkárnőt, aki meghatározza, kit fogadjanak, aki mindent a fejében tart, minden beérkező postát felnyit, és azt úgy prezentálja, ahogy azt véleménye és kedve szerint helyesnek tartja. Siegler és Zimmermann a múltkor élvezetes, de egyben bosszantó dolgokat mesélt arról, hogy néha nem marad más hátra, mint virágokkal és töltött csokoládéval biztosítani az ilyen hölgyek kegyeit. A filmek még mindig olyan történetekről szólnak, amelyekben a vezérigazgató fiatal, ropogós titkárnőjével viszonyt sző — a valóságban ezek a titkárnők túl vannak az ifjúkoron és kenyéradójukon éppen úgy uralkodnak, mint a nőtlen férfiakon a nélkülözhetetlenné váló házvezetőnők. Ilyen segítséggel Clodius bizonyára eléri célját. Miután a magyaroknak tőlünk most olyan dolgokat kell vásárolniuk, amelyeket a múltban máshonnan is beszerezhettek, és amelyek megdrágultak, adósságaink egy részét lefaragjuk. De marad még elég belőlük.

Freyer, akit tegnap a Balatonon megleptünk — igen kedves, improvizált vidéki élet van ott, fürdővel, hozzá mindannyiunkat elbűvölt az igen szívélyes fogadtatás — időközben beszélt Szálasival, a nyilaskeresztes párt vezetőjével, aki a Németországgal való szoros együttműködés híve, és szemére veti a kormánynak, hogy bensőleg még mindig fenntartásai vannak és jelenleg az aratás kilátásait azért hirdeti mérsékeltnek, hogy helyzetét a gazdasági tárgyalásoknál megkönnyítse.

Freyer benyomása jó volt, de nem túlzottan. Szálasi gazdasági tanácsadójáról az a véleménye, hogy elméleti ember, aki a valóságos dolgokról mit sem tud. Szálasi azt mondta, hogy jelenleg a kormány nyomása alatt mást nem tehet, mint hogy pártja apparátusát kiépítse, és megszervezze, de pillanatnyilag úgy is ez tűnik a legfontosabbnak.

Elképzelhető volna egy koalíció a nyilaskeresztes párt (60 képviselő), az Imrédy csoport (17), és a kormány jobb szárnya között, amely önmagában véve nem egységes; azonban mindannyian gyorsabb tempót és reformokat akarnak. De ez a három csoport ismét annyira különböző, az egymás közötti személyes kapcsolatok is annyira elmérgesedtek, hogy ez a koalíció nem állna fenn sokáig. Egyik radikálisabb, mint

45 *Clodius, Carl* — 1937-től 1943-ig a német Külügyi Hivatal gazdaságpolitikai ügyosztályának helyettes vezetője.

a másik, másrészt viszont ezek a szakavatottak — olyan politikai probléma ez, mely sok más államban is bekövetkezett, vagy be fog következni. Ez a helyzet tette eddig lehetővé a kormánypártnak, hogy úgy kormányozzon, mint eddig. Jagow, aki jövő héten felváltja Erdmannsdorffot, kívülről új lendületet hoz magával. Ő — akár vadember, akár nem — biztosan másként fog fellépni, mint ez a kifejezetten petyhüdt és unalmas férfi, akinek távozását a magyarok máris őszintén fájlalják. Később talán még jobban fogják!

A követségen egy belső összeütközés már csak azért is elkerülhetetlen, mert dr. Werkmeister, a követség első tanácsosa, aki igen jól ismeri az országot és tapasztalt ember, duzzad az érvényesülési vágytól. Siegler találkozott vele egy társaságban — nem tudták egymásról, ki az egyik és ki a másik — ahol Werkmeister nemcsak hogy nagyon hencegett (messze a megengedhető mértéken túl), hanem a jelenlevő magyarok előtt is kikürtölte, hogy az új követet először is pórázra fogja venni.

Július 16.

Brandt alezredessel ma Bukovinába utazom; vasárnap este már itthon leszünk.

Időközben Oroszországban nagy területen jutottunk előre. A páncélos ellenlökések Berdicsevnél ellanyhultak, Szmolenszknél folytatódik az előnyomulás és „Pétervár" hatótávolságba kerül. (Leningrád ismét eltűnik a szótárból.)

Közben előkészítjük a felvonulást Törökországon keresztül. Miután az anatóliai vasút még mindig egyvágányú és napi teljesítőképessége kb. hat szerelvény, csak lánctalpas járműveket stb. tud szállítani. Minden egyébnek saját erővel kell utaznia. Vajon Szíria elvesztése előny, vagy hátrány? Az angoloknak hosszabb utánpótlási útvonaluk és szélesebb arcvonaluk van, mint Szíriától délre. Azzal együtt, amit Krétával kapcsolatban feljegyeztem, ez a hír újabb kilátásokat nyújt a késő őszre. Egy gibraltári vállalkozás lehetősége is újra kísért. És mi van Portugáliával? Újsághírek szerint az elnök két miniszterrel az Azori-szigetekre utazott. Attaséjelentések szerint az Állami Levéltárat, bankot stb. is ide szállították. Megszállás esetén Salazar is oda akarna menni. Másrészt az USA kijelentette, hogy az Azori-szigeteket nincs szándékukban megszállni.

Július 30.

Feljegyzéseimben hézag keletkezett, mivel mindannyian távol voltunk: a tábornok az I. a.-val, Siegler Zimmermann-nal, én Brandt alezredessel, valamint Bühlmann is. Én sokoldalú benyomásaimat külön jelentettem. Bühlmann Belgrádban volt, ahová a magyarokkal kapcsolatban különböző panaszok érkeztek, és ezeket összességükben kellett megtárgyalni. Szerbiában ismét mindenféle szabotázsakciókra került sor, melyeket mi „kommunistáknak" nevezünk és természetesen leverünk. E célra a katonai parancsnoknak — jelenleg Dankelmann, az autószerencsétlenségben elhunyt von Schröder tábornok helyett — honi lövészezredek állnak rendelkezésére, 700-as hadrendi szám felett.

Innen nem sok a jelentenivaló. Miután a gabona megérkezett, a kenyér jobb lett és a sorbanállás, mely a vidéki városokban is megfigyelhető volt, ismét megszűnt. Clodius követ a tárgyalásait befejezete és ismét elutazik. Az IG FARBEN és más konszernek részére is szeretett volna valamit elérni, ami a „48-as komplexus"-t virulenssé tette, ahogy Rohan herceg kifejezte magát, aki, mint az öreg Apponyi veje, sokat meghall itt. Hogy a magyarok igyekeznek nekünk kevesebbet szállítani, mint amennyit szeretnénk, az érthető, de emögött bizonyos helyeken még mindig az a gondolat kísért, hogy csak annyit adni, amennyit a németek kikényszerítenek, hogy ezzel mások előtt alibijük legyen — és általában vigyázni, nehogy a független Magyarországot iparilag és mezőgazdaságilag Németország bekebelezze.

Rohannal Sieglert és engem Freyer hozott össze; ahogy kiderült, a hercegnek fontos volt, hogy felfogását ismertesse, abban a reményben, hogy azt a tábornok felsőbb

helyre közvetíti. Az ő véleménye a következő: Az ilyen tárgyalások, mint Clodius követ tárgyalásai, a magyarokat természetesen bosszantják és ingerlik azt a bizonyos 48-as bacillust, amely — ha felingerlik — kizár minden eredményt. Fennáll a veszélye, hogy az a kb. 30 ember a miniszterelnökségen és más reszortokban, akiket világnézet, vagy a rokonsági szálak összefűznek, a gazdasági tárgyalások révén felismerik gyenge pontjainkat, és azokat az amerikai követnek, azaz Angliának továbbítják. Ésszerűtlen, hogy mi itt mindazokat az erőket megtartjuk a hatalomban, akiket odahaza és külföldön már leküzdöttünk: hogy csak semmi beavatkozás a magyar viszonyokba — régóta ez az utasítás az itteni diplomatáinknak.

A katolikus egyház, a zsidóság, a szabadkőművesség még mindig rendelkezik politikai hatalommal, mert mi a kormányt olyannak tekintjük, amilyen, és elfogadjuk úgy, ahogy van, tárgyalási ellenfélnek. Gazdasági tárgyalások helyett a kormány átalakítását kellene sürgetni. Vitatom, hogy ehhez a Bácska-akció, valamint az Oroszország elleni hadjárat idején megfelelő időpontok állottak volna rendelkezésre. Kérdésemre, hogy a nyilaskeresztesek Imrédyvel tartanak-e, azaz követnék-e, Rohan ugyanazt mondotta, mint legutóbb Freyer: Igen. Szálasinak oly nehézségei vannak az alvezéreivel, hogy kénytelen volna erre. Hogy a kormánypárt jobbszárnya kapható volna, ezt ugyancsak megerősítette. Egy új kormány — talán Ráczcal, a korábbi honvédelmi miniszterrel, a hallgatag, de erélyes férfival, mint központi figurával — a közeljövőben választást tartana és akkor — mint mindig — 80%-os eredményt érne el. Az olyan férfiak, mint Imrédy, önként készek olyan szoros, vagy még szorosabb együttműködésre, mint Clodius: ők képviselhetnék az ország előtt azt, ami most német nyomás hatására tett engedménynek tűnik és ingerli a 48-asokat.

Ezek a megfontolások nem voltak nekünk újak. Az eddigi követ passzivitása mellett, melyet természete és kapott utasításai okoztak, semmi sem volt várható. Most megérkezett Jagow. Kérdés, hogy ezáltal valami megváltozik-e? Először le kellene tapogatnia a terepet. A tábornok sem tehet e percben semmit, mivel ilyen ügyeket odafenn csak szóban lehetne előadni, és erre jelenleg nincs lehetőség. Egy napon azonban be kell következni a változásnak, a magyarok miatt is, hogy mielőbb átjussanak a zátonyon, melyen Magyarországnak minden esetre át kell jutnia, mielőtt az újjárendezett Európa vizeire jut.

Szombaton dr. Steinfurth, a „Lokalanzeiger" képviselője Törökországban szerzett benyomásairól számolt be. Steinfurth, nem sokkal az orosz hadjárat előtt, Istenben bizakodva utazott el és simán átjutott Isztambulba: a bolgár határtól Drinápolyig 260 márkáért egy taxival, melyen még egy másik utassal is osztoznia kellett. A törökök ugyanis felrobbantották a vasúti hidakat, ezek csak novemberben lesznek ismét használhatók, ami számunkra döntő fontosságú. Papenről őszinte csodálattal beszélt, de dicsérte munkatársait is. Papen, képviselve azt a tézist, hogy a törökök nem akarják levonni az angolokkal kötött szerződésük konzekvenciáit, saját maga mérsékelte érdemeit. Ezek szerint a Németországgal kötött megállapodást átmeneti fázisnak lehet tekinteni, amit néhány hónap, fél év után remélhetőleg egy további megállapodás követ. Mivel a törökök hasonló szerződést kötöttek a franciákkal mint az angolokkal, ez számukra lehetőséget biztosított ahhoz, hogy jogi érvekkel körülbástyázzák magukat. Steinfurth hangsúlyozta Törökországnak azt a kívánságát, hogy önálló maradjon és folytathassa reformjait. Szívesen magukhoz csatolnák a Kaukázust előterével együtt à la Mandzsuria, de nem akarják magukat velünk szemben lekötelezettnek érezni. Az oszmán birodalom tradíciójából megőrizték az úrhatnámságot. Hogy felvonulhatunk-e egyszer Törökországon keresztül Szíria, vagy Perzsia felé, az még kérdéses és a Közel-Kelet általános fejlődésétől is függ. De a kilátás, hogy Törökország a mi győzelmünket feltételezve lassan, de sokkal messzebbre átcsoportosít . . .[46]

46 Lábjegyzetben 1-es sz. alatt: „Vége a kéziratnak."

TILKOVSZKY LORÁNT

IRÁNYELVEK A NEMZETISÉGI KÉRDÉS KEZELÉSÉHEZ A MAGYAR HADSEREGBEN, 1941—1944

Az 1938—1941 közti időszakban Magyarország revíziós politikája négy ízben is meggyarapította a trianoni országterületet, olyan részek visszaszerzésével, amelyeken nem csak magyar, hanem — helyenként különösen nagy számban vagy éppen túlsúlyban — nemzetiségi lakosság is élt. Ez a körülmény új helyzetet teremtett a magyar nemzetiségpolitikában, s hatással volt a magyar hadseregnél is a nemzetiségi kérdés kezelésére.

A trianoni Magyarország hadseregénél az az irányzat érvényesült, hogy a szolgálattételre bevonult nemzetiségieket igyekezzenek elmagyarosítani, s ezzel összefüggésben lehetőleg nevük megváltoztatására is rávenni. Mivel a trianoni országterületen megmaradt nemzetiségek már különben is erősen magyarosodtak a több évtizedes asszimilálódási folyamat során, ez a törekvés jó ideig nem ütközött különösebb ellenállásba, s nem is igényelte drasztikus eszközök alkalmazását: egyfelől bizonyos presszionálásban, másfelől kedvezmények megvonásában nyilvánult meg a kívánt cél elérése érdekében. Komolyabb konfliktusok a 30-as évek második felétől keletkeztek belőle, amikor a német nemzetiség körében németországi szervek támogatásával kibontakozott nemzeti öntudatosító munka eredményeként itt is, ott is tiltakozni kezdtek a magyar hadseregben folyó magyarosítás ellen, s a panaszok Németországba is eljutottak, amelynek hivatalos diplomáciája ismételten felemelte szavát az ilyen ügyekben. A Németország barátságát kereső magyar kormányok ünnepélyesen le is mondtak általában a magyarosítás erőltetéséről — fenntartva az önkéntes magyarosodás szabadságát —, s figyelmeztetésükre 1937 óta tiltott volt a magyarosítás a hadseregben, mégis lépten-nyomon érkeztek jelentések e tilalom figyelmen kívül hagyásáról. Werth Henrik vezérkari főnök 1941. február 24-i tiszti parancsa a legénységgel való bánásmódról szükségesnek tartotta, hogy erre külön kitérjen, elítélve a nemzetiségiekkel szemben tapasztalható túlkapásokat, „akármelyik nemzetiséghez tartozzék is az illető". Valójában azonban kezdettől fogva cinkos egyetértés állt fenn a magyar és a német kormány, illetve a magyar és a német hadsereg vezetői között arról, hogy a nem német nemzetiségűekre vonatkozóan egyik fél sem helyez súlyt a magyarosítási tilalom érvényesítésére.

Még akkor is, ha a nemzetiségiekkel való bánásmód a hadseregben általános, minden nemzetiségre egyformán érvényes formában fogalmaztatott is meg, egyre nyilvánvalóbbá vált a német nemzetiség valójában különleges elbánásban részesítésének igénye. Werth vezérkari főnöki újabb tiszti parancsa, amelyet 1941. május 12-én adott ki a Délvidékre bevonult magyar alakulatok meglátogatása során szerzett tapasztalatairól, azt hozta fel emellett legfőbb érvül, hogy Magyarország német segítséggel tett szert területgyarapodásaira. Ezt — „az ellenséges angol és nemzetközi zsidó propaganda" ellenére — „megingathatatlan meggyőződéssé kell nevelni". A német nemzetiség különleges helyzetét egyébként eleve megalapozta már a második bécsi döntés alkalmával, 1940 augusztus végén aláírt ún. „bécsi német népcsoport-egyezmény".

Be kellett azonban azt is látni, hogy a nem német nemzetiségekkel szemben sem lehet folytatni az asszimiláció erőltetésének addigi politikáját. A re-

víziós terület-visszacsatolások révén olyan nemzetiségi tömegek kerültek vissza, amelyek 1918 előtt is kevésbé voltak kitéve az asszimilációs hatásoknak, mint a történelmi Magyarország magyar többségű belső területén, amelyre Trianon következtében az ország leszűkült, azután pedig — a szomszédos államokban — legalább két évtizeden át erős nemzeti öntudatban nevelték fel fiatal korosztályaikat. Amikor a visszacsatolt területek nemzetiségi lakkosságából is megkezdte a magyar hadsereg a sorkötelesek behívását, illetve előkészítette a magyar katonai előképzést szolgáló leventeintézmény bevezetését, nagy idegenkedés volt tapasztalható a nemzetiségi fiatalok részéről, sőt meghökkentően nagyarányú volt szökésük. Az 1938 novemberi első bécsi döntéssel Magyarországhoz került felvidéki terület szlovák szórványaiból a fiatalok az 1939 márciusában létrehozott Szlovák Köztársaságba, a magyar csapatok által ugyancsak 1939 tavaszán birtokba vett Kárpátaljáról a ruszinok a szeptemberben szomszédossá vált Szovjetunióba, az észak-erdélyi románok az 1940 augusztus végi második bécsi döntés értelmében román uralom alatt maradt Dél-Erdélybe, az 1941 áprilisában a magyar csapatok által birtokba vett Délvidékről a bácskai szerbek Szerbiába, a muraközi horvátok az „önálló" Horvátországba szöktek át tömegesen. A bácskai német fiatalok jelentős része a német megszállás alá került Szerb-Bánátba igyekezett, s ott német katonai alakulatokhoz állt be. A nagyarányú szökésekben szerepet játszott a visszaszerzett területekre bevonuló magyar katonai erők parancsnokainak céltudatos törekvése arra, hogy a nemzetiségi lakossággal szemben már az első pillanatban „erélyt" mutassanak. Azonkívül nagy elkeseredést váltott ki az is, hogy az átcsatolt területekről 1939—1940—1941 őszén a magyar hadseregbe besorozott nemzetiségi újoncokon gyakorta „bosszulták meg" soviniszta tisztek, altisztek becsmérlő szavakkal és durva bánásmóddal az idegen uralom alatt elszenvedett magyar sérelmeket.

A vezérkari főnökség — bizonyára Bárdossy László miniszterelnök 1941. augusztus 12-i bizalmas rendeletétől indíttatva, amely a kormány türelmes nemzetiségpolitikájának zsinórmértékül vételét kívánta meg minden szervtől a kérdés kezelése módjának sajátos körülményeiknek megfelelő részletes kidolgozásánál —, 1941 őszén—telén azon hadtestek parancsnokaival dolgoztatott ki irányelveket a nemzetiségiekkel való hadseregbeli bánásmódra vonatkozólag, amelyek területe a visszacsatolt részekre is kiterjedvén, azokhoz onnan, vagy más nemzetiség-lakta visszacsatolt területekről nagy számban vonultak be nem magyarok, s amelyek a levente-képzésben is fokozott mértékben találták magukat szemben nemzetiségi problémákkal.

Elsőnek az V. (szegedi) hadtest parancsnoka, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy 1941. november 27-i felterjesztése érkezett be. A jelentős szerb és német lakosságú, frissen megszerzett bácskai területen az ő hadteste volt illetékes. Elismeri, hogy a megnagyobbodott Magyarországon túlhaladott a csonkaországi szemlélet; a nemzetiségekkel való együttélés a magyar állameszme. A nemzetiségpolitika a kormány dolga, nincs külön honvédségi hivatalos álláspont. A tisztek kerüljék a nemzetiségi kérdésekről való véleménynyilvánítást, vitát. A hadseregen belül ne legyen nemzetiségi ellentét. Fokozott jelentőséget kap a tisztikar nemzetnevelő munkája: magyar nemzeti értelemben vett nemzeti és állampolgári nevelésben kell részesítenie a visszacsatolt területekről bevonuló, illetve az ott a leventeképzésbe bevont nemzetiségi fiatalokat. Ehhez nagy türelem kell, mert nem könnyű megszabadítani őket el-

lenséges szellemben történt neveltetésük hatásaitól, így a magyar irredentával szemben kialakult saját irredentájuktól, amely visszakövetelni a Magyarországhoz csatolt területeket. A magyarság, mint „magasabbrendű faj", fogadja elnézéssel a nemzetiségiek idővel majd lehiggadó öntudattúltengéseit. Nem szabad akadályozni anyanyelvük használatát; tolmácsok alkalmazásával kell fenntartani az eleven kontaktust a magyar tisztek és a nemzetiségi legénység között; kívánatos, hogy a tisztek, altisztek igyekezzenek elsajátítani a nemzetiségi legénység nyelvét. Figyelembe kell venni a nemzetiségiek érzékenységét, nem szabad őket gúnyolni, vagy éppen testileg bántalmazni. Kerülni kell velük szemben erőszak alkalmazását; meg kell torolni a szabálytalan túlkapásokat. Külföldre szökött nemzetiségi egyének ügyében nem a hadseregnek kell eljárnia, hanem törvénynek kell intézkednie. A nemzetiségi agitációval szemben kellő éberséget kell tanúsítani és keményen kell fellépni; ez a tisztikar nemzetvédelmi hivatásából következik. A hadtestparancsnokság nemzetvédelmi előadójának rendszeres, illetve rendkívüli jelentései konkrét alapossággal foglalkozzanak minden nemzetiségi agitációra utaló jelenséggel.

Ezen általános érvényű megállapítások és rendelkezések hátteréből kidomborodik azonban a német nemzetiséggel kapcsolatos megkülönböztetett figyelem. Arra int, hogy a német nemzetiségűek magatartását ne kicsinyes szempontokból ítéljük meg, a nemzeti öntudatra ébredésükkel kapcsolatos túlzások majd eltűnnek. Tárgyilagosan meg kell állapítani — hangsúlyozza sajátos felfogását —, hogy ez a derék népség, a zsidóság és bolsevizmus elleni beállítottsága révén, támasza a magyarságnak! Tanúsítsanak ezért a magyar tisztek lojális úri magatartást a hadseregben szolgáló német nemzetiségűekkel szemben, s a velük való érintkezés közvetlensége érdekében fordítsanak különös gondot a német nyelv tanulására. Az a megjegyzése, hogy a nemzetiségiekkel szembeni egyenlő bánásmód elve nem érinti a csapatok védettségének kérdését, arra utal, hogy a megbízhatóság szempontjából teljesen védettnek nyilvánított alakulatoknál (repülők, ejtőernyősök, harckocsizók stb.) a döntően magyar többségű állományba csak német nemzetiségűek voltak felvehetők meghatározott százalékarányban, más nemzetiségiek egyáltalán nem.

Egyéb forrásokból tudjuk, hogy az erdélyi szász származású Feketehalmy-Czeydner altábornagy már korábban is szívesen tetszelgett a hadsereg nemzetiségi szakértője szerepében, s már a visszatért kelet-magyarországi, erdélyi területek vonatkozásában azt az álláspontot képviselte, hogy az ottani magyarságnak a svábokkal és szászokkal való összefogását kell támogatni a románsággal szemben. Bácska visszaszerzését követően ott is a magyar és német népelem összefogását kívánta előmozdítani a szerbek ellenében. Magyarország mindennél fontosabbnak tartott szövetsége Németországgal, ezzel összefüggően elnézése a volksbundista-kulturbundista szervezkedés és agitáció iránt, továbbá ez a favorizált magyar—német népközi összefogás más nemzetiségekkel szemben, kiegészülve szenvedélyes zsidógyűlöletével, határozták meg intézkedéseit a hadtestparancsnoksága alá tartozó Bácskában, s vezettek — adott körülmények közt — az 1942 januári borzasztó tömeggyilkossághoz.

Egy, a nemzetiségi kérdés hadseregbeli kezelésére vonatkozó másik, 1941. december 13-án kelt felterjesztés szerzője viszont Nagy Vilmos altábornagy, az emberségességéről ismert későbbi honvédelmi miniszter, ez idő szerint a VII. (miskolci) hadtest parancsnoka. A hatáskörébe tartozó felvidéki területekről, minthogy azok túlnyomó többségükben magyar lakosságúak, csak ke-

vés — szlovák — nemzetiségű került a hadtest alakulataihoz, ám más visszacsatolt területekről is hívtak be ide jelentős számban nemzetiségieket: ruszinokat, románokat, szerbeket. Nagy Vilmos már kétségtelenül ismerte a Fekete-halmy-Czeydner féle irányelveket, amit több szövegegyezés tanúsít. Ő is azt vallotta, hogy erős és ütőképes hadseregben nem lehetnek nemzetiségi ellentétek; az idegen uralom alól felszabadult és szolgálattételre a magyar hadsereghez bevonult nemzetiségi fiatalok lelkivilágát gyökeresen át kell formálni. Meg kell nyerni bizalmukat „a vezető magyar faj" iránt, bele kell illeszteni őket a szentistváni magyar állameszme gondolatvilágába. Ha ragaszkodnak is nemzetiségükhöz, magyar érzés hassa át őket, s ezt vigyék át családtagjaikra, utódaikra is. A hadsereg a nemzetnevelés döntő fontosságú tényezője tehát, amely célját leginkább emberséges módszerekkel, meggyőzés útján, szeretetteljes bánásmóddal érheti el. A tisztek, tiszthelyettesek helyes viselkedésének követelményei mellett hangsúlyozza a magyar nemzetiségű legénység őszinte bajtársi magatartásának fontosságát a nem magyar nemzetiségűekkel szemben. Lényeges vonása Nagy Vilmos felterjesztésének, hogy részletesen konkretizálja a nemzetiségiekkel való egyéni foglalkozás teendőit is, a bevonuló nemzetiségi újoncok szeretetteljes fogadásától kezdve a szolgálat egész folyamán át, egészen a kimenők alkalmával adódó baráti, családi kapcsolatok ápolásának lehetőségéig. Minden egyes nemzetiségi honvéd mellé egy magyar honvéd bajtársat állított, hogy személyes törődésével segítse beilleszkedését és szellemének magyarbaráttá formálását. E kétségtelenül magyar nemzeti érdekekből fogant, de határozottan jóindulatú és emberséges intézkedései pozitívan ítélhetők meg. Problematikusabb az, hogy a Turáni Vadászok hangzatos nevet viselő egyesület felfogásának megfelelően, amelynek egyik vezetője volt, Nagy Vilmos a nemzetiségiek jó részében elszlovákosított, elrománosított, elszerbesített magyarokat látott, s ezek visszamagyarosítását tűzte célul, erre is felhasználva a hadseregben való szolgálat kínálta lehetőségeket. Erőszakot azonban e vonatkozásban sem alkalmazott. A hadtest nemzetiségi összetételénél fogva német viszonylattal nem kellett fogalakoznia; tudjuk azonban, hogy e tekintetben felfogása szöges ellentétben állt Fekete-halmy-Czeydnerével, s az ugyancsak turáni Bajcsy-Zsilinszkyével volt azonos.

A felterjesztések szerint mind az V. mind a VII. hadtest parancsnoka gondoskodott arról, hogy nemzetiségi vonatkozású irányelveikről és intézkedéseikről a tiszti és tiszthelyettesi kart megfelelően kioktassák.

Az ország nemzetiségi problémái sorában a második világháború folyamán egyre súlyosabb lett a román kérdés. Kállay Miklós miniszterelnök bizalmas rendeletben hívta fel a figyelmet arra, hogy bár nagyon szükséges a sokat szenvedett magyarság erősítése a visszacsatolt kelet-magyarországi területeken, az nem történhet az ottani románság kárára, mert a dél-erdélyi magyarok fizetik meg az árát. A magyar állam a magyarság és a nemzetiségek közös állama, amelynek állampolgárait egyenlő jogok illetik meg. Nem szabad korlátozni a nemzetiségi jogokat, az anyanyelv szabad használatát; biztosítani kell kulturális fejlődésüket. Annak ellenére, hogy meglehetősen intenzív körükben a határon túlról jövő bujtogatás, s annak ellenére, hogy a magyarság jogosan elkeseredett Dél-Erdélyben maradt vérei méltatlan sorsa, sőt üldöztetése miatt, nem szabad ezt a magyarországi románságon megtorolni: továbbra is érvényesülnie kell a magyarság történelmi hivatásának, az emberséges, atyai bánásmódnak a nemzetiségek iránt.

Ezt a miniszterelnöki bizalmas rendeletet Szombathelyi Ferenc vezérezredes is kiadta kihirdetésre és foganatosításra 1943. december 21-i vezérkari főnöki tiszti parancsa mellékleteként. Felhívta a honvédség minden tagját, hogy kötelességszerűen alkalmazkodjék a kormány nemzetiségpolitikájához, s a nemzetiségiekkel szembeni bánásmódot a parancsnokok állandóan ellenőrizzék, a túlkapásokat a legszigorúbban torolják meg. Elrendelte, hogy e parancsát, mellékletével együtt, minden nagyobbmérvű állományváltozáskor, de legalább negyedévenként egyszer a tisztikarnak hirdessék ki.

Már az ország német megszállása utáni esemény, hogy az új vezérkari főnök, Vörös János vezérezredes, 1944. május 22-i tiszti parancsa ismét visszatért a nemzetiségi kérdésben követendő irányelvekre, mert úgy tapasztalta, hogy a nemzetiségiekkel szembeni bánásmód folyamatos és állandó ellenőrzését elhanyagolták. Újra szó esik e tiszti parancsban a türelemről, megértésről a nemzetiségiek magyar nemzeti szempontból való „átgyúrása" nehéz és felelősségteljes munkája során. A hangsúly azonban áttolódik az éberség fontosságára az állam biztonságát, egységét és erősségét veszélyeztető nemzetiségi törekvésekkel szemben, amelyekre példamutató módon le kell sújtani. És ismét megjelenik a külön figyelemfelhívás a német „népcsoportra". Akik a magyar hadseregben bírálni merészelik a magyarországi németségnek különös jogokat biztosító bécsi német „népcsoport-egyezményt", s a magyarországi SS-toborzásra vonatkozóan kötött egyezményeket, azok a magyar—német viszony felelőtlen semmibevevői.

Az ország háborúból való kiválása előkészítését megkísérlő Lakatos-kormány viszont ismét a román nemzetiséggel szemben tanúsítandó magatartás kérdését állította előtérbe, mint e tekintetben legfontosabb problémát. Lakatos Géza vezérezredes, miniszterelnök a főispánokhoz, a magyar közigazgatás vezetőihez intézte ugyan 1944. szeptember 23-i felhívását, de minden bizonnyal megkapta „kihirdetésre és foganatosításra" a hadsereg is, mint annak idején, Kállay miniszterelnök felhívása esetében. Ebben a pillanatban, amikor az augusztusi romániai fordulat nyomán, a Magyarország felé előre haladó szovjet csapatok oldalán román csapatok is elérték, s helyenként túl is lépték már az akkori magyar—román határt, Lakatos arra figyelmeztetett, hogy a békés magyar—román együttélést körültekintő, józan magatartással feltétlenül meg kell őrizni a veszélyeztetett területeken, különösen ott, ahol a magyar honvédségnek nem áll módjában védelmet nyújtani a magyar lakosságnak. Súlyos atrocitások, szörnyű tragédiák előrevetülő képe árnyékolja már be ezeket az intenciókat.

A teljesség kedvéért végezetül egy olyan dokumentumot is közlünk, amelyet a Szálasi-féle hungarista állam belügyi államtitkára, Láday István bocsátott ki 1944. november 27-én, valamennyi meg nem szállt vármegye főispánjához. Ez „idegenajkú árja testvérek" gyanánt említi a nemzetiségieket, s annyiban ismeri el egyenjogúságukat, amennyiben a hungarista felfogást magukénak vallják. A dokumentumból kiderül, hogy a nemzetiségiekkel való bánásmód terén továbbra is mutatkoztak problémák; a hungarista funkcionárius — megfelelő színvonalú hungarista funkcionáriusnyelven — kijelenti: „ezt a múltból reánk szakadt csökevényt azonnal be kell szüntetni". Valószínű, hogy a hadsereg is ezt az utasítást kaphatta, vagy ehhez hasonló tartalmút és nyelvezetűt.

1.

Legénységgel való bánásmód

Werth Henrik tábornok vezérkari főnöki tiszti parancsából
Budapest, 1941. február 24.

Tudomásomra jutott az is, hogy egyes nemzetiségi legénységből kiegészített csapattesteknél nemzetiségek elleni túlkapások fordulnak elő.

Nemzetiségi legénységi állományú egyénekkel szemben erkölcsi kényszert alkalmaznak, hogy nevüket magyarosítsák, kifogásolják, ha szolgálaton kívül egymás között anyanyelvüket használják, sőt még anyanyelvükön folytatott levelezésüket is kifogás tárgyává teszik.

Ezt a helytelen, és a fennálló rendelkezésekkel ellenkező eljárást be kell azonnal szüntetni.

Senkit nem szabad nevének megmagyarosítására unszolni, vagy anyanyelvének szolgálaton kívül bármely formában való használatát kifogásolni, illetve attól eltiltani, akármelyik nemzetiséghez tartozzék is az illető.

Hadtörténeti Levéltár, VKF Eln. 1. oszt. 4465/1941.

2.

A Délvidékre bevonult alakulatok
meglátogatása során szerzett tapasztalatok

Werth Henrik tábornok vezérkari főnöki tiszti parancsából
Budapest, 1941. május 12.

Külön és hangsúlyozottan felhívom az alakulatok figyelmét a nemzetiségekkel, különösen a németekkel való bánásmódra. A honvédség minden egyes tagjának tisztában kell lennie azzal, hogy Magyarországnak az utolsó 3 év alatt bekövetkezett területi gyarapodását saját erőnkön kívül elsősorban a német fegyverek hatalmas győzelmének köszönhetjük. E tény előtt minden más elgondolás eltörpül. Ezt minden honvédban tudatossá és megingathatatlan meggyőződéssé kell nevelni. Minden más irányú, ettől a legcsekélyebb mértékben eltérő felfogás az ellenséges angol és nemzetközi zsidó propaganda által elhintett és terjesztett, sajnos még többekben élő felfogás, pedig ez az irányzat vezette az országot 1918-ban Trianonhoz.

Hadtörténelmi Levéltár, VKF Eln. 1. oszt. 7001/1941.

3.

Nemzetiségekkel való bánásmód

Vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, az V. hadtest parancsnoka
felterjesztése a vezérkar főnökéhez
Szeged, 1941. november 27.

Magyarország folyó évi örvendetes területgyarapodásával az V. hadtest is tetemesen megnövekedett, és ennek nyomán aránylag sok nemzetiségi állampolgár került a hadtest hatáskörébe.

Szükségesnek tartom ezért a nemzetiségekkel való bánásmód és a velük szemben követendő magatartás összefoglaló szabályozását.

I.

Alapelv: Az ún. nemzetiségi kérdések megoldása és az ezzel kapcsolatos politikai ténykedések nem képezik a honvédség hivatását. Ezért, és a kimondottan katonai szempontok érvényesülése érdekében is, kerülni kell mindazt, ami nemzetiségeinkkel szemben bizonyos ellentéteknek a kiélezéséhez avagy fejlesztéséhez vezetne. Vonatkozik ez mind a tényleges katonai szolgálat és a haderőn kívüli kiképzés területére, mind az alsófokú területi katonai parancsnokságoknak és ezek szerveinek egyes személyekkel szemben, mind pedig honvéd egyének szolgálaton kívül a magánéletben való magatartására egyaránt.

II.

1. A nemzetiségi kérdés a honvédségen belül gyakorlatilag mindössze a nemzetiségekkel való helyes bánásmód kérdése.

2. A honvédségi szolgálat — sajátos természetéből adódóan — mindenesetre a leghálásabb körülményeket nyújtja ahhoz, hogy a magánéletében esetleg minden magyar gondolattól teljesen elzártan élő, sőt a maga többé-kevésbé egyoldalú, és államalkotói szempontból sokszor egészen laikus, nemzetiségi érzületében és elgondolásában tudatos agitációnak is kitett nemzetiségi állampolgár a magyar életet megismerje, és részesévé legyen az 1000 esztendős magyar államgondolat erkölcsi erőkben oly gazdag lelkivilágának. A honvédségi szolgálat adta lehetőségeket tehát gyümölcsöztetni kell az ország nemzetiségeinek a magyar nemzeti értelemben vett nemzeti és állampolgári nevelése érdekében.

Természetes, hogy a magyar nemzeti öntudatot — mint a nemzetiségi kérdéssel közvetlenül kapcsolatban nem álló érzületet —, nemzetiségi legénységgel is rendelkező csapatok magyar legénységében fokozottan kell emelnünk. E nemzeti öntudat ne ismerjen megalkuvást és alapozódjék szilárd jellemekre.

3. Az V. hadtest területén a legkényesebb helyzet elé a német nemzetiségekkel szembeni viszony fog állítani.

Ennek megoldására igen sok tapintatra, türelemre és jóakaratú felvilágosító munkára lesz még szükség.

III.

A nemzetiségekkel való szolgálati érintkezés nagyjából 3 viszonylatban történik:

1. a katonai elő- és utóképzés, és
2. a tényleges katonai szolgálat keretein belül, végül
3. a honvédség kiegészítéssel foglalkozó alsófokú területi katonai parancsnokságok stb. és ezek szerveinek magánfelekkel történő hivatalos érintkezése alkalmával.

A nemzetiségekkel szemben kötelező bánásmódot illetően az eddig kiadott felsőbb intézkedések részletes útmutatásokat adnak. A teljesség kedvéért ezeket a következőkben úgy foglalom össze, hogy bennük a hadtest területén eddig tett tapasztalatok is már érvényre jussanak.

A) Katonai elő- és utóképzés.

1. A leventék jelvényviselésére vonatkozóan az 1940. július 25-én kelt 69.070/Eln. h. kiv. kik. 1940. sz. H. M. rendelet mérvadó. (V. hadtest parancsnoksága által 17.966/Eln. I. 1940. sz. alatt kiadva).

2. A leventék társadalmi egyesületbe való szabad belépése tárgyában érvényes rendelkezéseket az 1940. december 9-én kelt 69.705/Eln. h. kiv. kik. 1941. sz. H. M. rendelet szabályozza. (V. hadtest parancsnoksága által 7582/Eln. I. 1941. sz. alatt kiadva.)

3. Német ajku leventéknek a levente intézményen kívüli egyesületekben való részvételét az 1941. évi április 26-án kelt 80.698/Eln. h. kiv. kik. 1941. sz. H. M. rendelet szabályozza. (V. hadtest parancsnoksága által 7582/Eln. I. 1941. sz. alatt kiadva.)

4. A „kisebbségi" leventékkel való bánásmódot illetően a f. évi november 18-án az összes levente-parancsnokságoknak kiadott 258/kt. lev. 1941. sz. V. hadtest levente-parancsnoki intézkedés lényegében azt mondja, hogy a levente-kiképzés vonatkozásaiban esetleg szükségesnek mutatkozó „erélyes fellépés esetén is kerülni kell az olyan kijelentéseket és bírálatokat, melyek az illető kisebbségi népcsoporthoz tartozó leventék önérzetét sértik".

5. A visszacsatolt Délvidéken a rendszeres levente-kiképzés még nem indult meg, csupán az egyesületi élet kialakítása van folyamatban. Ennél arra kell törekedni,

hogy az önkéntes alapon működő egyesületi élet a levente-intézményt a nemzetiségi lakossággal mielőbb megkedveltesse.

6. A levente-kiképzést illetően egyébként a következő B) fejezetben mondottak értelemszerűen érvényesek.

7. A levente-kiképzésnek sajátos nemzetiségi vonatkozásai részletkérdéseit illetően az addigi tapasztalatok figyelembevételével annakidején külön intézkedem.

Meg vagyok győződve arról, hogy a páratlanul álló magyar levente-intézmény a nemzetiségi kérdés által adott új és nagy feladattal is meg fog birkózni tudni, ha abban a tisztikar nemzetnevelő munkája a hagyományos magyar higgadtsággal és gyakorlati érzékkel párosulva, idővel érvényesíti hatását.

B) Tényleges katonai szolgálat.

1. A tényleges katonai szolgálat ellátására irányelv legyen, hogy nemzetiségi szempontok miatt különbségek senkivel se tétessenek. A katonai szolgálat nemzetiségi kérdést, nemzetiségi előjogokat, nemzetiségek (kisebbségek) háttérbe szorítását stb. nem ismeri.

E rendelkezés egyébként nem érinti egyes csapatok külön intézkedések alapján fennálló „védettségét".

2. A ténylegesen szolgáló nemzetiségi személyekkel szemben esetleges hiányos nyelvtudásuk ideiglenes kiegyenlítése érdekében:

a) A kiképzésnél tolmácsokat kell alkalmazni. (E tárgyban már több intézkedés ment ki.)

b) A nagyobb számú nemzetiséggel rendelkező csapatok tisztjei és tiszthelyettesei a beosztott nemzetiségek nyelvét („csapatnyelv") legalább szükségképpen ismerjék, majd tökéletesítésre törekedjenek, és azt a legénységgel szemben megfelelően használják is. (Oktatásnál, a kihallgatás megtartásánál, parancs-kihirdetéskor, a parancsok megmagyarázásánál, a legénységgel folytatott magánjellegű beszélgetéseik alkalmával stb.)

3. A nemzetiségi legénységgel szemben követendő bánásmód tekintetében a f. évi február 24-én kelt 69.057/Eln. Vkf. fbü. 1941. sz. és a f. évi április 22-én kelt 57.474/Eln. 5. Vkf. 1941. sz. Vkf. rendeletek tartalmaznak támpontokat.

E rendeletek lényegét az alábbiakban foglalom össze:

a) „Senkit sem szabad — akármelyik nemzetiséghez is tartozzék az illető — nevének megmagyarosítására unszolni, vagy anyanyelvének szolgálaton kívül bármely formában való használatát kifogásolni, illetve attól eltiltani."

b) „Minden nemzetiség, akár nagy, akár kis államok népcsoportjához tartozik, rendkívül érzékeny. Ezért minden legcsekélyebb szót vagy cselekedetet, melyet magára nézve sértőnek talál, azonnal a saját propaganda céljaira használja fel. Ebből következik, hogy a legénység nevelésére hivatott tiszti és tiszthelyettesi karnak ügyelnie kell arra, hogy bánásmódjával az országnak mérhetetlen külpolitikai kárt ne okozzon, a honvédségen belül pedig alig jóvátehető ellentéteket ne szítson.

A nemzetiségekre való tekintet nélkül mindenkivel szemben szabályzataink szellemében alkalmazott szigorú és igazságos bánásmód az ország és honvédségünk érdekeinek szem előtt tartásával, mindenkor célhoz fog vezetni."

4. Nyomatékosan felhívom a figyelmet arra, hogy egyébként ártalmatlannak látszó gúnyolódások avagy bizonyos testi vagy szellemi fogyatékosságok nemzetiségi vonatkozású lekicsinylésének nyilvánítása súlyosan önérzetet sértő.

5. Tartsuk szem előtt, hogy a nyers erőszak alkalmazása mindig a legrosszabb eredményre fog vezetni. A legénységgel szembeni szabálytalan túlkapások esetei tapasztalatként bizonyítják ezt. Amennyiben ily túlkapások nemzetiségi legénységgel szemben fordulnak elő, a rossz eredmény kettős vonatkozásban fog jelentkezni: egyrészt a túlkapások természetéből fakadóan általában, másrészt a nemzetiségi érzékenységből adódóan külön, mint vélt nemzetiségi sérelem.

C) Katonai közigazgatási hatóságok magánfelekkel történő hivatalos érintkezése.

Alakilag legyen jóindulatú és udvarias, érdemben szorítkozzék a szolgálati keretek megszabta tárgyilagosságra, általában legyen személytelen.

Különös súlyt kell helyezni az ügyek törvényes és igazságos elintézésére.

Gondosan kerülni kell minden kihívás jellegű magatartást, sőt a kihívás jellegével bíró nemzetiségi fellépés esetén is, — mely honvédekkel szemben csak műveletlenség esetében valószínű —, káros a túlzott érzékenység. Sem a nemzetiségi jelvények viselését, sem feltűnő nemzetiségi öntudatot mutató magatartást kifogás tár-

gyává tenni nem szabad. Ilyenek felett a magasabbrendű faj elnézésével kell napirendre térni.

Nemzetiségi ügyfél részéről ért jogos sérelem esetén önbíráskodásnak helye nincsen. Ez a közbiztonsági szervek és a bíróságok hatáskörébe tartozik.

IV.

1. A szolgálaton kívül és magánéletben tiszteknek és tiszthelyetteseknek a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos minden vitát, összeszólalkozást, véleménynyilvánítást stb. a lehetőség szerint kerülniük kell. Különösen óvakodniok kell attól, hogy magánmeggyőződésüket, — bármennyire kifogástalan is legyen az magyar nemzeti szempontból, — oly módon nyilvánítsák, hogy az a honvédségben uralkodó hivatalos álláspont látszatával bírjon és így illetéktelenek részéről a magyarsággal szemben propaganda céljaira felhasználható legyen.

2. Nemzetiségi vonatkozásban általában ne legyünk igazságtalanul részrehajlók.

A nemzetiségi kérdés ma az általános világpolitikai helyzetre való tekintettel gyakran egészen indokolatlan, pillanatnyi benyomások alatt álló és átmeneti jellegű érzelmi fellángolásokban nyilvánul. A helyzet megszilárdulására azonban ismét a rendes mederbe fog terelődni és ma még tapasztalható minden túlzó jellegét el fogja veszíteni.

A magyar nemzeti gondolat teljes megvalósulásánál tehát még türelemre van szükség. E türelem a legnagyobb erősségünk. A magyar jövőt a jelenben csak ezzel szolgálhatjuk.

A nemzetiségi kérdéssel szemben elfoglalt türelmi álláspontunk azonban természetesen nem jelenti a magyar nemzeti érzület csordítását vagy feladását.

3. Amennyiben szolgálaton kívül tisztek és tiszthelyettesek polgári személyekkel való társadalmi érintkezéseik kapcsán nemzetiségi kilengésekről, vagy egyes magyar hatóságok nemzetiség-ellenes túlkapásairól — bármily megvilágításban — szóbeszéd útján tudomást szereznének, avagy a nemzetiségi kérdés általában szóba kerülne, az V. hadtesten belül szem előtt tartandó egységes álláspontot illetően az alábbi irányelveket adom:

a) A saját hatósági közegek esetleges helytelen intézkedései vagy túlkapásai abból magyarázhatók, hogy egyénileg szűk látókörükben nem tudnak a helyzet magaslatára emelkedni és 20 éves csonkaságunk behatása alatt, — amely időszaknak tiszta nemzeti és irredenta légkörében nevelkedtek, — megfeledkeznek ezer esztendős történelmi életünk ama valóságáról, hogy a magyar állam eszméje részben a nemzetiségekkel való békés együttélésen épült fel.

b) Különösen kényes a német nemzetiséggel való, némely tekintetben zavaros viszony. E téren országos bel- és külpolitikai érdekből, de honvédségi szempontból sem szabad elmérgesedést engedni.

A magyarországi németség bizonyos csoportjának egyes államközi megállapodások némi különállást biztosítanak ugyan, de ennek jövőbeni gyakorlati kihatásai ma még nem rajzolódnak le, elvi állásfoglalásra tehát alkalmatlanok.

Tény az, hogy ma a németség egyes egyedei törekvéseikben és cselekedeteikben gyakran letérnek arról az útról, melyet a reális élet számukra kijelöl. Különösen áll ez a bácskai németség egyes részeire. E jelenség a szerb hanyatlás idejében beállott különleges jugoszláv belügyi helyzetben leli magyarázatát, amikor is a német önsegélyezés és önállósítás gyakorlata nyert tért. A németségnek ez idő alatt végrehajtott szervezkedése még mindig érezteti hatását. Külön tápot nyújtottak ennek napjainkban az átvonuló német csapatok (főleg SS-alakulatok) személyes propagandája. Végeredményben átmeneti jellegű állapotról van szó, melynek túlzó kísérő jelenségeit nem szabad a megszokott szilárd magyar viszonyok talaján állva kicsinyes szempontokból megítélnünk.

A hazai németség zöme jómódú önálló kisgazda és kispolgár. Tapasztalt, józan, és kellően megállapodott, 40 évnél idősebb rétege ma is államhű.

Továbbá a németség — vagyoni viszonyai alapján — a zsidóság és bolsevizmus elleni beállítottsága révén egyébként az ország egyik államfenntartó elemét képezi, és így támasza egyúttal a magyarságnak is.

Súlyos hiba volna tehát egyes németajkúak előforduló illojalitását általánosítani. Mindenkor tárgyilagosnak kell lennünk és maradnunk. E tárgyilagosság egyike

azoknak a magyar tulajdonságoknak, melyek birtokában a Duna-medence 1000 éven át egyedüli maradandó államalkotó nemzete lettünk.

A németajkú magyar állampolgárokkal szemben az alábbi álláspontokat kell képviselnünk:

aa) A hazai németséggel meg kell értetni, hogy — mint más országban, nálunk is — csak az élhet maradandóan boldogan, aki az állam meggyőződéses hű polgára, aki készségesen fizeti meg adóját és készségesen tesz eleget katonai kötelezettségének. E mellett Magyarországon az államhű németek nyelvük használata és külön kulturális szervezkedésük folytán semminemű hátrányban nem részesülnek és semmiféle alárendeltségi érzés nem lehet osztályrészük. Egyéni boldogulásuk útját pedig leginkább szabad gazdasági megerősödésük biztosítja.

bb) A németekkel saját nyelvükön való érintkezés kívánatos akkor, ha azáltal segítségükre lehetünk. Törekedjünk tehát — már saját érdekünkben is — német nyelvismeretek elsajátítására. E törekvés nem a gyengeség jele, hanem minden kulturált nemzet előkelő jellemvonása.

Lojális úri magatartásunk nem lesz hatástalan, ha egyidejűleg magyar öntudattal, higgadtsággal és természetességgel párosul. Előbb-utóbb ők is át fogják venni a magyar nyelvet, erre készteti majd őket a mindennapi élet szüksége. A magyar nyelvtől való idegenkedést bennük éppen azáltal szüntethetjük meg leghamarabb, ha alkalmilag saját nyelvükön szólunk hozzájuk.

cc) A fiatal németség nemzetiségi vonatkozású életét minden részletében figyelnünk kell. E kötelesség a tisztikar nemzetvédelmi hivatásából fakad. A jelen intézkedésen túlmenően minden egyéni eljárás és beavatkozás azonban szigorúan tilos.

Amennyiben a németség nyugodt hazai munkáját és a magyar viszonyokba való beilleszkedését zavarni akaró agitátorokról szerzünk tudomást, ezt rövid úton és közvetlenül hozzuk tudomására a hadtestparancsnokság nemzetvédelmi előadójának (II. oszt.), hogy a megfelelő hivatalos eljárás bevezethető legyen.

Általános tudomásul szolgáljon, hogy a törvényellenesen külföldre szökött nemzetiségi egyének ügye törvényes úton nyer majd elintézést.

V.

1. Amennyiben nemzetiségellenes túlkapások jutnak tisztek tudomására:

a) Ha ezt honvéd-egyén követte el, saját hatáskörben kell megtorolni, vagy az eset súlyosságához mérten az elintézésre hivatott elöljárónak jelenteni.

A nemzetiség megsértését a testi bántalmazásnál súlyosabb lelki bántalmazásnak tekintem.

b) Ha nem honvéd-egyén által elkövetett konkrét esetről van szó, rendkívüli nemzetvédelmi helyzetjelentésben kell ezt (személyek, cselekmény, tanúk, hely, idő stb. részletes feltüntetésével) ide jelenteni.

2. A rendszeres nemzetvédelmi helyzetjelentésbe kell felvenni a nemzetiségek részéről tapasztalt magyarellenes tüneteket avagy veszélyesnek látszó megnyilvánulásokat, akár a honvédség kötelékein belül, akár azokon kívül történtek volna meg.

3. A nemzetiségek részéről előforduló esetleges súlyosabb nemzet- és államellenes, avagy a honvédség tekintélyét érintő konkrét cselekedetekről avagy bűnügyekről — amennyiben ezek a honvédség kötelékein kívül álló személyek által követtetnének el — az illetékes közbiztonsági szerveket azonnal értesíteni kell. Ily értesítések megtörténtét a tartalom lényegi és az értesítés helyi, időbeli és személyi körülményeinek a felemlítésével ugyancsak a rendszeres nemzetvédelmi helyzetjelentésekbe kell felvenni.

*

Jelen intézkedésemet a tiszti parancs elosztója szerint azzal adom ki hogy tartalmáról a tiszti és tiszthelyettesi kart megfelelően és behatóan iskolázni kell.

A tiszti és tiszthelyettesi kar a nemzetiségi kérdést jelen rendeletem elvi alapján állva vizsgálja, bírálja el és kezelje, szolgálatban és szolgálaton kívül egyaránt.

Egyidejűleg megállapítom, hogy nemzetiségekkel szembeni túlkapások eddig az V. hadtestet illetően csak szórványos jelenség voltak. Elvárom, hogy a jövőben egyáltalán nem fordulnak majd elő.

Hadtörténelmi Levéltár, VKF Eln. 1. oszt. 6842/1941.

4.

Nemzetiségi kérdés kezelésére irányelvek.

Vitéz Nagy Vilmos altábornagy, a VII. hadtest parancsnoka
felterjesztése a vezérkar főnökéhez.
Miskolc, 1941. december 13.

Az utóbbi évek országgyarapodásával jelentős nemzetiségi csoportok tértek vissza a magyar állam fennhatósága alá. Ezzel kapcsolatban a honvédségen belül is újból felvetődött a nemzetiségi kérdés. E tekintetben azonban különbség van az 1918 előtti és a mai helyzet között. Míg ugyanis az összeomlás előtti időkben a nemzetiségek nagy általánosságban a magyar állami eszme kereteibe belehelyezkedtek és az időnkint lábrakapó agitáció következtében csak helyenkint voltak kilengések az államhűség ellen, addig a Trianoni Magyarország gyászos korszakában történelmi határainkon belül felnevelkedett nemzetiségi ifjúság nagy része féktelen magyar gyűlölettel van telítve. Ebből kifolyólag a honvédség nehéz, de nagy jelentőségű feladata a bevonuló nemzetiségi legénység lelkivilágát gyökeresen átformálni és a magyar állameszme gondolatvilágába beleilleszteni.

A most folyó kiképzési évben nagyszámú nemzetiségi legénység teljesít a VII. hadtest alakulatainál is tényleges katonai szolgálatot, amelynek zöme nem saját hadtestünk, hanem más hadtestek területéről vonult be. Szükséges tehát, hogy a kisebbséghez tartozó hadköteles egyénekben a magyar állami öntudatot felébresszük és azt bennük megerősítsük, hogy ezáltal magyar érzéstől áthatott teljes értékű tagjaivá váljanak a honvédségnek, illetve a magyar nemzetnek, és hogy képesek legyenek e folyamatot családtagjaikba és utódaikba is átültetni.

Erkölcsileg erős és ütőképes hadsereg csak az lehet, melyet belső nemzetiségi ellentétek nem bontanak meg. Jóindulattal és türelemmel párosult nevelésnek nemzetiségi viszonylatban rendkívüli jelentősége van. Eme átformáló munkának már a levente-kiképzés alatt kell megindulnia. A legnagyobb eredmény a fiatal lelkek átformálása révén érhető el. Tapintatos, rátermett vezetők a levente-kiképzés alatt és a levente-egyesületi életben e téren a magyarság ügyének nagy szolgálatot tehetnek.

A nemzetiségi kérdés a honvédségen belül gyakorlatilag mindössze a nemzetiségekkel való helyes bánásmód kérdése.

A honvédségi szolgálat — sajátos természetéből adódóan — a leghálásabb körülményeket nyújtja ahhoz, hogy a magánéletében esetleg minden magyar gondolattól teljesen elzártan élő, sőt a maga többé-kevésbé egyoldalú, és államalkotói szempontból sokszor egészen laikus, nemzetiségi érzületében és elgondolásában tudatos agitációnak is kitett nemzetiségi állampolgár a magyar életet megismerje, és részesévé legyen az ezer esztendős magyar államgondolat erkölcsi erőkben oly gazdag lelkivilágának. A honvédségi szolgálat adta lehetőségeket tehát gyümölcsöztetni kell az ország nemzetiségeinek a magyar nemzeti értelemben vett nemzeti és állampolgári nevelése érdekében.

Természetes, hogy a magyar nemzeti öntudatot nemzetiségi legénységgel is rendelkező csapatok magyar legénységében fokozottan kell emelni. E nemzeti öntudat ne ismerjen megalkuvást és alapozódjék szilárd jellemekre.

Az ellenséges hírverés a most folyó világháborúban is mindent felhasznál arra, hogy a már visszatért, vagy az anyaországban lakó nemzetiségek bomlasztó tevékenységét a maga céljaira kihasználja.

Az új Európába beilleszkedő Nagy-Magyarország külpolitikai célkitűzései a Szent István-i állameszme keretén belül csak úgy valósíthatók meg, ha az országban élő nemzetiségek nem kifelé húznak, hanem az ország gerincét képező magyarsággal jóakaratúlag építik fel közös hazájukat.

A hazai kisebbséggel meg kell értetni, hogy — mint más országban, nálunk is — csak az élhet maradandóan boldogan, aki az állam meggyőződéses, hű polgára, aki készségesen fizeti meg adóját és készségesen tesz eleget katonai kötelezettségének.

A honvédségre, mint a nemzetnevelés legfontosabb tényezőjére hárul az a fontos hivatás, hogy az ugyanazon fegyverrel küzdő, de más anyanyelvet beszélő bajtárs lelkiségét a maga képére formálja át. A bevonultak 22 évi megszállás alatt (egy ge-

neráció) magyar gyűlöletben nevelkedtek fel, a magyarságról csak rosszat hallottak. Előttük a magyar nemzetet erőszakos, kegyetlen, a kisebbségeket elnyomó népnek állították be.

Ez a feladat nem mindennapi, és eszközei sem lehetnek mindennapiak. Egyénekig lemenő, egyéni foglalkozásra van szükség. Ezt a munkát az újoncbevonulástól kezdve céltudatosan, türelemmel és nagy megértéssel kell kezelni. Erőszak, durvaság vagy rábeszélés többet árt, mint használ. A bánásmódnak, az érintkezésnek, és a kölcsönös bizalmon felépült lelki kapcsolatnak kell elvégezni ezt a megtermékenyítő munkát az idegenajkú legénység lelkében, hogy felébredjen benne a hozzánk való tartozás vágya. El kell érnünk azt, hogy meggyőződésből akarjanak valódi magyarokká válni és ne legyenek csak színlelő álmagyarok.

Helyes eljárás mellett az eredmény nem maradhat el. Ezen a téren mind a tisztre, mind a tiszthelyettesekre és magyar ajkú legénységre fontos feladat hárul.

A tiszt érezze, hogy kivételesen nagy feladatot teljesít, nemzetfontosságú munkát végez abban, hogy visszavezeti a magyar nemzet egészébe azokat a bajtársakat, akiket erőszakkal szakítottak ki onnan. Ehhez feltétlen ismerje az elrománosodás, csehesítés és szerbesítés kérdésének alapfogalmait. E munkáját végezze a tiszt szeretettel, szívvel-lélekkel, odaadással, igazi katonás, a nehézségektől vissza nem riadó, meg nem torpanó tevékenységgel.

Nemzetiségekkel rendelkező csapatok tisztjei és tiszthelyettesei a beosztott nemzetiségek nyelvét („csapatnyelv") legalább szükségképpen ismerjék, majd tökéletesítésre törekedjenek, és azt a legénységgel szemben megfelelően használják is. (Oktatásnál, a kihallgatás megtartásánál, parancskihirdetéskor, a parancsok megmagyarázásánál, a legénységgel folytatott magánjellegű beszélgetéseik alkalmával stb.) Azáltal, hogy a nemzetiségi legénységgel saját nyelvén tudunk szólni, megtaláltuk az első, talán legfontosabb utat az ő megnyeréséhez. Ezért a csapatparancsnokok kövessenek el mindent, hogy minél több tiszt, tiszthelyettes és tisztes tudjon a nemzetiségi legénység nyelvén beszélni (jutalmazás, szabadság stb. kedvezmények).

A tiszthelyettes és tisztes közvetlenebb kapcsolatban áll a nemzetiségi legénységgel és így arra döntő fontosságú hatást gyakorol. A tiszthelyetteseket és tiszteseket erre a munkára elő kell készíteni és állandóan irányítani.

A magyar legénység a nemzetiségi bajtársakat fogadja testvérként, vezesse őket át a kezdő nehézségeken és nyújtson segítséget abban, hogy mielőbb hű fiai lehessenek a magyar birodalomnak. A magyar legénység kettőzött igyekezettel mutasson példát a magyar férfi mintaképéül szolgáló katonai erényekben.

Az alábbiakban ismertetem, hogy melyek a magyar öntudatra való nevelés eszközei:

1. Az újoncbevonulásnál a legénységet már a vasútállomáson kell fogadni, ahol zenekar áll rendelkezésre, akár honvédségi, akár levente-zenekar. A fogadóbizottságban feltétlenül legyen a bevonuló legénység nyelvén beszélő tiszt vagy tisztes.

2. Az alosztályhoz való bevonulás után az alosztályparancsnok az újoncokhoz üdvözlő beszédet intéz. Ebben említést tesz, hogy olyan bajtársak is vonultak be az alosztályhoz, akik nem tudnak magyarul. Megemlíti az alosztályparancsnok azt is, hogy a nevek között vannak eltorzított magyar nevek, melyek román, ruszin vagy szerb hangzásúak, de ezek származása magyar. Itt fontos annak hangsúlyozása, hogy ezeket mint véreinket fogadjuk, és kövessen el mindenki mindent, hogy ismét magyarokká válhassanak.

Az alosztályparancsnok által mondottakat a tolmács a bevonult legénység anyanyelvére átfordítja.

3. Nagy fontossággal bír az is, hogy mindenféle vallásfelekezetű újonc saját hite szerinti istentiszteleten vegyen részt. A görögkeletiek lelki gondozását az I. hadtest parancsnoksága állományában lévő görögkeleti tábori lelkész fogja ellátni.

4. Az újonckiképzés első hat hete alatt tábortüzet kell rendezni. Ennek megrendezésére a cserkészek, leventék felkérhetők. Ezzel a haderőn kívüli alakulatokat is közelebb hozzuk a haderőhöz. Ahol ilyenek nincsenek, ott a csapat maga rendezze meg. Ilyen tábortüzekhez a műsort előre el kell készíteni.

5. Minden alkalmat fel kell használni a magyar ének művelésére. A Vitézi Rend Zrínyi Csoportja ehhez igen értékes szövegrészeket tud rendelkezésre bocsátani. Nem kell idegenkedni attól sem, — sőt elő kell mozdítani, — ha a legénység saját anyanyelvén néhány alkalommal (pl. menetek és pihenők alatt) énekel.

6. Az öntudatra való nevelés során a magyar hazát és annak történelmét a már kiadott történelmi képanyag felhasználásával meg kell velük ismertetni.

7. A külső, nyílt és suttogó hírverést a nemzetiségi legénységtől el kell zárni. Erre igen hasznos eszköz a szolgálati időn kívüli önképzés. A kimenők alkalmával is minden idegenajkú honvédet egy magyar fajú honvéd kalauzoljon, és azzal szoros barátságot tartson fenn.

8. Már intézkedtem arra, hogy a tehetősebb magyar legénység szabadsága alatt vendégként magával vigye egy-egy idegenajkú nemzetiségi bajtársát. E magyaros vendégszeretet révén behatóbban megismertetve velük nyelvünket, a magyar nép jellemét, szokásait és családi körét, megnyerjük bizalmukat a vezető magyar faj iránt, és ráneveljük őket a magyar haza megbecsülésére és a magyar állameszme hűséges szolgálatára. Ez az eljárás kitűnő eszköz arra is, hogy a nemzetiségi legénység a magyar nyelvet gyorsabban és könnyebben elsajátítsa, valamint arra is, hogy velük a katonai szolgálatot megkedveltessük.

9. Az olyan rajba stb., melyben nemzetiségi honvédek vannak, be kell osztani olyan magyar honvédet, aki az illető nyelven legalább is valamit tud beszélni.

10. A tiszt minél gyakrabban, mint bajtárs, érintkezzék a legénységgel, a parancsnoki tekintély teljes fenntartásával. A visszamagyarosítandók családjaival fokozottabb mértékben tartson kapcsolatot. Levelezzen, vagy felügyelet mellett leveleztessen a családdal.

Soha ne menjen el a parancsnok az alárendeltjei mellett anélkül, hogy egy-két kérdést ne intézne hozzájuk. Pihenőknél el kell velük beszélgetni családi viszonyaikról, ügyes-bajos dolgaikról, vagy polgári foglalkozásukat érintő tárgykörről. Ezzel az ember bátorodik, beszélő és előadó képessége nő, mert olyanról van szó, amit tud. Ha ezeket megtesszük, érezni fogja minden ember, hogy az elöljáró nemcsak a szolgálattal kapcsolatban, hanem egyébként is törődik vele, s akkor kitárja előtte lelkét.

11. Tiszteknek és tiszthelyetteseknek szolgálaton kívül és magánéletükben a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos minden vitát, összeszólalkozást, véleménynyilvánítást stb. a lehetőség szerint kerülniök kell. Különösen óvakodniok kell attól, hogy magán meggyőződésüket — bármennyire kifogástalan legyen is az — magyar szempontból olyan módon nyilvánítsák, hogy az a honvédségben uralkodó hivatalos álláspont látszatával bírjon, és így illetéktelenek részéről a magyarsággal szemben propaganda céljaira felhasználható legyen.

Nemzetiségi vonatkozásban általában ne legyünk igazságtalanul részrehajlók.

A nemzetiségi kérdés ma az általános világpolitikai helyzetre való tekintettel gyakran egészen indokolatlan, pillanatnyi benyomások alatt álló és átmeneti jellegű érzelmi fellángolásokban nyilvánul. A helyzet megszilárdulására azonban ismét a rendes mederbe fog terelődni és ma még tapasztalható minden túlzó jellegét el fogja veszíteni.

A magyar nemzeti gondolat teljes megvalósulásánál tehát még türelemre van szükség. E türelem a legnagyobb erősségünk. A magyar jövőt jelenben csak ezzel szolgálhatjuk. Ez a türelmi álláspontunk azonban nem jelenti a magyar nemzeti érzület csorbítását vagy feladását.

12. Dicsérettel, serkentéssel, jutalmazással nem kell fukarkodni.

13. Minden magyar honvédnek felügyeletére kell bízni egy idegen ajkú bajtársat. Ennek többek között az is a feladata, hogy a gondjára bízott vasár- és ünnepnap délutánján csak jó, értékes magyar társaságba kerüljön.

14. Vezényléseknél törekedni kell arra, hogy magyar legénységgel idegen ajkú is beosztást nyerjen és ezáltal hazánk más városait és szokásait is megismerhesse.

15. A nemzetiségi legénység bántalmazását (mint a más legénységét is) az alosztályparancsnok könyörtelen szigorral törje le. Gyáva az, aki szolgálati hatalmával visszaél, megüti valamelyik katonáját! Az ilyen elöljárót, vagy feljebbvalót hadbíróság elé kell állítani. Bántalmazási esetek mérhetetlen károkat okoznak.

16. Amennyiben nemzetiségellenes túlkapások jutnak tisztek tudomására:

a) Ha ezt honvéd egyén követte el, saját hatáskörben kell megtorolni, vagy az esetet súlyosságához mérten az elintézésre hivatott elöljárónak kell jelenteni.

b) Ha nem honvéd egyén által követett esetről van szó, rendkívüli nemzetvédelmi helyzetjelentésben kell ezt (személyek, cselekmények, tanúk, hely, idő stb.) részletek feltüntetésével ide jelenteni.

A rendszeres nemzetvédelmi helyzetjelentésbe kell felvenni a nemzetiségek részéről tapasztalt magyarellenes tüneteket, avagy veszélyesnek látszó megnyilvánulásokat, akár a honvédség kötelékein belül, akár azokon kívül történtek volna azok meg.

A nemzetiségek részéről előforduló esetleges súlyosabb nemzet- és államellenes, avagy a honvédség tekintélyét érintő konkrét cselekedetekről, bűnügyekről, — amennyiben ezeket a honvédség kötelékein kívül álló személyek követnék el, — az illetékes közbiztonsági szerveket azonnal értesíteni kell. Ilyen értesítések megtörténtét, a tartalom lényegét és az értesítés helyi, időbeli és személyi körülményeinek a felemlítésével ugyancsak a rendszeres nemzetvédelmi helyzetjelentésekbe kell felvenni.

17. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban mindent felsorolni lehetetlen. A kiképzést végrehajtó tisztek kezében van az utolsó alkalom, amikor még helyes irányba tudják terelni idegen nemzetiségi testvéreinket. A beléjük nevelt hibákat és hiányosságokat az iskola részben pótolhatja. A rossz iskolai nevelésen a levente-kiképzés és a katonai nevelés tud még csiszolni. Az elhibázott katonai nevelésen már nem javíthat és nem segíthet semmi. Gondoljon minden tiszt arra, hogy aki üres szívvel szerel le és tér vissza a polgári életbe, az a nemzet szempontjából már elveszett.

18. Hasonlóképpen a levente-kiképzés irányító és vezető szervei mindenütt nagy gonddal kezeljék a nemzetiségi kérdést. A fáradságot nem ismerő nevelő munka, a magyar történelem dicső, hősies példái, a magyar anyaföldhöz való ragaszkodás, mely mindig eggyé forrasztotta a magyar föld lakóit, múlhatatlan eredményt fog hozni.

A VII. hadtest területén tömegével lakó idegen nemzetiség nincs. A visszacsatolt községekben szórványosan elhelyezkedő nemzetiségek (szlovák) a visszacsatolás mámorában felszabadult magyarság örömujjongásának hatása alatt van. A magyar föld és annak magyarjaiból áradó erő mindjobban érezteti hatását. A magyar megbecsüli a mellette élő dolgos kezet, és nemzeti öntudatát nem sérti. A fiatal lelkek kitörésének levezetésére mindazonáltal résen kell lennie a leventeparancsnoknak. Féltve őrködjön beosztottjai között és résen legyen, ha a nemzetiségi kérdés szőnyegre kerül. Erélyes fellépés esetén is kerülni kell az olyan kijelentéseket és bírálatokat, melyek az illető kisebbségi népcsoporthoz tartozó leventék önérzetét sérti.

Minden leventeparancsnok legyen tisztában ama jogokkal, melyeket a kormányzat a nemzetiségeknek nyújt, hogy jogaiknak csorbítatlanságát biztosítsa.

A járási leventeparancsnokságok a nemzetiségekre vonatkozó, és a Honvédelmi Miniszter Úr által kiadott rendeleteket beosztott helyi leventeparancsnokaikkal újólag iskolázzák.

19. Fentieket az összes parancsnokok az alárendelt és csapatvezetésre hivatott tisztekkel, tiszthelyettesekkel, tisztesekkel behatóan ismertessék.

Hadtörténelmi Levéltár, VKF Eln. 1. oszt. 6941/1941.

5.

A nemzetiségi kérdés helyes kezelése

Vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes
vezérkari főnöki tiszti parancsa
Budapest, 1943. december 21.

A magyar királyi Miniszterelnök Úrnak a magyarországi nemzetiségekkel szemben követendő eljárásra vonatkozó bizalmas rendeletét kihirdetés és foganatosításra másolatban mellékelten kiadom.

E bizalmas rendeletben foglalt irányelvek legszigorúbb betartását a honvédség minden tagjától megkövetelem, az attól való minden tudomásomra jutó eltérést meg fogok torolni.

A Magyarországon élő nemzetiségek tagjai — nemzetiségükre való tekintet nélkül — a magyar államnak mindenben teljesen egyenjogú polgárai, részükre minden körülmények között biztosítani kell az egyenlő elbánást az élet minden viszonylatában.

A nemzetiségi kérdés mikénti kezelésének eldöntése a honvédség egyetlen tagjának sem feladata, hanem a törvényhozásé és a kormányzaté. Az ezek által meghatározott politikához tehát a honvédség minden tagja felelősségének teljes tudatában alkalmazkodni köteles.

Nyomatékosan felhívom valamennyi parancsnok figyelmét arra, hogy e tekintetben alárendeltjeik magatartásáért is felelősek.

Tiszthelyetteseiket és altisztjeiket e parancsom lényegéről behatóan oktassák ki.

Ne tűrjék el, hogy különösen a fiatalabb tisztikar, tiszthelyettesek és altisztek durván és lealázóan bánjanak valakivel csak azért, mert az román, ruszin stb. E tekintetben őket állandóan ellenőrizzék, s minden túlkapást azonnal a legszigorúbban toroljanak meg.

E parancsomat, mellékletével együtt, minden nagyobb mérvű állományváltozáskor, de legalább negyedévenként egyszer a tisztikarnak ki kell hirdetni.

5/a

A nemzetiségekkel szemben követendő eljárás

Kállay Miklós miniszterelnök bizalmas rendelete
Keltezés nélkül

Az 1940. évi bécsi döntés a román impérium alatt volt területnek egy részét visszahozta Magyarországhoz, és ezzel circa 1.050.000 román nemzetiségű lakos jutott újból magyar impérium alá, viszont továbbra is román impérium alatt maradt cca 300.000—450.000 magyar. A magyarság a román impérium 20 éve alatt rettentő szenvedéseken ment át, szellemi és gazdasági, kulturális intézményeiben és erőforrásaiban rendkívüli módon meggyöngíttetett. Elemi nemzeti kötelesség tehát minden, de mindent megtenni a magyarság megerősítése érdekében. Szüntelenül, meg nem állóan munkálni kell a magyarság szellemi, gazdasági, erkölcsi megerősítését, azoknak a hátrányoknak a megszüntetését, amelyeket a magyarságnak el kellett szenvednie. Ennek a munkásságnak azonban semmi körülmények között nem szabad úgy történnie, hogy ebből a nemzetiségekhez tartozók magukra nézve sérelmet, hátraállítást láthassanak.

A legnagyobb figyelemmel kell lenni erre a szempontra, mert ettől az elvtől való legkisebb elhajlást délerdélyi magyar testvéreink sokszorosan megfizetik.

De függetlenül ettől a most említett, a jelen pillanatban igen fontos, de történelmileg mégis átmeneti jellegű szemponttól, Magyarország lakosságának jelenlegi és jövőbeli arculata nem megkívánja, de megköveteli, hogy Magyarország, annak minden rendű és rangú közfunkcionáriusa, minden lakója a nemzetiségi kérdésben megmaradjon az ezeréves elvi alapon.

És ez az, hogy igyekeztünk és igyekezzünk minden erőnkből a magyar államot (a magyarság és nemzetiségek közös államát) erősíteni, ugyancsak erősíteni a honalapító és azt elsősorban fenntartó magyarságot, de ugyanakkor kielégítettük és kielégítjük a magunk jószántából, szeretettel, a jogos nemzeti kívánságokat. Igyekeztünk és igyekezzünk mindent megtenni a magyar államépület erőssége és biztonsága tekintetében is. Ez mindenek felett álló elsőrangú feladat! De ugyanakkor a szerető gondos apa, az erejét érző, de azzal soha vissza nem élő apa atyai érzésével igyekeztünk és igyekezzünk velünk együtt élő nemzetiségekhez tartozók számára biztosítani:

a teljes jogi és tényleges egyenlőséget, tehát az egyenlő elbánást az élet minden viszonylatában,

a nemzetiségi nyelv szabad használatát magánéletben, a hitéletben, és az előírások szerint hatóságokkal és hivatalokkal való érintkezésben.

Ugyancsak szeretettel segítettük és segítjük őket abban, hogy a szellemi és gazdasági kultúra terén szabadon fejlesszék erőiket. Tehát megengedtük és megengedjük, és ebben nem látunk államellenes cselekményt, hogy az érvényes szabályok előírásai szerint és keretei között gazdasági, szociális, kulturális egyesületeket, intézményeket alakítsanak és tartsanak fenn, és ezekben az állam hivatalos nyelve jogainak természetes respektálása mellett saját nyelvüket használják.

Magától értetődően mindezt az egységes magyar állam keretében adjuk meg és biztosítjuk, tehát semmiféle nemzetiségi partikularizmusnak, közjogi szeparatizmusnak helye nem lehet, ilyent törvényeink nem engednek meg. Amint hogy magától értetődik, hogy a megfelelő humánus, szeretetteljes bánásmód, megértés a jogszabályokban biztosított nemzetiségi kívánságokkal szemben nem azt jelentik, hogy a hatóságok, hivatalok ölbetett kézzel nézzék egyes román elemeknek államellenes magatartását, vagy cselekvését. Nem. Ezeket a legteljesebb éberséggel kell figyelni, és a szükséges rendszabályok azonnali és hatékony alkalmazása érdekében közrehatni. Csak egyet nem szabad e tekintetben: nem szabad egyes esetekből felületesen általánosítani.

Mindezekből, — nem ismételvén meg a magyarság megerősítésére, a magyar állam egységére és biztonságára vonatkozó igen-igen fontos szempontokat, — az következik, hogy

a magyar állam funkcionáriusának minden tettében, cselekményében, hivatalban és hivatalon kívüli magatartásával manifesztálni kell a magyarság államalkotó és államfenntartó erényeit. Tehát a jogszabályok szigorú és pártatlan betartását.

Előtte mindenki a magyar állam polgára, akit nemzetiségére való tekintet nélkül egyenlő elbánásban kell részesíteni, és akinek minden viszonylatban éreznie kell, hogy nem olyan államban él, mint voltak az ún. utódállamok, amelyekben különböző osztályú állampolgárok voltak.

Szeretetet, segítőkészséget, segítő akaratot kell éreznie a nemzetiségi állampolgárnak, mikor magyar állami hatósági, hivatali közeggel van dolga. Éreznie kell a nemzetiséghez tartozónak, hogy ő egy magasabb szintű, ősi politikai kultúrájú államnak a polgára, aki nem rideg elutasítást, nem közönyt, hanem támogatást, a legteljesebb jóakaratot talál és kap a magyar állam funkcionáriusától.

A magyar kormány teljesen tisztában van azzal, hogy az elmúlt húsz év milyen rombolást vitt végbe a román nemzetiséghez tartozókban a magyar államisághoz való érzések tekintetében.

De rá kell mutatni elsősorban arra, hogy a nép nagy tömegét ez a rombolás nem tudta áthatni, aztán nem szabad feledni, hogy elsősorban a magyar állam közegein múlik, hogy a titokban bujtogató román intelligencia, vagy félintelligencia kezéből, annak ellenséges hatása alól kirántsa, kiragadja, és a magyar állameszméhez kapcsolja a román népet.

A magyar közfunkcionáriusoknak érezniök kell, hogy missziós és történelmi jelentőségű feladat hárul most reájuk. Keserves, tövises, rengeteg türelmet, sokszor jogos ellenérzések lefojtását kívánó feladat és munka ez. De éppen azzal mutatkozhatik és kell is megmutatkoznia vezetői képességüknek, hogy felül tudunk emelkedni, ki tudjuk magunkat emelni a sokszor talán jogos visszavágás csábításától, nem akadunk fel kicsiségeken, nem feledjük, hogy az előttünk álló román nemzetiségű magyar állampolgár egyénileg nem tehet arról, ami történt a magyarsággal az elmúlt húsz év alatt. Belátjuk és megértjük azt is, hogy a hozzánk visszakerült román nép lelki átállása sok esetben nem megy máról holnapra. És mert ezt belátjuk és megértjük, leszünk politikailag nagykorúak, leszünk európaiak, leszünk igazán magyarok, leszünk a történelmi Magyarország megvalósítói és megtartói.

Elképzelhető egy nemzetiségek nélküli Magyarország is: a trianoni Magyarországhoz hasonló hatodrendű kis államocska, más államok bábja, játékszere.

Amelyik tisztviselő netalántán cselekvésével, magatartásával feledi, hogy Magyarországon nemzetiségek vannak és lesznek, és feledi, hogy ahhoz, hogy a nemzetiségekkel bíró magyar állam lehetőleg nyugodt, zavarok és zökkenőmentes életet élhessen, ahhoz elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nemzetiségekhez tartozók az ő jogilag biztosított jogaikkal élhessenek, itt magukat jól érezzék, önkéntelenül a kismagyar gondolatnak, az önmagát kicsiny területre szorító, tehát a magyarságot biztos nemzeti halálra ítélő gondolatnak a munkálója. Ilyent meg nem tűrünk.

Emberséges, szeretetteljes bánásmódot követelünk meg minden tisztviselőtől. Még az olyan nemzetiségűvel szemben is, aki lelkében nincsen velünk. Mert a lelki visszafordításnak is a szeretet, a jó bánásmód a nyitja. Annak felismertetése, hogy Magyarországon olyan államban él a nemzetiséghez tartozó, amelyben gondosan vigyáznak arra, hogy az állam egysége csorbát ne szenvedjen, hogy abban az államot szétfeszítő erők, irredentizmus ne érvényesülhessen, amely államban azonban ezen korlátok között megkapja nemzetiségének tiszteletben tartását, nemzetiségi mivol-

tának teljes kiélhetését, szeretetteljes, humánus, egyenlő bánásmód, és tiszta közéleti erkölcs keretében és alapján.

Az állam minden funkcionáriusának meg kell értenie, hogy az a román, aki az alkotmányunkban biztosított jogaival él, vagy élni kíván, ilyen irányban a hatóságokhoz fordul, a legtermészetesebb jogait gyakorolja, és ebben nem hogy nem szabad őt gátolni, de segíteni kell őt.

A háború, a háborús rendszabályok sok kényelmetlenséget, sokszor nagy áldozatot kívánnak az állampolgároktól, egyes esetekben a legnagyobb áldozatokat, az emberi életet.

E viszonylatokban egészen különlegesen kell éreztetni az állam minden polgárával, így tehát a nemzetiségiekkel is, hogy egy nagy testvéri közösség érdekében kell meghozni az áldozatokat. És testvéri szívvel kell segítségül jönni, amikor a könnyek letörléséről, az áldozatok elviselésének megkönnyítéséről, özvegyek és árvák, hadbavonultak segélyre szoruló, istápolást igénylő ittmaradottjainak megsegítéséről van szó.

A kormányzat könyörtelenül sújtana le azokra, akiket e vonatkozásban a legcsekélyebb mulasztás terhelne. Ha van munkaterület, amelyen 100%-ig meg kell mutatnia a magyar tisztviselőnek, hogy ő a közt szolgálja, ez a munkaterület az.

A tisztviselők eddig is használták a román ügyfelekkel való érintkezésben azok anyanyelvét. Ezt a gyakorlatot a jövőben is a legteljesebb mértékben meg kell tartani.

Társadalmilag is igyekezni kell kapcsolatokat teremteni a románsággal, közülük elsősorban azokkal, akik megértést mutatnak a magyar állameszme iránt. Minden módon arra kell törekedni, hogy eltűnjék az a kínai fal, amely ma az erdélyi részeken sokhelyt elválasztja a magyarságot a románságtól. E területen is meg kell mutatnia a magyar tisztviselőnek, hogy átérzi történelmi jelentőségű feladatát és szerepét.

A legteljesebb fegyelmezettséget követeljük. A nemzetiségi politikánk, a nemzetiségi kérdés miként való kezelésének eldöntése nem a tisztviselő dolga, hanem a törvényhozásé, és a felelős, a történelmi felelősséggel is tartozó kormányzaté. E részben sem tűrhetjük meg a legcsekélyebb elhajlást sem attól, amit jogszabályaink tartalmaznak, és amit a minden viszonylatot ismerő kormányzat előír.

Összefoglalóan: ne feledjék a köztisztviselők, hogy a magyar állam történeti államiságának fenntartása magasabb politikai erényeket követel meg, mint amilyeneket manifesztáltak húsz év alatt, és manifesztálnak most is Délerdélyben. Ezzel a magatartással csak elveszíteni lehet azt, amit a történelem vak szerencséje valakinek juttat, megtartani nem. Minket pedig ezer év kötelez, Isten elrendelésével természeti és gazdasági erők segítenek ahhoz, hogy óvó, vigyázó, ha kell keményen de igazságosan sújtó kézzel, szenvedélyektől mentes józan, reális ésszel, és igazi humanitást nyújtó szeretettel, a szülő gondosságával tartsuk meg a magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek testvéri közösségét, a magyar államiságot, a fentebb ismertetett elvek, lényegében a suum cuique elv, igazságos és teljes érvényesítésével.

Hadtörténelmi Levéltár, VKF Eln. 4. oszt. 525/1943.

6.

A nemzetiségi kérdésben követendő irányelvek

Vitéz Vörös János vezérezredes vezérkari főnöki tiszti parancsa
Budapest, 1944. május 22.

1943. év december hó 21-én kelt 55.205/Eln. 4. vkf. — 1943. számú, a nemzetiségi kérdés helyes kezelése tárgyában kiadott tiszti parancsomban szabályoztam a honvédségi szervek és egyes honvéd egyének részéről követendő magatartást a magyarországi nemzetiségekkel szemben. E parancskiadás óta olyan jelenségek jutottak tudomásomra, melyből arra következtetek, hogy e parancsomat egyesek kellőképpen nem szívlelték meg, s az elöljárók egy része sem gyakorolta e tekintetben az általam elrendelt folyamatos és állandó ellenőrzést.

Magyarország a jelenlegi háborúban Németország oldalán élet-halál harcát vívja. Ez a harc minden erőknek összefogását és a győzelem elérésére való bevetését teszi szükségessé. Az erők összefogása azonban csak úgy biztosítható, ha a nemzet minden rétege, tehát úgy a magyar, mint a nemzetiségek teljes egyetértésben nyújtanak kezet egymásnak. Ennek előfeltétele, hogy a nemzetiségi kérdésben végre nyugalmi állapotot teremtsünk. Ennek megteremtése parancsoló honvédelmi érdek is, mert hiszen ha közelebbről vizsgáljuk Magyarország lakosságának népi arculatát, magától adódik annak felismerése, hogy ilyen nyugalmi helyzet teremtése egyik igen fontos biztosítéka katonai erőfeszítéseink maradéktalan sikerének.

A kívánt nyugalmi helyzet megteremtése elsősorban az államvezetés feladata. Ezt a feladatot a nemzet vezetői vállalták és el is fogják végezni. Azonban a magyarországi nemzetiségi viszonyok figyelembevételével az államvezetés által kialakított nemzetiségi politika nem érheti el célját, ha az csak a legfőbb kormányzati körökben érvényesül, és nem hat le egészen az alsófokú állami és katonai szervekig. Nem tűrhető el az, hogy mindenki — saját egyéni — az összes számbaveendő viszonyok nem kellő ismeretén alapuló felfogását érvényesítse a nemzetiségi kérdésben.

A nemzetiségi kérdésnek helyes kezelése terén különösen súlyos feladat hárul a honvédségre. A honvédség az a testület, melynek kezén keresztül megy az ország férfilakosságának magyar és nemzetiségi rétege egyaránt. Ezeknek katonai kiképzése, nemzeti szempontból való átgyúrása a mi feladatunk. Az itt végzett munka a nemzetiségi eredetű legénységnél felmérhetetlen haszonnal járhat, de a legkisebb tévedés már a legalsó közegek részéről is helyrehozhatatlan károkat eredményezhet. Elmúlt az ideje annak, hogy a nemzeti célok veszélyes kockáztatása nélkül már az alosztálynál nemzetiségi hovatartozásának megfelelően, becsmérlő szavak kíséretében fogadjuk, oktassuk, vagy fenyítsük a legénységet. Ez a szűk látókörű, nyers, és mélyen sértő, helytelen formában megnyilvánuló sovinizmus a múltban sem volt iskolapéldája a magyar honvédség kiképzői és nevelési rendszerének, de különösen nem lehet az ma, és a jövőben.

Tudatában vagyok annak, hogy nehéz út az, amelyet járnunk kell. Különösen nehéz akkor, ha idegenben élő magyar testvéreink sorsa áll előttünk. Mégis vállalnunk kell ezt a feladatot, mert csak ezen az úton tudjuk magát a magyarságot megerősíteni. Az évszázados küzdelem a nemzetiségekkel a magyarság lassú felmorzsolódásához vezet. Nekünk minden erőnkkel a magyarság megerősítésére kell törekednünk, hogy képes legyen a megnehezült nemzetiségi problémát helyesen megoldani, vezetőszerepét és súlyát megtartani. A magyarság vezetőszerepe a magyar államban egyúttal megértést jelent a nemzetiségi törekvésekkel szemben, természetesen addig a határig, amíg a törekvések nem érintik, nem veszélyeztetik a magyar állam szerkezeti biztonságát, egységét és erősségét. Hogy ez a megértés létrejöjjön, ahhoz egyrészt gyökeres változást kell létrehoznunk a magyar nemzeti társadalomnak a nemzetiségi kérdésről vallott felfogásában, másrészt fel kell ébreszteni, meg kell erősíteni nemzetiségeinkben a magyar állam, a magyar haza iránt való ragaszkodás érzését.

Tudom, rendkívül nehéz, tövises feladat ez. Csak a kicsinyességeken fenn nem akadó, messzebbnéző látókörrel és e szerint való cselekvéssel és magatartással lehet eredményre jutni ebben a kérdésben. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a területgyarapodással visszatért nemzetiségeink nagyobb része az idegen uralom alatt töltött 20 esztendő alatt céltudatosan ellenünk irányított ellenséges propagandának hatása alá került, és ebből nem lehet ezeket a tömegeket máról-holnapra kiszabadítani. Lássuk világosan magunk előtt a fennforgó nehézségeket és bajokat, legyünk elkészülve arra, hogy sok helyen a magyar állammal szemben megnyilvánuló közömbös, nem egyszer ellenséges magatartással találkozunk. És mégis törekedjünk minden erőnkkel és minden rendelkezésünkre álló eszközzel a kitűzött cél elérésére. Nevelésre és erélyes, de szeretetteljes és megértő vezetésre van szükség, amelynek munkánkban nemcsak egyszer és másszor, hanem mindenkor és mindenütt meg kell nyilvánulnia. Ennek a feladatnak oroszlánrésze a kiképzéssel foglalkozó csapattiszti karra és tiszthelyettesi karra hárul.

A tényleges szolgálatot teljesítő nemzetiségi honvéd semmiféle intézkedésből, beosztásból, rendszabályból ne érezze ki, hogy ő nem magyar eredetű. A cél éppen az legyen, hogy feloldódjanak a nyelvi és nemzetiségi különbségek. Ehhez szükséges, hogy már az alosztálynál mellőzzünk úgy az elhelyezéseknél, mint a kiképzésnél minden, a nemzetiségi különbségeken alapuló szétválasztást. De meg kell követel-

ni a magyar fajú honvédtól is, hogy egyenrangú katonabajtársként tekintse és kezelje a nemzetiségi eredetű honvédet.

Azonban ez a megértő, messzebb tekintő magatartás és cselekvés távolról sem jelenti azt, hogy az elöljárók ne figyeljék a legnagyobb éberséggel a magyarsággal szemben esetleg jelentkező ellenséges érzelmű törekvéseket, és ne sújtsanak le példát adóan az állammal, a nemzettel szemben vétkes, bűnbeesett honvédre. Az e tekintetben való eljárásnak a legteljesebb pártatlansággal és objektivitással kell lefolyni, óvakodni kell a kérdésnek esetleges summáris kezelésétől. Nem lehet célunk, hogy nemzetiségi mártírokat teremtsünk!

Külön hívom fel a figyelmet nemzetiségeink közül a hazai német népcsoport tagjaira. Hazai németségünk külön fejezetet alkot a magyar nemzetiségi kérdésben. Nem szabad elfelejteni és meg kell érteni, hogy egy világtörténelmi jelentőségű német népi átalakulás történt. Ez nem maradhatott hatás nélkül a magyarországi németségre sem. Ezt szem előtt tartva kezeljük türelemmel és megértéssel a hazai németség nemzetiségi kérdéseit.

Megengedhetetlennek tartom, hogy a kölcsönös szerződések, az adott lehetőségek és a viszonyok helyes ismeretének hiányában, egyes elvakult alsó parancsnokok részéről csak azért ér durva sértés egyes, a hazai németséghez tartozó személyeket, mert azok az SS-hez önként jelentkeztek. Az ilyen provokálás egyrészt az államvezetés cselekedeteinek önkényes bírálása, másrészt a magyar—német baráti viszony felelőtlen semmibevevése.

Ne felejtse el senki az ilyen és hasonló megnyilvánulások elbírálásánál, hogy a magyar—német barátság sorsközösségünk alapján sarkköve, alapja a magyar politikának. Ennek a sorsközösségnek tudata hassa át kint a harcmezőn együtt harcoló katonáinkat, és ez kapcsolja szoros nemzeti egységbe a magyarságot a hazai németséggel. Ehhez az első, a kezdő lépést nekünk kell megtenni, ez folyik vezetői hivatásunkból is.

Az így körvonalazott irányelveimet a nemzetiségekkel szembeni bánásmód tekintetében a honvédség minden egyes tagja szolgálati állásának megfelelő mértékben ismerje, és elvárom, hogy azt ki-ki saját hatáskörében megfelelő formában érvényesítse, és annak megtartását szigorúan ellenőrizze.

Hadtörténelmi Levéltár, VKF Hadműveleti Csoportfőnökség 409/1944.

7.

A román nemzetiséggel szemben tanúsítandó magatartás

Lakatos Géza vezérezredes, miniszterelnök felhívása a főispánokhoz
Budapest, 1944. szeptember 23.

Ma, amidőn az ellenség az ország határain, sőt egyes helyeken az ország területén áll, s ez a körülmény a veszélyeztetett vidékek lakosságát érthető izgalomban tartja, a magyar vezetők fokozott kötelessége, hogy a rend, és az állam polgárai közötti békesség fenntartását minden eszközzel biztosítsák. A rend és nyugalom fenntartása különösen fontos oly helyeken, ahol a magyarság a nemzetiségekkel vegyítve él, s ahol az események következtében a magyarság esetleg oly cselekedetekre ragadtatja magát, amelyeknek nemcsak a helyi, hanem az összmagyarságra nézve igen káros következményei lehetnek.

A magyar közigazgatás vezetőinek ennélfogva a mai nehéz időkben fokozott gonddal kell a lelkek nyugalmának fenntartására s mindennemű kilengés megakadályozására törekedniök. Elsősorban áll ez a románok által lakott területekre, nemcsak azért, mert a háborús helyzet lelki kihatásai e területek lakosságát tartják a legnagyobb izgalomban, hanem azért is, mert tapasztalataink szerint a románság ellen elkövetett legkisebb kilengés is már rosszakaratúan felnagyítva és eltorzítva került a még román uralom alatt álló területekre, és következésképpen tartani lehet attól, hogy ott, ahol a magyar fegyveres erőnek nem áll módjában a magyar lakosságot védelemben részesíteni, a túlzott hírek hatása alatt a magyarság ellen a kegyetlen-

ségek oly sorozata indulhat meg, amely 1848—49 kegyetlenkedéseinek megismétlődését jelenthetné.

Ezért a hatóságoknak a magyar lakosság széles rétegeivel meg kell értetniök, hogy a román anyanyelvű lakossággal még akkor is emberségesen kell bánniok, ha románjaink fajtestvérei be is törtek hazánk földjére és Magyarországot hátba támadták. Meg kell értetni a magyarsággal, hogy ma, amikor a szovjet veszedelem nemzetiségi különbség nélkül veszélyezteti mindenki hitét, életét és vagyonát, fontos magyar érdek is fűződik ahhoz, hogy egyes vidékek román és magyar lakossága éppen ezekben a válságos időkben megtalálja a békés együttélés lehetőségét, amely természetszerűleg lehetetlenné válik, mihelyt a románság részünkről ellenséges érzületet sőt igazságtalan bántalmat tapasztal.

A fenti szempontok természetesen nem alkalmazhatók oly esetekben, amidőn a nemzetiségek részéről államellenes törekvések vagy cselekmények tapasztalhatók. Az ily törekvésekkel és cselekményekkel szemben minden esetben a törvény teljes szigorával kell szembeszállnunk.

Szükségesnek tartom még megjegyezni, hogy amennyiben egyes román személyekkel szemben a hadviselés érdekeinek megfelelő közigazgatási kényszerintézkedéseket kellene foganatosítani, a magyar közigazgatás összes szerveivel meg kell értetnünk, hogy ilyen intézkedéseket csak valóban alapos okból és elkerülhetetlen esetekben foganatosítsanak, s akkor is a magyar lovagiasság szellemének megfelelően, emberségesen és kímélettel. A magyar közigazgatás szerveinek mindig szem előtt kell tartaniok, hogy a román anyanyelvű magyar állampolgárok nem tehetők felelőssé a határainkon túl történő, illetve a román állam által felidézett eseményekért, és hogy ha a történteket román részről itt esetleg még titkolt örömmel is fogadnák, magyar részről minden bosszúérzést vissza kell tartson az a meggondolás, hogy a Dél-Erdélyben sinylődő védtelen magyar véreink amúgyis annyi szenvedéstől terhes sorsát ne súlyosbítsuk.

Fentiekre való tekintettel a legnagyobb nyomatékkal kérem Méltóságodat, szíveskedjék gondoskodni arról, hogy hatóságaink fenti szellemben járjanak el, és hogy minden ezzel a szellemmel ellenkező magatartás megtoroltassék.

Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztálya O. 26347/1944.

8.

Nemzetiségi kisebbségek kezelése

Láday István belügyi államtitkár
valamennyi meg nem szállt vármegye főispánjához
1944. november 27.

Megdöbbenéssel tapasztalom, hogy a közigazgatási, de különösen a közrendészeti hatóságok és szervek a nemzetiségi kisebbségeket még mindig a kisebbségeink érzékenységét bántó és lealázó módon kezelik. Ezt a hungarista állam tisztségviselőihez, tisztviselőihez és közegeihez nem méltó, a múltból reánk szakadt csökevényt azonnal be kell szüntetni. A mai korelv szemlélete szerint élő és a hungarista felfogást magukénak valló idegen ajkú árja testvéreink ügyeit teljesen azonosan kell saját magyar fajtánkéval kezelni. Ott, ahol e magasabb szempontokat meg nem értő hanyagsággal, vagy éppenséggel kisebbségeink ügyes-bajos dolgait nemzetisége miatti elnyomási szándékkal találkoznék, a legszigorúbb megtorlás eszközével fogom a helyes útra ráterelni. A vezetőket felelőssé teszem, hogy alárendeltjeiket ezekre a szempontokra befolyásolják, őket ellenőrizzék és vezessék.

Štatny Archiv v Nitre. Komárom vármegyei főispáni bizalmas iratok. 227/1944.

SZEMLE

ROBERT BARTLETT—ANGUS MACKAY
(SZERK.)

MEDIEVAL FRONTIER SOCIETIES

(Clarendon Or., Oxford, 1989. 368 o.)

A kötet tanulmányai eredetileg egy azonos című, Edinburghban tartott konferencián hangzottak el 1987 szeptemberében. Mind a konferencia szervezőinek, mind a kötet szerkesztőinek meggyőződése szerint a — bármiféle politikai, kulturális — határon való elhelyezkedés, a „frontier society"-lét közös problémákat vet fel, közelálló jellegzetességeket mutat egymástól oly távoli társadalmak életében is, mint az angol—ír, angol—skót, arab—kasztiliai, német—cseh, német—lengyel. Legyőzve a téma csábítását elméleti vitákra és fejtegetésekre, a szerzők empirikus, adatgazdag esettanulmányokkal mozdítják el a nemzetközi téma kutatását. Ebben a szándékukban már elöljáróban is üdvözölhetjük őket! E folyóirat hasábjaira nem csak azért kívánkozik ez az ismertetés, mert a magyar történelem is szolgálhatna bőségesen tapasztalatokkal — sokkal inkább mint például a német—cseh téma —, s egyúttal számos, a kötetben érvényesülő szempontot a hazai történetírásban is gyümölcsözően hasznosíthatnánk, hanem katonai jellege miatt is: az egymással szemben álló, s állandó harci érintkezésnek kitett társadalmak egyik fő közös vonása a létüket és szervezettségüket mélyen átjáró militarizálódás volt.

Az egyetlen elméleti igényű tanulmány — *Robert J. Burns* (University of California) munkája. „A határok jelentősége a középkorban" — inkább hasznos bibliográfiai áttekintése a kérdéskörnek. Sikerrel lép túl a Frederick Jackson Turner munkásságát (vö. 1893: The Significance of the Frontier in American History) pro és kontra megítélő értekezések tengerén, beleértve a neoturneriánusok munkásságát is. Bölcsen hívja fel a figyelmet a „frontier"-irodalom legsikerültebb alkotásaira, ugyanakkor az alapító Turnertől sem vitatja el, hogy módszertani hiányosságai ellenére még mindig kölcsönözhetünk tőle ösztönző meglátásokat, nem is beszélve ma is lendületesnek tűnő retorikájáról. Mi sem érezzük túlzottnak megállapítását, hogy Turner sok vonatkozásban az Annales-iskola előfutárának tekinthető, különösen társadalomtörténeti érzékenysége, interdiszciplináris jellege, regionális esettanulmányai alapján. Az 1980-as évek kutatása, így a jelen kötet tanulmányírói is, elvetették az „alapító" gondolatrendszerének lefegyverző egyszerűségét, ám elmondhatatlanul sokat nyertek az eltérő kultúrák közötti bonyolult kapcsolatrendszer alapos és elmélyült feltárásától. A fogantatása szerint inkább „amerikai" megközelítés, úgy látjuk, az európai kutatók számára is egyre megszokottabbá válik. Archibald Lewis vagy Charles J. Bishko munkái az ibériai félsziget határterületeinek összehasonlításával éppen a középkor-kutatás számára bizonyultak ösztönzőnek.

A kötet nyitó tanulmányai az angol—skót határral, a telepített területek arisztokráciájának létrejöttével, összetételével és a kasztiliai határterülettel foglalkoznak. *Geoffrey Barrow* (University of Edinburgh) munkájában azt bizonyítja, hogy 1100 és 1300 között viszonylag békés volt az angol—skót határ, amit a határterületek településrendje, az ottani jogszokások, a határátlépések gyakorlata tükröz. *Robert Bartlett* (University of Chicago) Írország, Palesztina, Andaluzia és Poroszföld tanulságai alapján elemzi az arisztokrácia betelepülésének motívumait, kronológiai jellemzőit és jogi feltételeit.

Különösen figyelemreméltó *Manuel González Jiménez* (Universidad de Sevilla) Kasztiliának szentelt dolgozata. Minden bizonnyal az előtanulmányok nagy száma és igényessége miatt is olyan meggyőző a határtartományok

mozgásának, a határsávok helyzetének bemutatása a Reconquista folyamán, Toledo 1085. évi bevételétől a XIV. század közepéig. A király által közvetlenül irányított telepítéspolitika, az ott lakók részletesen szabályozott katonai kötelezettségei, a települések védelmének gondos megszervezése, a betelepüléshez kötődő katonai, gazdasági kiváltságok mind a határhelyzet körülményeiből következnek. Fontos gyakorlati szerepük volt a lovagrendeknek, amelyekből a XII. században négy is szerveződött, s létük előfeltétele volt a bevándorlás és megtelepedés megindulásának a veszélyes elsővonalbeli területeken.

Rees Davies (University College of Wales, Aberystwyth) Írország és Wales angolok általi meghódításának folyamatát hasonlítja össze. A militarizált ír és walesi társadalmak sorsa másként alakult, mivel Wales meghódítása már a XIII. század végére befejeződött s így az akkortól megszűnt határterületnek lenni. A két idegen kultúra egymás mellett élésének azonban ezután (1282—3) számos érdekes jegyét mutatja be a jog és közigazgatás területén. Írország ezzel szemben az egész középkoron át a fegyveres konfliktusok légkörében élt, mint azt *Robin Frame* (University of Durham) részletesen tárgyalja az írországi angol katonai szolgálat szervezetéről írva.

José Enrique López de Coca Castañer (Universidad de Málaga) a kasztiliai—granadai határt vizsgálja 1369—1482 között. A két tartomány között az ellenségeskedések ellenére szoros kapcsolat állott fenn, főleg a fogságukból kölcsönösen menekülők és a kereskedők révén. Így a határkörzetekben rendszeres gyakorlat volt bírák kiküldése, közös bíróságok felállítása a mindkét felet érintő ügyekben.

Paul Knoll (University of Southern California) a német—lengyel határ politikai-gazdaságtörténeti elemzését nyújtja, inkább a korszak (XI—XIII. század) politikatörténetére koncentrálva. Hasonlóképpen közelíti meg *Friedrich Lotter* is (Universität zu Göttingen) az Elbától keletre eső területek kolonizációjának problémáját.

Angus Mackay (University of Edinburgh) a kasztiliai-granadai érintkezést ideológiai, vallási szempontból tárgyalja. Természetes, hogy a kasztiliai határtartomány a patrónus szentek, de mindenekelőtt Mária oltalma alatt állott, így neki szentelték Córdoba és Alhama templomait. Közvetve vagy közvetlenül Mária segítette a seregeket a csatában, a katonák Mária-ereklyéket, -képeket vittek magukkal. A szent tiszteletben álló tárgyak közé tartozott III. Szt. Ferdinánd kardja, amelyet a sevillai Santa Maria la Mayor katedrálisban őriztek. Ez emlékeztetett arra a tényre, hogy Ferdinánd vette be 1248-ban Sevillát, a hagyomány szerint oly módon, hogy a Szűz megjelent neki s átadta a város kulcsait. A mórok elleni küzdelemben az írott és szóbeli történeti hagyománynak is nagy szerep jutott, amennyiben uralkodókat, szenteket állítottak példaképül a harci szellem és a belső összetartás serkentésére. A szerző végül az ibériai harcok eschatalógikus vonásait eleveníti fel.

Hasonlóképpen jelentős szerep jutott a vallási tényezőknek az angol—skót határvidéken is, mint az *Antony Goodman* (University of Edinburgh) írásából kiderül. Különösen Szt. Kutbert és Szt. Kentigern határokat nem ismerő kultusza tartotta fenn és ösztönözte a két terület közötti kapcsolatokat. E szentek a maguk területének patrónusaiként is szerephez jutottak, így Kutbert maga jelent meg II. Dávidnak 1346-os inváziója előtt, óva őt attól, hogy a földjére támadjon, s megjósolta vereségét. Nagy jelentőségű ünnepek is — pl. Keresztelő Szt. János, Mária mennybemenetele — a skótokat és angolokat közös ünneplésre bírták.

A kötetet alapos és hasznos bibliográfia zárja.

Veszprémy László

GESCHICHTE DER K. U. K. WEHRMACHT, VI. K. DER ALLERHÖCHSTE OBERBEFEHL. DIE GARDEN

Alphons Freiherr von Wrede kézirattöredékeinek felhasználásával, Georg Zivkovic és Herbert Klima közreműködésével feldolgozta Peter Broucek

(A Gesellschaft für Österreichische Heereskunde közreműködésével kiadta a Heeresgeschichtliches Museum, Militaria Austriaca, VI. k. Wien, 1988. 96 o.)

Azok a hadtörténészek, akik a harmincéves háború és az első világháború közti történelmi időszakok történetével foglalkoznak, alapműnek tekintik és állandóan visszatérően használják azt a többkötetes művet, amelyet egyszerűen csak *Wrede* megnevezéssel emlegetnek. Az erdélyi Kőhalomban 1843-ban született és a felső-ausztriai Waldneunkirchenben 1909-ben váratlanul elhunyt Alphons Freiherr von Wrede cs. és kir. ezredes életműve azonban befejezetlen maradt.

A Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Korps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts című fejlődéstörténeti, hadseregszervezettörténeti összefoglalójának tervezett hatodik kötetét már nem tudta megjelentetni. Miután 1898-ban közreadta az első kötetet a fejlődéstörténeti, hadseregszervezettörténeti bevezetővel és a fennálló gyalogos- és vadászegységek történeti összefoglalójával, valamint a második kötetet a feloszlatott, különleges és bérbevett idegen gyalogkötelékek bemutatásával, ezt 1901-ben követte a valamennyi lovasalakulat feldolgozását tartalmazó harmadik kötet. A sorrendiséget megszakítva, 1904-ben az ötödik kötetet jelentette meg, amely a különlegesként kezelt, történelmi katonai határőrvidékbeli, magyar nemesi felkelési, tiroli és vorarlbergi önvédelmi, örökös tartományokbeli Landwehr-szervezettörténetet, valamint a még élő m. kir. honvédséget, cs. kir. Landwehrt és a birodalom két felének népfölkelő intézményét részletezte. 1905-ben még a tüzérségi, műszaki, szállítási, egészségügyi és lótenyésztési formációkra vonatkozó negyedik kötet publikálása következett.

Wrede halála miatt a tervezett hatodik kötet a legfelsőbb vezérletről, a vezető szervekről, a katonai közigazgatási hivatalrendszerről, a katonai kiképző- és kiszolgáló intézményekről, valamint a testőrségekről még nem jelent meg. A neves hadtörténész előd tudományos hagyatékából *Peter Broucek* emelte ki a vonatkozó cédulaanyagot. Miután ezt átgépeltetéssel olvashatóvá tette, felismerte, hogy *Georg Zivkovic* és *Herbert Klima* vonatkozó kéziratos előmunkálataival kiegészítve, legalább részben megjelentethető a hiányzó Wrede-kötet. A kiadásnak megnyerte a Hadtörténelmi Múzeum igazgatóságát és az Osztrák Hadtudományi Társaság elnökségét, így a Militaria Austriaca VI. köteteként végül is 85 évi késéssel követte az előzőeket az utolsó tervezett Wrede-kötet egy része.

Ez a szerény külső megjelenésű kötet magyar szempontból is különös figyelmet érdemel. A szerkezet Wrede tervezetét követi. Így a legfelsőbb vezérlet működéséről szóló történeti áttekintés vezeti be a következő alfejezeteket, amelyek sorban a főhadsegédek, a katonai kabinetiroda vezetőinek, az Udvari Haditanács elnökeinek és a hadügyminiszteréknek 1556—1918 közti névsorait tartalmazza.

Tanulságos látni, hogy a főhadsegédek közé csupán tábori jelleggel 1792—1794 közt nemes (később ternovai báró) Stipsics József alezredes, valamint 1871—1874 közt verőcei Pejacsevich Miklós gróf, vezérőrnagy került be a Habsburg-birodalom keleti feléből. A katonai kabinetiroda vezetői közt egyáltalán nem volt magyar. A Császári-királyi Udvari Haditanács elnökei közt ugyancsak kivételesen találjuk 1774—1790 közt futaki Hadik András gróf, tábornagy, 1796—1801 közt a magyar indigenátust nyert Tige Ferdinánd gróf, lovassági tábornok, 1830/31-ben marosnémeti és nádaskai Gyulai Ignác gróf, táborszernagy nevét. A hadügyminiszterek között a későbbiekben csupán

1849/50-ben rövid időre marosnémeti és nádaskai Gyulai Ferenc gróf, altábornagy és 1850—1853 közt montecretói Csornich Antal báró, altábornagy neve bukkan fel.

A dualizmus korából a kötet a ciszlajtán cs. kir. honvédelmi miniszterekéhez csatlakozóan közli a magyar királyi honvédelmi miniszterek teljes névsorát. Ezt követi a haderő- és hadseregfőfelügyelők névsora. Ezek közt csupán mutatóban akadt 1905—1908 közt magyar: nemes Galgótzy Antal táborszernagy.

A következő rész rendkívül fontos. 1618-tól 1918-ig valamennyi önállóan szervezett hadsereg parancsnokának nevét tartalmazza a császári főseregélén 1618-ban állt Karl Bonaventura de Longueval Graf von Bucquoy tábornagytól az 1918-as utolsó császári és királyi hadseregfőparancsnokig, kövessházai Kövess Hermann báró, tábornagyig. Megint csak figyelmet érdemel, hogy első magyarként csupán az 1736-os török háborúban tűnik fel a főseregélén magyar: erdődi Pálffy János gróf, tábornagy. Rajta kívül a XVIII. században még két magyar kapott hasonló súlyú szerepet, az 1746-os és 1748-as németalföldi cs. kir. hadsereg élén németujvári Batthyány Károly József gróf (később herceg), tábornagy, továbbá az 1762/63-as hadjáratban a szászországi, az 1778/79-es hadjáratban az elbai cs. kir. hadsereg, valamint 1789-ben az oszmánok ellen vonuló cs. kir. főseregélén futaki Hadik András gróf, tábornagy. A francia forradalmi és napóleoni háborúkat vizsgálva, hasonló következtetésekre juthatunk. 1796/97-ben Itáliában borbereki Alvinczy József báró, táborszernagy, 1799-ben rövid időre ugyancsak Itáliában, majd 1800-ban ugyancsak néhány hónapra német területeken krajovai és topolyai Kray Pál báró, altábornagy, majd táborszernagy, végül 1799/1800-ban szintén Itáliában a magyar indigenátust szerzett Melas Mihály báró, lovassági tábornok kapott hadseregparancsnoki beosztást. A magyarországi felkelő hadsereg élén közismerten 1797-ben, 1801-ben, 1805-ben és 1809-ben József főherceg, az ország nádora állt, miközben ezredesből tábornaggyá lépett elő. A XIX. században két kevés sikert aratott magyar került be a főparancsnokok közé, 1857—1859 közt Itáliában marosnémeti és nádaskai Gyulai Ferenc gróf, táborszernagy. 1866-ban pedig a poroszok ellen vonuló északi hadsereg élén a haditetteiért már korábban lovaggá tett Benedek Lajos táborszernagy. Az első világháborúban a már említett kövessházai Kövess Hermann báró, tábornagyon kívül fogarasi Tamásy Albert altábornagy, nádasi Tersztyánszky Károly vezérezredes, bojnai Boroevics Szvetozár tábornagy és dentai Rohr Ferenc báró, tábornagy került hadseregparancsnoki beosztásba a birodalom magyar feléből.

Az alacsonyabb szintű vezető beosztások áttekintésével folytatódik a kötet. Így elsőként a főszállásmesteri törzs, illetve a későbbi vezérkar élén állók felsorolása következik. Ezen intézmény élére fennállása százhatvan éve alatt szintén csak mutatóba került magyar. E kevés kiváló hazai hadvezér közé tartozott 1760—1763 közt almási és gödrei Siskovics József báró, altábornagy, 1801—1805 közt dukafalvi és kucsini Duka Péter báró, altábornagy, 1860—1864 közt Benedek Lajos lovag, táborszernagy. A helyettesek közé sem több magyar került be, csupán 1853—1859 közt alsószopori Nagy László báró, altábornagy és 1887—1891 közt nemes Galgótzy Antal altábornagy.

Az összeállítás következő egysége a különböző testőrségek legfőbb parancsnokaként is tényked legfőbb udvarmesterek névsorát és hivatalbeli tevékenységének idejét tartalmazza. Az udvari arisztokraták 1537 óta ismert eme sorába még véletlenül sem került be magyar. Csupán az egyes testőrségek élén állt időnként egy-egy magyar is. Így 1699—1701 közt a darabonttestőrség, majd 1701—1705 közt a belső uralkodói testőrség kapitánya volt erdődi Pálffy Miklós gróf, táborszernagy. Nagyon tanulságos a többi testőralakulat közt tárgyalt magyar királyi testőrség 1760—1918 közti elöljáróit tartalmazó névjegyzék tanulmányozása is. Ez is tanúsítja, mennyi katonát adott a galántai Esterházy hercegcsalád, az erdődi Pálffy grófcsalád, továbbá jól reprezentálja a többi katonáskodó magyarországi arisztokratadinasztiát is. Egyébként a többi testőrségi névjegyzék ugyancsak egyértelmű képet ad az egyes királyságok és örökös tartományok arisztokráciájából rendszeresen katonákat kiállító családokról. Ezek felvillantásától is eltekintve, az érdemel még kiemelést, hogy az 1849-ben felállított cs. kir. (később cs. és kir.) lovas testőrsvadron tisztikarába mindvégig bekerültek magyarországiak is. Végül meg kell em-

líteni hogy a csupán 1904-ben felállított és a közvélemény részéről alig ismert magyar királyi darabonttestőrség kapitányainak ,és helyettes kapitányainak a névsorát is tartalmazza a teljességre törekvő kötet.

Összefoglalóan elmondható: Csak a legteljesebb elismerés hangján üdvözölheti a magyar kutató az osztrák Habsburgok birodalmának hadszervezetére vonatkozóan az összefoglaló áttekintésből mindeddig fájdalmasan hiányolt kötetet. Wrede évszázaddal ezelőtti vállalkozása Peter Broucek közreműködésével méltó befejezést nyert. Amit a legfelsőbb vezérletről, a vezető szervekről, legfelsőbb irányító parancsnokságokról történelmi, szervezeti és személyi területen tudományos feltárás alapján tudni lehet, mindazt tartalmazza ez az új kötet. Csak remélheti minden e korszakokkal foglalkozó hadtörténész, hogy az Osztrák Hadilevéltárban folyó további feltáró és feldolgozó munka elvezethet a még hiányzó további összefoglalásokhoz, a katonai hivatalrendszerre, közigazgatásra, kiképző- és kiszolgáló-intézményrendszerre vonatkozó adatok publikálásához.

Zachar József

JÓZSA GYÖRGY GÁBOR

FERENC JÓZSEF ZÁSZLAI ALATT 1849—1914

(Corvina Kiadó, Budapest, 1990. 139 o.)

Nem a disztingvált Leopold Berchtold gróf követte el a legvégzetesebb hibát az Osztrák—Magyar Monarchia történetében, amikor manikűrözött ujjaival aláírta a hadüzenetet. Pedig 1914 júliusában még el sem tudta képzelni, hogy egy egészen más háborút kap, mint amilyent választott. Ferenc József megismételt vaskos tévedése sem kizárólagos oka a dunai birodalom bukásának, bár Szerbia éppúgy csapdává vált, mint ötvenöt évvel korábban Piemont: 1914-ben sem sikerült a nemzetiségi mozgalmak egyikét a határmenti kis testvérállam meghódításával felszámolni. Az öreg uralkodó hatalmi illúziói kísértetiesen emlékeztettek a fiataléra, s ez megfordítva is igaz volt, hiszen fél évszázad alatt a világ óriásit változott, míg a birodalom első embere, és a társadalmi hierarchia csúcsát jelentő család tagjai alig. „A világvége kísérleti állomása — riogatta a tanulni képtelen Habsburgokat Karl Kraus, a századforduló gonosz kedvű tárcaírója —. Sehol a földön nem lehet olyan vidáman és látványosan átélni az apokalipszist, mint Ausztriában." Ezt az összeomlás felé menetelő, a fegyverek mindenhatóságával és a Ringstrasse-korszak hazug historizmusával kérkedő, de a tömegnyomortól, a nacionalizmustól és antiszemitizmustól fuldokló birodalmat az 1815-től, vagy inkább 1792-től szinte változatlan ancien régime intellektuális és morális sötétsége, a forradalmak leverését követő, engesztelhetetlen gyűlölet és a nemzetiségi alattvalók évszázados provokálása belülről bomlasztotta fel, mielőtt a szétverés nagy művét az első világháború kívülről befejezte volna.

Addig azonban a pretoriánus gárdaként szolgáló, korrupt és hanyag hivatalnoki kar, a trón és az oltár közötti szövetségre ügyelő klérus, a liberális jelszavakkal és a centralizmus korbácsával irányító, az arisztokráciának lekötelezett két parlament, legfőképpen azonban az inkább híres, mint hatékony császári és királyi hadsereg tartotta össze a dinasztia nevével szinte szinonimaként emlegetett dunai birodalmat. Éppen az utóbbi támasz jellemzőit vette szemügyre a Magyar Nemzet kíváncsi újságírója, hogy a laptól búcsúzva legalább olyan tarka könyvet hagyjon emlékbe, mint amilyen tarka volt a „Ferenc József zászlai alatt" parádézó, s az elképesztő tűzerejű védel-

mi fegyverek megjelenése után is zárt tömegű támadásra idomított hadsereg. Jóízűen mesél Józsa György Gábor arról, hogy hogyan éltek a kaszárnyák falain belül és a gyakorlótéren a sikertelen forradalmak és nagyon is sikeres megtorlások után időleges békében egymással a németek, a magyarok, a horvátok, a csehek, a lengyelek és a többi nemzetiségiek. Történészi pontossággal ír a kiképzés zömét kitevő alaki gyakorlatokról, a kaszárnyai szigorról, a fiatal szervezetnek elégtelen napi egyszeri meleg ételről, a napi 6 krajcár zsoldot gyakorta megsarcoló tiszthelyettesi önkényről, s az uralkodó életet és pénzt pazarló hadjáratairól. A soknemzetiségű hadsereg nemzetiségi tarkaságáról olvasva megismerhetjük a 70 parancsszót tartalmazó közös német vezényleti, a legénység többségéhez alkalmazkodó szolgálati nyelvet és a tisztek és katonák közötti kommunikációhoz szükséges nyelvhasználatot. Jól látja Józsa, hogy ez a tarkaság nemcsak a kölcsönös érintkezésben okozott súlyos gondokat, hanem a kiképzésben is, hiszen az azonos nemzetiségű hadseregekben az elöljárók a bevonulás utáni napon már megkezdhették a katonák felkészítését a harcra, míg az osztrák—magyar hadseregben hónapokat emésztett fel a többségnek idegenül hangzó parancsszavak és a végrehajtandó mozdulatok közötti összefüggés besulykolása. Az érintkezési korlátok voltak az okai például a szórványnemzetiségiek sokszor öngyilkossággal végződő magányának is. Európában egyedülállóan magas maradt évtizedeken át az osztrák—magyar hadsereg mortalitása, s ebben az öngyilkosságok mellett szerepet játszottak azok a mostoha körülmények — fűtetlen, minden higiéniát nélkülöző kaszárnyák — is, amelyekről Józsa nem kis élességgel beszél: 1000 katona közül 28 fő halt meg évente, míg a 100—100 főre épített és minden oldalról szellőztethető angol pavilonokban mindössze 8 ezreléket tett ki az elhunytak száma. Színpompás tarkaság uralta a dinasztia támaszának egyenruháit, amelyet jól illusztrálnak a szöveg mellé adott képek is. Ahhoz, hogy a többnyire írástudatlan, a felvarrott számokat nem ismerő katonák — Magyarországon 42%, Galíciában, Bukovinában, Dalmáciában 70% az analfabéták aránya, míg Bécsben és Alsó-Ausztriában mindössze 19% — fel tudják fedezni a harctéri összevisszaságban saját csapattestüket, a paroliszínek adtak útbaigazítást. A birodalom 102 gyalogezredének, a négy tiroli és 1881-től a négy bosnyák ezrednek eltérő árnyalatok jutottak. Pirosból például akadt sápadt, rózsa, cseresznye, skarlát, meggy, karmazsin, eleven, amarant, bordói és sötétpiros hajtóka, s ugyanígy a kék, zöld, sárga színekből is.

A szerző jogosan emlékezteti az olvasót, hogy a hadsereg állandó támogatást nyújtott a rendőri hatalomnak a közbiztonság és a nemzetiségek közötti békés együttélés fenntartásához. Ezért állomásoztak lakóhelyüktől, hazájuktól távol a gyalogezredek, többnyire német tisztek utasításainak engedelmeskedve, s ezért néztek úgy ki a kaszárnyák, mint az erődök, mert puszta létezésük is már a meggondolatlan kilengések elkerülésére intett. Így az idegen környezetben, idegen parancsnokok alatt átmenetileg elveszíthették nemzeti-nemzetiségi identitásukat és a „fekete-sárga" lojalitás olvasztótégelyében még összekötő kapocsként is szerepelhettek az uralkodó, a Habsburg-család és a lakosság között. Ezt a szerepet a tisztikar azonban már nem önkéntelenül, hanem tudatosan vállalta, még akkor is, amikor Szerbia felé gördültek a vonatok — tisztek személykocsiban, a legénység vagonokban — a felírás szerint „40 ember vagy 6 ló számára" —, hiszen minden kardbojtos személy udvarképes volt, azaz részt vehetett az udvari bálon, ahova polgárok még álmaikban sem léphettek be, és néhány évtizedes hivatásos szolgálat után a nemtelenek is elnyerhették az alacsony társadalmi rétegektől megkülönböztető „von", vagy nemesi címet. Valójában a tisztek tömege legalább olyan gyökértelenül élt, mint a vándorszínészek: garnizonról garnizonra vándorolva, szűkös anyagi körülmények között, lesve egy kaucióképes lány felbukkanását, hogy a hozományból fizetni lehessen az unaloműző kártyacsatákban összegyűjtött adósságot. Akadtak ezredek, ahol a tisztikar fele az ara megjelenéséig elzálogosította zsoldját a „Möbeljude"-nak nevezett kölcsönzőknek, s akadtak szerencsétlenek, mint Rainer Maria Rilke apja, aki adóssága miatt idő előtt kilépett a szolgálatból és sohasem szokott az elöljárók és napiparancsok nélküli civil élethez. Józsa Györgynek a dunai birodalom hadseregéről rajzolt képe reális, harsány és színes is, akár az általa bemutatott zöld strucctollas tábornoki föveg, amelyik talán éppen Fe-

renc Józsefé is lehetett, s amelyről csípősen jegyezte meg Sigmund Freud, hogy „papagájtollak a sündisznófrizurák kompenzációjaként". Teátrális volt ez az ármádia, nem háborúra való. Jogosan csúfondároskodik a szerző, nagy károrömünkre, mert magunk is átéltünk az elmúlt évtizedekben hosszabbrövidebb katonai szolgálatot s élveztük eleget a kincstári bornirtságot, a „szuronyok intelligenciájának" nevezett elöljárók rendíthetetlen magasabbrendűségét, az esti alkoholtól reggel mérges parancsnokok kitolási kedvét. Aki olvassa Joseph Roth galíciai történeteit, Robert Musil Törless növendékről írt sorait, a budapesti Salzmann Zsigmond, azaz Felix Salten novelláit, vagy a Józsa Györgytől többször idézett és a Zdenci-pusztán Rosenberg Sándorként született Roda-Roda leleplezéseit, az megérti, hogy az állandó lakhelytől, így az otthon fogalmától megfosztott tiszt gyakori helyőrségváltásai során mindenkinél jobban érzékelte a birodalom hatalmas méreteit, s a Tiroltól Bukovináig egyforma kétfejű sasokkal, fekete-sárga lobogókkal és Ferenc József képekkel díszített kaszárnya otthonában valódi hazáját.

Az igazat megvallva nem kívánta a recenzens a szerzőt bírálni, mert a jól megírt és gazdagon illusztrált könyvben nem az ő hibájából bukkannak elő hibák és téves képaláírások — ez a szerkesztő bűne —, mégis, a néhol nosztalgiába hajló ábrázolásnál keményebb, sőt kegyetlenebb volt a valóság. A jó öreg Radeztkyről meg lehetett volna például írni, hogy hazafiságuk miatt olasz asszonyokat korbácsoltatott rendszeresen, sőt szörnyűségesen szétroncsolt hátukat ecettel mosatta le, s így érthetőbb a rettenetes gyűlölet az osztrákokkal szemben. Azt is meg lehetett volna említeni, hogy Haynau Bresciában magyarokkal hajtatta végre a vérengzést, amire példa a helyi asszonyok déli kiáltása gyermekeikhez: „Gyertek haza ördögfajzatok, jönnek a magyarok!" Ki lehetett volna még mutatni számos jellemző vonással a tegeződőmulatozó, tükörtörő, muzsikás kedvű tisztikar valódi embertelenséget sugárzó értékrendszerét is, amelyek közül most csak egyet emelünk ki, a párbajt. Angliában, s rövidesen minden civilizált országban a XIX. század közepén végérvényesen megszűnt az a szokás, hogy a sértést, vélt sértést, vitát, vagy a másképp gondolkodást csak erőszakkal lehet lezárni, megbüntetni. A Monarchiában a tiszteknek az első világháborúig be kellett tartaniuk a becsületügyi kódex — amelyet Schopenhauer joggal tekintett az idióták kódexének — előírásait. Ez a szent könyv megtiltotta a párbajozók védelmét szolgáló tompa tőrök és vattázott mellények használatát. Katonának halálos fegyvert kellett kézbe vennie, s a párbaj célja sem lehetett más, mint az ellenfél megölése. Egyetlen bíróság sem merte felelősségre vonni a gyilkosokat, és egy civilt elpusztító tiszt mindig számíthatott Ferenc József kegyelmére. Az uralkodó szemében a párbaj a katonai erkölcsi értéket testesítette meg, az egyéni hősiességet, a lovagi párviadal továbbélését. Ha pedig valaki nem állt ki életrehalálra, önmagát fosztotta meg a tiszti rangtól, az udvarképességtől és soha többé nem lehetett előkelő társaság tagja.

Természetesen a recenzens megjegyzései semmit sem vonnak le a könyv értékéből, hiszen a címben megadott korszak hadtörténelme kimeríthetetlen kincsesbánya. Remélhető, hogy a szerző nem fordít hátat az értékes lelőhelynek.

Bencze László

KRÓNIKA

A HÁBORÚ ALAKVÁLTOZÁSAI

Nemzetközi tudományos ülés Gideon Ernst von Loudon báró, tábornagy elhunytának 200. évfordulója alkalmából, Bécs, 1990. június 7.

Az Osztrák Köztársaság Szövetségi Honvédelmi Minisztériuma keretében működő *Hadtörténelmi Szolgálat*, valamint a bécsi székhelyű *Politikai-Stratégiai Tudományok Társasága* 1990. június 7-én a történelmi légkörű Schwarzenberg-palota márványtermében 6 országból érkezett 183 résztvevővel nagy érdeklődéssel kísért tudományos ülést rendezett. Alkalmat a történészek és hadtudósok eszmecseréjére ezúttal a Habsburg-birodalom egyik legnevesebb hadvezérének, a livóniai születésű és Morvaországban elhunyt Gideon Ernst von Loudon bárónak (Tootzen/Ewst, 1717. február 17 — Neu-Titschein, 1790. július 14.) közelgő kerek elhalálozási évfordulója nyújtott. A témát valójában a középkortól a jelenkorig ívelően a háború megjelenési formái jelentették, mégpedig a mának szóló történelmi tanulságok hangsúlyos kiemelésével.

Ebben a szellemben szólt a résztvevőket — köztük a Loudon-család megjelent tagjait — üdvözlő és az ülést megnyitó *Karl Schwarzenberg* herceg, a Politikai-Stratégiai Tudományok Társasága elnöke és a helyszínt jelentő palota tulajdonosa, vagyis kétszeresen is házigazda. Már bevezetőben utalt a jelenlegi alapvető európai társadalmi-politikai változásokra, amelyek közepette rendkívül fontos a jelenségek helyes fogalmi megközelítése, ehhez pedig nélkülözhetetlen a történelmi gyökerekhez való visszanyúlás. Ha ez általában igaz, folytatta, még igazabb ez a tekintetben, hogy a fegyveres konfliktusok veszélyének növekedésével fokozottabban merül fel az igény a korábbi fegyveres összecsapások tanulmányozására vonatkozóan. Mivel az előadó elemzése szerint bármilyen bekövetkezhető újabb fegyveres küzdelem csakis helyi jellegű, térben és időben korlátozott kiterjedésű lehet Európában, fontosnak vélte, hogy az ülés tematikájában jelentős teret kapott a kisháború kérdéskörének vizsgálata a különböző korszakokban.

Szinte e gondolatsort folytatta a külföldi szolgálati útja miatt távolmaradni kényszerült Dr. Robert Lichal udvari tanácsos, osztrák szövetségi honvédelmi miniszter személyes képviselőjeként megjelent *Othmar Tauschitz* hadseregtábornok, az Osztrák Szövetségi Hadsere főszemlélője. Miután a legmagasabb beosztású és rangidős osztrák tábornok közvetítette a tudományos ülésnek a honvédelmi miniszter személyes üdvözletét, jelen korunk átmeneti jellegét hangsúlyozta. Ezután arról szólt, hogy Loudon tábornagy ugyancsak két korszak határán élt és tevékenykedett, ezért is olyannyira aktuális teljesítményének hangsúlyozása. A Loudon-kori átmenetet a hadseregének jellegének megváltozásával világította meg az előadó és azt az állandó zsoldoshadseregtől az általános hadkötelezettségen alapuló nemzeti hadsereghez vezető köztes állapotként jellemezte. A jelen helyzetet viszont éppen ellentétes folyamatként mutatta be, most ugyanis a nemzeti haderők jelentős csökkentésével az a folyamat indult meg, amely az átmenetet jelenti az összeurópai kollektív védekezés megteremtésének irányában. Ezután Tauschitz hadseregtábornok osztrák részről való előzetes hozzájárulásként emelte ki azokat a ténykedéseket, amelyeket osztrák katonák ENSZ-megbízatással az országhatárokon kívüli területeken békefenntartó és emberjogi jelleggel végeztek és végéznek. Befejezésül visszakanyarodott korunk átmenetiségének gondolatához. Hangsúlyozta, hogy a jelenlegi „rendnélküliség" jobb Európában, mint volt a korábbi „rend", egyetemleges célkitűzés azonban csakis egy — a valódi rend szellemében megvalósítandó — újabb rendezés lehet. E folyamat lezárultáig viszont a fegyveres szolgálatot teljesítőknek készenlétben kell még állniuk kötelességük teljesítésére.

A napirenden szereplő témába való tudományos bevezetést *Dr. Johann Christoph Allmayer-Beck* báró, udvari tanácsos, az Osztrák Hadseregtörténeti Múzeum nyugalmazott igazgatója vállalta. Bevezetőben felidézte Loudon tábornagy személyiségét, aki 1789-ben Belgrád visszafoglalásával egyaránt beírta nevét a történelembe és az irodalomba. A szinte hihetetlen népszerűség példáinak bemutatása után azt emelte ki, hogy Loudon tábornagy egész életében a cselekvés embere volt, aki különböző hadszíntereken előbb orosz, majd 1744-től Habsburg-szolgálatban hadakozott. Bár nem volt elméleti szakember, folytatta az előadó, életművével újtípusú hadvezérként a felvilágosult XVIII. században újat alkotott, akinek vezérlő elveit halálát követően összefoglalta a hadelmélet. Ezzel kapcsolatosan kiemelendő, hogy a külső körülmények hatására kényszerült arra, hogy elálljon a döntő összecsapás elméletétől és hogy a manőverezés stratégiáját állandó kockáztatás közepette valósítsa meg. Ezzel kapcsolatosan az előadó Loudon korát egybevetette jelen korunkkal és mindkettőt úgy jellemezte, hogy abban a totális háború nem lehet a politika folytatása, de a politika érvényesítésére alkalmazhatóak erőszakos eszközök, érvényesíthető a fegyveres erő kényszerítő ténykedése. Befejezésül a két korszak közti időszak folyamatait vázolta fel, miként hatottak a felvilágosodás kori eszmék és az ipari forradalom következményei a nemzeti államok veszélyeztetése, a nemzetközi érdekszférák kialakulása és ezzel az állandó konfliktuslehetőség irányába, amely akár abszolút háborúhoz is elvezethetett, amikor a szemben álló államcsoportok teljes népfelfegyverzéssel vonultak egymás ellen. A politikailag kiszámíthatatlan háborús kockázat veszélye csupán a második világháborút követően, tömegpusztító eszközök tömeges felhalmozásával múlt el. Az elrettentés, helyettesállítás, korlátozott csapás és más elnevezésű stratégiai elvek érvényesítését tapasztalva, zárta fejtegetését Allmayer-Beck, napjaink fő kérdése, hogy a további fejlődés a háború politikai eszközként való eltűnéséhez vezet-e, vagy csupán újabb alakváltozáson fog átmenni.

A történelmi előadások sorát *Dr. Leopold Auer* címzetes egyetemi tanár, az Osztrák Házi, Udvari és Állami Levéltár tudományos osztályvezetője nyitotta meg „A háború alakváltozásai a középkori Nyugat-Európában" címmel. A tárgyalt kérdéskör rövid historiográfiai áttekintését követően azt hangsúlyozta, hogy a középkorban a közösség megvédésére való törekvés jelentette a háborúhoz való jogot. Ez magában foglalta az uralkodói kötelességek elmulasztása vagy megsértése esetében a feudális uralkodó osztályok uralkodó elleni felkelésének a lehetőségét is. Az ilyen háború mégis sokszor, a dolog természetéből fakadóan, vitatott volt. Ugyanígy vitatott volt kezdetben a két keresztény uralkodó közti fegyveres összecsapás is, ezt ugyanis testvérháborúként fogták fel. Ezt követően az előadó a hadilétszámmal kapcsolatosan kiemelte, hogy inkább kisháborúról volt szó, demonstrációról, az erőfölény megkísérelt kinyilvánításáról. A lovagháború előtérbe kerülésével még tovább csökkent a hadbavonultak köre és száma. Ezzel együtt előtérbe került a háború etikai megközelítése, más megítélés alá esett a keresztény és a nem keresztény hatalom elleni küzdelem. Az eltérő megítélést leginkább a hadifoglyokkal való bánásmód tanúsította. A XII. századdal bekövetkező új fejlődési tendenciákra, a zsoldosok felfogadására és a városi milíciák szervezésére áttérve, Auer azt emelte ki, hogy ezáltal csökkent a feudális jelleg az európai haderőkben. Ezzel együtt más formát öltött a lovagnak lovag elleni, illetve a lovagnak alacsonyabb származású elleni harca. Ugyanakkor fokozatosan szűnni kezdtek a háborúk, csaták addigi korlátai. Míg ugyanis a meghatározó nehézlovassági túlsúly tömegben, térben és időben egyaránt szerény mozgást tett lehetővé, a könnyebb fegyverzetűek hadbaküldésével ez az akadály elhárult. Így kerülhetett sor ellenséges várak, városok körülzárására is, ez pedig magával hozta a haditechnika ugrásszerű fejlődését. Az előadó befejezésül az egységesnek felfogott nyugat-európai fejlődésen belül mégis megnyilatkozó sajátos északi, atlanti, ibériai és középső területekbeli tendenciákat villantotta fel.

Következő előadóként *Dr. Johannes Kunisch*, a Kölni Egyetem Közép- és Újkortörténeti Tanszékének vezetője tartotta meg „Loudon és a kisháború" című előadását. Már bevezetőben azt emelte ki, hogy a neves hadvezér nem

hagyott hátra emlékiratokat vagy más írásokat, sohasem vetette papírra a háborúval, annak valamely vetületével, esetleg valamelyik fegyvernemmel kapcsolatos nézeteit, viszont végigharcolta életét, tetteit az utókor is jól ismeri. Ez teszi mégis lehetővé hadelveinek felismerését. Ezek formálódását harci tapasztalatai segítették. Fiatal tiszt kora óta Loudont a gyors helyzetfelismerés és döntéshozatal jellemezte, így vált igazi elemévé a hadvezérként is gyakorolt hadviselés: a kikülönített kötelékekkel az előretolt erők elleni harc, mint a kisháború sajátos formája. Mivel a Trenck-pandurkötelékben szolgált évekig, módja nyílt megismerni az irregularitás előnyeit is, ezért szívesen alkalmazott kikülönített kötelékként később is szabadcsapatokat. A továbbiakban az előadó a kisháború meghatározásával foglalkozott. Ezt az állandó hadseregek és a kabinetháborúk korában a következőképpen írta körül: A szabályzatokkal megkötött minden mozgás, táborozás, harcérintkezés állandó védelmet igényelt, ehhez főleg könnyűcsapatokra volt szükség, amelyek egyúttal kikülönítve képesek voltak a döntő csatát kerülő manőverezést is biztosítani. A bőséges harci tapasztalat elvezetett az instrukciós irodalom műfajának megszületéséhez, folytatta Kunisch, ugyanis az egyes portyázók írásaikban ajánlásokat tettek, miként kell végrehajtani a legkülönbözőbb kisháborús fegyvertényeket. Ugyanakkor Nicolai és Valentini kísérlete ellenére a kisháborút egész sajátos stratégiájában még nem sikerült megragadni, erre csak Clausewitz vált képessé. Ugyancsak további feltűnő jelenség, hogy a császári-királyi haderővel közvetlen, vagy közvetett kapcsolatban állók alig voltak a kisháborús művek szerzői közt. Ennek magyarázatát az előadó abban vélte, hogy talán nem is volt igény erre, anélkül is kiigazodtak a kisháború művelői a feladatokban. Ennek bizonyítására részletesen felidézte Loudon pályafutását a császári-királyi haderőben. Eközben jelentősen hangsúlyozta a horvátok, mint katonai határőrvidékbeli harcosok egyre növekvő szerepét a kisháborús sikerek kivívásában.

Ezt követően *Dr. Christopher J. Duffy*, a Sandhursti Királyi Katonai Akadémia főtanára adta elő „Az 1755—1763 közti világháború dinamikája" című referátumát. Már e címmel is, miként bevezetőjében bővebben, arra utalt, hogy a hétéves vagy harmadik szilézai háborút nem szabad csupán európai és főleg nem egyedül a porosz—osztrák ellentétet kiemelő szempontból vizsgálni. Ez a fegyveres konfliktus Észak-Amerikában robbant ki, világméretűvé vált, és bizonyos értelemben a XVIII. század világháborújaként fogható fel. Ennek bizonyítására az előadó bemutatta az egyes Európán kívüli hadszíntereket és az azokon megvalósuló, elsődlegesen a konfrontálódó francia és angol gyarmatosító törekvésekből fakadó fegyveres összecsapásokat. Hangsúlyozta, hogy az európai újrarendezést ennek alárendelve tekintették a kortársak. E fejlemények indokolták, hogy soha addig nem látott hadseregfejlesztés következett be mindkét szemben álló koalíciónál. Mindkét fél fölény elérésére törekedett a hadfelszerelés, a harcászat és a hadiszellem területén egyaránt. Végül is a francia koalíció emberanyagban, az angol koalíció pedig anyagi erőkben rendelkezett fölénnyel. Utóbbinál ehhez jobb erőösszpontosítás is társult, mivel aktívabb volt a háborús felkészülés és a korábbi háborúkból levont tanulságok hasznosítása.

A délelőtti ülést az elnöklő *Dr. Erich Reiter* kormánytanácsos, az Osztrák Honvédelmi Minisztérium Elnöki és Jogi Osztályának főnöke rövid összefoglalóval zárta le.

Ebéd után a tudományos rendezvény *Otto Heller* nyugállományú hadseregtábornok, a Politikai-Stratégiai Tudományok Társasága alelnöke elnökletével folytatta munkáját.

„Nagy háború és kis béke közt: gyarmati háborúk" címmel, ezúttal elsőként, *Dr. Erwin A. Schmidl*, a Hadtörténelmi Szolgálathoz beosztott tudományos kutató a múlt századi háborúkkal kapcsolatosan először tipologizált. Megkülönböztette az európai hatalomnak tengerentúli állam elleni és két európai hatalomnak a tengeren túl egymás ellen egy terület birtoklásáért vívott háborúját. Mindkettő vonatkozásában azt emelte ki, hogy ezek mennyire elkerülték az európai hadelmélet figyelmét, holott a tengerentúli események befolyással voltak Európára is. További érdekes jelenségként az európai háborúkat, amelyeket nem vívtak végig a legyőzött teljes szétveréséig, mint a tengerentúliakat, tekintették nagyháború-

nak, a távoli földrészekéit pedig csupán kisháborúnak. Ezután részletezte az előadó a gyarmati hadviselés jellemzőit, majd rátért arra, milyen tapasztalatokkal tértek vissza az európai harcosok, mit hasznosítottak ezekből a következő európai összecsapásokban. Befejezésül a gyarmatokon szervezett hadseregek kialakulását, fejlődését vizsgálta.

Dr. Gustav Däniker hadosztálytábornok, a Zürichi Szövetségi Műszaki Főiskola tanára „Totális háború" című előadása először fogalmi meghatározást adott: totális háború alatt a minden adott eszközzel vívott háború értendő, nem kell szükségszerűen termonukleáris háborúnak lennie. Ilyen háború a jövőben is bekövetkezhet, mivel természetes jelenség a nemzeti függetlenségre és önállóságra törekvés, amely a politikai és katonai cél egybesésével totális háborúvá válhat. Vagyis a totális háború nemcsak a két világhatalom közt következhet be, hanem két más hatalom közt is. Ilyen háborús veszély elhárításához szükséges annak tudatosítása, hogy a totális háború totális vereséggel érhet véget. Ezt követően az előadó a semlegesek és el nem kötelezettek szempontjából közelítette meg a totális háború kérdését. Az ő esetükben a totális honvédelmi felkészülés olyan nemzetvédelem elérését jelentheti, amikor egy potenciális támadónak már nem éri meg az agreszió. Befejezésül Däniker a népességrobbanásban, környezetszennyezésben, járványokban, természeti csapásokban is totális fenyegetettséget látva, ezekkel kapcsolatosan is totális felkészülést szorgalmazott valamennyi állam részéről, ezzel egyúttal elháríthatónak vélve azt a veszélyt is, hogy egy regionális konfliktus világméretűvé váljon.

Befejezésül *Dr. Manfried Rauchensteiner* kormánytanácsos, egyetemi docens, a Hadtörténelmi Szolgálat vezetője tartotta meg „A háború küszöbén: a Low Intensity Cofllict történelmi távlatai" című előadását. A jelenkortörténet egyik legfontosabb hadelméleti kérdését az előadó Herbert Kann-nak Clausewitz parafázisaként az abszolút háborúról írt művének és Henry Kissingernek a háborús eszkaláció 44 fokozatáról kifejtett elméletének ismertetésével vezette be. Ezután tért rá a megközelítő kísérletként felfogott elmélet megszületésére, miszerint minden hagyományos erő bevetésével korlátozott keretek között vívandó háború indítható a kevésbé fejlett területeken. E legújabb kisháborús elmélet azonban azonnal felvetette a terrorakciók és az ezáltal kiváltható népi háború kérdését. Miközben ez ugyanúgy, mint a forradalom—restauráció—reakció kérdéskörre megválaszolatlan maradt, bekövetkezett a kommunizmus világméretű visszaszorulása és a szemben álló rendszer ennek megfelelő térnyerése. Ilyen körülmények közt változott az amerikai ellenségkép, ellenség immár az, aki nem ismeri el az amerikai érdekeket. Ez a hozzáállás Rauchensteiner elemzése szerint azt jelenti, hogy jelenleg a viszonylagos békétől a hagyományos háború vívásáig, terroristaellenes állami fellépéstől államközi fegyveres konfliktusig minden lehetőség adott, mert az Egyesült Államok, a világcsendőr szerepet felvállalva, készen áll, hogy ott teremjen és rendet teremtsen, ahol fenyegetővé válik szempontjából a fejlődés.

Az elhangzott előadásokat élénk vita követte. A felszólalók aktuális megközelítéssel szóltak a történelmi kérdésekről is. Elsősorban a semlegesség lehetőségéről és potenciális háborús konfliktushelyzetekről hangzottak el kiegészítések. Ezzen szemben *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője Johannes Kunisch előadásához fűzött két történelmi kiegészítést. Egyrészt arra hívta fel a figyelmet, hogy a kisháborús irodalommal kapcsolatosan árnyaltabb megfogalmazás lenne szükséges. Igaz ugyan, hogy Fáber Krisztián Farkas 1759-ben Kassán megjelentetett „Hadi embernek oktatása" című művében is felvetette a szükséges szakmai írások hiányát. Utalt viszont arra, hogy a szükséges ismereteket átvehették kiképzőiktől, idősebb tiszttársaiktól. A császári-királyi szolgálatból idegenbe került Jeney Lajos Mihály ugyancsak 1759-ben Hágában megjelentetett „Le partisan" című összefoglaló műve pedig éppen e gazdag tapasztalatanyag igazi tárháza. További megjegyzésében utalt arra, hogy nem annyira a katonai határőrvidékbeli horvátok, hanem sokkal inkább a magyar huszárok voltak a kisháború igazi mesterei, akik éppen a tárgyalt korszak-

ban nyertek jelentős teret szinte valamennyi európai haderőben.

A tudományos ülés eredményeit zárszavában *Manfried Rauchensteiner* foglalta össze. Kiemelte a hagyományápolás jelentőségét, amikor egy neves történelmi személyiség jeles évfordulójához kötve cserélnek eszmét hadtörténészek, hadtudósok. Ugyancsak fontosnak vélte hangsúlyozni, hogy történelmi megközelítéssel végülis a jelen aktuális kérdéseiről is szó volt, mégpedig a jövőbe mutató módon.

A tudományos üléshez csatlakozóan este a Mária Terézia téren a neves emlékművön katonai tiszteletadással számos érdeklődő jelenlétében a résztvevők megkoszorúzták Loudon tábornagy szobrát. A nap eseményeit aktuális térzene zárta le.

TARTALOM

ANDRÁSSY GYULA GRÓF HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

HERMANN RÓBERT — „A szép akasztott". Andrássy Gyula 1848—1849-es szerepéről — — — — — — — — — — 3

BENCZE LÁSZLÓ — Andrássy Gyula gróf és a magyar biztonság, 1860—1867 — — — — — — — — — — 56

KÖZLEMÉNYEK

MARIAN GŁOSEK — Heraldikai ábrákkal díszített kardok magyar gyűjteményekben — — — — — — — — — 86

HUSZÁR JÁNOS — A magyar katonai ejtőernyőzés kezdetei, 1938—1939 — — — — — — — — — — — 97

MŰHELY

PERJÉS GÉZA — „Karddal és tollal szolgálta a hazát." Gyakorlat, elmélet, katonai etika és hazafias érzés Zrínyinél — — — — — — — — — — — 121

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KUN JÓZSEF — A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941 június—július — — — — — — — — 129

TILKOVSZKY LORÁNT — Irányelvek a nemzetiségi kérdés kezeléséhez a magyar hadseregben, 1941—1944 — — — — — 151

SZEMLE

* * * — Medieval Frontier Societies *(Veszprémy László)* 171

* * * — Geschichte der k. u. k. Wehrmacht *(Zachar József)* — — — — — — — — — — — 173

JÓZSA GYÖRGY GÁBOR — Ferenc József zászlai alatt *(Bencze László)* — — 175

KRÓNIKA

* * * — A háború alakváltozásai. Nemzetközi tudományos ülés Gideon Ernst von Loudon báró, tábornagy elhunytának 200. évfordulója alkalmából. Bécs, 1990. június 7. *(Zachar József)* — — — 178

CONTENTS

FOR THE CENTENNARY OF THE DEATH OF COUNT GYULA ANDRÁSSY

RÓBERT HERMANN — „Le beau pendu". On the role of Gyula Andrássy in 1848—1849 — — — — — — — — — — 3

LÁSZLÓ BENCZE — Count Gyula Andrássy and the security of Hungary, 1860—1867 — — — — — — — — 56

PUBLICATIONS

MARIAN GŁOSEK — Swords with heraldic ornaments in Hungarian collections — — — — — — — — — 86

JÁNOS HUSZÁR — The beginnings of the Hungarian military parachutism, 1938—1939 — — — — — — — 97

WORKSHOP

GÉZA PERJÉS — „He served his fatherland with sword and pen". Practice, theory, military ethics and patriotism in Zrínyi's life — — — — — — — — — 121

HISTORICAL SOURCES

JÓZSEF KUN — To the policy of the German High Command in Hungary, June—July 1941 — — — — — — 129

LORÁNT TILKOVSZKY — Directives to the handling of the nationality problem in the Hungarian army, 1941—1944 — 151

REVIEW

* * * — Medieval Frontier Societies *(László Veszprémy)* 171

* * * — Geschichte der k. u. k. Wehrmacht *(József Zachar)* 173

GYÖRGY GÁBOR JÓZSA — Under the flags of Francis Joseph I *(László Bencze)* — — — — — — — — — — — 175

CHRONIC

* * * — Metamorphoses of War. International Session Commemorating the 200th Anniversary of the Death of Field Marshal Baron Gideon Ernst von Loudon. Wien, 7th of June 1990 *(József Zachar)* 178

TABLE DES MATIÉRES

AU CENTENAIRE DE LA MORT
DU COMTE GYULA ANDRÁSSY

RÓBERT HERMANN — „Le beau pendu". Le rôle de Gyula Andrássy en 1848—1849 — — — — — — — — — — 3

LÁSZLÓ BENCZE — Le comte Gyula Andrássy et la sécurité de Hongrie 1860—1867 — — — — — — — — — 56

COMMUNICATIONS

MARIAN GŁOSEK — Épées, agrémentées de figure héraldiques dans des collections hongroises — — — — — — 86

JÁNOS HUSZÁR — Les débuts du parachutisme militaire hongrois 1938—1939 — — — — — — — — — 97

ATELIER

GÉZA PERJÉS — „Il servait son pays avec son épée et avec sa plume". Pratique, théorie, éthique militaire et patriotisme chez Zrínyi — — — — — — — 121

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÓZSEF KUN — A la politique de commandement allemand en Hongrie juin—juillet 1941 — — — — — — 129

LORÁNT TILKOVSZKY — Principes directeurs pour la gestion de la question des minorités nationales dans l'armée hongroise 1941—1944 — — — — — — — — — 151

REVUE

* * * — Medieval Frontier Societies *(László Veszprémy)* 171

* * * — Geschichte der k. u. k. Wehrmacht *(József Zachar)* — — — — — — — — — — 173

GYÖRGY GÁBOR JÓZSA — Sous les drapeaux de Francois-Joseph I. *(László Bencze)* — — — — — — — — — 175

CHRONIQUE

* * * — Les métamorphoses de la guerre. Réunion scientifique internationale au 2e centenaire du décès du baron feldmaréchal Gideon Ernst von Loudon. Vienne, le 7. juin 1990. *(József Zachar)* — — — 178

INHALT

ZUM 100. TODESTAG VON GYULA GRAF ANDRÁSSY

RÓBERT HERMANN — „Der schöne Erhängte". Über die Rolle von Gyula Andrássy in den Jahren 1848—1849 — — — 3

LÁSZLÓ BENCZE — Gyula Graf Andrássy und die ungarische Sicherheit, 1860—1867 — — — — — — — — 56

MITTEILUNGEN

MARIAN GŁOSEK — Mit heraldischen Darstellungen geschmückte Schwerter in ungarischen Sammlungen — — 86

JÁNOS HUSZÁR — Anfänge des ungarischen militärischen Fallschirmspringens, 1938—1939 — — — — — 97

WERKSTATT

GÉZA PERJÉS — „Er diente dem Vaterland mit Schwert und Feder." Praxis, Theorie, Soldatenethik und Patriotismus bei Zrínyi — — — — — — — — 121

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÓZSEF KUN — Zur Politik der deutschen Heeresleitung in Ungarn, Juni—Juli 1941 — — — — — — — 129

LORÁNT TILKOVSZKY — Richtlinien zur Behandlung der Minderheitenfrage in der ungarischen Armee, 1941—1944 — 151

RUNDSCHAU

* * * — Medieval Frontier Societies *(László Veszprémy)* 171

* * * — Geschichte der k. u. k. Wehrmacht *(József Zachar)* 173

GYÖRGY GÁBOR JÓZSA — Unter den Fahnen von Franz Josef *(László Bencze)* — — — — — — — — — — — 175

CHRONIK

* * * — Gestaltwandel des Krieges. Internationale wissenschaftliche Sitzung zum 200. Jahrestag des Ablebens von Feldmarschall Gideon Ernst Baron von Loudon. Wien, 7. Juni 1990 *(József Zachar)* 178

СОДЕРЖАНИЕ

К 100 ЛЕТИЮ СО ДНЯ СМЕРТИ ГРАФА ДЬЮЛА АНДРАШШИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — О роли „заочно повешенного" Дьюла Андрашши в 1848—1849 годах — — — — — — — — 3

ЛАСЛО БЕНЦЕ — Граф Дьюла Андрашши и венгерская безопасность 1860—1867 гг. — — — — — — — 56

ПУБЛИКАЦИИ

МАРИАН ГЛОШЕК — Кинжалы, украшенные геральдическими рисунками, в венгерской коллекции — — — — — 86

ЯНОШ ХУСАР — Начало военного парашютизма в Венгрии 1938—1939 гг. — — — — — — — — — — 97

МАСТЕРСКАЯ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — „Служил отчизне мечом и пером". Практика, теория, военная этика и патриотизм у Зриньи — — 121

ИСТОЧНИКИ

ЙОЖЕФ КУН — О политике немецкого военного руководства в Венгрии, июнь—июль 1941 год — — — — — 129

ЛОРАНТ ТИЛКОВСКИ — Директивы касательно подхода к национальному вопросу в венгерской армии 1941—1944 гг. — — 151

ОБЗОР

* * * — Medieval Frontier Societies *(Ласло Веспреми)* — 171

* * * — Geschichte der k. u. k. Wehrmacht *(Йожеф Захар)* 173

ДЬЁРДЬ ГАБОР ЙОЖА — Под знаменами франца Иосифа *(Ласло Бенце)* — 175

ХРОНИКА

* * * — Метаморфозы войны. Международная научная сессия, посвященная 200-летию со времени кончины барона, маршала Гидеона Эрнста фон Лоудона. Вена, 7 июня 1990 года *(Йожеф Захар)* — — 178

TISZTELT ELŐFIZETŐINK, OLVASÓINK!

Kérjük Önöket, hogy újítsák meg
előfizetésüket folyóiratunkra
az 1991-es évre is.

Az előfizetési díj
1990-től egy évre 240 Ft,
egy példány ára 60 Ft.

A SZERKESZTŐSÉG

Benczúr Gyula után Wünsche R. (1906): Gróf Andrássy Gyula
(Vízfestmény a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében)

Ára: 60,- Ft.

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.